

SEAL OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LET THERE BE LIGHT
1868

A hajó, melyet BENYOVSZKY Kamcsatkában kézre kerített, melyen nagy utazásait és felfedezéseit véghez vitte, és csatározás Formosa sziget benszülöttei ellen.

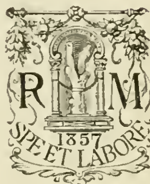
(Másolat az eredeti angol kiadásból.)

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ

ÉLETRAJZA,

SAJÁT EMLÉKIRATAI ÉS ÚTLEÍRÁSAI.

KÉPEKKEL, TÉRKÉPEKKEL, AUTOGRAPHOKKAL.

* * *

SAJÁT EMLÉKIRATOK ÉS ÚTLEÍRÁS.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.
KIADJA RÁTH MÓR
1888.

Gróf Benyovszky Móricz

Saját emlékiratai és útleírásai.

Angolból fordítva.

Második kötet.

Kép- és Autograph-Mellékletekkel.

Budapest.
Kiadja Ráth Mór.
1888.

Gróf

Benyovszky Móricz

saját emlékiratai
és
útleírásai.

MÁSODIK KÖTET.

Gróf Benyovszky Móricz

naplójának

folytatása.

HÉTFŐ augusztus 15-én 1771. Hajónk fenéken, Uzmay Ligon szigetnél. Embereim a négy órai halálos álomból folytonos dörzsölés által életre hoztak. Mihelyt ismét eszméletnél voltam, Pánow értésemre adta, hogy e sziget lakói igen erkölcsösek, és hogy nemsokára meglátogatnak. Kis vártatra Chrustiew már jelenté is, hogy két szigetbeli áll a sátram előtt. Oly jól fogadtam őket, a mint csak tudtam. Boscarewet előszólítám, hogy szóljon velük japánúl. De a jövevények egyre a fejüket rázták, hogy nem értenek rajta. Végre egyikük papirost nyújtott át, melyen latin betűket vettem észre. Mohón ragadtam meg, és nagy örömmel a következőket olvastam latin nyelven:

»Üdvöz légy Jézusban!«

»1749 május 24-én jöttem e szigetre három más társammal Jézus-társaságának megbízásából. A lakosok oly jó szívvel fogadtak, hogy itt ütöttünk tanyát az Úr evangéliumát hirdetendő. E szigetlakók főnökei a mandarinok nyelvét beszélik, és a legnagyobb buzgalommal kivántak oktatást nyerni a katholika hit egyedül áldásos és békés tanaiban. Odaadásuk annyira ment, hogy a hitterjesztés nehéz munkájában kiváló mérvben nyújtottak segédkezet és Jézus-társasága védszentjének csodás közremunkálásával azon lelki örömben részesűlhettem, hogy már az első évben kétszázhatvan megtértet kereszteltem meg, a kiknek állhatatossága és vallásos türelme megerősítették reményeimet. 1750-ben három testvérem az Úrban a közeli szigetekre ment azon Istenben vetett hittel, hogy majd kötelességeiknek hasonló eredménynyel fognak megfelelhetni. 1754-ben fokozódó elgyöngülést éreztem, a mi arra indított, hogy a jelen nyilatkozatot a sziget főnökeinek átadjam, hogy így Jézus-társasága azon tagjainak, kiket a Gondviselés talán e szigetre vezet, a kellő fölvilágosítással szolgálhassanak, és képessé tegyék őket arra, hogy buzgalmukat a kereszténység szent érdekeinek szentelhessék, és Megváltónk nevét e nép közt hirdethessék, a mely mértékletes, erkölcsös s úgy Khina, mint Japántól teljesen függetlenűl él. Csupán e nemzetek kebléből lehetett itt valamely kereskedő hajó embereit látni. De néhány holland hajót mégis kivehettem, a hogy a szigettől csekély távolnyira elhaladnak. A. M. D. G. B. V. M. E. S. P. N. J. — Iratott 1754 szeptember 18-án Uzmay-Ligon szigetén.

Ignatio Salis
indiai misszionárius Jézus-társaságának kebléből;
portugál nemzetségbeli.«

Olvasás után megcsókoltam és visszaadtam. A tiszteletet e nyilvánításával mindkét szigetlakó becsülését megnyertem. Jelekkel tudatták velem, hogy vissza kívánnak térni, mert a többieket is értesíteni akarják. Minthogy teljesen helyre állottam, elindúltam, hogy munkához lássunk. A hajóból már mindent kiraktak, de fájdalom! prémeink megromlottak. Azonnal szétszedettem a kötegeket, és megparancsoltam, hogy valamennyit tegyék ki a levegőre, hátha néhányat mégis megmenthetnénk. Ezt Báturinra bíztam. Csupán e prémek segíthettek ki bennünket Khinában. Az éj beálltával őrséget rendeltem ki, de minden csöndes volt.

A mint meghajnallott jelentették, hogy mintegy háromszáz szigetlakó érkezett hozzánk, fegyver nélkül; csak napernyővel kezükben. A két vezető jött legelőbb felém, és miután keresztet vetettek, kezet adtak és egy ósdi breviariumot mutattak fel, melyet négy ember vitt egy párnán. A feliratról láttam, hogy ez Salis misszionárusé volt. Hogy én se maradjak el a tisztelet nyilvánításában, melylyel a szigetlakók e jezsuita emlékének adóznak, megcsókoltam. Azután előhozattam a mi nagy feszületünket, melyet még a bolsai templomból hoztunk, és elibük tartottam. A mint levonták róla a takarót, égnek emelt kezekkel hullottak térdre, és azt kiálták: Hisos Christos! Hisos Christos! (Jézus Krisztus). Minthogy láttam, hogy ezek mindaddig földön maradnak, a míg a feszület előttük áll, visszavitettem. A két főnök barátságuk őszinteségéről iparkodott meggyőzni. De nem tudtunk egymás nyelvén, és a jelbeszéd is sok bajjal járt. Azt azonban mégis megértettem velük, hogy hajónk megsérült, és így lakásra, meg friss élelemre van szükségünk.

Rögtön eltávoztak és egy óra múlva több csolnakot láttunk felénk czepekedni. Néhánya kötelekkel,

gerendákkal volt megrakva, alkalmasint a sátrakhoz. Más szigetlakók rizst, burgonyát, banánt, czukornádat, egy pálinkaszerű italt, halat, húst és gyümölcsöt hoztak. Ezek azonnal hozzá is láttak, hogy számunkra főzzenek. Délfelé meg szobabútorok érkeztek. Azután abbeli akaratuknak adtak kifejezést, hogy hajónkat is rendbe hozzák. De mivel nagyon ránk fért a pihenés, megértettem velük, hogy csak pár nap múlva fogunk munkához.

Csütörtök augusztus 16-án. A szigetlakókkal együtt sátrak építésével voltunk elfoglalva. Mindenikbe vagy két tisztet, vagy négy közembert osztunk. A tábor élén nekem egy külön sátort vertek, a mit kerítéssel húztak körűl. Minthogy ránk nézve szerfölött kellemetlen volt, hogy a szigetbeliekkel nem tudtuk magunkat megértetni, minden emberemmel, a ki írni tudott, egy orosz szótár-félét készítettem, megkérdezve a benszülöttektől a tárgyak neveit anyanyelvükön, a mi egyedüli módnak látszott előttem arra, hogy érintkezhessünk velük. Két órakor felhordták az ebédet is; új szakácsaink szerint itt az a szokás, hogy naponta háromszor étkeznek. Italúl szyrup-félét és arrakot adtak. Minthogy ma mindent rendbe akartam hozni, Csurinnal újúlt erővel fogtunk a hajó-munkálatokhoz. A vitorlák és kötélzet kijavítását Kuzneczow vállalta el, a szállítmány felügyelésével Báturin volt megbízva, és az élelmi szerekről Chrustiew gondoskodott. A hadi szolgálatot Pánow vezette, míg én a benszülöttekkel bocsájtkoztam tárgyalásokba, a kiknek szeretetreméltó jószívűségük gyakran azon kivánságot kelté fel bennem, hogy megoszszam velük e nyugodt és boldog életet. A sziget dús, a klima, ha kissé forró is, kellemes, a nép szabad. Mily csalogató indokok ezek olyan emberre, a ki már belefáradt abba, hogy folyton

a véletlen játéka legyen! De az én nyugalmam órája még nem érkezett el, és tovább kellett hordanom a nehéz keresztet.

Este felé több szigetlakó jött hozzám, a kik barátságosan mellém települtek. Gyakran hozakodtak elő e szóval: Dzignaso, miközben ég felé emelték kezeiket. Pánow jutott legelőször arra a gondolatra, hogy Ignatiot értik vele. Csakugyan, a hányszor csak róla szóltak, Dzignasonak ejtették. Az a felsőbb tisztelet, melylyel emlegették, arról győzött meg, hogy e miszszionárius mily ügyesen ki tudta nyerni vallásos hajlamukat. Úgy tetszett, nem szívesen távoztak tőlem. A búcsúvét után azon tárgyak neveit irogattam fel, melyeket embereim a kikérdezés után összeszedtek. Nagy örömmel láttam, hogy számuk már százra emelkedett. Kuzneczow engedélyt kért, hogy néhány emberrel a szigetet megtekinthesse. Megtagadtam, mert féltem, hogy félreértésekre adhat okot köztünk és a szigetlakók közt.

Az éj nyugodtan telt el. Reggel látogatást kaptam egy előkelő szigetlakótól, a kit most láttam először. Sokan kisérték, a kik közt néhány tegnapi alakra ismertem. Mindnyájan hódolattal viseltetének iránta, a mi miatt én is jónak láttam a legnagyobb figyelemmel fogadni. Égszínkék kabátot, nagy fehér selyem köpenyt, fekete övet és fapapucsokat viselt atlaszszal bevonva. Fején valami kalapforma volt, igen finom bőrből. Keresztet vetett és kezet nyújtott. Én hasonlóképen cselekedtem, és e szóval üdvözlém: Tho, melyet már nyelvükből tanultam meg. Fejével bólintott és megmosolyogta a zavaromat. Nagyon meglepett, a hogy kissé hibás portugál nyelven megszólított. Sinor — mondá — eo sono Tunqunio vay con Padre Dzingnaro estas Islas Usma Padre vay morte

eo fies a ca Capiton di Genté. Megértém, hogy azt akarja mondani, hogy ő születésre Tonquini, Ignatio atyával jött a szigetre és ennek halála után most főnöke e népnek. Igen örvendtem, hogy fölfedeztem a megérthetési módot, és nem is késtem előtte e fölötti örömömnek kifejezést adni. Kérdezett, nem kívánom-e Dzignaro sírját látni? Igenlő válaszomra három öreg tekintélyes férfiút jelölt ki, hogy engem kisérjenek, és mert az öblön kellett keresztűl vágnunk, Pánow, Kuzneczow és Báturinnal dereglyére ültünk.

Vezetőnk utasításaira a folyó torkolata felé vettük útunkat, de a dereglye nem tudott oda bejutni. Lebocsájtottuk a horgonyt, és a benszülöttek csolnakokat hoztak, azokon aztán partra juttattak bennünket. Már akkor ott több mint ötven embert, férfit s asszonyt vegyesen, láttunk, a kik letérdeltek a mint kiszálltunk, és így kiáltának: Ilo Dzignaro! (Ignatio barátja.) Vezetőink egy kertbe vittek, a hol egy öreg ember virág- és fűgyűjtéssel volt elfoglalva. Egy jól megépített tiszta sátorba vezetett bennünket, és czukortalan theát tett elénk. Alig súgtak neki kisérőim néhány szót, már is jelezte, hogy kövessük, és egy kis dombra vezetett, a honnan szép kilátás nyílt egy veteményes és czukornáddal beültetett földre. A domb tetején egy kis négyszög volt építve. Ennek közepén volt az oltár, melyet a feszület és szűz Mária képe díszített. A képet, bármily másoló munka volt is, a lábainál levő félholdról, és a fején levő koronáról föl lehetett ismerni. A korona betűit lemásoltam magamnak. E kápolna felügyelője két urnát is mutatott, melyekben Dzignaro atya hamvai voltak. A bejáratnál jól ki lehetett venni a következőket: J. H. S. O. H. M. D. G. B. V. M. O. S. Nque Jesu, Anno 1751. — Néhány

verset is vettem észre, de az írás annyira el volt már mosódva, hogy egy sort sem tudtam elolvasni.

A mint e szent helyről hazatértem, nagy örömmel hallám, hogy a hajó sérülései könnyen kijavíthatók, és hogy embereim új szivattyúk készítésével foglalkoznak, minthogy a régiek már mitsem értek. Csurin azon jelentésére, hogy egyik vitorlarúd meghasadt, megbíztam, hogy keressen az erdőkben arra való fát. De tudatta, hogy már maguk a szigetlakók néztek utánna. Embereim közt selymet és pamutot osztottam szét, hogy azokból ingeket, kabát és nadrágokat készítsenek, hogy egyformán legyünk öltözve. Wynbláth, a ki engedélyem nélkül tett kirándulást, jelenté, hogy igen szép házakat talált és sok gyümölcsöt, így pld. kókuszdiót, narancsot, czitromot, banánt, görög- és czukordinnyét, szőllőt, burgonyát, rizst, kukoriczát, borsót, lencsét és más főzelékeket. Az ültetvényeken méhkasokat, czukornádat, dohányt és gyapotot látott. Azonkívül egy agyagedény-gyárat és szeszfőzdét nézett meg. Az asszonyokról azt mondta, hogy azok minden faluban selyem- és gyapotszövetek készítésével vannak elfoglalva. Még az nap a saját szemeimmel győződtem meg ezek valódiságáról, és csak mind nagyobb lett azon vágyam, hogy e szigeten létesítsek telepítvényt.

Szerdán augusztus 17-én. Alig hogy étkeztünk, a mint a tonquini főnök megérkezett. Közöltem vele vágyaimat, és azt is, mily szép fogalmaim vannak népe boldogságáról. Azt válaszolta, hogy csupán rajtam áll, itt akarok-e maradni? s ha valóban elhatározom magam, úgy azon indítványt hajlandó nemzetének tenni, hogy számomra egy földdarabot engedjenek át, de mindenekelőtt tudni kivánja, ki vagyok? hogy jutottam ide? stb. Én az igazzal álltam elő, és elbeszé-

lésem, habár nehezen érté, a könnyekig megindította, sőt barátságát is felajánlá. Ő is elbeszélte viszontagságait, kétségkívül azért, hogy bizalmam viszonozza. Ő Tonquinban, szabad szülőktől született és Sziamban tanult a misszionáriusok kollégiumában. Aztán egy misszionáriust kisért Khinába. Nankingban három társával szövetkezve, egy khinai járművön, melyet sampannak hívnak, az Uzmay-szigetekre hajózott. Ignatio atya Uzmay-Ligon szigeten telepedett le, a többiek a szomszédos szigeteken. Körülményesen elbeszélé, mily eszközökkel nyerte meg Ignatio atya a sziget-lakókat a kereszténységnek, és azt mondá, hogy halálig övé volt a legnagyobb hatalom e szigeten. Ignatio halála után rávették őt a szigetlakók, hogy köztük házasodjék, és irányában is a legnagyobb becsüléssel viseltettek, a mi nem abból eredt, mintha bármely előjoga lett volna fölöttük, mert e sziget kormányzása mint mondá, oly tisztes aggok tanácsán alapúlt, a kik közzé, gyakran más szigetekről is, meghívták a családfőket.

E kormányforma különösnek tetszett, és nem állhattam ellen, hogy több kérdést ne intézzek hozzá, melyekből végre igaz fogalmat szerezhettem e nép kormányzásáról és alkotmányáról, melyet e helyen való kellemes tartózkodásomról írt naplóm végén szándékozom leírni.

Beszélgetésünket egy csoport szigetlakó szakította meg, a kikkel Miklós barátom tudatta azon óhajomat, hogy köztük szeretnék letelepedni. E hír igen kellemesen érintette őket, és nemcsak arról biztosítottak, hogy megosztják velünk telkeiket, hanem leányaikat is feleségűl adják hozzánk. Minthogy láttam, mily tárt karokkal fogadnának, de egyszersmind éreztem, hogy egy gyarmat alapításához egész más népség

kell, mint az enyéim, kinyilatkoztattam nekik, hogy letelepedésemről csak két év múlva lehet szó, mely időre az Európába való útazásra és a visszajövetelre szükségem van. Nem járt nehézséggel e jó népet úgy hangolni, a mint kívántam, és válaszaiknak őszinte naivsága becsületes és ártatlan érzületükről tett tanúbizonyságot. Igérték, hogy imádkozni fognak, hogy útam és visszaérkezésem szerencsés legyen, és kértek, hogy legalább, míg itt maradok, tekintsem őket testvéreimnek.

Kérdeztek, miért nem jövök hozzájuk, és miért nem engedem meg embereimnek, hogy velük bizalmasan érintkezzenek? Bevallottam Miklósnak, hogy félek, nehogy embereim megzavarják e jó egyetértést, mert talán megengednének maguknak egyet-mást. De erre nézve teljesen megnyugtatott, mert mint mondá, embereim a leányokkal is bátran szóba eredhetnek, csak az asszonyokat kíméljék, a kiket pedig könnyen fölismerhetnek fátylaikról. Erre megfogadtam, hogy ezentúl testvéreinknek nézzük őket, és szabadon fogunk náluk járni-kelni. Megkértem Miklóst, hogy az asszonyoktól kérjen bocsánatot számomra, hogy ezideig még nem tisztelegtem előttük, és bocsánatot kértem azért is, hogy aggodalmaimnak oly nyílt kifejezést adtam. A szigetlakók nevetve felelték, hogy leányaik ifjabbak, mint feleségeik, és e tekintetben fölösleges minden aggodalmam.

Ezek után visszavonúltak, úgy lehet azért, hogy családjukat előkészítsék arra, hogy bennünket jól fogadjanak. A mint eltávoztak, összehívtam embereimet és mindeniknek a lelkére kötém, hogy a benszülöttekkel csínyján bánjanak. Miután megigérték, szabad lábra tettem őket, azon kikötéssel, hogy harmadrészük mindenkor a munka mellett álljon. Nagy örömmel

indúltak el rögtön, de előbb nálam kellett hagyniok fegyvereiket. Este gyűlést tartottam, melyen Chrustiew, Pánow, Kuzneczow, Báturin, Wynbláth, Meder, Gurczinin és Csurin voltak jelen. Azt tárgyaltuk, mily hasznot meríthetünk e boldog sziget fölfedezésétől. Abban megegyeztünk, hogy embereim érzülete nem engedi, hogy egy részöket itt hagyjam, mert továbbra is bírni akarom a szigetlakók jóindulatát. Igen fájlaltam, hogy ily módon lehetetlennek találtam ez előnyös alkalom kihasználását. Szomorú gondolatokkal oszlattam fel a gyűlést.

Hajnalban ellátogattam a legközelebbi faluba, mely tőlünk negyedórányira egy sűrűn befásított hely mögé volt rejtve. Mindjárt a falu végén egy kis faházikóban fagadtak, a melyből kényelmesen áttekinthettem az egész falut. Körülbelől nyolczvan házat tett ki, melyek mindegyike udvarból, kertből és pajtákból állott. A házak fából épültek és együttvéve csak egy széles utczát alkottak, melyet két oldalt sudaras lombos fák szegtek be. A mint a faluba léptem, összejöttem Miklóssal, a ki mindjárt lakásába vezetett, mely előtt a népség már összecsődült. Azt kérdé, hogy nem akarok-e magamnak valamely leányt kiválasztani? s a midőn visszautasítám, azt mondá, hogy társaim már gyöngédebb érzésűek. Csakugyan kevés volt köztük, a ki viszonyt ne kezdett volna. Meg kell vallanom, hogy a leányok közt néhány valódi szépség is volt. Miklós theával vendégelt meg bennünket, és rávette a népet, hogy harczjátékot rendezzen, a miben azok rendkívül ügyesek voltak. A hogy ennek is vége lett, deli szüzek lejtettek tánczmuzsikára. E mulatságok az étkezés idejéig elnyúltak, mikor is a ház udvarában egy fákkal körített négyszögben tálaltak fel. Minden egyes családfő más kész ételt hozatott a saját

házából, és úgy rendezték, hogy mindenik részes volt benne, így aztán egynek sem esett ez terhére. A nők külön ettek, és mindkét asztalon leányok szolgáltak fel. Az étkezés végén a czukornád nedvét, melyet ittunk, valami rizspálinka felével lötyfölték össze. Erős és mámorító volt. Társalgásunk egyik tárgyról a másikra csapott, és végre is oda lyukadt ki, választanék már egyet a hajadonok közűl. Addig bizgattak, addig ostromoltak, hogy végre is ráadtam a fejem, de kijelentém, hogyha most választok is, házasságra csak akkor lépek, ha majd visszatérek. A főnökök felálltak, a társaság szétoszlott, és én újra egyedül maradtam Miklós barátommal, a ki fölvilágosított, hogy a szigetlakók azért távoztak el, hogy hét leányt hozzanak, azok közűl kell választanom. Valóban, alig maradt időm, hogy udvarát, kertjét s feleségeinek kis lakásait körűlnézzem — mert itt tekintet nélkül Ignatio vallására a többnejűség meg van engedve — a mint jelentették, hogy a lakosok már visszaérkeztek.

Először a legöregebbek telepűltek le körben az udvarban, gyékényekre. Hét lefátyolozott asszony egy-egy leányt vezetett elő, főtől talpig fehér selyembe öltözve, karcsú égszín öv szorítá derekukat és lebontott hajukon oly jól vette ki magát a befont virágfűzér. Mihelyt a körbe léptek, Miklós engem is odavitt és kért, hogy ülnék le, és tekintsem meg e bájos teremtéseket, hogy közülük választhassak. E közben egy aggastyán meglehetős hosszú beszédet tartott, melynek befejeztével egy fátyolt nyújtott át, hogy fedjem be vele azt a szüzet, a ki megtetszett. A választás valóban igen nehezen ment, mert különösen hármuk oly szép volt, hogy az élő természet koronái lehettek volna. Végre is megkérdeztem barátomat, hogy választásom nem fogja-e a többieket sérteni?

Tagadó válaszára a fátyolt rádobtam egyikre, mire a többiek azonnal körbe fogták, és körüllejtették. A végén zeneszóval kisérték az utczán fel és alá. Miklós barátom tudatta velem, hogy e czeremónia legalább egy óráig el fog tartani, mert a leány minden házba beszól, hogy férjhezmenetelét elhíresztelje, és hogy az ajándékokat elfogadja. Ez alatt a főnökök theáztak és dohányoztak.

Öt órakor visszajött a leány. Anyja egy 34—35 éves asszony, és egy tiszteletre méltó öreg, nagyatyja kisérte. Az öreg beszédet tartott és átölelt. Az anyja hozzám vezette leányát és a főnökökkel gyorsan eltűnt. Miklós szerint, a ki az útat is megmutatta, menyasszonyomat haza kellett kisérnem. A kapunál elhagyott a leány és Miklóssal visszaindultunk a táborba.

Az úton elbeszélte, hogy jegyesem egy igen jámbor keresztény asszony leánya, a ki állhatatos híve volt Ignationak. Feltűnt, hogy csak a nagyatyját említi, a nélkül, hogy apjáról is szólna. Komolyan megkérdeztem tőle, miben áll a dolog? Kezdetben titkolódzott, de végre is megvallá, hogy e leány, és még két nővérének atyja: Signore Dzignaro. E két idősebb nővér szintén a választandók közt volt. A nevét is megmondá, Tinto Volangtanak (fénylő hold) hívják. Szinte ő értesített, hogy a lakásomba is el fog jönni. Aztán azon igérettel hagyott el, hogy másnap reggel újra benéz hozzám.

Rögtön elmondtam társaimnak e legújabb kalandomat. Többen igérték meg, hogy velem töltik az éjt, hogy bizonyos zavarba-jövéstől megkíméljenek. Ugyanez okból asszonyaink közűl is többeket felkértem, lennének velem és mulattassák a benszülött nőket, a kik esetleg hozzám jönnek. Kilencz órakor egy csapat fiatal leány közeledett énekszóval. Huszan

voltak, és asszonyaink fogadták. De mihelyt Tinto Volangta sátramba lépett, a többiek visszavonúltak, úgy hogy csak ketten maradtunk. Szerencsére egyik asszonyunknak igen megtetszett a leány, és énekkel, zenével mulattatta. Beszélgetésünk csak jelbeszéd volt.

A hajnal még ébren talált bennünket, de a benszülött leány nyolcz órakor elaludt. Mihelyt jegyesem fölébredt, másik két társnője jelent meg nála, hogy felöltöztessék. Ezek mellette is maradtak. Tízre Miklós is megjött nagy társasággal. Elibök mentem, és minthogy hallám, hogy azon szándékkal jönnek, hogy velem egyezségre lépjenek, azonnal összehívtam embereimet. A szerződés főbb pontjai voltak, hogy Uzmay Ligon-sziget lakói barátjuknak ismernek el, és hogy ők, miután tudják, hogy azon szándékkal távozom, hogy visszajövet köztük letelepedjem, hajlandók a sziget déli részén egy darab földet megmívelni, és egy kétszáz házból álló falut építeni, számomra, meg azokéra, a kiket majd magammal hozok, és végre hogy visszaérkezve az uzmayok szokásai és törvényeihez fogok alkalmazkodni.

Miután e pontok isten, a mindenség teremtőjének nevében megerősítettek, kötelességemnek tartottam, hogy új földieimet megajándékozzam. Előhozattam tehát nyolczvan lőfegyvert, húsz kis hordó lőport és ugyanannyi hordó golyót, hatszáz japán kardot, hatszáz lándzsát és ezerkétszáz különféle vaseszközt. Ez ajándék nagybecsű volt rájuk nézve, annál is inkább, mert az egész szigeten csak tíz lőfegyver volt. Igen sajnáltam, hogy nem hagyhattam vissza e szigeten embereket is.

Csütörtök augusztus 18-án. A szigetlakók délután két órakor két ökröt, negyven disznót, nagymennyiségű rizst, és más élelmi szert hoztak számunkra. És minthogy Miklós tekintélye által sikerült a főnököket in-

dokaimról meggyőzni, azaz azokat meghallgattatni, Tinto Volangtát visszaküldém az anyjához, ajándékokkal elhalmozva.

Miklós barátomat is megajándékoztam szép csomó prémmel, noha magamnak is kevés maradt, mert a sósvíz csaknem valamennyit megrágta. Estenden tudattam a lakosokkal, hogy a válás ideje eljött, a min igen megszomorodtak. A mi pedig engem illet, mindig fáj a szívem, ha rágondolok, hogy meg nem telepedhettem e ragaszkodó, nyílt lelkek között, a hol Európa vétkes erkölcsei, és czivilizált romlottsága teljesen ismeretlenek.

A szigetlakók távozta után meghagytam a mieinknek, hogy a hajót szabadítsák vízre, és hordják fel rá a szállítmányt, a mit másnap meg is kezdtek. Kilencz órakor öt emberem azzal járúlt elém, engedném meg nekik, hogy e szigeten visszamaradhassanak. Látva, hogy e szándék kivitele megérlelődött bennük, és mert félnem kellett, hogy embereim közűl majd többekben is ily vágyat ébresztenek, szemükre lobbantottam, hogy embertelenség éppen most ily kívánsággal fellépniök, a mikor jól tudják, hogy nemsokára úgy is visszatérnek, mert ha már Európában leszek, akárhogy is kijárom, hogy kellő támogatással e szigeten gyarmatot alapitsak. Kezdetben a jobb felé hajoltak, de egy Lapsiew nevű kijelenté, hogy csak idővesztegetés, ha szándékukról le akarnám beszélni őket, mert ahhoz ugyan makacsúl ragaszkodnak. És ha irántuk érzett jóindulatomnak bizonyítékát akarom adni, úgy azt azzal mutathatom ki, ha eszközöket, fegyvereket és egyéb szükségleteket hagyok vissza számukra. Meg is igértem, csakhogy megnyugtassam őket, de mind az ötet megeskettetém, hogy a többiekből egy lelket sem fognak effélére ösztönözni.

Mihelyt eltávoztak, bizottságot hívtam össze, és eléje adtam emez öt ember kívánságát. A bizottság a határozat hozatalt egy általános gyülekezetre hagyta. Ez az összgyűlés aztán belenyugodott, hogy visszamaradhassanak. Más három szintén melléjük állt, sőt Stefánow is közzéjük kívánt lépni, de azok azzal űzték el, hogy itteni békés életüket egy ilyen bújtogató ugyan meg ne keserítse.

A gyűlés határozata értelmében, mindazt a mit nélkülözhettünk, nyolcz részre osztottam, hogy elejét vegyem minden czivakodásnak. Nyolcz órakor három nagy gálya szállt meg a kikötőben. Miklós szerint khinajáró japánok voltak, a kiket valami úti vihar kergetett idáig. Kért, hogy hívnám partra őket. Én kész voltam rá, és a jövevények theával, porczellánnal, gyöngygyel kedveskedtek.

Augusztus 19-én. Csaknem ezer benszülött látogatott meg bennünket, valamennyien ajándékot hoztak. Az egész ezernyolczszáz rőf vászonból, kétszázöt napernyőből, sok khinai edényből és néhány aranyveretes elefántagyar-figurából állott. Délután Miklós barátom közvetítésével a lakosok figyelmébe ajánlám visszamaradó embereimet, és azok egyhangúlag fogadták, hogy barátjuknak, testvéreiknek tekintik őket, és megosztják velük földjeiket is. Ily módon már róluk is gondoskodtam. Hanem szállítmányom annyira megapadt, hogy a másfél millió piaszter helyett, a mire Khinában számítottam, csak húsz, huszonötezret remélhettem.

Az éjet munkában töltének és jól esett, hogy hajnalban mindannyiunkat együtt láttam a hajón. Hogy a szigetlakók jó érzületét formaszerű szerződéssel és esküvel is megerősítsem, egy szerződést Lequejio, mást latin nyelven szerkesztettünk, melyeket aztán mind-

ketten aláírtunk. A latint magamhoz vettem, a másikat ők tartották meg. Hangzott pedig az ekképen:

»Szerződés,

mely a Lequejio-szigetek főnökei s lakói, másrészt báró Benyovszky Móricz Ágost és az általa vezérelt társaság közt köttetett. Szerkesztve és aláírva 1771 augusztus 19-én Uzmay-Ligonban, a Lequejio-szigetek egyikén.

Isten jelenlétében, ki Ura égnek és földnek, megerősítjük, Uzmay Ligon főnökei és lakói egyrészt, másrészt én, báró Benyovszky Móricz:

Hogy im én Benyovszky Móricz Ágost kötelezem magamat, és keresztényi hitemre igérem, miszerint: mihelyt lehetséges leend, erényes, jó és igazlelkű népséggel visszatérek, e szigeten megtelepszem, s a lakosok szokásait, erkölcseit és törvényeit fölveszem, elfogadom.

Mi pedig főnökök és nép, fölhívjuk Istent, az ég és föld teremtőjét, hogy Móricz barátunkat embereivel, bármikor is magunkhoz fogadjuk, földjeinket velük megosztjuk, őket minden munkájukban megsegítjük, míg csak úgy berendezkednek, mint mi vagyunk, és fogadjuk azt is, hogy visszamaradt feleit családjaink gyermekei gyanánt tekintendjük, és irántuk testvéri szíves bánással viseltetünk.

Móricz, az európai társaság nevében, Miklós, Uzmay- s a Lequejio-szigetek főnökei s népének nevében.«

E szerződés megkötése után összehívtam azokat, a kik elhatározták, hogy itt maradnak. Tanácsokat adtam nekik, hogy miként viseljék magukat, és végűl öleléssel búcsút véve tőlük, hajóra szálltam. Igen sok szigetlakó követett, és kiáltozásaikkal, könyeikkel megható bizonyságát adták melegen érző szivüknek.

Hajnalban útra készen álltunk, kértem tehát Miklóst, hogy küldje el a szigetlakókat, de a főnökök közül többen csolnakjaikat köték a hajóhoz, hogy elkisérjenek, míg csak a kikötőből ki nem jutok. Reggel tíz órakor fölszedtem a horgonyt, és baj nélkül hajóztam el a kikötőből.

Szombat augusztus 20-án. A tengeren. Szép idő, de túlforró, sík tenger, körülöttünk nagy tömeg vízi madár. Délután fél egykor végre búcsút vettek a szigetlakók és hazatértek. Hétkor sok delfint láttunk. Az idő egész éjen át szép maradt. Tizenegy órakor földet fedeztünk fel, mely északnyugatról délkelet felé húzódik. Ezért huszonnyolcz fonalnyi mélységben finom, homokos talajon horgonyt vetettem. Ez alatt a kötélzetet nyitottuk meg, mert már nagyon itt volt az ideje. Hajnalban láttuk csak, hogy valamennyit ki kell javítanunk. Azonban többféle csolnak jött hozzánk, melyekkel kereskedést kezdénk, késeket s más apróságokat adva cserébe csinosan dolgozott kagylókért.

A 28° 43′ szélességi s 327° 18′ hosszúsági vonal alatt. Északkelet-északi szél, északi áramtól délnyugatra hajtva.

Vasárnap augusztus 21-én. Délután egy órakor szép időben, nyugvó tengeren, összes vitorlánkat kifeszítve, haladtunk tova szél mentében, a sziget déli csúcsának. Hatkor egy más kis sziget került elénk, délben ismét egy harmadik délfelé.

28° 8′ szélességi s 329° 2′ hosszúsági vonalban. Északkelet-északi szél. Délfelé haladó áram, délkeleti útirány.

Hétfő augusztus 22-én. Szép idő, sík tenger, de csaknem tűrhetetlen forróság. Délidőn a szél változó lett, délivé fordúlt, végre állandó délkeleti irányt vett.

Kihasználtam e szép időt, fölvonattam az összes vitorlákat, és bizonyára nagy útat teszek, ha a szél meg nem lanyhúl és keletivé nem lesz. Kilencz órakor két hajót láttunk, mely délről észak felé haladva éppen szembe talált bennünket. Kiadtam a parancsot, hogy készen legyünk a találkozásra, és a legfőbb lövők közűl többeket az árboczkosárba küldtem. Tizenegy órakor már csak ágyúlövésnyire voltunk egymástól. Kivettem, hogy hollandok, egyik hajójukon tizennyolcz, másikon tizenkét ágyúval.

Kedd augusztus 23-án. Egyik hajó puskalövésnyire ért hozzánk. Lőttek is egyet és átkiáltottak, hogy menjünk hajójukra és vegyük magunkkal papirjainkat. A holland kapitány e viselkedése annyival inkább is visszatetszett, mert a tengeri jogban teljesen járatlan voltam, és rá nem tudtam jönni, mit ért a kérdéses papirok alatt? Ezért is négy ágyúlövéssel feleltem a fölszólításra, mire lövészeim is tüzelni kezdtek az árbocz-kosárban. E durrogások nem igen látszottak ínyére lenni. Bevárta társát, míg az segélyére jön, de azért tőlünk jó távol maradt. Fölvonattam lengyel lobogómat és egyenest délfelé iparkodtunk. Kezdetben, úgy látszott, üldözni akarnak, de mikor észrevették, hogy állok elébük, mert még az alsó vitorlákat is kifeszítém, szépecskén visszafordúltak, a mit bizony nagyon okosan tettek, mert ha oldalba kapnak, az egyiket okvetlenűl lefegyverzem, és drágán fizetik meg henczegésüket. E kis csetepaté, melyet tengeren először éltem át, nekünk alig kerűlt pár lat puskaporba és még ennél is kevesebb fáradságba. Hogy amazok mit éreztek, ők tudják.

Szerda augusztus 24-én. Heves szél eső nélkül, háborgó tenger. Teljes vitorlákkal siklottam tovább és társaink kértek, nézzünk el Formozára, melyet

Anzon útazásából ismernek, hogy geografiai ismereteiket e sziget átkutatásával is gyarapítsák. Ajánlatuk nekem is tetszett. A 23° 18' szélességi s 327° hosszúsági vonal alatt voltunk. Keleti szél, déli áram. Útirányunk déli. Másnap nyugatra fordúltam.

Péntek augusztus 26-án. Oly dúló szél kavaradott fel, hogy csaknem összes vitorláinkat le kellett vonni. Hat órakor árként dűlt az eső, hanem a szél enyhébb lett és északkeletnek fordúlt. Éjféli három óra tájban jelenték, hogy földet látnak. Alig volt időnk, hogy délre igazodjunk és a hátsó vitorlákat felvonjuk. Tizennyolcz fonalnyi mélységben kórallszirtes talajon vetettünk horgonyt. Hajnalban láttuk csak, hogy mily közel tévedtünk egy sziklához. Formoza előttünk feküdt és magas fensíknak látszott. A horgonyt azonnal fölszedettem, valami kis sziget északi fokát körűlhajóztam és egy kis öböl tizennégy fonalnyi mélységében, zöldes, homokos feneken megállottunk. Embereim az egész éjt azzal tölték, hogy a csolnakokat rendbe hozzák, a fegyvereket kitisztogassák, melyeket elegendő lőszerrel együtt szétoszték köztük. Négy órakor Kuzneczow és Wynbláth tizenhat emberrel kiszálltak. Nyolcz órakor három lövésre lettünk figyelmesek, melyeket mi ágyúval viszonoztunk. Nemsokára hosszas puskaropogást hallottunk. Végre fél kilenczkor visszatért a mi csolnakunk. Embereim közűl hárman nyíllal voltak megsebezve és öt foglyot hoztak magukkal, kik közűl kettő halálosan vérzett.

Kuzneczow ezt jelenté: »Miután egy tágas kikötőben, hol nyolcz, öt vagy három fonalas mélységre találtam, partot értem, tizedmagammal egy fellobogó tűz felé közeledtünk, Wynbláth a csolnakban maradt. A tűznél két indián és egy asszony ült, mi pedig enni kértünk. Egyikük azonnal eltávozott, és

egy óra múlva három más indiánnal jött meg, a kiknél lándzsa volt, és intettek, hogy kövessük őket. Egy faluba vezettek, de midőn vonakodtunk sátraikba lépni, főtt rizst, disznó-pecsenyét, czitromot és narancsokat hoztak számunkra. Nyugodtaknak látszottak, és csak kevesen voltak, de mikor a falu másik végén egész fegyveres csoportokat vettem észre, azt hittem, hogy bizonyára okot keresnek, hogy megtámadhassanak. Rábeszéltem kisérőimet, hogy térjünk vissza, és vigyük meg azon értesítést, hogy igen kényelmes kikötőnk van. Miután a nyújtott eleségekért viszonzásúl néhány kést adtunk, visszafordúltunk. De alig értünk a tűzig, midőn vad kiáltozásra nyílzápor borított el, mely közülünk hármat megsebzett. Azonnal lövettem, a mire meghökkentek, annál is inkább, mert maguk közűl hármat leterítve láttak. De azért nem óhajtottam a harczot fölvenni, és egyikünket, a ki már lépni sem tudott, fölszedtem és visszavonúltunk. Másodszor is támadó állást foglaltak, de szerencsére a hajóról az ágyúlövés megriasztá őket, és egy ideig békében hagytak. Hanem a parton egy egész csorda indián rohant ránk, de Wynbláth is közel volt, dühvel vetettük rájuk magunkat, vagy ötvenet lekaszaboltunk, ötöt elfogtunk és tömérdek lándzsát meg íjat szedtünk össze, melyek most a csolnakban vannak.

E jelentésre elszándékoztam innen vitorlázni, mert nem akartam harczba elegyedni. De társaim bosszúszomjazva követelték, hogy: csak előre! a kikötőbe! Nem bírtam őket lecsitítni és kedvem ellenére is az öbölbe kellett térnem, hol a parttól száz fonalnyira megállapodtunk.

Szombat augusztus 27-én. Egy Formoza-szigeti öbölben, valamely folyó torkolatnál. A hajót előbb jól elláttam, megerősítettem és csak azután küldtem

ki egy dereglyén Báturint meg Chrustiewet huszonnyolcz emberrel. A hogy szárazra léptek, ötven szigetlakó jött eléjük, kezükben fagalylyal. Báturin jól fogadta őket. Egyszerre csak lábaihoz borúltak, és a maguk módján, jelekkel bocsánatért könyörögtek. Ez önkénytes meghódolás lelohasztá a mieink dühét, a kik a partról kiabálták át, hogy: minden jól megy! E kivánatos előzmény után embereim azt hitték, hogy már most ki-be járhatnak az indiánoknál. Báturinnak ki is nyilvánították, hogy bemennek a faluba. Minden lebeszélés hasztalan volt, és huszonketten elgyalogoltak az indusokhoz. Mikor neszét vettem ennek, magam is kiszálltam, és a falu felé mentem, mely közeliben volt. Alig léptem egyet-kettőt, már is heves durrogások, rémletes kiáltozások ijesztettek meg. Láttam, hogy csekély számú embereimre a feketék egész raja özönlik. Mihelyt az enyéim megláttak és közel értek hozzám, rendbe verődtek. Csak hétnél volt már fegyver, legtöbbjük meztelenre koppasztva, egyikük-másikuk megnyilazva. A fegyverteleneket azonnal felparancsoltam a hajóra, a többivel eléálltam a vadak útját, kik közűl többen a mi puskáinkkal hadonáztak. Szerencsénkre nem tudtak vele bánni. A kiknek nagyobb volt a merszük és puskavégre jöttek, azokat rögtön leterítettük. Csak ketten menekültek meg, azok is elhányták a fegyvert, hogy annál könnyebben szaladhassanak. E pillanatban megjött Kuzneczow is huszadmagával, a kik valamennyi feketét elkergettek. A falut is felgyújtották. Mintegy kétszáz halottjuk volt a feketéknek, a sebesülteket nem is számítva. Visszatérve, a folyóban egy kis kikötőt fedeztünk fel, meg egy készülőfélben maradt bárkát. Ezt is felgyújtották embereim, és az ottani csolnakokat elvitték. Tele rakták préda-fegyverekkel. Ezután hajóra száll-

tam, és azokat, a kik Báturinnak ellenszegültek, megkötöztettem. — Ez eset a többinek is elvette kedvét az itt maradástól. Még ők kértek, hogy csak el innen és keressünk más kikötőt. Én se bántam, és a szélcsendben csolnakokkal vonattam ki a hajót.

Alig haladtunk el az északi csúcs előtt, midőn szél kerekedett, a mi aztán északnak hajtott. Egy kis öbölnél lepett meg a hajnal, a hova be is akartam térni, de az áram elsodrott bennünket. Huszonhat fonal mélységben kikötöttem. Nyolcz órakor újból kellemes szél támadt, a mivel el is akartam hajózni, hanem két gályát vettem észre, a mint felénk tartanak. Tízkor elértek bennünket. Egyikből azt kiáltották hozzánk: Signor Houwritto, vai, vai! és jelekkel szólítottak fel, hogy kövessük őket. Megtettem, hanem elébb minden csolnakot készenlétbe hoztam, hogy ha kell, hát kéznél legyenek. Végre is minden baj nélkül jutottunk egy szép öbölbe, hol közel a déli parthoz kikötöttünk. A mélység három fonalnyi volt, és hajónk oly közel állt a szárazföldhöz, hogy egy emberem partra ugorhatott.

Megjegyzem, hogy ugyanekkor egy hatalmas áram ért utól Formoza-sziget hosszában, mely a hajót óránként majd két tengeri mértföldnyi sebességgel ragadta magával. Ez áram a part minden hajlását követte, és minket folyton egyenlő távolban tartott tőle.

Vasárnap augusztus 28-án. Formoza-sziget öblében, (neve később a grófról Szt.-Móricz). Szép, fényes idő, de nagyon is forró. Alig csavargattuk össze a kötélzetet, midőn a szigetlakók, asszonyok, férfiak, elénk csődültek. Ki disznót, ki szárnyast, czukornádat és gyümölcsöt hozott magával. Ezeket mi gombostűkkel, varrótűkkel és egyéb olcsó apróssággal cseréltük be. Habár igen békéseknek látszottak, még sem

mertem magamat egészen rájuk bízni, és hat fegyveresem mindig készen állt. Délután három órakor egész csapat jött hozzám, melyet egy furán öltözött ember vezetett. Ennek az embernek minden részét más-más ruha fedte. Egy felén európai, másfelén indus ruha volt. Fején zsinóros kalpag, oldalán széles kard, lábain vászonharisnyás sarú, melyek okvetlenűl az ő saját gyárából kerűltek ki. Én nagyot néztem végig rajta. Végre is Kuzneczowot küldém elébe, hogy szóljon vele, ha tud. De bizony nem értettek az egymás nyelvén. Kuzneczow aztán fölvezette hozzám a hajóra. Azt mondta, hogy manillai spanyol, a ki közel nyolcz éve lakik együtt az indiánokkal, a kik nagyon megszerették. Nagy készséggel ajánlá fel a házát, hanem én előbb mindennek a végére akartam járni, pontosan. Elmondta, hogy hat rabszolgájával egy gályán menekűlt Manilláról Formozára. Kénytelen volt vele, mert egyszer féltékenységi dühében a nejét, meg azt a dominikánust, a kit vele talált, megölte. Neve Don Hieronymo Pachecco, Cavith-kikötőnek egykori kapitánya Manillán. — Spanyolom biztosított, hogy hihetek a lakosoknak, legjobb népe az a világnak, sőt hálások is lesznek hozzám, mert ellenségeiket megbüntettem, mivelhogy a harcz híre ide is eljutott.

Egy teljes öltözettel és egy jó karddal ajándékoztam meg. Puskákat és más eszközöket is igértem neki, ha segélyemre lesz. Megigérte és kinyilatkoztatta, hogy nem hagy el, míg náluk maradok. A benszülöttek, miután pár perczig beszélt velük, visszavonúltak, és ő az egész éjet nálunk tölté. Este azt jelenték, hogy a vizünk poshad. Kiadtam a parancsot, hogy hajnalban frisset merjenek. Megkérdém a spanyolt, hogy hol keríthetnénk. Azt mondá, a lakosok

majd ellátnak bennünket jó vízzel. Egy kiálló sziklán, melyet majd megmutat, van a forrás. Ennek vize legjobb a világon. Hanem óvakodásra int, mert azon vidékbeli vadak harczi lábon állnak az övéivel, és ezért igen helyén valónak látja, ha fegyveres csapattal küldöm ki matrózaimat. E figyelmeztetés után, Pánownak azon rendeletet adtam, hogy korán reggel tizenkét fegyveressel indúljon a forráshoz. De lelkére kötém, hogy meglepetés esetére is készen álljon. Ez elővigyázattal sem elégedtem meg, és meghagytam, hogy költsenek fel mielőtt indúlnak. Végre nyolczkor, miután egy pár hordót összedongáztak, útnak eredtek.

Távozásuk után beszélgetésbe elegyedtem a spanyollal, a ki, úgy látszott, teljesen ismeri a szigetet. Megtudtam tőle, hogy nyugaton egy részét a khinaiak bírják, de más hat része független, és ennek egy harmada, a hol mi is állunk, még egészen vadon él. Szerinte nagyon könnyen meg lehetne hódítani a szigetet, mert a khinaikkal hamar elbánhatnának.

Érvei, melyekkel ezt támogatta, és az általa említett körülmények tetszettek nekem, és annyival figyelmesebben hallgattam, mert arra gondoltam, hátha én vállalkoznám rá? Szóba hoztam, hogy térjen velem vissza Európába. Határozottan visszautasítá, nem kell neki Európa, nagyon jól ismeri ő azt, és köszöni az égnek, hogy távol van tőle. Már teljesen megszokta a formózai életmódot, neje, gyermekei is vannak, és a kötelesség sem engedné, hogy a szigetet elhagyja. Az evés ideje eljött, és beszélgetésünk félbe szakadt.

Hétfő augusztus 29-én. Szt.-Móricz-kikötőben. — Don Hieronymo már aggódott, hogy embereimből még egy se tért meg, pedig a forrás közel van. Jó lenne, mondá, ha kiküldenék egy csolnakot szemlére.

Kuzneczow nyolcz társával rögtön útnak indúlt. Két órakor tért vissza a csolnakhoz kötött dereglyével, meg egy periagua-val (faderékból vájt csolnak). Megijedtem, hogy merő véresen, összenyilazva láttam őket. A mikor pedig sem Pánowot, sem Loginowot nem láttam, a legrosszabbtól kezdtem tartani. Csakugyan Kuzneczow meghozta a gyászhírt, hogy Pánow és Loginow halálra vannak sebesítve, és hogy Popow volt az első áldozat. Pánow szemügyre vette a tájat, azután fürödni készült. A többiek addig a hordókat töltögették. De alig vetkezett le, a midőn húsz indián rohant rájuk. Popow rögtön elesett, rá Pánow és Loginow, míg a többiek csak gyengén voltak megsebezve. Bizonyos, hogy mind ott vesznek, ha Wolinszky és Andreanow a csolnakból, a hova visszavonultak, puskahegyre nem veszik a vadakat. A többiek nem mertek a csolnakba ugrani, talán Pánowot és Loginowot sem akarták prédára hagyni, a kik még életjelt mutattak, midőn eljöttek.

E hírre Pánowhoz siettem. Mindnyája köréje gyűlt, azokhoz beszélt. Bár égtem, hogy láthassam, nem léptem elő, nehogy utolsó szavait megszakítsam. E mindvégig hű, jó barát, a kire mindig kegyelettel fogok gondolni, ezeket mondá:

»Testvéreim! Vigyétek hírűl barátomnak, vezetőnknek, hogy én leszámoltam az élettel. Nem is bánom, csak az fáj, hogy nem lehetek többé mellette, és nem segíthetem igaz munkájában. Fájdalom, ő még messze van kitűzött czéljától. Mondjátok meg neki azt is, hogy szerettem, mint az életemet és könnyen halnék meg, ha vitézségét és becsületességét megjutalmazva látnám. Kérjétek arra is, hogy ne bosszúlja meg vesztemet, hanem adja tudtára többi társainknak, hogy kiszenvedtem. Rólam vegyetek pél-

dát barátaim! Ha rá hajtok, most nem haldokolnék. Tiszteljétek, engedelmeskedjetek neki, mint atyátoknak. Te pedig szerencsétlen társam Stefánow hagyj fel a konokságoddal és tépd ki szívedből a nemtelen gyűlölséget. Légy neki hűséged által az, a mi én voltam!«

Nem állhattam tovább, előléptem és Teremtőm! mintha minden ízébe új élet szállt volna, megragadt, átölelt és zokogott. Könybe fúlva, féleszméletben rebegte hozzám: »Oh drága barátom! Nemsokára végem lesz! Bocsáss meg — magam vagyok oka mindennek. Végső óhajom az, hogy az ég oly barátokat adjon melléd, a milyen én voltam. Boldogok lesznek, ha becsed úgy fogják ismerni, mint én ismertem. Bárcsak a te örököd volna e föld, mely nemsokára temetőm lesz!«

A halál elnémítá, és az én barátom, az én hű Pánowom örökre elbúcsúzott!

Loginow pár perczczel előbb halt meg. Rögtön el akartam őket hantolni. Mégis, csontjaikat szent, zavartalan nyugalomnak szerettem volna adni, azért felkértem a spanyolt, szóljon a lakosokkal, ha megengedik-e hogy az ő földjükbe eltemessem? Egybe ráálltak, mi pedig ájtatos rendben végeztük a gyászszertartást. Huszonkét ágyúlövés, — ez volt a végbúcsúnk. Andreanowval pedig ezt vésettem egy sziklakőre:

Itt nyugszik Wasili Pánow, magas születésű, nagyérdemű orosz, és Benyovszky Móricznak hű barátja. Vele együtt két társa, Loginow János és Popow János. E sziget benszülöttei ölték meg őket 1771 augusztus 29-én.

A temetés után tudatta Don Hieronymo, hogy barátai bosszúra gyúltak híveim haláláért és menten körűlfogják az ellenséget. Embereim kapva kaptak

rajta, és már is kannibáli gyönyörrel vagdaltak össze három indián foglyot. Éppen határozatomat várták, a mikor a spanyol félbeszakította, azzal a szóval, hogy csolnakokat lát, tele ellenséggel. Társaim szóra se vártak, hanem rajtuk ütöttek. Az első tüzelésre tizenhárom bukott el, a többit elfogták, hajóra vitték és felakasztották. Emberek! — kiálték közbe — talán elég is lesz már ez a bolond harcz!? Hanem süket füleknek beszéltem. Mind azon voltak, hogy az indiánokat egy szálig leapritják. Átláttam, hogy itt legokosabb lesz, ha velük tartok. Bősz dühüket úgy se tudtam lecsillapítni. Elhatároztam, hogy vezérük leszek, hogy ha kell, okosan folyjon le a dolog.

Azért hamarosan a kivitelhez láttam. A spanyolt megkértem, vezetne annak az undok népnek a fővárosába. Azt mondta, ő is oldalunkon lesz. Egy jóféle fegyvert nyomtam a kezébe. Azután ő állott elő, hogy hadd vigyen magával pár száz indiánt is. Baj lesz, feleltem, azok a szegény emberek könnyen megadhatják az árát, a mieink azt se fogják tudni ki az ellen, ki a barát? Ezen könnyen segítünk, mondá, a ki az én részemen lesz, az fehér szalagot köt a karjára, elég lesz az. Ez elővigyázat elegendőnek látszott, ráhagytam. Rögtön hazament, hogy intézkedjék. A támadást hajnalra terveztük.

Hét órakor este a csolnakokkal felvonattam a hajót a folyóba. Itt akartunk megütközni. Horgonyt vetettem. Éjféli három órakor negyvenhat embert küldtem a szárazföldre. Chrustiew, Kuzneczow, Báturin, Wynbláth és Stefánow volt a vezérük, a kik csak a dont várták, kinek négyre kellett megérkeznie. Azonnal előre nyomúltak. Úgy háromnegyed hatig mit se hallottunk a hajón. Egyszer csak ropogtak a puskák, állott a csata. Nemsokára csordaszám

futottak, menekültek az indiánok valami meredek hegy felé. A mieink a hajóról is rájuk sütötték az ágyúkat, és utczákat sepertek köztük. A nyomorúltak eszüket vesztették; egy oldalon az enyéim, másikon a benszülöttek. Tehetetlen kínjukban földre dobták magukat. De már erre a mieinkre kiálték, hogy hagyják abba, mert én lövetek rájuk, ha tovább is mészárolnak. El is hagyták, hanem valamennyit összefogták, a kik ilyetén rabszolgákká lettek. Számuk hatszáz negyvenháromra ment. Halottuk ezerszázötvenhat. Legjobban bámultam azon, hogy a holtak és foglyok közt sok volt az asszony, a kik a férfiakkal egyformán voltak fölfegyverkezve.

A csatának vége lett, a nélkül, hogy embereim közűl csak egy is sebet kapott volna. Azután partra mentem, a hol a lakosok az összes rabszolgákat nekem akarták adni. Egyet sem fogadtam el, hanem a fegyvereiket magamhoz vettem. A spanyol kiválasztott magának ötvenet, még többet híveinek engedett át. Tíz órakor egy küldöttség jött hozzánk, a velünk barátságos indiánoktól. Csaknem kétszáz fogoly asszonyt, és öreg feketét hoztak magukkal, aztán hazatértek. Én is távoztam azután e helyről, mely egy feldúlt, tövig égett falu szomorú képét mutatta; hajómmal ismét visszatértem oda, a hol előbb horgonyoztunk.

Hétfő augusztus 30-án. A spanyolnak azzal álltam elő, hogy a parton tábort szeretnék ütni. Akkor engedjem meg — mondá — hogy ehhez ő tehesse meg az előkészületeket. Iziben hazament, és három órakor körülbelől ötszáz indussal tért vissza, a kik hozzá fogtak a sátor czölöpözéshez. Néhány sátor még napestig elkészült, és én az asszonynéppel, sebesültekkel s egy tizenhat személyből álló őrséggel

leköltöztem a hajóról. Alkonyatkor a feketék is negyven főnyi őrséget állítottak nekünk, jobb felől, hogy — mint mondák — megóvjanak a tegnapi ellentől.

Reggel Don Hieronymo bemutatta a családját, barátjait. Egyszersmind azt is tudatá, hogy Huapo, e sziget egyik fejedelme megjött, nekem személyesen megköszönendő, hogy alattvalóit két ellenséges népen megtoroltam. Elmondá, hogy Huapo mintegy 30—32 tengeri mértföldre él innen, tartománya közepén, egy nagyobb városban, a hol a czivilizáczió már lendületet vett. Így van ez a nyugati részen is. Csak a keleti partot lakja még vad nép, tezmészetesen kivéve a Huapo területét, a hol szelíd, szorgalmas lakósok élnek. Felhozta, hogy Huapo sokszor 20—25000 harczost is talpra állít, mégis a khinaiak, meg a szomszédos népek gyakran háborgatják. Rátért azután, hogy a fejedelemmel könnyen szerződésre léphetnék. Alapítnék gyarmatot, jó föld, gazdag föld, bőven visszafordítaná a befektetett tőkét. Termel aranyat, czinóbert, fahéjt, rizst, czukrot, selymet, nem is számítva a szebbnél-szebb fanemeket. Valami ritka kereskedelmet létesíthetnék itt, mert a terményeket becserélhetném szövetekkel, vasárúkkal 200% nyereség mellett. Beszélgetésünket a Bamini, vagyis a generális jövetele szakítá félbe. A spanyol azonnal elibe sietett, mi pedig három üdvlövéssel fogadtuk. Mihelyt sátramhoz érkezett, ő is sátrat üttetett; alját pazaron beszőnyegezték, úgy ült le és nekem is oda szólt, hogy tartsak vele. A spanyol oldalt állt, hogy tolmácsunk legyen.

Az első bókok után kérdé, hogy ki vagyok? honnan jövök? mi az oka, hogy éppen Formozán kötöttem ki?

Kurtán feleltem, csak annyit, hogy egy királyság tábornoka vagyok, a kit elfogtak, de a ki megszökött,

hogy néhányad magával visszatérjen a hazájába, azután hogy Formozán csak azért álltam meg, mert útamba esett, és hogy friss vizet szerezzek. Harczba is keveredtem, igaz, de kellett a leczke ennek a két kegyetlen népnek, mely megtámadott. Most hazafelé igyekezem.

Kért, hogy halaszszam az elútazást, várjam be Huapot, a ki oly csodákat hallott rólam, hogy személyesen elindúlt, engem itt meglátogatandó. Ő maga meg azért lett kiküldve, hogy csapataival megoltalmazzon. Azt feleltem rá, hogy nagyon le vagyok kötelezve a fejedelemnek, az pedig igen hízelgő volna rám nézve, ha szemtől szembe láthatnám, és a legnagyobb megtiszteltetésnek venném, ha bármiben is szolgálatára lehetnék. De a mi a csapatokat illeti, kár volt ide küldeni őket, mert a sziget egy hatalmassága sem tehet nekem semmit. — E mellett a Baminihoz mindég előzékeny voltam, végűl egy gyönyörű karddal akartam megajándékozni, de azt udvariasan visszautasítá, mivelhogy ura tudta nélkül mit sem fogadhat el. Ezután megvendégelt, theával, dohánynyal, közbe-közbe betel- meg areca-diót rágatott velem kis adag mézzel, hanem én azt majd kihánytam; büdös, undorító volt.

A generális ruházata vörös, feszes öltönyből állott. Khinai sarukat viselt. Egy fekete, vörössel czifrázott mellényt is láttam rajta, melyet néhány aranyfüles korallgomb fogott össze. Fején kupakos szalmakalap, hegyiben egy bokor vörös lószőr. Fegyverzete lándzsa, kard, meg puzdra 20—25 nyílvesszővel. A csapatok, melyek kisérték, egész puczérak voltak, ha csak ruhaszámba nem veszem azt a kék leffentyűt, mely fügefalevélként fedte az ágyékukat. Náluk is lándzsa, íjj volt.

Szerda augusztus 31-én. Összes sátraink elkészültek. Le is hívtam az embereimet. A helyet kissé megerősí-

tettem a négy ágyúval. Párjával állítattam fel a tábor két szélén. Csak nyolcz lelket hagytam a hajón őrszemnek.

Az evésünk hamar megvolt. A Bamini nem evett, hanem falt. Egy szót sem szólt, hanem szertelen falánksággal pusztította el a nagy tömeg rizst, meg a pecsenyéket. Azután felállt, rágta a betelt és pipázott. Hogy kedvébe járjak, én is utána csináltam. Pedig majd kiette a szájpadlásomat. Körűljártuk a tábort. Kedve jött, és kért, hogy lövessek az egyik ágyúval. Rögtön czélt állítattam ötszáz lépésre, valami csolnakot czepeltek oda a bennszülöttek. A második golyó szilánkká roncsolta, a min elbámúlt. Hogy bámulatát jobban is felcsigázzam, előhívtam az embereimet, és egy nyolczvan lépésre állított deszkára lövettem velük. Azt átlőtték, nagyon örült neki, alig győzte bókkal.

Délutáni ötkor egy lovas-futár hozta meg a hírt a generálisnak, hogy Huapo közeledik. E hírre ott hagyott és elindúlt, hogy tábort szervezzen. Én se akartam hátra maradni, és sebtiben intézkedtem, hogy tüzijátékkal fogadhassuk, de meg a harczi módunkat is beakartam neki mutatni. A lakósok már oly jó lábon álltak velünk, hogy lányaik szabadon jártak-keltek köztünk. Érdekes, hogy egyetlen lopás sem történt, bármily hanyagok voltak is embereim. Egész éjjel tűzkígyókat, röppentyűket töltettem.

Hajnalban a don jött hozzám, azzal a hírrel, hogy a fejedelem megérkezett. Tanácsolta, hogy ne magam menjek, hanem két tisztet küldjek eléje. Ajánlkozott, hogy tolmácsuk lesz. Chrustiew és Kuzneczowot rendeltem ki hat fegyveressel. Magam pedig egy kőszálra kúsztam, hogy beláthassam a formozai tábort. Bizonyos rendben volt felállítva. Középett a fejedelem sátra, s a többiek körben körülötte. Nyolcz órakor

láttam a csapatokat elindulni, s végre megérkezett a fejedelem.

A csapatok rendje a következő volt: először hat lovas jött zászlófélével a kezükben, nyomban egy lándzsás csapat. Utánuk 30—40 lovas, és egy másik gyalogcsapat íjjakkal, aztán még egy csapat doronggokkal és baltákkal, legutoljára a fejedelem 12—15 apró, de szép lovakon ülő tisztjei kiséretében. A többi csapatok rendetlenül bomladoztak. A táborba jutva mindenki odament, a hova akart. Őrséget nem állítottak.

Tizenegykor visszajött Hieronymo a fejedelem meghívásával. Néhány lovat is hozott magával, noha a távolság csekély volt. Felültem egyre, és nemsokára a fejedelem sátrához értem. A látása meglepett. Úgy harminczöt éves lehetett, körülbelől öt láb és három hüvelyk magas, erős, izmos ember, villámló szemekkel és fejedelmi tartással. Chrustiew, a kit már nagy bizalmasságban találtam vele, azt mondta nekem oroszúl, hogy e fejedelem tenyerén hord, ha Formozán maradunk, és hogy meg van győződve, hogy mihelyt kedvem tartja, e sziget királya lehetek. Alig fejezte be, midőn a fejedelem a tolmács által köszöntött, hogy legyek üdvözölve e szigeten, a hol kedves vendég vagyok. Nagy örömmel hallá, hogy elbántam ellenségeivel, kötelességének is tartja, hogy ezt megköszönje. Hozzátette, hogy bizonyára én vagyok ama prófétáktól megjövendölt ember, a kiről hirdették, hogy egyszer csak jövend egy idegen, hatalmas karú férfiakkal, a ki a formozaiakat felszabadítja a khinai járom alól. Ezért törődött el idáig, föl is ajánlja összes hatalmát és seregét, mely nekem engedelmeskedni kész. A kezdet jól indúlt. Hamar felfogtam a helyzetemet, visszavonúlnom nem lehetett, mert a spanyol

már nagyban deklamálta, hogy igen is, én vagyok az a hatalmas, megjövendölt fejedelem, a ki azért jöttem, hogy felszabadítsam őket a zsarnoki járom alól. Végűl megköszöntem a fejedelemnek jóindulatát és kijelentém, hogy dicsőségnek tartanám, ha népe érdekeit előmozdíthatnám, mely szerencsés, hogy ily bölcs fejedelme van. De minthogy most azért jöttem, hogy vele szövetségre lépjek, azért majd csak később térek a többi ügyekre, azokat úgy is titokban kell tárgyalnunk. Jóváhagyta és ebédre hívott. Részt vettek még Chrustiew, Kuzneczow és a spanyol, a kit a fejedelem nagyon is igénybe vett. Nemzeti indus ruhába öltöztette, és azzal tűntette ki, hogy egy kardot, meg egy övet adott neki ajándékúl.

Ebéd után a fejedelem táboromat kívánta megtekinteni. Míg lovainkat fölnyergelték, azalatt Chrustiew haza loholt, hogy előkészítse az otthonvalókat, a kellő tisztelet megadására. A fejedelmet ötven lovastiszt kisérte. Az egész hadtest is utána húzódott, hanem háromszáz lépésnyi távolban. Társaink ágyúszóval fogadtak bennünket, és a fejedelemnek ugyan ügyelnie kellett, hogy tisztjei sorsára ne jusson, a kiket megbokrosodott lovaik egymásután dobáltak le a nyeregből. Tehát gyalogszerrel indultunk a tábornak. Itt már háromszoros üdvlövéssel lettek köszöntve. E ropogásba még húsz ágyú is belebömbölt a hajóról. Nagyon tetszett a fejedelemnek ez a puskaporos riadal, karon kapott, és úgy mentünk a sátorba, hova csak a tábornok még három más tiszt kisért bennünket. Ismét előhozakodott a khinaiakkal, hogy milyen jó is lenne, ha azokat kiverhetné! Okra okot rakott, hanem én kiláttam, hogy valamennyi ok egyen forgott, a hiúságon. Belém vetett nagy bizalma okvetlenűl hasznomra lett volna, ha éppenséggel a szi-

geten akarok maradni. De én mindenekelőtt Európába igyekeztem, abban pedig semmi józanságot nem láttam, ha oly vállalatokba bocsájtkozom, melyek, ha búsásan fizetnek is, még se bírnak itt tartani. De mégis, ha én e fejedelemmel egyezségre lépek, valamely európai hatalmasságnak ajánlásba hozhatom, hogy kolonizálja e szigetet. Ezért föl is tettem, hogy jóindulatát megbecsülöm.

Délután négy órakor hajónkat is megszerette volna nézni. Rögtön felküldtem harmincz embert a hajóra, és Chrustiewet adtam mellé, hogy csak mulattassa a míg tudja, mert időt akarok nyerni a tűzijáték elrendezésére. Félhétre készen voltam. Huapot fölvezettem egy dombra, a honnan jól láthatott. Három ágyúlövés hirdette a látványosság kezdetét. Igen tetszett neki, de azt mondta, hogy a khinaiak is csinálnak ilyet. A játék végén karddal és övvel tisztelt meg, annak jeléűl, hogy a hadsereg fölött való hatalmat megosztja velem. Azután eltávozott. Nyolczezer főnyi seregében kétszázhatvan lovas is volt. Én pedig gyűlést hívtam össze, a melyen kinyilatkoztattam, hogy megbocsájtok Stefánownak, és ismét méltónak tartom arra, hogy a tanácsban szava legyen. Chrustiew adta hírűl az egész társaságnak, őt bíztam meg azzal is, hogy a Huaponak adandó ajándékokat szedje rendbe. Ez ajándékok a következők voltak: két ágyú, melyeket hajósúlynak hoztam magammal, harmincz puska, hat hordócska lőpor, kétszáz vasgolyó, ötven font kanócz. Hajnalban kiküldtem Chrustiewet, Wynbláthot és Kuzneczowot, hogy jelentsék be a fejedelemnek ez ajándékokat, a mihez még harmincz egyszerű japán kardot adtam, köztük egy drága mívűt a saját részére, és húsz másformát előkelőbb tisztjeinek.

Nyolcz órakor Hieronymo a fejedelem látogatását jelenté, a ki azért jön, hogy az ajándékokat átvegye és velem a legfontosabb ügyeket megállapítsa. Tízre érkezett meg, és minthogy teljes két óra hosszat beszéltem a spanyollal, a ki mindenben informált, feleleteimmel már készen voltam. A fejedelem legelőbb is egy pompás sátrat veretett az enyém mellé, és azt kirakatta szőnyegekkel. Itt fogadott. Mindjárt azzal kezdé, hogy megköszönte ajándékaimat, azután e kérdésekkel fordúlt hozzám:

1. Vajjon nála hagyhatom-e embereim egy részét, a míg visszaérkezem?

2. Hozhatok-e magammal lőszerekhez értő katonákat, és ha igen, mennyire rúgna ezer katona költsége?

3. Elfogadnám-e Havangsin tartományt, melyet összes városaival, falvaival és lakóival azon feltétel alatt engedne át nekem, ha támogatni fogom mindaddig, míg a khinaikat a szigetről elűzi. Ha ezt kiviszi, egész fejedelemségéről lemond az én javamra.

4. Megakarom-e segíteni egy mostani hadjáratában, ha bizonyos összeget fizet, és még más előnyöket is nyújt?

5. Ha már mindezekre megfeleltem, akkor maradjak neki továbbra is állandó szerződött barátja.

E kérdéseknek oly valami színük volt, mintha azokat a Don esze diktálta volna, ámbár mindig tagadta, hogy az ő műve volna. Feleletem a következő volt:

1. Minthogy nagy útra megyek, kit se hagyhatok itt embereimből.

2. Fegyveres csapatokat, ágyúkat is természetes, hogy hozhatok magammal, hanem ezer ember szállítása ezerötszáz font aranyba kerűl, a sereg eltartása pedig évente ötszáz fontra rúg.

3. Fölszerelt hajókat is szerezhetek, de minden húsz ágyús hajó: ötven font arany.

4. Elfogadom Havangsint, oldalán leszek a khinaiak elleni harczban, míg kikergetjük innen, de aztán az egész fejedelemséget adja át nékem.

5. Habár az időszak sietésre, elútazásra int, mégis, hogy iránta való érzületemet kimutassam, itt maradok, és megsegítem a hadjáratban. Pénzt nem kérek érte, ha csak önszántából nem akar valami ajándékot adni a népemnek.

6. Megkötöm vele az állandó baráti frigyet is, és ha ő szintoly igazán lát a dologhoz mint én, úgy nemsokára egész Formoza korlátlan urává teszem. Majd bosszút állhat akkor a khinai császáron magáért, övéiért, a szertelen üldözésért.

A fejedelem, ki válaszomat a legnagyobb figyelemmel hallgatta, papirra tétette, melyre kérdései is le voltak már írva. Kérdezte aztán, hogy határozatom szilárd-e? Igen, — feleltem. No akkor esküdjünk, — mondá. Én kész voltam. A míg hozzáfogtak az esküczeremóniákhoz, az alatt egy kardot és több pisztolyt adtam neki, meg a generálisának. Megkértem, hogy oszsza szét a sereg főbbjei közt. Kevésre rá kivezetett a sátorból. Egy tűzhöz vezetett, arra néhány darab fát dobtunk. Mindkettőnk kezébe egy-egy füstölőt nyomtak, melyre mi tömjént hintének. Azt párszor napkeletnek ingáztuk. A generális aztán úgy a kérdéseket, mint a feleleteket fölolvasta, és valahányszor szünetet tartott, mi keletfelé fordúlva lóbáltuk meg a füstölőket. Midőn a generális elvégezte az olvasást, a fejedelem átkot kiáltott a szerbontóra, ki a frigyet megszegné. Aztán jöttem én, és szintén felfogadtam a törhetetlen esküt. Hieronymo tolmácsolta. Ezek után eldobtuk a tüzet, és kardjainkat markolatig

szúrtuk a földbe. A körülállók csakhamar halmot kupaczoltak a két fegyver fölé: a fejedelem megölelt, testvérének vallott.

A hogy a sátrába vonultunk, egy nemzeti öltönyt hozatott elő és azt felöltette velem. Így mentünk az ő táborába, a hol örömujjongással fogadtak bennünket. Az ebéd az eddigieknél is gazdagabb volt. A fejedelem kívánsága szerint összes tisztjeimet meghívtam, kivéve Báturint, a ki távollétemben a hajón parancsnokolt. Étkezés alatt mindegyre muzsika, dobpergés zongott-bongott. Asztalbontás után fölkerekedtünk, és én nagyot bámultam azon a két ágyún, a miket elsütésre készen a tábor elejére állítottak. De Wynbláth felvilágosított, hogy a mieink hozták ide, a fejedelmet akarják vele megtisztelni, a ki e figyelmet nagyon nyájasan fogadta. Négy órára összes tisztjei összegyűltek, élükön a Baminival. A fejedelem nagy beszédet tartott hozzájuk, a minek végeztével elbocsájtá őket. Fél óra múlva ő, én, meg a spanyol lóra ültünk, és átlovagoltunk a táboron, a hol minden tiszt katonásan üdvözölt. Ez a tisztelgés pedig abban áll, hogy ki-ki annak a kengyelét érinti, a kinek köszönni akar. Miután még párszor ide-oda nyargaltunk, ismét a fejedelmi sátorba tértünk. Itt arra unszolt, hogy kisérjem el a hadjáratba. Mivel úgy is szándékom volt, kíváncsi voltam a részletekre. Elmondta az egész tényállást.

Hapuazingo fejedelem, a szomszédos terület adófizető souverainje, de a ki szövetségben áll a khinaikkal, néhány lakos magánviszálya miatt azt kívánta, hogy ő, már mint Huapo, pár alattvalóját kivégeztesse. Miután nem állt e követelésnek, rárontott. E harczban ő, Huapo volt a vesztes. Sőt utoljára hadi sarczot is kellett fizetnie. A hogy lefizette, előállott a khinai

kormányzó, hogy már most neki is fizessen, mert az ő csapatai is pénzbe kerültek. Ez ürügy alatt Hapuazingo segélyével elfoglalta egyik legszebb, legdúsabb tartományát. Ő tehát a jelen pillanatot tartja a legalkalmasabbnak, hogy mind a kettőn bosszút álljon. Tudatta végűl, hogy Hapuazingo serege ötezer főnyi, és hogy csak ezer khinai állhat fel mellette, azok közt is csak ötvennek van puskája. Azt is megmondta, hogy az ellen fővárosa ide csak másfél napi út, az is járt, vert ösvény.

Újból megigértem, hogy vele leszek. Csak egy napot kértem készülődésre, embereimnek pedig kocsikat és hatvan lovat. Szívéből örvendett. E nagy jókedvében rögtön megtette a spanyolt a lovasság generálisának. A bizalom e jelét megköszöntem, de mivel a Donra szükségem volt, hogy tolmácsom lehessen, megkértem, hogy egyszersmind mindkettőnk adjutánsának is nevezze ki. Azt pedig táborszerte kihirdesse, hogy a parancsoknak, melyeket majd ő visz, minden ember meghajoljon. Igérte, hogy minden úgy lesz, a hogy én kívánom. Elhagytam aztán, és a spanyollal visszatértem táboromba. Azonnal összehívtam bizalmas barátaimat, és szándékomat eléjük tártam. Támogattam pedig azzal, hogy Huapo védelmével majd gyarmatot létesítünk e szigeten. De minthogy fontos dolog volt, hogy a társaság önként álljon rá, megbíztam barátaimat, hogy bírják rá a többieket, hogy még ők kérjenek fel engem. E csel fölötte jól sikerűlt. Mert a hogy hajnalban kiléptem sátramból, már két megbízott várt rám, a kik a többiek nevében azzal járúltak elém, hogy ne hagyjam cserben Huapot a khinaiak ellenében. Erre mindnyáját összehívtam, és kijelentém, hogy éppen nem tartom okos dolognak a mit kérnek, hiszen ily apró okért csak nem mártjuk magunkat

annyira e dologba. Hátha megveretünk, és Huapo serege is szétfut; mi lesz akkor gyarmatunk reményéből?

Ez lehűté őket, de hirtelen felbátorodtak, a hogy más húrt kezdtem pengetni. Igen — mondám — én is érzem, hogy a viszonszolgálatok megteremnék a maguk gyümölcseit. Én Huapot, Huapo engem támogatna. Való igaz, hogy e lépéstől függ minden tekintélyünk e szigeten. Válaszszanak ki tehát magukból negyven elszánt vitézt, magam fogom vezetni őket. Sorsot kívántak húzni. A sorshúzást Chrustiewre bíztam, magam pedig ezeket neveztem tisztekké:

Bal szárny:	Közép:	Jobb szárny:
Kuzneczow	Én	Wynbláth
Boscarew	Stefánow	Báturin
13 társunk	Szibaew	13 társunk
15 ember	16 társunk	15 ember.
	18 ember	

Ezután puskaport adagoltam, kinek-kinek hatvan golyóra és húsz göbecsre elegendőt. Hogy pedig fegyvereinket jobban használhassuk, a szuronyokat beverettem vassal, hogy le lehessen fúrni a földbe, és így czélképessé tettem azokat. Báturin nagy mester volt benne. Tízkor megkaptuk a hatvan lovat, de minthogy a hadszerek szállítására is kellett nyolcz, elküldtem a Dont, a ki azokat el is hozta. Ma mindnyájan együtt étkeztünk, és miután távollétem idejére a parancsnokságot Chrustiew, Gurczinin, Meder és Csurinra bíztam, elbúcsúztam tőlük.

1771 szeptember 1-én. Formoza-szigetén. Úton valánk, hogy Huapoval egyesűljünk. Délután négy órakor a fejedelem táborába értem, a ki rögtön sátort bontatott, hogy kövessen. Hanem előbb százhúsz lo-

vast és négyszáz gyalogost előre küldött, hogy az útat egyengessék. Csak tizenegykor állapodtunk meg egy Halavith nevű pataknál. Másnap reggeli négy órakor folytattuk az útat. A hogy egy meredeken aláereszkedtünk, Hieronymo valami várost mutatott jobbfelé. Nagyságát megközelítőleg sem tudtam kivenni, mert majd egy mértföldnyire esett. A táják jól meg volt mívelve. Kilenczre megállottunk, hogy etessünk; rizs volt az abrak. Egy erdőszélen ütöttönk tábort, a hol délutáni négyig le is pihentünk, és kivártuk míg a tikkasztó hőség alábbszáll.

Péntek szeptember 2-án. Négykor csakugyan fölkerekedtünk, és éjjeli tízig szakadatlanúl mentünk. Egy völgynyílásban szálltunk meg, a hol húsz, rizszsel megterhelt ökröt, nagy halmaz gyümölcsöt és néhány hordó szeszes italt kaptunk. Hajnali háromkor fölszedtük a sátorfát és kilenczre egy falu melletti tóhoz értünk, melyben jó egy pár fogást csináltunk. Benn a faluban egy lélek sem volt, a miből azt következtettem, hogy aligha nem az ellenségé. A spanyol is ezen a véleményen volt. Így tehát Hapuazingo már neszét vette a támadásnak. Ezt illetőleg szólani akartam a fejedelemmel, hanem úgy elmaradt, hogy be kellett várnom.

Szombat szeptember 3-án. A falu mellett. Huapo csak öt óra tájban ért hozzánk. Kissé megakartam pirítani e czammogásért, de ő kimentette magát, hogy az ő élelemszállító csapatai nem jöhetnek ám velünk lépést. Másnap három órakor ismét útban voltunk. Úgy fél négy fele 30—40 ügető lovast pillantottunk meg. A spanyollal és hat emberrel egyszeribe kirúgtattunk a sorból. Azok úgy tettek, mintha meg se láttak volna, hanem mikor közelükbe értünk, felénk száguldtak, hosszú, villogó lándzsáikat előre szegezve.

Hanem aztán vége lett a merszüknek mindjárt az első durranásra. Kettejük lebukott a lóról, azokat elfogtuk. Elárúlták, hogy a hadtest közeleg, alig vagyunk a fővárostól hat óránvira.

Mihelyt csapataim hozzám csatlakoztak, tovább haladtunk. Nem láttunk mi semmi figyelemre méltót. Faluk itt-amott és egy roppant nagy ökörcsorda estek az útunkba. A mint kellő közel értünk az ellenséghez, fölállítottam a tábort egy alkalmas helyen. Délben vagy száz főnyi lovascsapatot vettünk észre, a hogy felénk ügettek. Hagytam őket közel jönni.

Vasárnap szeptember 4-én. Két órakor egy más lovas csapat is felbukkant. Egyszer csak beláttuk az egész sereget. Tíz-tizenkétezren lehettek, a lovas kevés volt. Minthogy én nem mozdúltam, ők készültek támadni. Az ágyúkat mind középre állítattam fel, mert magam akartam czélozni. Félháromkor mintegy húsz lovas ügetett a mi őrszemünkhöz. Még ingerkedtek is vele. Mihelyt lőtávolnyira jöttek, közéjük durrantottam. Majd összeestek az ijedségtől, hanem semmi kárt se tettem bennük. A hogy észre tértek, az egész sereget magukhoz kurjantották. Mi aztán olyan jól fogadtuk őket, hogy vagy kétszázan ott hagyták a fogukat. Ez nagyon is elég volt nekik egyre, mert másodszorra dühös boszúval rohantak ránk. A hányszor támadtak, annyiszor megint verettek. Két óra hosszat üldöztem őket, de a leszálló éj megállásra kényszerített.

A fejedelem csak tizenegy órakor ért hozzánk Tanácsot ültünk, a melyben azt határoztuk, hogy már most mi támadunk. Éjfél után állítottuk fel a hadtestet, még pedig úgy, hogy az én embereimből minden. szárnyra adtam egy-egy csapatot. Magam és csapatom középett maradtunk. Három órakor megindúlt a tábor,

s csak a hajnalt vártuk, hogy megkezdjük a harczot. Háromnegyed ötkor támadtunk is, meg se kellett magunkat erőltetnünk, a puskaropogás is elég volt, hogy kiki arra fusson, a merre lát. Veszteségük annál nagyobb volt, mert a visszavonulásról nem gondoskodtak. Legnagyobb részük a városba menekűlt. Huapo csapatai előnkbe vágtak, bizonyára azért, hogy bátorságukat kimutassák. Hanem az ellen, melynek most nem kellett félnie a puskáktól, borzasztó vérengzést vitt rajtuk végbe, mely csak a mi közeledtünkre szűnt meg. A csatából most utcza-harcz fejlődött ki. A Don azt ajánlotta, hogy állítsunk ötven lovast a város másik végére, hogy Hapuazingo, ha akarna is, ne menekülhessen. Stefánowot és Báturint azonnal kiküldtem húsz emberrel. Oly szerencsések voltak, hogy a fejedelmet, mind a négy feleségével, éppen midőn szökni akart, elfogták. Ez határozó esemény volt, mely az egész ütközet sorsát eldönté. Hapuazingo megigérte, hogy megadja Huapo követelését, csak az ő, meg a feleségei életét hagyják meg. A hogy előmbe hozták, kijelentém, hogy ő az én foglyom. Ne féljen, nem ölöm én meg, csak adja meg az elégtételt a méltán bosszús Huaponak. Tizenegyre megszűnt a csatazaj. Kerestem Huapot, hogy az elfogott fejedelmet kezébe adjam, de ő, a ki inkább szemlélő, mint résztvevő akart lenni, csak délfelé jött meg. Kiszolgáltattam neki, azon feltétellel, hogy a fogolynak egy hajaszála se görbüljön meg. Én aztán a város más végén ütöttem tábort.

Hétfő szeptember 5-én. Xiaguamay városnál táborozva, Formoza szigetén. Három órakor meglátogatott Huapo a generálissal, s áradozó hála nyilatkozatokkal halmozott el. Tudattam vele, hogy mivel a harczi zaj elhallgatott, én is útra készülök. E hír igen kellemet-

lenűl érinté, de mivel látta, hogy nem tágítok, csak arra az egyre kért, hogy térjek vissza, mihelyt lehetséges lesz. Ezt megigértem. Elrendeltem egyet-mást az útazás előkészületeire. Este nagyon kért Hieronymo, hogy hagyjak itt közülünk egyet, a ki majd befolyásolja a fejedelmet, és nagyon jó lesz, ha dolgaiban támogatni fogja. A fiatal Leginowot, kinek a bátyát megölték, beszéltem rá, hogy maradjon a szigeten, míg visszatérek, tanulja meg a nép nyelvét, hogy visszaérkezésünkkor segélyünkre lehessen. Másnap reggel a fejedelem elküldte ajándékait. Egy füzér ritka szép gyöngyöt, nyolcz mázsa ezüstöt és tizenkét font aranyat. Bocsánatot kért, hogy csak ily csekélységgel fizet, de tudjam be annak, hogy igazi otthona innen mértföldekre esik, azután hamari távozásom is lehetetlenné teszi, hogy nagyobbal tiszteljen meg. Külön, csakis az én számomra, egy kis dobozt is küldött, száz vert arany volt benne, összesen tizenhárom és egy negyed fontot tett. A generálisnak pedig meghagyta, hogy engem százhúsz lovassal kisérjen, és élelmi szerről is gondoskodjék. A Don is mellém csatlakozott tolmácsnak. Az egészet úgy fordítottam, hogy délutáni négy órára indúlhassunk.

Kedd szeptember 6-án. Miután Hûapo és én újból letettük az esküt, elbúcsúztunk egymástól. Bizony megindúlva láttam, hogy könnyei előtörtek. A hogy embereim távoztak, a golyószórókat is neki hagytam, a szükséges fölszereléssel együtt. Egyszersmind megkértem, hogy Loginowot nevezze ki a táborkarba, a mit Loginow jelenlétében meg is igért. Négykor lóra ültünk, az út igen kellemes volt. Minden megállón friss élelemmel láttak el bennünket.

Szerda szeptember 7-én. Útunk jól mívelt területen vezetett át. Szép folyók szelték át, népes is

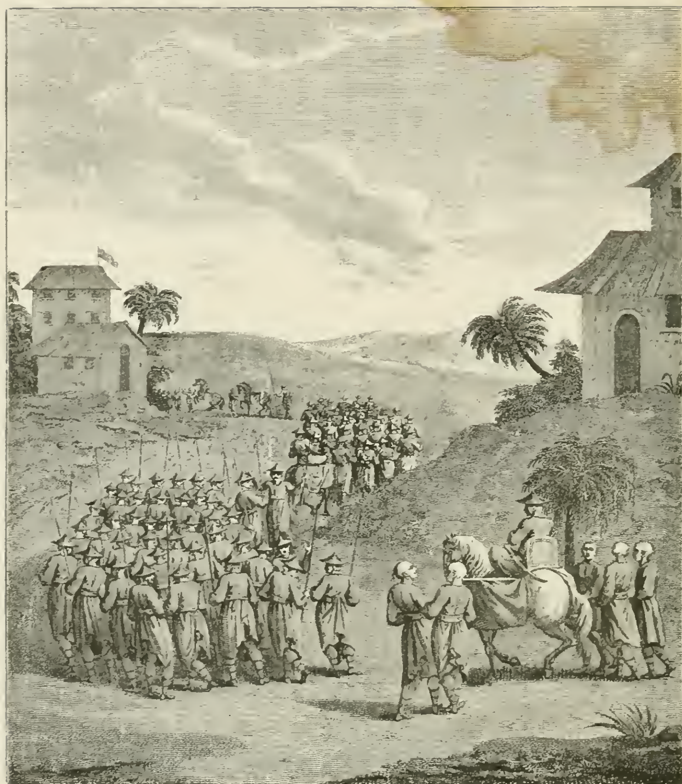
volt, legalább a falvak nagyon közel estek egymáshoz. A hol csak megpihentünk, tömérdek népség tolakodott hozzánk, a kik valamennyien ajándékot hoztak. De ez a sok szívesség terhünkre esett, mert aztán nekünk is viszonozni kellett azt. A fejedelemtől kapott arany és ezüst egy részét felajánlottam a Bamininek, de visszautasítá. Elég neki, szólt ha barátomnak tudhatja magát.

Csütörtök szeptember 8-án. Három órakor végre elértük a tábort. Ideje is volt, mert a forróság már majd agyonpörkölt, az egész idő alatt nem esett.

A generális búcsút vett, hanem előbb elrendelte a tartomány főbbjeinek, hogy miként lássanak el bennünket élemmel. Barátaim is megölelték. Távoztakor még egy gyöngy-nyakéket és egy szőnyegdíszes sátort adott át a fejedelem nevében.

Társaim szerencse-kívánatokkal fogadtak. Örömmel láttam, hogy Chrustiew helyt állott a rábizottakban. Délután összes aranyomat és ezüstömet elosztottam köztük. Hanem a nekem szánt aranyokat, a dobozt és a gyöngyöket bensőbb barátaimnak és az asszonyoknak adtam. A mint a népség hallotta, hogy magamnak mi sem maradt, mindenik megakarta velem osztani a neki jutott részt. Természetesen visszautasítottam, hogy csak tartsák meg, jöhet s bizonyára lesz is még idő, majd akkor mutassák ki irántam való szeretetüket. Különben azt is megmondtam nekik, hogyha éppen szorít a szükség, nem restelkedem és kölcsönt veszek tőlük.

Ez eljárásom lélekemelőleg hatott rájuk és teljesen kezembe adta őket. Tudom, hogy egy eszélyes ember nagy könnyen uralghat alantiabbakon, — hanem az idején alkalmazott nagylelkűség többet ér ezer fényes beszédnél.

BENYOVSZKY kisérete, midőn 1771. július 31-én
ULCKAMHY KIRÁLYT
az Ufilpatchar-öbölben Japánban meglátogatja.

(Másolat az eredeti angol kiadásból.)

Miután társaim szétoszlottak, csupán legmeghittebb barátaim maradtak hátra, a kik megkisérlették engem rábeszélni, hogy Formozában telepedjem meg, abban a tartományban, a melyet Huapo fejedelem nekem átengedett. Előadták, hogy a társak a mai nap tanúi levén parancsnokságom szelídségének a legmélyebb tisztelettel viseltetnek irántam és elégséges számmal vannak, hogy egy gyarmatot alakíthassanak, s hogy ezenkívül, valamikor jövőre, Khinán keresztűl bizonyos emiszáriusokat küldhetünk Európába, valamelyik szuverén hatalmasságot érdekeinknek megnyerni vagy mindenesetre újonczokat toborzani. Véleményüket oly hatályosan támogatták, hogy végre se tehettem egyéb ellenvetést a saját érdekeimnél; jelesűl, hogy nőm van, a ki engem szeret, a kit házassági kötelék fűz hozzám és a kinek e pillanatban valószínűleg gyermeke is van, minthogy elútazásomkor áldott állapotban volt. De a saját egyéni érzelmeimet eltitkolandó, noha annyit közöltem velük, a mennyit szükségesnek tartottam, nem mulasztottam el eléjük terjeszteni, hogy egy ember a helyszinén többet eszközölhet ki ezer irott izenetnél, és hogy ennélfogva Európába visszatérvén, észszerűleg remélhetném megnyerhetni valamelyik udvar kegyét, miután legnagyobb előnyöket biztosítanánk neki, nevezetesen egy telep alapítását az Aleutha-szigeteken a gazdagon jövedelmező prémkereskedés czéljából; a Japánnal való kereskedelem megnyitását, egy telep alapítását a Lequeio-szigeteken, végre egy európai gyarmat alkotását Formoza-szigetén. Kifejeztem abbeli szilárd meggyőződésemet, hogy e javaslatok biztosítanák jövő boldogságunkat, és hogy azon esetre, ha az európai udvarok elhagynának bennünket, mindig a hatalmunkban volna tervünket végrehajtani, magánhajók fel-

szerelése által. Ez az érvelés végre meggyőzte őket; engedelmet kértek, hogy azt megmagyarázhassák az egész társaságnak, mert a felől biztosítottak, hogy mindenki el van szánva beleegyezésemet kikérni, hogy Formoza-szigetén maradhasson.

Miután ebben a lényeges pontban győztem, visszavonúltam pihenésre, a melyre nagy szükségem volt és nem is ébredtem fel másnap reggeli tíz óra előtt. Miután felkeltem, elfogadtam a társaság küldötteit, a kik Chrustiew úr által értesűlvén szándékomról, az előtt tisztelettel meghajoltak, noha ők maguk már máskép határoztak volt; ennélfogva kérésükben csak arra az óhajtásra szorítkoztak, hogy ne hagyjam el a szigetet e folyó hó 12-ike előtt, a végből, hogy kiállott fáradalmaikat és erőfesziítéseiket kipihenhessék. Kérésük teljesítését annál készségesebben megigértem, mert valóban útunk fáradalma rendkívüli volt és társaim olyan jól viselték magukat, hogy hajlandó voltam minden kérésüket teljesíteni. Ennélfogva megigértem, hogy a szigeten maradok 12-ig és beleegyezésem részükről a legélénkebb hála kifejezéseivel fogadtatott. E napon az egész társaság együtt ebédelt.

Péntek szeptember 9-én. Ebéd után parancsot adtam, hogy vége legyen minden munkának és valamennyi társ a kedve szerint töltse idejét, csak hat emberből álló őrség maradt a fedélzeten és négy emberből álló a parton. A tisztek hasonlóképpen megragadták ezt az alkalmat, némely kirándulásokat tenni a vidéken. A mi engem illet, én némi jegyzeteket készítettem a szigeten való gyarmat-alapítás tervét illetőleg. E jegyzetek a következők voltak:

Bizonyos adatok és részletek, Formoza szigetére vonatkozólag és az itt alapítandó európai gyarmat tervezete.

Formoza szigetét a khinaiak Tué-ué-nak, a bennszülöttek Paccahimbának nevezik. Egyike ez az ismert világ legszebb és leggazdagabb szigeteinek. A talaj, számtalan helyen évenkint kétszer termi meg a rizst és egyéb magokat. A fák, gyümölcsök, növények, állatok és madarak nagy változatosságban találhatók. Nagy a bősége a szarvasmarhának, juhoknak, kecskéknek és baromfinak. A szigetet halakban bővelkedő nagy folyók, tavak és vizek szelik át. Partjain sok kényelmes kikötő-öböl és horgonytalaj létezik. Hegyeiben arany, ezüst, czinóber, fehér és barna réz, valamint kőszén is találtatik.

Formoza szigete nyolcz fejedelemségre oszlik, melyek közül hármat a nyugati részeken a khinaiak kormányoznak és ugyanez a nemzet lakja. Minden évben egy követ érkezik Khinából, átvenni e három tartomány hűbérét, a mely fejadó alakjában szedetik be; a khinai császár ötszáz hajót tart az évi hűbér elszállítására, a mely nagy mennyiségű rizsből, buzából, kölesből, sóból, babból, nyers selyemből, pamutból, aranyból, ezüstből és higanyból áll. E tartományok kormányzói folyvást kiterjesztik birtokaikat, részint szövetségek, részint cselszövények útján, oly módon, hogy szomszédaiktól több várost és kerületet szereztek meg.

A sziget lakósai czivilizáltak, kivévén azokat, a kik a keleti partokon élnek. El vannak asszonyiasodva, még csak nyoma sincs bennük a bátorságnak, közönyös természetűek és fenntartásukat az égalj jóságának köszönhetik, a mennyiben a talaj táplálja őket, a nélkül, hogy nagyobb munkát igényelne. A három khinai tartomány kivételével a szigeten sehol se művelik a bányákat. Csupán a homokot mossák és kiszedik belőle az aranyat. Ha a kagylókban gyöngyöket talál-

nak, ez csak a véletlennek köszönhető. A köznép Formoza szigetén csupán kék pamut ruhát visel; a városok mindig a síkságon feküsznek, a faluk ellenben a hegyeken. Az előkelő emberek házai terjedelmesek és szépek, de egyszerűek. A köznép házai csakis egyszerű kunyhók és nem szabad jobban építkeznie. Legtöbbnyire szalmával vagy náddal vannak födve és palánksorok választják vagy különítik el egymástól; csupán annyi a bútor bennük, a mennyit a szükség nélkülözhetlenné tesz. A magasabb rangúak házaiban léteznek díszesebb szobák, a melyekben étkeznek, idegeneket fogadnak vagy mulatnak. A nők lakosztályai mindig el vannak különítve a háztól. Noha az udvarban állnak, még se szabad senkinek hozzájuk közelíteni. Ebben az országban nincsenek fogadók az útazók számára, hanem az útas leül bármelyik ház közelében, a házigazda csakhamar beszóllítja őt és megvendégeli rizszsel, valamelyes húsétellel, dohánynyal és teával.

Formoza lakósai csupán néhány japáni bárkával, a melyek itt kikötnek és a khinaiakkal kereskednek.

Valamennyi tartományban van öt vagy hat város, a melyekben intézetek léteznek, a hol a fiatalság olvasni és írni tanúl. Irási és számjegyeik épp oly nehezek, mint a khinaiaké. Beszédmódjuk néha gyors és hangos, máskor ismét lassú és komoly. Könyveiket Khinából kapják. Vannak itt boszorkánymesterek és varázslók is, a kik a népre nagy befolyást gyakorolnak. Vallásuk egy Isten imádásából és embertársaik iránti jó cselekedetekből áll. A meg nem hódított tartományokban fejedelmek vagy királyok uralkodnak, a kiknek korlátlan hatalmuk van alattvalóik fölött. Az utóbbiak közűl, a legelőbbkelők kivételével senkinek sincs semmiféle földbirtoka. Az előkelő ország-

nagyok földjeik jövedelmeit a fejedelem jóvoltából élvezik, valamint ama hasznot is, a melyet nagyszámú rabszolgáik hajtanak. A leghatalmasabbaknak néha ezer, sőt kétezer rabszolgájuk is van. A fejedelmek mindenkor a főtisztek közűl szemelik ki tanácsosaikat és csapataikat folyvást talpon tartják, négy, öt vagy hat hadosztályra felosztva, a melyek mindig a határszéleken vannak elhelyezve. A fejedelmek testőrsége nem áll többől, öt- vagy hatszáz fiatal embernél, a kik azonban a legelőbbkelő családok sarjai. A régi katonákat, a városok és faluk parancsnokai gyanánt alkalmazzák, mert nincs Formozán falu, a melynek parancsnoka ne volna katona és minden parancsnok tartozik évenkint bemutatni a felebbvalójának, a hatósága alatt élő nép lajstromát. Miután Formozát a tenger veszi körűl, az itteni fejedelmek folyvást tartanak bizonyos számú hajókat, a melyek közűl mindegyik két árboczczal és huszonnégy evezővel van ellátva; ágyúkat nem használnak, ellenben a mesterséges tűzijátékok nagy divatban vannak.

A Formoza szigetén alapítandó gyarmat tervezete.

Mielőtt egy gyarmat alakításának tervezetét megállapitanók, szükségesnek látszik bizonyos alapelvek megemlítése.

1. Mielőtt egy gyarmat alapítása megkiséreltetnék, előzetesen fontolóra kell venni, vajjon az katonai vagy kereskedelmi lábon szándékoltatik-e felállíttatni és vajjon legczélszerűbb-e a cserekereskedést, a gazdászatot vagy az ipart művelni?

2. Egy gyarmat alapításánál szükséges a bennszülöttek jóindulatát, bizalmát és ragaszkodását megnyerni. Ha elméik fölött uralomra lehetett vergődni, akkor saját impulzusaik az ország uraivá fogják tenni a telepítvényeseket és ez esetben könnyű lesz életbe

léptetni a szándékolt intézményeket vagy létesíteni a tervezett kereskedési módot. Az alkotmányt fenn lehet tartani nagyon csekély erővel, valamint az országot is meg lehet védelmezni idegenek támadásai ellen.

3. Szükséges, hogy a gyarmat alapja katonai és dicsőséggel ékeskedő legyen, mert ez esetben hódíthat, de soha se fog meghódíttatni.

4. A telepítvény helyének egészséges voltáról meggyőződést kell szerezni és semmi munkát se szabad elmulasztani ezen előny megszerzésére, a mely az emberiségre nézve annyira szükséges.

5. A kereskedelem összes ágainak művelhetésére nézve, szükséges jó horgonyzó helyek, termékeny talajok és a főbb folyamok birtokának biztosítása; a művelés fejlesztése a lehető legnagyobb fokig, az ipar különböző ágainak e két kellék által való megkönynyítése.

6. Egy zsenge gyarmatnál czélszerű mellőzni elsőrendű erődítvényeket és a főhely az ország belsejében építendő, a hol következőleg mentve lesz minden váratlan megrohantatás elől. Ily módon, ha egy gyarmat már az ország urává lett, az ellenség legelső támadása, vagy a tengerpart közelében fekvő valamely állomás kézrekerítése még nem fog dönteni az ország birtoka fölött.

7. A tanácsosok és az alkalmazott hivatalnokok száma a legcsekélyebbre korlátozandó, a melyet általában a gyarmat ügyeinek kezelése megenged.

8. A fényűzés száműzendő; de a gyarmat polgárai különböző rangjának megfelelő külső díszjelek megállapítása czélszerű, mivel ez által ösztön nyújtatik a versenyre.

9. Az ipart támogatni és jutalmazni kell fokozatos előléptetés által, a polgárok egyik osztályából a má-

sikba, és az által, hogy a telepítvényeseknek mód nyújtatik árúik eladására. A pénz, a mely a telepítvényesek közé jut terményeik elárusítása által, a forgalom következtében mindig visszakerűl a kormányhoz.

10. A lelkiismeret korlátozását száműzni és eltiltani kell örökre. Boldog, a ki megállapítja a vallási türelmességet és az egy Istenben való hitet.

11. A rabszolgák érdekében törvénykönyvet kell életbe léptetni, a mely módozatokat állapítson meg arra nézve, hogy e szerencsétlen emberosztály munka és iparkodás által felemelkedhessék a szabad polgárok rangjára.

12. A népesség levén a nemzeti erő egyedüli valódi alapja, szükséges, hogy annak szaporodását a kormány még áldozatokkal is előmozdítsa és törvények által megvédelmezze. Ez sikerűlni fog, ha a kicsapongást szigorúan megbünteti és kiváltságokat és jutalmakat biztosít oly atyák és anyák számára, a kik, mint házasságuk gyümölcseit, bizonyos számú gyermekeket mutatnak be.

Ezen alapelvek szerint óhajtanék tehát gyarmatot alapítani Formoza szigetén, feltéve, hogy valamelyik európai hatalom elfogadja ajánlataimat.

1. Azt kivánnám, hogy e hatalom szorítkozzék a szüzerénitásra és ehhez képest ne részesűljön egyéb előnyökben, mint a melyeket a szubszidiumok és khinai alattvalóinak kereskedelme nyújtanak.

2. E tervezet értelmében három felszerelt hajót kívánnék; egyet négyszázötven, egy másodikat kétszázötven és egy harmadikat százötven tonna teherképességgel, tizennyolcz hónapra való eleséggel ellátva.

3. Hasonlóképen engedélyt, tizenkétszáz főnyi különböző munkás toborzására a szükséges tisztekkel együtt, a kiket én válogatnék ki.

4. Követelném, hogy ellláttassam a szükséges mennyiségű fegyverrel, lőszerrel és egy millió kétszázezer livre értékű kereskedelmi árúczikkekkel, a melyeket én jelölnék ki.

5. Kívánnám, hogy engedély adassék, három évig évenkint négyszáz újonczot toborzani és évenkint kétszáz mindkét nembeli lelencz-gyermek szállíttassék a gyarmatra.

6. A szuverén-hatalom minden alattvalójának jogában álljon, kereskedést űzni az új gyarmattal.

7. Nekem is jogomban álljon árúházakat és üzleti telepeket felállítani a szuverén-hatalom gyarmatain.

E pontok engedélyeztetése után megállapíttatnék:

1. Hogy az új gyarmat évenkint bizonyos összeget fizetne a hatalomnak, a mely védelmezte, hálás elismerés fejében.

2. Hogy a gyarmat segítségére volna e védőjének, minden háborújában, meghatározott számú katonával és tengerészszel.

3. Hogy semmiféle árú vagy európai fényűzési czikk nem fog bebocsáttatni az új gyarmatra, kivévén azokat, a melyek a védő-hatalom birtokain termeltettek vagy készültek.

4. Hogy az egész összeg, a mely felszerelt hajók, hadi szerek és kereskedelmi czikkek alakjában előlegeztetett az új gyarmatnak, rendes adósságot képezzen, a mely után kamat fizettessék a három első évben, a negyedikben pedig az egész tőke megtéríttessék.

E pontok ekkép megállapíttatván, elútaznám Port Mauriceba, a hol, a Huapo fejedelemmel kötött egyesség értelmében partra szállnék és miután egy katonai állomást létesítettem volna, elútaznám a nekem átengedett tartomány fővárosába.

Szombat szeptember 10-én. A társak önszántukból eljöttek dolgozni és megkezdték a rakodást a hajóra. E napon Don Hieronymo az egész társaság jelenlétében esküvel kötelezte magát előttem, hogy támogatni fogja a fejedelem kedvező hajlandóságát irányomban. Néhány latin könyvet és néhány fegyvert ajándékoztam neki.

Vasárnap szeptember 11-én. Parancsot adtam a hajóra szállás iránt és a bennszülöttek a legkészségesebben segítségünkre voltak mindazzal a mi a hatalmukban állt. E napon Stefánow engedelmet kért a partra mehetni. Szerettem volna megtagadni az engedélyt, mert okom volt félni jellemének gyarlóságától, a mely bizonynyal megrontotta volna összes hitelünket és érdekeinket e szigeten. De miután nem akartam, hogy a megtagadás tőlem eredjen, megígértem, hogy kívánságát a társaink elé fogom terjeszteni és mihelyt ők beleegyeznek, nekem nem lesz ellenvetésem. Megparancsoltam, hogy azonnal egybehívják a társaságot, még reggel a fedélzeten, ezen ügyben határozatot hozandó; de alig távozott Stefánow, egy bizottságot alakítottam, a melylyel a szándékát közöltem. A bizottság valamennyi tagja, a hasonló indokoktól vezéreltetve ellenezte a szándékát és némelyek közülök magukra vállalták az összes társakat rábírni, hogy e kérését megtagadják. Ezen éjszakát arra szenteltem, hogy utasításokat írtam Hieronymo számára és hajnalkor az ő kiséretében a fedélzetre mentem. Miután formaszerint elbúcsúztam volna a sziget lakóitól és egy levelet adtam volna át Huapo fejedelem számára és utasításokat Loginow számára Hieronymonak, az utóbbi végre búcsút vett tőlünk és visszatért a partra. Nyomban eltávozása után a társak egybegyűltek és tanácskoztak Stefánow előterjesztése fölött.

Határozatuk úgy hangzott, hogy általában senkinek se szabad a partra mennie, különösebben azonban Stefánownak nem, a ki máris annyi bizonyítékát adta rossz szándékainak. Ez a szerencsétlen ember, kétségbeesésében és dühében a tengerbe akart ugrani és botrányos magaviselete által engem végre arra kényszerített, hogy bezárassam. Ezalatt felszedték a horgonyt, kifeszítették a két felső vitorlát és elindúltunk a saját csónakunk, valamint öt vagy hat szigetbeli csónak kalaúzolása mellett, a melyek készségesen ajánlkoztak segítségünkre lenni, minthogy az űt igen nehéz volt.

A jelentés értelmében az egész hajósszemélyzet jó egészségben van és a hajóba nem szivárog víz.

Hétfő szeptember 12-én. K.-DK. könnyű szellő, szép derűlt idővel. Mikor a kikötő kijárásához értünk, szélcsönd következett be, a mi arra kényszerített, hogy a csónakok által vontattassam ki a hajót a sík tengerre, a hol horgonyt vetettünk, tizenöt fonalnyi mélységű vízben. Napnyugtakor a szél D.-K. irányt vett, én akkor kifeszíttettem a vitorlákat és elindúltam éjszak felé, úgy hogy megkerűlhettük Formoza-sziget legészakibb csúcsát. Éjjel a szél megint csillapúlt, s a parton sok tüzet láttunk. Reggel nyolcz órakor magunk előtt két szigetet pillantottunk meg, a köztük létező csatorna oly széles volt, hogy megkisérlettem belehatolni. Tizenegy óra tájban egy nagy hajót láttam éjszak felé mintegy három angol mértföldnyire és utól akartam érni, de látván, hogy gyorsabban halad nálunk, felhagytam a kisérlettel.

A jelentés értelmében mindenki egészséges. A hajóba nem hatol víz.

Északi szélesség 24° 15'. Hosszúság 324° 08'. D.-K. szél. Áramlat D-ről É-nak. Hajó irány É.-ÉK.

Kedd szeptember 13-án. Szép idő, zivatarra való hajlandósággal. E napon Stefánow kibocsáttatott fogságából és én a társaink előtt kijelentettem azon elhatározásomat, hogy útunkat Makao felé fogjuk irányozni. Éjjel az idő mérsékelt volt és kellemesen folytattuk útazásunkat.

A jelentés szerint mindenki egészséges.

Északi szélesség 25° 15'. Hosszúság 323° 56'. Szél D.-K. 1/4 K. Áramlat D-ről É-nak. Hajóirány É. 1/4 K.

Szerda szeptember 14-én. Zivataros idő. Sok vizi kígyót láttunk. Éjjel folyvást esett, mennydörgött és villámlott. Több ízben megkisérlettük megmérni a víz mélységét, de nem találtunk feneket.

A jelentés szerint mindenki egészséges.

Északi szélesség 24° 41'. Hosszúság 322° 00'. Szél D.-K. Áramlat É-ról D-nek. Hajóirány D.-Ny. 1/4 Ny.

Csütörtök szeptember 15-én. Borús, felhős idő sűrű esővel. Hajnalban három órakor megmértük a víz mélységét. Harmincz fonalnyira megtaláltuk a tenger fenekét, fínom fövénynyel és kagylótörmelékkel és igen erős áramlatot észleltünk É-ról D-re. Hajnalkor számos halászbárkát láttunk magunk körűl. Kilencz órakor megpillantottuk Khina partjait és én elhatároztam, hogy bevitorlázunk valamelyik kikötőbe. Tíz órakor, néhány halászbárka közel levén hozzánk, a halászok halat kínáltak eladásra; miután készségünket kijelentettük, néhány bárka azonnal a hajó mellé simúlt és valamennyitől megvásároltuk egész hal-készletét tizenkét piaszterért. Két khinai a halászok közűl kissé beszélte a portugál nyelvet és végre rábeszéltük őket, hogy elkalaúzoljanak bennünket Makaoba. E szolgálatért száz piasztert követeltek, de egyúttal engedelmet kértek, hogy a partra mehessenek a ru-

háikért, a mit meg is engedtem, de csak azon feltétel alatt, hogy csak egy menjen közülök a partra, míg a többiek a hajón maradnak. Miután ez iránt megegyeztünk elkalaúzoltak bennünket egy horgonyzó helyre, a hol tizennyolcz fonalnyi mélységben találtunk feneket, fínom fövénynyel és iszappal.

Péntek szeptember 16-án. A kalaúz visszatérvén a hajóra, megértette velem, hogy a part mentén akar haladni, úgy hogy kiköthessen Tanatóaban és ebbeli indokait megmagyarázandó, így szólt: Mandarin hopchin malas, Mandarin tanazsu bon, bon, malto bon; én úgy tetettem magamat, mintha mindezt nagyon jól érteném. Ennél fogva haladéktalanúl ki is feszíttettem a vitorlákat és tovább haladtunk a part hosszában. Hajnalkor a kalaúz bekormányozott bennünket a Tanatóai öbölbe, a hol öt fonalnyi mélységű vízben horgonyt vetettünk egy erőddel szemközt, a melyet három ágyúlövéssel üdvözöltem és üdvözletem ugyanannyi lövéssel viszonoztatott. A kalaúz azonnal partra szállt és nem tért vissza csak tíz órakor, a mikor egy Mandarin és egy tolmács kiséretében jelent meg. A Mandarin megkérdezett ki vagyok, milyen nemzetbeli a hajóm, honnét jövök és hova szándékozom menni? Erre azt feleltem, hogy európai vagyok és pedig magyar nemes, hogy a hajóm az oroszoké volt, de miután elvettem tőlük, mint ellenségeimtől, most az enyim, hogy Kamcsatkából jövök, Európába szándékozom visszatérni és Makaoban ki akarnék kötni. A Mandarin egy ecsettel feljegyezte feleleteimet és azt mondta, hogy meg van lepetve a fölött, hogy magyarokat lát Khinába érkezni. Később megkérdezte mire van szükségünk, és miután megmondtam neki, hogy friss élelmiszerekre volna szükségünk, megengedte, hogy társaim közül néhányan partra szálljanak a tol-

mácsok kiséretében. Ezen engedélyt arra használtam fel, hogy Wynbláthot és Kuzneczowot hat más társunk kiséretében partra küldtem és megbíztam a kormányzónak szánt ajándékaim átadásával, a melyek egy hód bőréből és két czobolyból álltak.

Szombat szeptember 17-én. Tanatóaban a város előtt horgonyoztunk. Délután öt órakor tisztjeim visszatértek és hírűl hozták, hogy a Mandarin örömmel fogadta ajándékaimat és viszonzásúl egy porczellán készletet küldött, ezenkívül két láda teát, hat tehenet, tizenkét sertést, nagyobb mennyiségű baromfit és égettbort, a mely egy neme volt az arraknak. Társaik ezenkívül száz különböző édességet és néhány igen csinosan készűlt játékszert hoztak. A tolmács értesített, hogy a Mandarin óhajtana prémárúkat venni, de csak titokban. Elküldtem neki tehát százhúsz hódbőrt és háromszáz czobolyt, a melyekért ő hatszáz piasztert küldött, három hordócskában. Itt ismét okom volt sajnálni prémárúim elvesztését. Társaim szintén kereskedelmi viszonyba léptek a lakósokkal és eladtak minden darab medvebőrt, a melyet csak össze bírtak keresni. Éjjel néhány khinai hajó horgonyozott mellettünk és társaim átmentek megnézni a hajókat. Visszaérkezésük után azt beszélték, hogy mindegyik hajón van néhány kabin, tele leányokkal, a kik kegyeiket árúba bocsátják. Délután rendbeszedettem a kötélzetet és egészen megtisztogattattam a hajót. Társaimnak megártott a sok gyümölcs, a melyet a parton ettek, annyira, hogy heten megbetegedtek tőle.

Vasárnap szeptember 18-án. A kalaúzom jelentette, hogy a szél kedvező, s hogy e körülményt fel kellene használnunk. Ennélfogva kifeszíttettem a vitorlákat és miután elhagytuk volna a partot, dél felé irányoztattam a hajót, a mi egyenesen ellenkezett

a kalaúzom óhajtásával, a ki sehogy sem akarta szem elől veszteni a partot. Megszámlálhatlan volt a halászbárkák mennyisége. Este felé valamennyien a part felé irányozták útjukat és a kalaúzom unszolására én is ugyanezt tettem. Hajnalkor sok vizi kígyót láttunk a hajó körűl, néhányat megfogattam és a kalaúz megette. Kilencz óra tájban a szél lecsöndesűlt és délben megállapítottam, hogy a szélességi fok 22° 32'. E napon tizennyolcz emberünk volt beteg, a mit a szeszes italnak tulajdonítottam, a melyet megittak.

Hétfő szeptember 19. A kalaúzok megkérdezték vajjon a hajóm mélyebben jár-e hat lábnyinál és mikor értesítettem, hogy nyolcz lábnyinál is mélyebben jár, megkértek vetnénk horgonyt, mert az apály negyedik órájában a víz e helyen csak nyolcz—tíz lábnyi mély. Az alsó áramlat iránya itt ellenkező volt a felsőével. Ennélfogva kívánságukhoz képest horgonyt vetettem és elhatároztam, hogy e körülményt feljegyzem a naplómba, azért, hogy ügyesebb hajósok jövőre megállapíthassák a tény valódiságát. Délután hat órakor könnyű keleti szél támadt és a vízállás is kedvező volt. Ez éjjel a Csurin szolgálója ágyban fekvő beteg lett. E khinai hajók, a melyek bennünket egész éjjel körülvettek, nagy zajt ütöttek evezőikkel. Hajnalkor egy flottát láttunk, élen egy csodás nagyságú, csaknem egészen megaranyozott és számtalan lobogóval teleaggatott hajóval. Kalaúzaim értesítettek, hogy az kantoni flotta volt, a mely az adókat szállítja Pekingbe. Száznyolczvanhat hajót számláltunk meg.

E napon a betegeink száma nem emelkedett többre nyolcznál.

Kedd szeptember 20-án. Ma erős láz gyötört, a kalaúzok azt tanácsolták, egyem meg egy narancsot, a mely a saját levében van megpirítva, czukorral

és gyömbérrel. Elkészítették számomra ezt az orvosságot, a mely erős izzadást idézett elő és eloszlatta a bajomat. Wynbláth, Báturin, Gurcsinin és Kuzneczow tizenketted magukkal szintén ugyanezen betegségbe estek. Reggeli nyolcz órakor Szibaew értesített, hogy Stefánow felhasználván gyöngélkedésemet, egy pártot alakított magának, de nem tudván megmondani, milyen szándékkal vannak, megigérte, hogy szemmel fogja őket tartani. Alig végzé el Szibaew a beszédet, mikor a fedélzeten lármát hallottam. Kimentem a kabinomból és Chrustiewet heves szóvitában találtam Stefánowval. Parancsot adtam, hogy ragadják meg az utóbbit és midőn megtudtam, hogy ez a nyomorúlt felszóllította a társait, hogy írjanak alá egy panaszt ellenem, a mely megérkezésünk után a makaoi kormányzónak volna átadandó, vasra verettem őt. E napon huszonkét betegünk volt.

Szerda szeptember 21-én. Este hat óra tájban horgonyt vetettünk a Ladrones nevű szigetek közt és itt töltöttük az egész éjszakát. Reggel öt órakor újból útnak indultunk és tíz órakor a kalaúzok egy szigetet mutattak, a melyet Omynak neveztek és végre megértették velem, hogy Makao khinai neve Omy. Fél tizenkettőkor megpillantottuk az erődöt, a melyen a portugál színek a légben lengettek. Délben az erőd elé érvén, azt tizenkét ágyúlövéssel üdvözöltem.

Csütörtök szeptember 22-én. Fél kettőkor délután kényelmesen behajóztunk a kikötőbe, a hol több hajót láttunk horgonyozni. Két órakor átkelvén a csatornán, ránk kiáltottak, hogy jelentsük magunkat horgonyzásra, de miután nem akartam az időt fölösleges czeremóniákra vesztegetni, egyenesen bevitorláztam és végre horgonyt vetettem, négy fonalnyi mélységű vízben, egy negyven ágyús fregatte közelében. Mihelyt

a vitorlák bevonattak, az admirál színeit huszonnégy ágyúlövéssel üdvözöltem, és ő tizenkettővel válaszolt.

Azonnal partra szálltam és a Commodore lakása mellett elhaladván, látogatást tettem nála. Mikor a kormányzó palotájához értem, bevezettek az előcsarnokba, a mely tele volt papokkal és szerzetesekkel, a kik közt néhány négert is pillantottam meg a kanári szigetekről. Nemsokára megjelent a kormányzó, Saldagna úr és engem a legnagyobb udvariassággal fogadott. Miután megismertettem őt viszontagságaimmal és megszabadulásommal, engedélyt adott arra, hogy házakat béreljek ki a városban és elhelyezzem embereimet, míg kedvező alkalmat találok őket visszaszállítani Európába. Némely jelenlevő hatósági egyén némi gyanút fejezett ki irányomban; ez okból mindenféle vitatkozást elkerülendő, ildomosnak találtam a hajómat, biztosíték gyanánt a kormányzónak átszolgáltatni, mindegyik társam részére csupán a szükséges fegyvereket, puskát, pisztolyokat és kardot tartván fenn, a melyeket szintén az erődben tettem letéteménybe. E megegyezés után a kormányzó megbízta a franczia származású, de már néhány év óta Makaoban lakó Hiss urat, hogy legyen a segítségemre ügyeimben és szolgáljon tolmácsomúl. Délután hat órakor az őrök a hajóra érkezvén, embereimet a partra küldtem. Társaim az első nap egy fogadóban laktak és a mohóság, a melylyel a kenyeret és a friss élelmi szereket falták, tizennyolcznak közülök életébe került. Ezek hirtelen meghaltak, míg más huszonnégy veszélyesen megbetegedett.

Szeptember 23-án. Hiss úr két alkalmas házat talált, melyeket kibéreltem és társaimmal együtt megtelepedtem bennük. E napon a kormányzónál ebédeltem, sok pap társaságában, a kik e pillanattól fogva

YEDO, CSATORNA A SOTOJIRÓBAN.

sóvárogtak azon dicsőség után, hogy engem megtérítsenek. Hazaérkeztemkor mindenkit kényelmesen elhelyezve és egy lakást a saját részemre teljesen bebútorozva találtam; a bútorokat a kormányzó küldte a saját házából. E napot azzal töltöttem, hogy látogatásokat tettem a mitelopolisi püspöknél, a város prokurátoránál, a különböző kolostorokban és a legelőbbkelő lakósoknál. Hasonlóképen parancsot adtam, hogy a társaim számára vörös és fehér egyenruhákat készítsenek, valamint a tisztek számára is, és a portugál hölgyek magukra vállalták, női utitársainkat ellátni öltözékkel. Mikor a számlák elkészültek, kitűnt, hogy mindez nyolczezer piaszterbe kerűl, a havikiadás pedig, a lakásért és élelmezésért hatezerkétszáz piaszterre rúgott.

24-én meglátogattak a kormányzó, a város legelőkelőbb lakósai, valamint a püspök is, a különböző szerzetes rendek kiséretében. Mindezek tömegestűl elkisértek engem a Hoppohoz vagyis a khinai kormányzóhoz, a ki teával és édességekkel vendégelt meg bennünket. E napon ismét három társam halt meg és megtérésüket közhírré tették a városban. Este egy Zunitta nevű domokos-rendű szerzetes, a kormányzó barátja meglátogatott és felajánlotta, hogy minden hatalmában levő módon segítségemre lesz; és miután azt gondoltam, hogy árúimat a segélyével értékesíthetem, megkínáltam őt ezen üzlettel, ő pedig beleegyezett árúim átvételébe. Ennélfogva átadtam neki négyszáznyolczvan hódbőrt, ötszáz czobolyt és száznyolczvan tuczat hermelint, a melyekért ő következő árakat fizetett: egy-egy hódért ötven piasztert, a czobolyokért egyenkint hat piasztert és a hermelinek tuczatjáért nyolcz piasztert, összesen huszonnyolczezer négyszáz negyven piasztert: ez volt összes és egyetlen marad-

ványa annak a jelentékeny vagyonnak, a melyet Kamcsatkából hoztam magammal! Nyomorúlt csekélység, a mely alig lesz elég a Makaóban szükséges költségek fedezésére.

E napon parancsot adtam Stefánow szabadon bocsáttatására, miután formaszerűen bocsánatot kért tőlem. Ugyan-e napon a várostól ajándékot kaptam, a mely ezer piaszterből állt, aranyban, negyvenkét vég kék posztóból és tizenkét vég fekete atlaszból. Az ajándékhoz azon kérés volt csatolva, hogy a naplómat engedném át a város levéltárának. Megigértem a küldöttségnek, hogy egy történelmi kivonatot fogok elkészíteni a levéltár számára, miután nem akartam a saját érdekeimnek ártani az által, hogy magamat a kéziratomtól megfoszszam. E napon Le Bon úrnál, a franczia származású mitelopolisi püspöknél ebédeltem és megegyeztem vele az iránt, hogy Európába való útazásom alkalmából kérni fogom a franczia lobogó pártfogását; a püspök megigérte, hogy tanácsával és támogatásával segítségemre lesz.

25-én Afanázia kisasszony lerótta a természet adóját. Korai halála mélyen megszomorított, annyival inkább, mivel megfosztott azon elégtételtől, hogy irántam tanúsított ragaszkodását meghálálhassam, összeházasítván őt a fiatal Popowval, az archimandrita fiával, a kinek a családi melléknevemet adtam. E napon elküldtem Chrustiewet a franczia-társaság igazgatóihoz intézett leveleimmel, a melyekben Ő Keresztényi Felsége lobogójának pártfogásáért folyamodtam. Chrustiew 29-én tért vissza és nagyon kedvező választ hozott, Európába való útazásom biztosítása tekintetében, a mely hír igen kellemes volt rám nézve.

Makaóban 1771 október 3-án. Egy bizonyos Gohr úr, kapitány az angol-társulat szolgálatában, meglá-

togatott, felajánlotta az igazgatók szolgálatát, és a szabad visszaútazást Európába, ha lekötelezem magamat, kézirataimat átengedni a társaságnak, ugyanennek a szolgálatába lépni és felfedezéseimet senkivel se közölni. Ezen annyira önző ajánlatoktól szinte megundorodtam, de csupán azt feleltem, hogy nagyon megtisztelve érzem magamat az ajánlat által, hanem miután már elfogadtam a franczia igazgatók ajánlatait, nincs módomban megmásítani elhatározásomat; továbbá, hogy a társaság szolgálatába való belépésem nem látszik előttem oly könnyű dolognak, miután nem csak a számomra kellene magasabb rangú állást biztosítani, de szükséges volna egyúttal valamennyi társamról is gondoskodni és közös sorsunk, valamint bizonyos terveink létesítése felől teljes biztonsággal kellene bírnunk. Válaszom meglepte Gohr urat a ki szenvelgő modorban búcsúzott el tőlem. Eltávozása után rögtön értesűltem, hogy Stefánow elkisérte, ebből azt következtettem, hogy újabb okaim lesznek az elégedetlenségre, az utóbbit illetőleg, a mi csakugyan be is következett, mint az alábbiakból kitűnik.

Október 4-én levelet kaptam L'Heureux úrtól, a németalföldi társulat igazgatójától, a ki ruhákból, borból, sörből, égettborból, besózott húsból és két ezer piaszterből álló ajándékot küldött; levelével és ajándékaival azon ajánlatot kapcsolta egybe, hogy ingyen átszállít engem Bataviába és biztosított, hogy fel fognék vétetni a társulat szolgálatába. De miután ugyanazt kívánta a mit az angolok, nem fogadtam el az ajándékokat, a szeszes italok kivételével.

6-án Jackson úr, egy Makaóban megtelepedett angol kereskedő jött hozzám Beyz úrral. Megújították Gohr úr ajánlatait és megmutatták a kantoni angol tanács által aláírt meghatalmazásukat, hogy rendezzék

szerződtetésem feltételeit és kínáljanak meg tizenötezer guinee-ből*) álló ajándékkal. Az első sine qua non az volt, hogy a társulat tekintettel arra, hogy a naplómat megírtam és a társaság szolgálatába lépek, biztosítson számomra négy ezer font sterling nyugdíjat, a mely átszálljon a gyermekeimre is, továbbá mindegyik tisztnek engedélyezzen száz font és minden egyes társnak harmincz font nyugdíjat és végre minden lehető módon támogasson telepek alapításában Khinán kívül. Ezen első feltétel hallatára a meghatalmazottak elismerték, hogy nincs kellő jogosítványuk megkötni velem az alkut és visszavonúltak, miután felkértek volna, hogy jól fontolóra vegyem az ajánlataikat. Ez este a kormányzó értesített, hogy a négy angol gentleman nála volt, és hogy az ő véleménye szerint, az angolok megnyertek néhányat a társaim közűl. Csakugyan, ezek az urak, a kiket kisérletük sikertelensége ingerűltekké tett, zavarokat okoztak embereim közt és e részben Stefánow kitűnő szolgálatokat tett nekik.

12-én De Robien úrtól a kantoni franczia társulat igazgatójától levelet kaptam, a melyben értesített, hogy a társulat két hajója a »Dauphin« és a »Laverdi« készen állnak engem és összes embereimet felvenni. Ugyanezen a napon Kuzneczow értesített, hogy egy összeesküvést fedezett fel, a melynek élén Stefánow áll, a ki kötelezte magát naplóimat és irataimat kiszolgáltatni az angoloknak öt ezer font sterlingért; e tény bebizonyításáúl egy levelet mutatott elő Jackson úrtól, a melyben e kereskedő kijelenti, hogy Gohr, Hume és Beg urak készek kifizetni ezt az összeget, összes irataim átadásakor. E közlemény után összes irataimat kivettem a ládámból és átadtam a mitelo-

*) Egy guinee körülbelül 10·73 arany forint.

polisi érseknek, a nélkül, hogy a társaim közűl valamelyik észrevette volna.

15-én a társak parancsomra egybegyűltek. Értesítettem őket azon meggyőződésemről, hogy néhányan közülök elégedetlenek velem, a minélfogva illő dolognak tartom kijelenteni nekik, hogy mindazoknak, a kik másfelé akarnak szerencsét keresni, szabadságukban áll engem elhagyniok; és hogy miután Formoza szigetén valamennyien kaptak tőlem jutalmat, magamat irányukban minden kötelezettség alól felmentettnek tartom. Alig végeztem el beszédemet, midőn Stefánow szidalmakkal halmozott el és szememre vetette, hogy meg akarom fosztani a társakat osztályrészüktől azon előnyökben, a melyeket az útazásunk alatt szerzett ismereteim alapján biztosíthatok magamnak, és hogy a nagylelkűség, a-melyet Formoza szigetén tanúsítottam, midőn Huapo fejedelem ajándékaiból a saját részemet is nekik adtam, csak csalfaság volt, a melyet azon czélból követtem el, hogy nagyobb előnyöktől foszthassam meg őket. Aztán lázította társainkat, hogy rázzák le az én uralmamat, kijelentvén, hogy nagy vagyont fog biztosítani számukra abban a pillanatban, mikor elhatározzák, hogy irataimat a kezébe juttatják. E nyomorúlt ember gyalázatos összeesküvése nem volt rendkívüli dolog; de mikor megtudtam, hogy régi őrnagyom, száműzött társam és barátom Wynbláth is támogatta, nem bírtam fékezni megbotránkozásomat és nem tartóztathattam meg magamat annak kijelentésétől, hogy magaviseletük a legnagyobb mértékben becstelen. Őket megszégyenítendő, felderítettem a társaság ellen intézett titkos terveiket és szavaimat igazoltam Jackson úr levelének előmutatásával, a mely meggyőzte a társakat arról, hogy Stefánow és Wynbláth a társaság szolgálatának ürügye

alatt, a maguk számára akarták megtartani az ötezer fontot. A társak nagyon fel voltak ingerelve, és fenyegették őket, de Stefánow mellől nem tágított tizenegy ember, a kikkel együtt elment a lakásomra és mialatt én a társaimmal beszélgettem, kezére kerítette a ládát, a melyben az irataimat lenni vélte. Mihelyt ezen újabb esetről értesűltem, húsz társunk kiséretében azonnal felkerestem őt a szobájában s rátörtem az ajtót, miután vonakodott azt kinyitni. Beléptemkor rám lőtt a pisztolyából, de lövése nem talált. E merénylet következtében megparancsoltam, hogy elfogják őt és szoros őrizet alatt tartsák; és miután hasonlóképen szükséges volt Wynbláth felől is biztonságban lenni, őt is felkerestem a szobájában, de Wynbláth, két pisztolylyal és egy karddal felfegyverkezve visszavonúlt a kertbe. Elhatároztam, hogy őt ide bezárom, bizonyos levén a felől, hogy a magas falon keresztűl meg nem szökhetik. Ez az egész dolog a nélkül végződött, hogy künn akár csak a legcsekélyebb feltűnést okozta volna, minthogy a ház ajtói be voltak zárva.

16-án Wynbláth kimerűlve a folytonos eső miatt és talán az éhség által is gyötörtetve, bocsánatért esedezett és megadta magát ama két társunknak, a kiket őrizetére kirendeltem. E két nyugtalan ember biztonságban levén, czélszerűnek tartottam őket elkülöníteni a társaságtól, ennélfogva a kormányzó engedelmével a várba kisértettem. A társaság tisztjei, boszút akarván állni az angol emiszáriusokon, megtréfálták őket és az egész dolog levét egy zsidó ügynöknek kellett meginni, a kit jól elvertek. E nyomorúlt embernél megtalálták a társaknak tett ajánlatai vázlatát, a mely a következő pontokból állt:

1. Az angolok a társaság mindegyik tagjának fejenkint ezer piasztert fizetnek, azon esetre, ha az

angol társaság szolgálatába akarnak lépni és az utóbbinak kiszolgáltatják az én irataimat.

2. Azon esetre, ha a társaság tagjai nem fogadják el az angol ajánlatokat, az angol-társaság erőszakkal elfogatja őket az orosz császárné nevében és kiszolgáltatja.

3. Az angol-társaság jót áll, hogy a császárnétól kegyelmet eszközöl ki a számukra, ha kötelezik magukat útazást tenni Japánba és az Aleutha-szigetekre.

Ily ajánlatokat nem lehet tenni józan észszel. Véleményem szerint az egész dolog hamisítvány volt, a mely iránt Stefánow és a zsidó megegyeztek egymással, hogy a társakat fellázítsák ellenem.

22-én erős láz támadott meg és a kormányzó szíves volt lakással megkínálni a saját házánál. Annyival örömestebb fogadtam el ajánlatát, mivel társaim lármája elviselhetlen volt. Ennélfogva e napon a vezényletet Chrustiewre bíztam és átköltöztem a kormányzó házába, a hol a betegségem november 22-ig tartott. Ez alatt társaim közűl négyen és a nők közűl hárman haltak meg. A Makaóban elhunytak névsora a következő:

Nilow Afanázia kisasszony
Csurin Maxim
Báturin Azáf
Zablikow Fülöp
Perevalow Miklós
Perevalow János
Perevalow neje
Maschinskoj András
Pánow György
Howozilow Gergely
Kazakow István
Ziran Sándor
Nolinkin György
Voronow György
Juska Alexej
Kuzmika Katalin
Zacharka Alexej
Sipskoj Boleszláv
Chodin Lőrincz
Zadskoj herczeg
Zarskoj Miklós
Levantiew Kázmér
Lubimoj Jakab.

A halálozások nagy száma ily rövid idő alatt, nagyon kedvezőtlen véleményeket támasztott bennem, Khina vagy legalább a birodalom déli tartományainak égalja felől.

November 25-én, a kormányzó látván, hogy az egészségem helyreállt és a nélkül is el levén határozva, hogy jövőre megint a társaimmal együtt lakjam, értesített, hogy betegségem alatt nagy vitái voltak miattam a khinaiakkal, mert az angol igazgatók arról értesítették az utóbbiakat, hogy kalóz és orosz szökevény vagyok; e feljelentés következtében a kantoni kormányzó vagy alkirály, követelte a kormányzótól, hogy engem szolgáltasson ki, vagy legalább is mindenesetre gondoskodjék róla, hogy elútazzam azonnal, de végre sikerűlt halasztási engedélyt kieszközölni a felgyógyulásomig. Ez okból azt tanácsolta, színleljem hogy a betegségem még folyvást tart, mindaddig, míg a franczia hajók készen fognak állni az indulásra. Nagy zavarából úgy vettem észre, hogy attól félt, hogy az én ügyem neki is kellemetlenséget fog okozhatni. Ennélfogva arra kértem, hogy maradjon semleges és megpróbáltam magam eligazítani a dolgot a khinaiakkal.

26-án titokban elküldtem Hisst és Chrustiewet Kantonba, egy emlékirattal az alkirály és egy levéllel Robien úr számára, a kit felkértem, hogy emlékiratomat a kihallgatás alkalmával nyújtsa át a khinai főhivatalnoknak.

Küldötteim nem tértek vissza deczember 3-ka előtt, de ekkor egy choppot, vagyis engedélyt hoztak magukkal, a kantoni alkirály meglátogatására. Ez a császári hivatalnok egy pompás, hatvannégy evezős hajót küldött érttem és egy levelet iratott nekem, a melyben értesített, hogy van tudomása az ellenem

A DAIMIO KASTÉLYA YEDÓBAN.

emelt gyanúsítások hamis voltáról és reményét fejezi ki, hogy meg fogok győződni róla, milyen igazságot tudnak szolgáltatni a khinaiak olyan hősnek mint én. Ez a jó indulat nagyon hízelgő volt, de megelégedésem csak rövid ideig tartott mert 5-én, vagyis az elútazásomra kitűzött napon Hoppo, a makaói mandarin tudatta velem, ha nem szándékozom Pekingig útazni, szükségtelen Kantonba mennem, miután az alkirálynak semmi közlendője sincs. Ez a hirtelen változás mindenkit meglepett, de főleg a mitelopolisi püspököt, a ki nagyon érdeklődött miattam. E napon magam is kétségben voltam az iránt, vajjon elmenjek-e Pekingbe. Nagyon meg voltam illetődve, mert szerettem volna a fővárost és a khinai birodalom belebb fekvő részeit meglátni és most erre kedvező alkalom kínálkozott, de azt felhasználni, annyi lett volna, mint felhagyni a czélommal és elhalasztani Európába való visszaútazásomat. Hosszas megfontolás után végre elhatároztam felhagyni azon szándékommal, hogy Kantonba útazzam.

Deczember 6-án japáni útazóm ismét megjelent, miután tíz heti betegségen ment volna keresztűl. Felgyógyulása nagyon kellemes volt reám nézve, miután a személye nagy mértékben érdekelt. E napon, megvizsgálván a ládáimat, úgy tapasztaltam, hogy útazásaim alatt beszerzett különféle gyűjteményeim eltűntek és végre nagy szomorúságomra megtudtam, hogy Stefánow és Wynbláth eladták valamennyit az angol zsidónak. Azonnal értte küldtem, de a gazember, megveretése után, Kantonba vonúlt vissza. Szibaew biztosan állította, hogy a zsidó ezerötszáz piaszterért vette meg az egészet, holott csupán a gyöngyeim ötszörte többet értek ennél az összegnél.

7-én a mitelopolisi püspök értesített, hogy a Hoppo titkárja, (a ki titokban keresztény volt) tudatta vele,

hogy urának kijelentése hazugság volt, és hogy az alkirály boszús a késlekedésem miatt. A mandarin magaviseletét Jackson cselszövényeinek tulajdonította és megkisérlette engem rábírni, hogy egy újabb emlékiratot küldjek az alkirálynak, de miután e lépést nem tartottam érdekeimmel megegyezőnek, nem fogadtam el a tanácsát és beértem azzal, hogy háborítlanúl Makaóban maradhatok.

13-án egybegyűjtöttem összes társaimat és azt indítványoztam, hogy szálljunk a franczia hajókra és térjünk vissza Európába. Beleegyeztek és teljesen a rendelkezésemre bocsátották magukat. E napon, miután Wynbláth bocsánatot kért és könyörgött, szabadon bocsátottam őt, de minthogy Stefánowba nem helyezhettem hasonló bizalmat, négy ezer piasztert fizettem neki és tetszésére bíztam, menni a hova akar. Ő azonnal a hollandiakhoz szegődött, a kiknek igazgatójuk, L'Heureux úr, abban a reményben, hogy értesűléseket nyerhet tőle útazásunkat illetőleg, felfogadta őt és elküldte Bataviába.

20-án parancsot adtam, hogy elútazásomhoz minden előkészület megtétessék, miután e napon megkaptam az egyezményt, a melyet én és St. Hilaire kapitány a franczia-keletindiai társaság szolgálatában írtunk alá. Ezen egyezményben a melyet a társaság igazgatója Robis úr*) jóváhagyott, köteleztem magamat száztizenötezer toursi livre**) lefizetésére a magam és összes embereim elszállításáért.

26-án értesítést kapván, hogy a Tigu folyamba nem hajózhatunk be chopp vagyis alkirályi rendelet

*) Robien a neve a 68-ik lapon emlitett igazgatónak, a hol a kéziratban a gróf saját kezeírásával fordúl elő.

**) Egy toursi livres = 40 kr. o. é.

nélkül, elküldtem Hiss urat, mint megbizottamat, e czélból az alkirályhoz.

Január 1-jén 1772. Hiss úr visszatért a rendelettel, a mely négyszáz ötven piaszterembe került három csonakért, a melyeknek megengedtetett, hogy engem és embereimet a Tigu torkolatáig elszállíthassanak.

2-án eladtam a hajómat egy portugáli kereskedőnek négyezer ötszáz piaszterért készpénzben és ugyanily összegű kötelezvényért. A kormányzó fenntartotta magának az összes készleteket.

5-től 12-ig számadásaim kiegyenlítésével voltam elfoglalva és miután mindezt kifizettem, teljesen pénz nélkül maradtam. 13-án elbúcsúztam a kormányzótól és a város főembereitől és este összes embereimmel együtt három csónakra ültünk felkeresendők a franczia hajókat, a melyeknek utasításuk volt, minket befogadni abban az időtájban, mikor a kantoni kikötőt elhagyják.

14-én elhagytuk Makaót, a melynek kormányzója huszonegy ágyúlövéssel üdvözöltetett bennünket a főerődből és unalmas útazás után végre a Tigu torkolatához értünk, a hol egy Mandarin nagyon udvariasan fogadott bennünket, noha eleinte nem akarta megengedni, hogy partra szálljunk. Egy erszény piaszter megpillantása azonban legyőzte a szigorát, a mely annyira megenyhült, hogy még az erődben való elszállásolásunkat is megengedte. Előzékenysége annyival kellemesebb volt, mivel a hajók nem érkeztek meg 22-ike előtt; időközben szabadságomban állt kilovagolni néhány tatár kiséretében.

22-én végre megpillantottuk a két hajót; az első a hatvannégy ágyús »Dauphin« volt St. Hilaire lovag parancsnoksága alatt, én erre a hajóra szálltam, embereim fele részével, a másik felét az ötven ágyús

Laverdi vette fel. Miután elhelyezkedtünk, a két hajó elindúlt az Isle de France felé.

27-én átkeltünk az angol zátonyon, a melyen harminczhat fonalnyi mélységben fövenyt és kagyló-törmeléket találtunk.

Február 4-én átléptük az egyenlítőt.

6-án a szorosokban találkoztunk a Pallas nevű spanyol fregattal és márczius 16-án szerencsésen megérkeztünk az Isle de Francera. Megérkezésünk annál kellemesebb volt rám nézve, mert teljesen megúntam a francziák sok kérdezősködését korábbi útazásom alatt tett felfedezéseim felől. Ezen útazás alatt bőven megismerkedtem ama nemzet uralkodó jellemvonásaival, a melyhez jövőre valószínűleg csatlakozni fogok. Mihelyt horgonyt vetettünk és a kormányzó, De Roche lovag megtudta, hogy a hajón vagyok, azonnal értem küldte a kormányzóság egyik csónakát, a mely partra szállított. A városba megérkezvén, katonai tisztelgésekkel üdvözöltek és nagy örömömre a kormányzó is igen barátságosan fogadott és meghívott, hogy a házánál szálljak meg. E barátságos ajánlatot annál szívesebben fogadtam el, mert azt reméltem, hogy ez a tapasztalás hasznomra lesz magamtartásom megállapítása tekintetében, szemben a franczia udvarral és miniszteriummal. Egy napi pihenés után a kormányzó meghívott, hogy kisérjem el őt a szigeten teendő kirándulásaira és ezen apró útazások alatt megismerkedtem a franczia kormány némely érdekeivel, noha soha se birtam azzal egyetérteni, hogy e telepet gyarmatnak nevezzék; mert az Isle de France soha se lehet egyéb katonai állomásnál.

Kreguelin hadnagy megérkezése nagy megkönnyebbülés volt rám nézve, mert e hajós, a ki a déli vidékekről tért vissza, teljesen elfoglalta mindazon

politikusokat és fecsegőket, a kiknek beszélgetésük tárgyát azelőtt egyedül én képeztem. Megismerkedtem e tiszttel, de azok után a miket én láttam éjszakon, nem bírtam elhinni, hogy ő oly kellemes vidékeket fedezett volna fel, a milyenek, állítása szerint délen léteztek.

Április 1-én a kapitány értesített, hogy 4-én el akar útazni és én elkészűltem apró bevásárlásaimmal, a kormányzó nagylelkű segélyével, a ki bizonyos pénzösszeget adott nekem kölcsön. 4-én, miután elbúcsúztam volna tőle, hajóra szálltam, a hol a kormányzó, összes tisztjei kiséretében, viszonozta látogatásomat. Este felszedtük a horgonyokat.

12-én Madagaszkár szigeténél horgonyoztunk és én a Dauphin erődnél partra szálltam. Bizonyos részletes adatok, a melyeket az Isle de France kormányzója közölt velem, bővebb értesűléseket tettek rám nézve kívánatosakká e szép és terjedelmes sziget felől, de e szándékom szerencsétlenségére, nem hosszabbíthattam meg itteni tartózkodásomat, hanem 14-én ismét hajóra szálltunk.

27-én megkerűltük a Jó-remény fokot.

28-án két franczia hajó legénységével váltottunk néhány szót. E hajók úti czélja India volt.

Május 24-én két angol hajót láttunk St. Helaira irányában és július 18-án szerencsésen az Isle de Croixra értünk. Mihelyt megérkeztünk, azonnal egy tisztet küldtem a Port-Louisban székelő királyi helytartóhoz, a ki megengedte, hogy e városban szállásoljuk el magunkat.

19-én partra szálltam. A kormányzó nagyon udvariasan fogadott és beleegyezett, hogy egy futár küldessék a ministerhez irományaimmal, a melyeket D'Aiguillon herczegnek czímeztem.

Augusztus 8-án megérkeztem Champagne-ba, a hol a miniszter akkoriban időzött, a ki szívélyesen és kitűntetéssel fogadott, felszóllított, hogy lépjek az ura szolgálatába és egy gyalogsági ezred parancsnokságát ajánlotta fel. Hasonlókép oly szerencsés voltam, hogy Francziaországban feltaláltam nagybátyámat De Benyow grófot, a ki Bar város és vár parancsnoka, a Szt.-Lázár-rend vitéze és a Szt.-Lajos-rend lovagja volt. E tisztelt atyámfia segélyével és Ő felsége jóvoltából azon helyzetbe jutottam, hogy expresszust küldhettem Magyarországba a nőmért és gyermekemért. A nőm az év vége felé meg is jött, de az a fájdalom érte, hogy a fia meghalt, éppen a futárom megérkezésekor. Ez az esemény annál lesújtóbb volt, mivel akkori helyzetem megengedte volna, hogy előnyösen gondoskodjam a sorsáról Francziaországban. Deczember hóban D'Aiguillon herczeg Ő felsége nevében azt az ajánlatot tette, hogy egy telepet alapítsak Madagaszkár szigetén, ugyanolyan módon, mint Formoza szigetére nézve javasoltam, és én végre beleegyeztem a miniszter óhajtásába, a kihez mindenkor a hála, valamint a személyes tisztelet és ragaszkodás kötelékei fognak fűzni. *)

*) Itt végződik a második kötet a gróf beosztása szerint, a ki e helyre illesztette megrövidített néválaírását.

PEKING. A »CHIEN-MEN« KAPU.

EMLÉKIRAT

A MADAGASZKÁRI EXPEDICZIÓRÓL

EGY KIRÁLYI TELEP ALAPÍTÁSA CZÉLJÁBÓL E SZIGETEN; A MELY EXPEDICZIÓ VÉGREHAJTÁSÁVAL ÉS FŐVEZÉNYLETÉVEL Ő FELSÉGE*) BENYOVSZKY GRÓFOT EGY ÖNKÉNYTES HADCSAPAT EZREDES-TULAJDONOSÁT BÍZTA MEG 1772-BEN.

*) A franczia király.

BEVEZETÉS.

MIUTÁN minden, európai telep alakítását czélzó vállalat sikere mindenkor tüzetes rendeletektől és utasításoktól, valamint az előkészületektől és alapos műveletektől függ, a melyek az illető ország ismeretének alapján foganatosíttatnak és az eléretni szándékolt előnyökhöz arányosíttatnak, szükségesnek tartom elbeszélni ama körülményeket, a melyek ezen országba való megérkezésemet megelőzték. E körülmények be fogják bizonyítani, hogy azon nagyon csekély eszközök daczára, a melyek rendelkezésemre bocsáttattak, sikerült barátsági és szövetségi szerződéseket kötnöm e terjedelmes sziget lakóinak nagyobb részével és következőleg, ha, a mint bátran mondhatom, a miniszter

nem hagyott volna el teljesen, a mi mindazon nyomorok, betegségek és halandóság forrása volt, a melyeket nekem és embereimnek elszenvednünk kellett, Madagaszkár szigete, mint Francziaország szövetségese oly hatalommá lett volna, a mely képes lenne támogatni az Isle de France és a Bourbon szigeteken levő gyarmatokat, megvédelmezni Francziaország indiai telepeit, valamint új kereskedelmi ágakat biztosítani a királyságnak, a melyek óriási összegekkel gazdagították volna a királyi kincstárt.

A legkönnyebben áttekinthető módon leírandó ama különböző akadályokat, a melyekkel e szigetre való megérkezésem óta küzdenem kellett és kifejtendő azon eseményeket, a melyek gyors fordulatok által kedvező előnyöket nyújtottak e telep megalapítására, elő fogom sorolni a miniszter eredeti intézkedéseit, a melyekhez parancsom volt, műveleteimet alkalmazni.

1772 szeptember 15-én De Boynes úr, a tengerészeti osztály államtitkára közölte velem, hogy Ő felsége szándékozik jelentékeny vállalatot megindítani Madagaszkár szigetén és elhatározta ezen expedicziót az én gondjaimra bízni. De Boynes úr ennek következtében értesített engem ezen elhatározásokról, hogy leggyorsabban megtehessem a kellő intézkedéseket e fontos és tisztes vállalat végrehajtására.

Miután a miniszternek köszönetet mondtam volna megtisztelő bizalmáért, megjegyeztem, hogy miután semmiféle ismereteim sincsenek Madagaszkárt illetőleg és semmiféle tudomással se birok azon vállalatról, a melylyel Ő felsége engem megbízni óhajt, én magam nem szabályozhatom ily expediczió mérveit; a vállalat sikere pedig ama rendeletektől és eszközöktől fog függni, a melyekhez műveleteimet a legnagyobb pontossággal alkalmazandom.

A miniszter, miután arról biztosított volna, hogy semmi se fog hiányozni a mi a megbizatásom sikeréhez szükséges, hozzá tevé, hogy Ő felségének szándéka Madagaszkáron egy telepet alapítani, a melynek érdekében később terjedelmesebb terv lenne megvalósítható, ez ország királya, fejedelmei és főemberei bizalmuknak oly mérvű megnyerése által, hogy szigetüket Ő felsége védnöksége alá rendeljék. Erre megjegyeztem, hogy ily természetű és fontosságú vállalat létesítésénél, oly távoli országban, a melynek kedvezőtlen égalja a lakosok féltékenységével párosúlva annyiszor megzavarta és meghiúsította már a korábbi kisérleteket, a műveletek jól kiszámított mérveket, jelentékeny erőket és folytonos anyagi segélyt igényelnének, miután semmit se volna szabad a véletlenre bízni. A miniszter helyeselte megjegyzéseimet és megigérte, hogy gondoskodni fog mindenről, fenntartván magának ama különböző részletek szabályozását, a melyeket megbizatásom igényelhetne, és a melyeket a hónap végén szándékozott velem megállapítani.

A miniszter néhány nappal később magához hivatott a palotájába és értesített, hogy Ő felsége szándékozik engem megbízni egy tizenkétszáz emberből álló csapat parancsnokságával, és hogy mialatt a legénység felfogadásával leszek elfoglalva, gondja lesz rá, hogy semmi se hiányozzék ama jelentékeny vállalat sikerének biztosítására, a melynek végrehajtására felszóllíttattam. Azt az ellenvetést tettem a miniszternek, hogy ezerkétszáz ember nagyon is soknak látszik előttem oly vállalathoz, a melynél nem szándékoltatik egyéb, mint a benszülöttek bizalmának megnyerése és kértem, hogy ama csapat, a melynek rendeltetése lesz engem Madagaszkárba kisérni, ne

álljon többből háromszáz embernél. A miniszter ezt elfogadta.

1773 január 20-án az újonczok fel levén fogadva, értesítettem róla a minisztert és kértem a parancsait, valamint utasításainak közlését ama vállalatot illetőleg, a melyet Ő felségének reám bízni méltóztatott. Azt felelte, hogy még nem volt képes azokat kidolgozni és hogy e teendőt az első segédére bízta. Meglátogattam az utóbbit és éppen a terv elkészítésével találtam elfoglalva, de miután a munkája még nem volt készen, nem nyerhettem tőle semmiféle tüzetes felvilágosítást.

Február elején a miniszter ismét érttem küldött és kijelenté, hogy a segéde által kidolgozott terv nem nyerte meg a tetszését és rám bízza, hogy én magam dolgozzam ki. Egyúttal meghagyta, hogy csatoljam hozzá követelésemet is, missziom végrehajtásáért és azt mondta, hogy Ő felsége Madagaszkár szigetén csupán egyszerű telepet akar alapítani, a melynek segélyével az Isle de France és a Bourbon sziget anyagi exisztencziája biztosíttathassék vagy új kereskedelmi ágak létesíttethessenek és megélhetési módot találjon bizonyos számú ember, a kik Indiában szolgálhassanak, az esetleg kiütendő háborúban. Figyelmeztetett, hogy e tervezetből semmit se hagyjak ki, a mi annak megvalósításához szükséges. A megbízatásomra vonatkozó részletek felől, a melyeket a minisztertől hallottam, folytatólag tanácskoztam Audat úrral, a miniszter első segédével, a ki Madagaszkárt csupán a kereskedők egymásnak ellentmondó jelentéseiből ismerte, a melyek alkalmasabbak voltak arra, hogy a tárgyat összezavarják, mintsem hogy expediczióm ra vonatkozólag bármily csekély felvilágosítást nyújtsanak. Közölt velem néhány leírást, a mely

Madagaszkárra vonatkozott. Közölte velem a sziget földabroszát is, a melyeknek, valamint a Madagaszkárban több ízben megfordúlt Johannis hajóskapitány részletes elbeszéléseinek alapján elkészítettem a következő tervezetet:

A MADAGASZKÁRI MŰVELETEIM BIZTOSÍTÁSÁRA VONATKOZÓLAG, A MINISZTER ELÉ TERJESZTETT TERVEZET.

I. CZIKK.

A miniszternek méltóztatni fog rendeletet kibocsátani, hogy önkénytes csapatommal együtt elszállíttattassam az Isle de Francera egy évre való élelmi szerekkel és zsolddal ellátva.

II. CZIKK.

Méltóztatni fog elrendelni, hogy az Isle de France főhivatalnokai engem ellássanak két hajóval, a melyek közűl mindegyik százhúsz vagy százötven tonna teherképességű legyen és a csapatoknak és a szükséges élelmi szereknek Madagaszkárba való átszállítására fog szolgálni. Az egyik hajónak az én parancsom alatt kellene maradnia, hogy a sziget parti közlekedési szolgálatára használtathassék, a másik pedig visszatérne Francziaországba, megvinni a miniszternek a jelentést a vállalat helyzetéről és sikeréről és egyéb körülményekről, a melyeknek közlése szükséges lesz.

III. CZIKK.

A miniszternek méltóztatni fog parancsot adni az Isle de France főhivatalnokainak, hogy engem ellássanak kétszázezer livre értékű árúczikkekkel meg-

felelő mennyiségű tűzérséggel és lőszerekkel, kórházi kellékekkel és munkásokkal, a kik szerszámokkal és műszerekkel legyenek ellátva, az Ő felsége népe számára szükséges épületek felépítésére.

IV. CZIKK.

Ama pusztításokat elkerülendő, a melyeket Madagaszkár égalja azon idő alatt okozhatna, míg a helyszínén a kellő épületek elkészűlnek, a miniszternek méltóztatni fog elrendelni, hogy az Isle de France főhivatalnokai ellássanak engem négy faházzal, a melyek közűl az első egyetemes raktárúl, a második kórházúl, a harmadik laktanyáúl, a negyedik pedig az én saját lakásomúl fog szolgálni.

V. CZIKK.

A miniszternek méltóztatni fog, missziómhoz a pénzügyi és elszámolási ügyek szervezésére és vezetésére, a közigazgatásban működő egyéneket kirendelni, a kik egyidejűleg a kereskedelmi üzletekre is gondot fognak viselni, míg én egész figyelmemet a telep alapítására fordítandom.

VI. CZIKK.

A miniszternek méltóztatni fog elrendelni, hogy az Isle de France főhivatalnokai szükség esetén legénységgel, élelmiszerekkel, lőszerekkel, kereskedelmi czikkekkel és a csapataim zsoldjának kifizetéséhez megkivántató pénzzel a segítségemre legyenek.

VII. CZIKK.

A miniszternek méltóztatni fog az első évben százhúsz újonczot kiküldeni, hogy a telepet fenntarthassam mindaddig, míg végleges utasításai a kezemhez juthatnak.

Miután a miniszternek e hét czikkre redukált tervezetet bemutattam, biztosítottam őt, hogy sikerűlni fog megnyerni a bennszülöttek bizalmát és megalapítani a létesíteni szándékolt telepet, ha kéréseim pontosan teljesíttetnek; de miután ily természetű műveletek feltétlenűl követelik a hely részletes és alaposan tanulmányozott ismeretét, lesz szerencsém neki egy terjedelmesebb és jobban kigondolt tervezetet, körülményesebb részletek, az ország helyrajzi abroszai és a sziget szokásait, törvényeit és kormányzatát illető értesítések kiséretében előterjeszteni, valamint azon kivánságokat is szabatosan elősorolni, a melyeknek teljesítése ily nagyszabású terv létesítéséhez okvetlenűl megkivántatik.

Miután a miniszter javaslataimat elolvasta volna, azokat helyben is hagyta annyiban, hogy biztosított a felől, hogy jelentést fog tenni róluk Ő felségének és hogy számíthatok az egész dolognak teljes megelégedésem szerint való elintézésére. A részletes tanácskozások, a melyeket február hó folyamán De Boynes úrral és D'Aiguillon herczeggel folytattam, mindinkább meggyőztek arról, hogy expedicziom semmiben se fog szűkölködni.

Márczius 19-én a miniszter érttem küldvén, egy levelet kaptam, a mely Ő felsége szándékait tartalmazta a madagaszkári telep alapítására vonatkozólag és egyúttal megkaptam egy másik levél másolatát is, a mely az Isle de France főhivatalnokaihoz volt intézve. A miniszter egyidejűleg azt ajánlotta, hogy összes embereimmel együtt útazzam el haladéktalanúl a l'orienti kikötőbe, a hol meg fogom kapni parancsait az Isle de Francera való elútazásomat illetőleg.

Ekkor láttam be, hogy missziom bizonyos tekintetben a sziget parancsnokainak kényére volt bízva

és a legcsekélyebb hajlandósághiány vagy félreértés az ő részükről képes volna műveleteimben nem csak kárt okozni, hanem azokat teljesen meg is hiúsítani. Ez iránt észrevételeket tettem a miniszternek és egyúttal megkértem őt változtatná meg a sziget főhivatalnokainak szóló levél tartalmát és intézkednék, hogy engem Francziaországból lássanak el a legnélkülözhetlenebb kellékekkel. A miniszter azt felelte, hogy már nincs idő az intézkedések megváltoztatására, hogy ő teljesen meg van győződve az Isle de France főhivatalnokainak jó hajlamai és buzgalma felől, a kik bizonyára nem fogják megengedni, hogy támogatásban szűkölködjem és végre, hogy miután a helyszínén leszek, mindent megtehetek, a mit a szolgálatra nézve előnyösnek fogok ítélni. Még azt is hozzá tette, hogy új rendelet által gondoskodni fog ama kellékekről, a melyeket a telep biztonsága igényel.

Daczára e határozott válasznak, megkisérlém még újabb észrevételeket tenni ilyetén megállapodás hátrányai felől, de a miniszter legelső felelete mellett maradt és azt azzal toldotta meg, hogy miután Ő felségének az a szándéka, hogy mielőbb megjelenjek az Isle de Franceon, elútazásomat nem siettethetem eléggé. Elbúcsúztam tehát tőle és a lelkem tele volt ama bajokkal és viszontagságokkal, a melyeket én és csapatom kénytelenek leszünk elszenvedni. Ezeknek elkerülése czéljából D'Aiguillon herczeghez fordúltam, közölvén vele a miniszter rendeleteit és intézkedéseit, missziómat illetőleg és kifejtvén alapos félelmemet, a melyet ezen utóbbiak támasztottak bennem, vállalatom sikere iránt. A herczeg megvigasztalt azzal az igérettel, hogy tanácskozni fog De Boynes úrral, és csak legyek nyugodt, mert a dolgok minden bizonynyal meg fognak változni.

Másnap Audat úr, a tengerészeti hivatal első segéde meglátogatott és értesített, hogy a miniszter fontos és sürgős ügyekkel levén elfoglalva, e perczben nem értekezhetik velem a missziónk felől, de őt azért küldte hozzám, hogy biztosítson a felől, hogy minden a legnagyobb megelégedésemre fog elintéztetni. Elhatározta megváltoztatni az Isle de France főhatóságainak szóló levelet, sőt még a kívánságaimon túl is menni. Megnyugtatott az iránt, hogy azonnal elútazhatom a nevezett szigetre, mert a Francziaországból azonnal elindítandó segély csakhamar utól fog érni, időközben pedig az Isle de France főhatóságai a nekik küldött rendeletek értelmében mindennel el fognak látni a mire szükségem lehet, ama kellékek megérkezéseig, a melyeket közvetlenűl Madagaszkárban fogok megkapni, és a melyek jövőre nézve oly helyzetbe fognak juttatni, hogy az Isle de Franceról mindennemű segélyt nélkülözhessek. Végűl biztosított az iránt is, hogy a sziget főhatóságaihoz intézett levél leglényegesebb részei oly értelemben módosíttattak, hogy az illetőknek értésükre adatott, miszerint teljesen ura vagyok a saját műveleteimnek, és nekik nincs egyéb közük a missziómhoz, mint hogy ellássanak a nélkülözhetlen segélylyel, a melyre esetleg szükségem lehetne.

Az első segéd e kijelentései engem annál inkább kielégítettek, mivel ama kellemes reményt merítettem belőlük, hogy becsülettel fogok megfelelhetni ama fontos küldetésnek, a melylyel Ő felségének méltóztatott engem megbízni.

Márczius 22-én búcsú-kihallgatáson levén, szerencsém volt e hírek megerősítését hallani a miniszter szájából, a ki a leveleket és utasításokat, a melyek a jelen kötethez csatolva vannak, a kezembe adta a következő szókkal: »Teljesíteni fogom minden kíván-

ságát és oka lesz velem elégedettnek lenni.« A minisztertől elbocsáttatván, elútaztam L'Orientba, a hol a »Marquise de Marbeuf« nevű hajóra szálltam.

Szeptember 22-én megérkeztem az Isle de Francera, a hol csapatom egy szakaszát találtam, a mely előttem érkezett ide; a többi L'Orientban maradt és hajókra várt. Mikor e gyarmaton kikötöttem De Ternay úr, a kormányzó távol volt és nem is várták vissza október előtt. Maillart úr vonakodván a kormányzó hazaérkezése előtt velem a missiómról értekezni, be kellett várnom ezt az időpontot, s akkor aztán négy napi időt kértem, hogy elrendezzem velük ügyemet, a Madagaszkárba való elútázásomat illetőleg. Ezen urak erre azt felelték, hogy hatáskörük különböző levén, csakis egyenkint, külön-külön akarnak velem tanácskozni. Ennélfogva 22-én meglátogattam De Ternay urat és miután utasításaimat közöltem volna vele, kértem tőle a műveleteimhez szükséges kellékeket és pénzbeli segélyt. De a kormányzó azt felelte, hogy semmiféle külön rendeletet se kapott missiómra vonatkozólag, a miniszter általános levele pedig inkább Maillart urat illeti, mint őt, miután a felszerelés és a pénzbeli segély, a melyre szükségem van, a kincstár ügye, a melylyel ő nem foglalkozik. A mi őt magát illeti, ő meg fogja tenni a kötelességét a csapatom megalakítása tárgyában és rendelkezésemre fogja bocsátani Ő felsége »Postillon« nevű póstahajóját, a melyet az udvar a missióm szolgálatára küldött, minden egyéb azonban az intendáns dolga.

Ezen értekezlet után meglátogattam Maillart urat, a kivel szintén közöltem a miniszter rendeleteit és elősoroltam ama kellékekre és pénzbeli segélyre való követeléseimet, a melyek feladatom végrehajtásához szükségesek voltak, s egyúttal e feladat körülményeit

is részletesen előterjesztettem, előadván a véleményem szerint legmeggyőzőbb érveket arra nézve, hogy őt rábírjam minden lehető dolog elkövetésére, a melylyel ez alkalommal a szolgálat javát előmozdíthatná. De mily nagy volt a meglepetésem, mikor a felett való csodálkozását fejezte ki, hogy az udvar ily expediczióra vállalkozott, a mely az Isle de Francera nézve annyira hátrányos, miután valamennyi itteni kereskedő tönkre fog jutni, ha a madagaszkári telepítés sikerűl, a hol előnyös kereskedést teremtettek, a melyet a a miniszter egyszerű levelével nem lehet törvényesen betiltani. Mindazonáltal meg fogja látni, mit lehet tenni addig is, míg az udvar tüzetes parancsai megérkeznek; azonban kénytelen lesz figyelmeztetni az udvart, hogy e terv kivihetetlen, mert a madagaszkári nép, a mely százötven év óta Francziaország valamennyi ilynemű kisérletét visszautasította, nem fogja magát megadni a jelen pillanatban, mikor egy erős kormány alatt egyesűlt, a melyet ő maga alakított.

A gyarmat második főhivatalnokának e válasza még inkább megerősítette azon félelmeket, a melyek már Versaillesben feltámadtak bennem, hogy tudniillik engem egy féltékeny párt kényének dobtak oda, a mely, mint különböző jelentésekből értesűltem, nem tartózkodott nyilvánosan is a madagaszkári telepítés ellen nyilatkozni és máris elkezdte rámérni a legelső csapásokat, a melyek, mint később látni fogjuk, a telepet a legszerencsétlenebb helyzetbe juttatták.

De Maisonville úr, a kit a miniszter albiztosi és raktár-felügyelői minőségben rendelt alám, kijelenté, hogy nem megy el Madagaszkárba. Erre Maillart úr október 28-án helyére egy Vahis nevű és rossz jelleméről ismeretes írnokot nevezett ki, a ki köztudomású csalásai következtében méltatlan volt ezen állomásra,

a mely nem csekélyebb becsületességet, mint képességet igényelt. E tárgyban előterjesztéseket tettem Maillart úrnak és kijelentettem neki, hogy sohase fogok semmiféle összeköttetésbe lépni egy becstelen emberrel, és hogy azonnal más és ily állásra méltóbb egyént kell kiszemelnie. Maillart úr csupán azt felelte, hogy Vahis úr is elég jó Madagaszkárba, a hova nem akar érdemesebb embert küldeni, mert a nélkül is biztos vesztébe küldené. A megbotránkozás, a melyet e válasz megérdemlett, a legóvatosabb lépést sugallta nekem. Hátat fordítottam Maillart úrnak.

Ugyanezen hónap 24-én ismételve és bővebben tanácskoztam De Ternay úrral a missióm felől és megható képét ecseteltem előtte annak a szerencsétlen helyzetnek, a melybe a csapatom fog jutni és a szenvedéseknek, a melyek embereimre várnak, ha továbbra is megtagadja tőlem a kívánt segélyt. De semmire se bírtam menni a kormányzóval, a ki nyíltan kijelentette, hogy a madagaszkári telepítés nem sikerűlhet, mert a miniszter oly indiszkrét volt, hogy nem kért tanácsot az Isle de France főhatóságaitól, az alkalmazandó eszközök iránt.

Másfelől Maillart úr folyvást azt ismételte, hogy a miniszternek ezt az expedicziót kizárólag az Isle de France főhivatalnokaira kellett volna bíznia, a kik, ez esetben személyesen levén érdekelve, gondoskodtak volna minden szükségesnek mutatkozható segélyről. E helyett azonban a miniszternek, a kellékekre és segélyre vonatkozó rendeletei homályosak és kétértelműek, következőleg nekik nincs hajlandóságuk azokat teljesíteni.

Beláttam ennélfogva, hogy nem tehetek egyebet, mint siettetni Madagaszkárba való elútazásomat, ha mindjárt azt koczkáztatom is, hogy a legvégső nyo-

morba jutok és a legkegyetlenebb módon el leszek hagyatva mindaddig, míg közvetlenűl Francziaországból megérkezik a segély, a melyet a minisztertől vártam. Ezen elhatározás, bár erőszakos volt, legjobban megfelelt kötelezettségeimnek és becsületérzékemnek. Eltekintettem tehát minden kellemetlenségtől és parancsot adtam, hogy a »Postillon« nevű póstahajó harmincz emberből álló szakaszszal útnak indúljon. Utasításúl adtam, tudakozódni a lakosok szokásai és hadereje felől, hogy képesítve legyek műveleteimet ama parancsoknak megfelelőleg intézni, a melyekkel Ő felsége megtisztelt.

Deczember 7-én Saunier fregatt-hadnagy és a »Postillon« parancsnoka felvonatta a vitorlákat és ugyanaz nap elindúlt embereimmel Madagaszkár felé. Útközben levelet írt, a melyben tudatta velem, hogy Maillart úr, daczára a szolgálat érdekében előadott követeléseimnek és azon ismételt igéreteinek, hogy azokat teljesíteni fogja, csupán jelentéktelen tárgyakra nézve adott rendeleteket, a melyek teljesen elégtelenek voltak a törzsfőnököknek szánt szokásos ajándékokra. Arról is értesített, hogy Maillart úr megtagadta tőle az embereim számára szükséges égettbort, minélfogva azt a saját készleteiből kénytelen kiszolgáltatni.

Jogosan meg levén lepetve mindezeknek hallatára, felkerestem Maillart urat és magyarázatot kértem e körülmények felől, de ő csak annyit felelt, hogy az udvar a Madagaszkárra vonatkozó dolgainak elintézését teljesen a tetszésére bízta, ennélfogva szükségtelen lenne jövőben e tárgyat illetőleg hozzá fordúlnom.

A következő hét nap alatt néhányszor értekeztem De Ternay úrral és felkértem, bírná rá Maillart urat, hogy teljesítse kötelességét missiómat illetőleg s egyúttal tudassa a kereskedőkkel, a kik a madagaszkári

partokat meg szokták látogatni, hogy a miniszter újabb rendeleteinek megérkezéseig függeszszék fel a kereskedésüket, mert csak ily módon juthatok tudomására a visszaéléseknek és juttathatom a kereskedelmet a közönség és főleg a telep előnyére nézve alkalmasabb helyzetbe. A kormányzó beleegyezett e kívánságba, mikor azonban meghallottam, hogy csak megírta a rendeletet, de nem tette azt egyszersmind közzé, ismételtem panaszaimat és nagy megaláztatásomra azt a feleletet kellett hallanom Maillart úrtól, hogy nagyon különösnek tartja alkalmatlankodásomat oly ügyben, a mely nem tartozik reám, miután oly kereskedelmi viszonyokra vonatkozik, a melyek jogosúltak levén a miniszter egyszerű levele által be nem tilthatók és még kevésbbé eltörülhetők.

Miután 22-ig a csapatom fegyverei még nem érkeztek meg Francziaországból és kénytelen voltam embereimet kölcsönvett fegyverekkel begyakorolni, De Ternay úrtól, az Isle de France fegyvertárnokától kértem puskákat, a melyeket többrendbeli tagadó válasz után meg is kapván, felfegyvereztem csapatomat kellőleg, minekután gondoskodtam volna arról, hogy a fegyverek legnagyobb része kijavíttassék.

25-én megtudtam, hogy egy magánhajó indulóban van Madagaszkárba. Fel akartam használni ezen alkalmat, elküldeni rendeleteimet Saunier és D'Esteruby uraknak, magamhoz hivattam tehát Vahis urat, a ki még mindig a raktárfelügyelői teendőket teljesítette és kérdéseket intéztem hozzá az expediczióm felszerelésének mibenléte felől. Erre ő azt felelte, hogy csupán Maillart úrnak tartozik róla számolni, nekem pedig éppen nem, és hogy nem áll kötelességében akár csak legcsekélyebb utasításaimat is teljesíteni. Ez a válasz egy embertől, a ki a szolgálat természe-

ténél fogva az én parancsom alatt állt, arra indított, hogy panaszt emeljek Maillart úr előtt; de Maillart úr hidegen azt felelte, hogy Vahis úr az utasításai értelmében cselekedett és egyebet ne is várjak tőle.

28-án ismét meglátogattam De Ternay urat és felkértem, hogy értekezzék Maillart úrral az expediczió által szükségelt kellékek iránt, de azt felelte, hogy miután a miniszter egyenesen Maillart úrhoz intézte a rendeletét, ennek végrehajtásával egyedül ez az utóbbi van megbízva. Ennélfogva őrnagyom és egy csapatombeli százados kiséretében felkerestem az intendánst, a legsürgetőbb előterjesztéseket tettem neki, megjegyezvén, hogy követeléseim Ő felsége rendeletein alapúlnak, a melyeket a miniszter közölt vele, és hogy ama tárgyakat, a melyeket műveleteim múlhatlanúl igényelnek, nem tagadhatja meg kötelességmulasztás nélkül. De a felelet olyan volt, a milyent egy közhivatalnoktól nem várhattam. A legilletlenebb megjegyzéseket engedte meg magának, missziómra vonatkozólag és elég arczátlan volt azt mondani, hogy ha De Ternay úr az ő tanácsát követné, megakadályozná az egész expedicziómat, mert az udvar nem fontolta meg e tervet, a melyet egy egyszerű kalandor gondolt ki, és habár a miniszter a leghatározottabb rendeleteket küldené is neki, inkább odahagyná a hivatalát, hogy sem ily fonákúl kieszelt terv megvalósításánál közreműködjék. Ez az illetlen válasz arra kényszerített, hogy szó nélkül távozzam. Elhatároztam a legelső hajó elindulását Francziaországba arra felhasználni, hogy a minisztert értesítsem mindazokról, a mik köztem és az Isle de France főhivatalnokai közt történtek.

Deczember hó elején csapatom hátralevő része megérkezett az Isle de Francera a »Laverdi« nevű

hajón. Siettetni óhajtván Madagaszkárba való elútazásomat, a sziget főhivatalnokaitól hajókat kértem az átkelésre és egyidejűleg átadtam nekik a legnélkülözhetlenebb tárgyak jegyzékét, a melyek közt legelső helyen álltak a szerszámok, gyógyszerek és főleg tizenkét hordó eczet és három vízszűrő-készülék. Különösen hangsúlyoztam e két utóbbi tárgyat, mivel teljesen értesűlve voltam, a madagaszkári vizek rossz minősége felől. Madagaszkárban a víz részint iszapos, részint érczes anyagokat tartalmaz, vízszűrő-kövek és eczet használata az egyedüli mód, a melylyel ártalmatlanná lehet tenni, a mint ez több európai helyőrségnél nagy sikerrel bebizonyíttatott.

Deczember 11-én Maillart úr meghívott értekezletre akár a saját, akár De Ternay úr házánál. Én az előbbit választottam és Maillart úr, De Ternay és a Bourbon sziget egykori parancsnoka De Bellecombe urak jelenlétében bocsánatot kért előbbi magaviseletéért, barátságomért folyamodott és biztosított a felől, hogy a fátyol, a mely missziómat illetőleg eddig a szemeit elfödte, most már eltávolíttatott, miután tudja, hogy a miniszternek különös okai voltak engem a madagaszkári telepnél alkalmazni, a melynek előmunkálatait kész velem megosztani a mennyiben ez az általa kiszolgáltatandó kellékektől függ. Kért, hogy feledjem el a történteket és ajándékozzam meg őt barátságommal. A feleletem felett nem kellett gondolkoznom. Az intendáns érezni látszott magaviseletének helytelenségét és késznek nyilatkozott mindent elkövetni, vállalatom sikerének biztosítására. Én erre kijelentettem, hogy nagyrabecsülésem és barátságom mindig karöltve járnak, és hogy e pillanattól fogva ő mind a kettőt bírja. E kijelentés részemről annál őszintébb volt, mivel nem képzelhettem, hogy ily

bizalmi állásban levő ember ennyi csalárdságra és kétszínűségre legyen képes, de a következmények mutatták, hogy az intendáns nem ismert efféle skrupulusokat.

17-én De Ternay úr kiszolgáltatta azon ágyúkat és lőszereket, a melyekre szükségem volt, hogy elútazhassam és én komolyan elkezdtem embereim egy részével a tüzérségi gyakorlatokat, a melyeknél nagyon meg voltam velük elégedve. Maillart úr elvette a pénztár kezelését Vahistól és Senaut úrra bízta, a kit nem ismertem. Néhány nappal később a főhivatalnokok értesítettek, hogy átszállításunkra a »Des Forges« nevű hajót szemelték ki, a melynek megérkezését a Bourbon szigetről mindennap várták; de Maillart úr megjegyezte, hogy e hajóval csak az árúczikkek nagyon csekély részét küldheti el; hogy a raktárakban egy csöpp eczet sincs és nem tudja hova lettek a vízszűrőkészülékek, de ezeket okvetlenűl utánam fogja küldeni a legelső hajóval, ha mindjárt készpénzért kellene is bevásárolnia. Ugyanezen hó utolsó napján felkértem De Ternay urat, hogy Maillart úr kiséretében tartson szemlét a csapatom fölött. Embereimet új ruhákkal láttattam el, mert azok, a melyeket küldtek, nagyon hiányosaknak bizonyúltak.

1774 január 1-én. Madagaszkárból jelentést kaptam, a mely arról értesített, hogy a »Postillon«-ról kiszolgáltatott élelmiszerek csekély mennyiségénél fogva, embereimnek alig van három hónapra való eleségük és hogy jelenlétem múlhatlanúl szükséges, mivel néhány bennszülött főnök máris megkezdte az ellenségeskedéseket. Ennélfogva azzal a kéréssel fordultam De Ternay és Maillart urakhoz, hogy mielőbb adjanak hajót, a mely a rendeltetésem helyére szállítson. De miután ezek az urak azt felelték, hogy e

hónap folyamán nem adhatnak hajót, mert a rendelkezésükre állók valamennyien a gyarmat szolgálatában vannak alkalmazva, elhatároztam, hogy magam bérlek ki egyet és segélyt és erősítéseket viszek embereimnek. De ebben megakadályozott De Ternay úr azon igérete, hogy január hó vége előtt megkapom a hajót. Ennélfogva előkészítettem embereimet az indulásra, hanem azon jelentés következtében, hogy hatvanhárom ember a kórházban van, elhatároztam őket Maring alezredesem parancsnoksága és De Sanglier százados vezénylete alatt, teljes felgyógyulásukig hátrahagyni, a mikor aztán haladék nélkül át fognak szállíttatni Madagaszkárba. Egyidejüleg megtudtam, hogy csapataim egy részét más ezredbeliek elcsábították, néhány önkénytesem már is megszökött és az expediczióra vonatkozó kedvezőtlen megjegyzések oly rosszakaratulag és sikeresen elterjesztettek, hogy a tisztjeim egy része betegséget színlelt, Madagaszkárba való elindulásukat késleltetendők. Hasonlókép azt is megtudtam, hogy az Isle de France kormányzói emissáriusokat küldtek Madagaszkárba Hyavi királyhoz és más főnökökhöz, azon figyelmeztetéssel, hogy én a szabadságuktól akarom őket megfosztani és nincs egyéb czélom, mint az egész szigetet a rabszolgaság igájába hajtani.

E szerencsétlen helyzetben, attól félvén, hogy Ő felsége szolgálata jelentékenyen szenvedhetne e borzasztó előítélet miatt, beszédet tartottam csapataimhoz és főleg tisztjeimhez, a kik ezen érvelés és saját becsületérzékük hatalma előtt meghódoltak, visszatértek kötelességükhöz és örömmel készültek engem követni. Ekkor nyilvánosságra hoztam Madagaszkárba való elindulásomat és közhírré tettem, hogy mindazon önkénytesek, főleg munkások, a kik hajlandók engem

követni, tudathatják velem a feltételeiket. Nagy számmal voltak a jelentkezők, de miután nem tudtam, vajjon szabadok-e és kerülni akartam a legcsekélyebb félreértést is, De Ternay és Maillart urakhoz fordúltam ez ügyben. Az előbbi azt felelte, hogy senkinek sem adhat engedélyt a sziget elhagyására; Maillart úr pedig azt mondta és nyilvánosan is ismételte, hogy nyíltan ellene fog szegűlni minden egyes ember elútazásának, a ki engem netalán Madagaszkárba akarna követni, mert ha nem tenné, annyi volna, mint az embereket a mészárszékre küldeni. Azt állította, hogy híreket kapott, a melyek szerint néhány sereg fegyveres bennszülött csak a megérkezésemet várja, hogy a csapatomat megtámadja. Az intendáns annyira ment, hogy megkisérlé elcsábítani egyik főtisztemet és rábeszélni, hogy minden kínálkozó alkalommal küldjön neki kimerítő jelentést műveleteimről. Így iparkodott ez a főhivatalnok teljesíteni a miniszter rendeleteit.

22-én felhasználtam Ő felsége »La Triquaire« nevű hajójának elindulását arra, hogy jelentéseimet elküldjem az udvarhoz. A következő napokon csapatom holmijának berakodásával voltam elfoglalva és megnyugodtam miután Maillart úr biztosított, hogy gondja lesz mindazon tárgyak kiszolgáltatására, a melyekre nézve rendeletet kapott, hogy Madagaszkár számára átengedtessenek. Búcsúlátogatásaim és a viszontlátogatások megtörténvén, február 2-án mulatságot rendeztem a Grande Rivière partján a fiam születésének évfordulója alkalmából, aztán parancsot adtam, hogy csapataim kibontott lobogókkal a kikötő felé indúljanak. Itt azonnal hajóra szálltak és én végre részesűltem azon rég óhajtott örömben, hogy este hat órakor útra kelhettem Madagaszkár felé.

5-én az éjszaki szelek kényszerítettek bennünket horgonyt vetni Bourbon szigetnél, a honnét 7-én indúltunk el és végre az antongili öbölbe értünk, a hol február 14-én vetettünk horgonyt.

Minthogy az imént elbeszélt tények az alább elbeszélendőkkel csakis ama különféle szerencsétlen következményeknél fogva állnak összeköttetésben, a melyeket előidéztek, és a melyeknek okát az Isle de France kormányzóinak jóindulat hiányában, vagy mondhatnám irígykedéseiben kell keresni, e tények csak mintegy bevezetésűl tekintendők a Madagaszkárban általam alapított telep történetéhez.

A MADAGASZKÁRBAN ALAPÍTOTT

ÉS A SZIGETEN VALÓ MEGÉRKEZÉSE NAPJÁTÓL 1774 FEBR. 14-TŐL

BENYOVSZKY GRÓFRA BÍZOTT

KIRÁLYI TELEPÍTVÉNYRE

VONATKOZÓ DOLGOK

RÉSZLETES LEÍRÁSA.

MIHELYT a »Des Forges« horgonyt vetett, azonnal a partra küldtem a kis csónakot, hogy legfrissebb híreket kapjak a csapat-szakaszom helyzete és a sziget lakósságának hangulata felől. A partot ellepték a törzsfőnökök, a kik legnagyobb megelégedésüket fejezték ki a felett, hogy engem láthattak s e körülmény nekem nem csekély örömöt szerzett. De kellemes gondolataim nagyrészt elenyésztek, mikor beléptem a czölöpkaránba, a melyben embereim voltak elhelyezve, és a melyet maguknak kellett elkészíteniök, nem levén pénzök a szerecsenek munkáját megfizetni. Ez a nehéz munka, a melyet a rendkívüli meleg országban való partraszállásuk után azonnal végrehajtottak, teljesen kimerítette és nagyon szánandó állapotba juttatta őket. Mind a vezénylő tiszt, mind a seborvos

megbetegedett, minden segély és gyógyszer hiányzott és ezenfelűl éjjel-nappal őrködni kellett a bennszülöttekre, a kik máris fegyveresen megtámadták gyönge csapatomat, a mely azonban oly vitézűl viselte magát, hogy az ellenség közűl két embert és egy Raul nevű főnököt foglyúl ejtett. Czélszerűnek látták azonban óvatossági szempontból a foglyokat minden váltságdíj nélkül visszaküldeni. Mindezen körülmények, a melyekről Saunier és De la Boulaye önkénytesektől értesűltem, csaknem végleg kimerítették a csapatot.

Első gondom volt, mindent elkövetni, hogy a szerencsétlen helyzetük által igényelt segélyben részesíthessem őket. Nem voltak raktáraik, barakkjaik, nem volt kórházuk, sőt még oly helyiségük se, a melyben én fedél alatt elszállásolhattam volna magamat. E különböző épületeket csupán a bennszülöttek készíthették el rövid idő alatt. Ennélfogva czélszerűnek tartottam semmit el nem mulasztani arra nézve, hogy őket a telepítvény érdekeibe bevonjam; bizalmukat megnyerendő, kieszközöltem, hogy nagy számmal egybegyűljenek, ajándékokat osztottam szét köztük és nagy megelégedésemre sikerűlt tőlük megvásárolni néhány kunyhót, a melyek tisztjeim és csapatom lakásai gyanánt szolgálhattak, a nélkülözhetlen épületek elkészüléseig. Az én számomra is gyorsan egy viskót építettek és a munka oly jó sikerrel haladt előre, hogy másnap a magammal hozott csapatokat is partra szállíthattam. Lehető pompával és a legjobb rendben keltek partra, mert ez által is tiszteletet akartam ébreszteni a bennszülöttekben.

Mielőtt e dolgok egészen kívánságom szerint történtek, a rakomány partraszállítására irányoztam gondolataimat. E czélból elkértem De Saint Felix úrtól a »Des Forges« parancsnokától a gondjaira bízott

tárgyak jegyzékét. De nagy megütközéssel kellett látnom, hogy Maillart úr fényes igéretei és bíztatásai daczára a hajón csak nagyon kevés vagy éppen semmi égettbor és árúczikk se volt, és hogy a hajórakomány legnagyobbrészt kőszénből állt, a mely árúczikk akkoriban rám nézve a legcsekélyebb fontossággal bírt. E kényes helyzetben kénytelen voltam megvásárolni a kapitány által felajánlott bort, égettbort, árúczikkeket és gyógyszereket, és miután De Saint Felix úr vonakodott elfogadni a király nevére kiállított váltót, én pedig az említett czikkeket nem nélkülözhettem, saját nevemre szóló és tizennégyezerötszáz livre értékü váltót adtam neki.

Másnap, február 17-én embereket kértem, a kik a munkánál segítsenek, azonban De Saint Felix úr e kérésemet megtagadta, az Isle de France főparancsnokainak rendeletére hivatkozván. De minthogy felszóllításomra nem mutatta meg a rendeletet, én viszont azt a felhatalmazást érvényesítettem, a melylyel engem Ő felségének felruházni méltóztatott.

Február 19-én felhívást intéztem az Antimaroa tartomány összes törzsfőnökeihez és felhívtam őket, hogy márczius 1-én jelenjenek meg Louisbourgban, a hol értesíteni kívántam őket Ő felsége szándékairól, a Madagaszkárban általam alapítandó telepet illetőleg és lehetőleg be óhajtottam őket vonni érdekeinkbe. Egyúttal parancsot adtam ágyúink felszerelésére, biztosítandók magunkat minden meglepetés elöl. Több mint kétszáz bennszülött a saját jószántából hordta a földet a talaj emelésére a folyam színvonala fölé és a szomszéd mocsár betöltésére.

23-án Ő felsége »L'oiseau« nevü fregattja egy hadnagy parancsnoksága alatt és Ő felsége »Roland« nevű hajója, Kerguelin úr parancsnoksága alatt a révben

horgonyt vetettek. A két hajó legénysége közűl kétszáz ember beteg volt. Segítségükre voltam, tőlem telhetőleg, főkép frissítőkkel, a melyeknek segélyével egészségük csakhamar helyreállt.

Ugyanazon hónap 25-én Ő felsége »Le Dauphin« nevű póstahajója, a mely szintén Kerguelin úr expedicziójához tartozott, hasonlóképen horgonyt vetett a révben.

Márczius 1-én 1774. Tudósítást kapván, hogy az Antimaroa tartomány összes törzsfőnökei útban vannak Louisbourg felé, újabb parancsokat adtam a szoros vigyázatra, mindennemű meglepetés ellenében és másnap elfogadtam őket a karánunkon kívül, néhány tiszt és harmincz emberből álló szakasz kiséretében. A törzsfőnökök huszonnyolczan voltak és mintegy kétezer fegyveres szerecsen kisérte őket, a kik kört képeztek. Én leültem e kör bejárásánál és a tolmácsom által a főnökök tudtára adattam, hogy a franczia király Madagaszkár lakóit kegyelmében részesíteni és védelme alá fogadni szándékozván, a mely szándékot a franczia nemzet iránti ragaszkodásukról való tudomása érlelte meg benne, elhatározta egy telep alapítását, a mely őket ellenségeik elől megvédelmezendi. Elhatározta továbbá árúházak létesítését, a melyekben mindenkor találhatnak olcsó áron oly árúczikkeket, a melyekre esetleg szükségük lehet, jelesen kelméket, égettbort, lőport, golyókat, puskákat stb. Ezen árúczikkek cserébe fognak nekik kiszolgáltatni a saját terményeikért, főleg rizsért, a melyet nem termelhetnének elég nagy mennyiségben. Kijelentettem végre, hogy azon előnyökért, a melyeket Ő felsége rájuk halmozni hajlandó, én csak a következő három feltételt kötöm ki:

Először, hogy velem barátsági és szövetségi szerződésre lépnek és átadják a telepítvényemhez szük-

séges területet, nemkülönben megengedik a sziget lakóinak, hogy földet adhassanak el oly franczia nemzetbelieknek, a kik köztük akarnának megtelepedni.

Másodszor, hogy megengedjék, az ország belsejében közel a Tingballe folyó forrásaihoz kórházakat és raktárakat építenem alkalmas helyen.

És végre harmadszor, hogy kötelezzék magukat a telep tulajdonának megvédelmezésére.

A tolmácsom alig végezte el a beszédét, midőn valamennyien örömkiáltásokban törtek ki és azt mondták, hogy nem kétkedhetnek a király jó szándékaiban, miután más országok helyett éppen hozzájuk küldött hajókat és csapatokat, a melyek őket ellenségeik ellenében támogatni fogják. Kijelentették, hogy ezentúl elismerik őt barátjukúl és hajlandók nekem átengedni a területet, a melyen a telepem alapítását megkezdtem, ha eskü alatt kötelezem magamat, hogy nem építek erődöket. A mi az ország belsejében általam kívánt területet illeti, azt mondták, hogy ezt a dolgot fontolóra fogják venni, de esküt kívántak annak elismeréseűl, hogy semmi jogom sincs felettük, hanem csupán az egyszerű jó barát czímére fogok szorítkozni és ily minőségben fogom őket támogatni ellenségeikkel szemben.

Miután ezen ajánlatokat elfogadtam, szövetségünket ünnepélyes esküvel erősítettük meg. E szertartás után, a melyet ők Cabarnek neveznek, áldomás következett s a bennszülöttek ez alkalommal megittak egy hordóra való égettbort, a melyet szétosztottam köztük. Uj barátim aztán visszatértek illető faluikba, a hol újabb ünnepélyeket tartottak annak örömére, hogy megnyerték a franczia király barátságát.

3-án elküldtem az expediczióm alá rendelt »Postillon« nevű hajót Saunier úr vezénylete alatt, azzal a

parancscsal, hogy menjen Foul-Pointba és kergesse el azon egyéneket, a kik a bennszülötteket fel akarják izgatni a telepem ellen, biztosítsa Hyavit a tartomány királyát és főnökét barátságomról, adja át neki ajándékaimat és beszélje rá őt, hogy kérjen tőlem segítséget a fariavák ellen, a kikkel háborút viselt. Ez látszott előttem a legbiztosabb módnak arra, hogy engedélyt nyerjek Foul-Pointban egy állomást létesíteni.

9-én Ő felsége »Le Dauphin« nevű hajója elindúlt az Isle de Franceba, miután elláttam égettborral és rizszsel, a melyre legnagyobb szüksége volt.

Embereimtől értesűlvén, hogy a szerecsenek esküjök ellenére éjszaka idején bántalmazzák az őröket, és Senau úr a raktárőr is egyidejűleg panaszt emelvén az iránt, hogy a raktárakat megrabolták, értesítettem a törzsfőnököket, hogy ha valamely bennszülött az őrállomásokhoz közeledném éjnek idején és nem felelne az őr kérdésére a mint elhatároztatott, kénytelen lennék rálövetni. A főnökök e figyelmeztetésemre csak azt felelték a tolmácsaimnak, hogy ha egy szerecsent megöletek, ők helyette tíz fehéret fognak megölni. Ugyanezen este, egy szerecsen, szagájjával felfegyverkezve, több társa kiséretében egy raktár előtt álló őrszem közelébe ment és a helyett, hogy a kérdésére felelt volna a szagáját rá dobta, az őrök ennek következtében rájuk lőttek, egyet megöltek és kettőt megsebeztek közülök. E tény, noha igazságos volt, a bennszülöttek előtt méltó oknak látszott a panaszra és megtorlásra, a melynek az által iparkodtam elejét venni, hogy eltávolítottam őket előőrseinktől. Hogy e czélt, embereim veszélyeztetése nélkül elérhessem, négy törzsfőnöknek azt az ajánlatot tettem, hogy adják el nekem faluikat, a melyek Louisbourg körűl léteztek. A főnökök beleegyeztek és kiürítették a falukat, mi-

helyt a kikötött árt megkapták, én pedig azonnal parancsot adtam a kunyhók felgyújtására. Ily módon urává lettem az egész területnek és embereimnek is kevesebb alkalmuk nyilt a kicsapongásokra.

E hó 11-én Ő felsége »Roland« és »L'oiseau« czímű hajóira harmincz ökröt küldtem. Noha a szerecsenek visszavonúltak és faluik vételárát megkapták, még se mondtak le azon szándékukról, hogy elpusztítsák a telepet. Egy szabad szerecsennőtől arról értesűltem, hogy rajtam kezdve, valamennyiünket meg akarnak mérgezni élelmiszerekkel, a melyeket tőlük vásárolni fogunk. Ennélfogva megtiltottam embereimnek, hogy bárminemű élelmiszert vásároljanak a bennszülöttektől, hacsak azok előbb nem ettek belőle. Ez a próba egy szerecsen életébe kerűlt, mert a mint megkóstolt egy gyümölcsöt, a melyet eladásra kínált, élettelenűl rogyott le. Czinkosai e szomorú eseményről értesűlvén, a mely tervüket elárulta, átmenekültek a folyamon és fákat döntöttek ki, hogy az átkelést nekünk lehetetlenné tegyék. Hasonlóképen egy szakaszra is lőttek, a melyet kémszemlére küldöttem ki.

Másnap, egy Szilulut nevű főnök találkozót kért tőlem egy erdő közelében, azon ürügy alatt, hogy meg akar hódolni. E szokatlan kívánság, azzal a körülménynyel párosúlva, hogy vonakodott eljönni a kormányzósági székhelyre, azt a gyanút ébreszté bennem, hogy árulás van tervben; ennélfogva embereket küldtem ki, hogy őt szemmel tartsák és csakhamar megtudtam, hogy Saphirobai főnöknek esküvel kötelezte magát, hogy engem meggyilkol és háromszáz fegyveres szerecsennel várta megérkezésemet, míg az erdőben jelentékeny számú fegyveres volt elrejtőzve. Ezen aljas merényletet meghiúsítandó, kiküldtem két ágyút ötven önkénytessel, két tiszt vezénylete alatt.

Embereim oly hévvel támadták meg az ellenséget, hogy a nagyszámú szerecsencsapaton rémület vett erőt. Némelyek visszavonúltak a mocsarak közé, mások a dereglyéikre futottak, a honnét erősen, de sikertelenűl lődöztek. Ekkor kényszerítve láttam magamat ágyúimat rájuk irányozni. A legelső golyó felborította legnagyobb dereglyéjüket és néhány szerecsent megölt. Ezen esemény után két nappal egy néger nőtől, a kit kém gyanánt használtam, arról értesűltem, hogy Saphirobay és Szilulut, Raullal egyesűlve szövetkezni szándékoznak a szomszéd tartományokkal a telep végleges elpusztítására. E veszélyes összeesküvés eredményeinek elejét veendő, őrnagyomnak meghagytam, hogy éjjel tizenegy órakor, hatvan önkénytessel szálljon a »Roland« és a »L'oiseau« csónakjaira és támadja meg egyenesen az ellenséges tábort, a mely körülbelül hat angol mértföldnyire volt tőlünk. A csapatok reggel partra szálltak, azonnal megrohanták és az erdőkbe kergették az ellenséget, aztán felgyújtották a falut és feldúlták az erődöket. Ez az expedicziό helyreállította a telep nyugalmát és én őrnagyom és mérnököm kiséretében személyesen elmentem megtekinteni a Louisbourgtól csak két angol mértföldnyire levő és valamivel emelkedettebb talajú szigetet, a melynek D'Aiguillon a neve. Itt elrendeltem egy sütőkemencze, egy kórház és egy sáncz építését, a mely utóbbinak rendeltetése volt a Discovery hegy tövében létező botanikus kertet megvédelmezni.

Márczius 21-én ő felsége két hajója a »Roland« és a »L'oiseau« útra kelt, az egyik Francziaország, a másik az Isle de France felé. Kerguelin úr tizenhét embert hagyott hátra, a kik skorbutban szenvedtek.

26-án Saphirobay ajándékokat küldött és békéért könyörgött. Küldötteinek azt feleltem, hogy a telep

ellen intézett merényleteik után bocsánatért és nem békéért kellene könyörögniök és hogy nem fogok nekik megbocsátani mindaddig, míg Rault elismerik főnöküknek, a kinek gyalázatos magaviselete a telep elleni támadásukban nyilvánúlt. Végre követeltem, hogy pusztuljanak a folyamról, a melyen a hajózásnak a számunkra nyitva kell állni. Visszavonúltak azon igérettel, hogy kívánataimat teljesíteni fogják; de már másnap kézzelfoghatólag meggyőződtünk az ellenkezőről, mivel a folyam tele volt a sok gyümölcs alatt görnyedező fákkal. Azonnal parancsot adtam e dolog megvizsgálására és rögtön megtudtam, hogy Saphirobay az egész folyót elborította tanguinnal, a melynél erősebb mérget a bennszülöttek nem ismernek és meg akarta mérgezni a folyamot, a melynek vize egyedüli ivóvizünk volt. Csapataim megmentésére kénytelen voltam megtisztíttatni a folyamot és egy csapat bennszülöttet, a kiket önkényteseim fogadtak fel és vezényeltek, kiküldeni oly czélból, hogy a folyam szomszédságában levő összes ilynemű fákat kivágják és elégessék. Ezen elővigyázati rendszabály, bár költséges, de múlhatlanúl szükséges volt, mert csak általa menekülhettünk a biztos végpusztulás elől.

30-án elmentem Manambiába, a hol egy hegyen réztartalmú közetet találtam. E felfedezésről jelentést tettem a miniszternek, miután szigorúan megtiltottam volna, hogy bárki is ezen érczes érhez nyúljon.

1174 ápril 1-én. Néhány angontzi törzsfőnök megjelent nálam, felajánlani a barátságát. Megigérték, hogy alkalmazkodni fognak a korábbi Cabarokban létrejött megállapodásokhoz és egyúttal különös kegy gyanánt arra kértek, hogy létesítsek kereskedelmi összeköttetést a területükkel. Ennek következtében egy ügy-

nökőt küldtem ki négy önkénytessel és bizonyos mennyiségű árúczikkel.

Április 1-je és 2-ka közt éjjel személyesen vizsgálván meg előőrseimet, észrevettem, hogy két önkénytes hiányzik fegyverestől és podgyászostól. E körülmény azt a gyanút ébresztette fel bennem, hogy megszöktek és a következő napon beérkezett jelentések meggyőztek gyanúm alaposságáról. Ez esetben nem vehettem a csapataim hasznát, mert a vidéket csak nagyon hiányosan ismerték. Egy csapat szerecsent küldtem tehát a szökevények után, a saját csapatombeli tisztek vezénylete alatt. Ezen elővigyázati intézkedés annál szükségesebb volt, mert máris arról értesűltem, hogy másik ötven önkénytes és köztük két tiszt is követni szándékozik a két szökevényt. E második bajnak elejét veendő, fegyver alá parancsoltam az egész csapatot és miután szemlét tartottam felettük, lerakattam velük a fegyvereiket, »jobbra át«-ot vezényeltem és félre állítottam őket fegyvereik nélkül, a melyeket a lakásomra vitettem. A tetteseket azonnal elfogattam és megkötöztettem. Ugyanazon este a két szökevényt is visszahozták. Ezeket a haditörvényszék azonnal kihallgatta, egyet közülök vesszőfutásra ítélt, harminczhárom önkénytest pedig kényszermunkára. Kiderült, hogy szövetséget akartak kötni a bennszülöttekkel a telep elpusztítására, s annak utána valamely magánhajón megszöktek volna.

6-án, Ő felsége a »Postillon« nevű hajója, a melyet márczius 2-án Foul-Pointbe küldtem, azzal a hírrel tért vissza, hogy Hyavi törzsfőnök, daczára mindannak, a mit magán kereskedők a telep ellen beszéltek neki, komolyan óhajtja megnyerni barátságomat és arra kér, hogy a területe közelében egy állomást alapítsak. Biztosított abbeli készségéről, hogy egy czölöp-karánt

építtet kívánságom szerint és mindent a mi az ő, vagy a parancsai alá rendelt főnökök hatalmában áll, el fog követni a telep javára. Másnap a st.-mary-i törzsfőnökök jelentek meg azzal a kéréssel, hogy kölcsönös esküvel megerősítendő békességi és barátsági szerződést kössek velük. Egyszersmind arra is kértek, hogy egy állomást létesítsek a szigetükön és bocsássam meg a mészárlást, a melyet azelőtt a francziákon elkövettek és a melyre, mint mondták, a francziák kegyetlensége és zsarnoksága kényszeríté őket. Meg voltam győződve előadásuk igazságáról és meg is igértem, hogy elfeledem a történteket. Ennélfogva kölcsönös esküket váltottunk egymással és én köteleztem magamat, hogy elküldök a szigetre egy megbizottat, megnyitni az égettbor és árúkereskedést, de a főnökök, kiküldött emberem biztonságáért, az életükkel lesznek felelősek.

9-én, az április 5-ki haditörvényszéken tárgyalt összeesküvésre vonatkozó vallatások, szembesítések és egyéb körülmények, szükségessé tették egy második haditörvényszék egybehívását, a mely a főbűnszerzőt vesszőfutásra, a második főczinkost megkorbácsoltatásra és a kevésbbé bűnöseket vétkességi fokuknak megfelelő büntetésekre ítélte.

10-én Ő felsége póstahajója a »Postillon« tősjavítást (careening) igényelvén, miután nem rendelkeztünk se szurokkal, se kátránynyal, ezek helyett egy itteni mézgafajt használtunk, a melyet a bennszülöttek »ditti moenti«-nek neveznek, és a mely e czélra kitűnőnek bizonyúlt.

17-én elküldtem Ő felsége hajóját a »Grand Bourbont« egy századosból, egy hadnagyból, két altisztből és tizennyolcz katonából álló csapattal Foul-Pointbe ajándékokkal a tartomány főnöke, Hyavi számára, a ki

a testvérét küldte volt hozzám, hogy nevében barátsági esküt váltson velem.

20-án a szaphirobaik, a kik kegyeimet újból megnyerendők Szilulutot a területükről elüzték és Rault főnöki rangjától megfosztották, megjelentek huszonkét előkelő törzsfőnök és több mint kétezer fegyvertelen bennszülött által képviselve. Legélénkebb megbánásuk ismételt kijelentései és esküjök megújítása után égettborral vendégeltem meg őket és ajándékokat adtam nekik a mit a legnagyobb megelégedéssel fogadtak és újból megigérték, hogy azonnal el fogják hozni árúczikkeiket, a melyeknek ára a Caberokban megállapíttatott. Másnap Raul főnök is megjelent bocsánatot kérni és engedélyt, hogy a tartományban telepedhessék le, a mit meg is engedtem neki azon feltétel alatt, hogy ne viselje a fejedelem czímet.

Nagyon fontosnak tartván, megismerkedni az ország belsejével, a hol a bennszülöttek elbeszélései szerint igen szép síkságok és a közlekedésre alkalmas folyamok léteznek, elküldtem Saunier fregatte-hadnagyot a Tingballe folyamon felfelé szemleútra. Saunier 26-án tért vissza ezen expediczióról és azt jelentette, hogy e folyam hajózható húsz angol mértföldnyi távolságig a forrásaitól és az ország belsejében éjszaknyugati irányt vesz, mielőtt azonban a forrásaihoz érne, két ágra szakad, a melyek közűl szintén mindegyik hajózható húsz angol mértföldnyi hosszúságban. Hozzá tette, hogy a folyam partján igen szép és jól mívelt síkságok terülnek el, valamint hegyek is, gyönyörű erdőkkel vannak elborítva, a melyeknek fáit könynyen és csekély költséggel el lehetne szállítani vizen a telepig. Ez a felfedezés nagy örömöt szerzett nekem, miután máris tudtam, hogy a folyamok három nagyon előnyös kereskedelmi piaczot nyitnak meg előttem,

egyet a Bombatok sziget nyugati részén, a másodikat az Ambre foktól éjszak felé és a harmadikat Angontzi keleti részén, a melynek a közlekedésre alkalmas folyói valamennyien a Tingballeba szakadnak. Ennélfogva elhatároztam a telepet és a mívelést kiterjeszteni a különböző tartományokban is, mihelyt jelentékenyebb segélyt kapok annál, a melyet eddig kaptam az Isle de Franceról.

27-én a »Grand Bourbon« kénytelen volt visszatérni a révbe és élelmiszereket átvenni a foul-pointi szakasz számára.

A déli tartományok főnökei is megérkeztek ajándékokkal, barátsági esküt váltani velem és felkértek, küldeném egyik tisztemet hozzájuk, hogy ott megtelepedjék és kereskedelmi összeköttetést létesítsen. Egy tolmácsot küldtem ki azon meghagyással, hogy ismerkedjék meg a különböző tartományokkal, a melyek közűl némelyik kétszáz angol mértföldnyi távolságra fekszik a főhelytől; egyelőre azonban felfüggesztettem minden további intézkedést.

28-án este értesülvén Senan raktárfelügyelő haláláról, meghagytam őrnagyomnak, hogy pecsételje le a pénztárt és az összes raktárakat és állítson ki őröket a kapuk elé. Rossz magaviseletét illető jogos félelmeim alaposaknak bizonyúltak másnap este, mikor leltárt vettünk fel a főraktárak s általában a rábízott összes kezelési ágak állapotáról. Minden a legnagyobb rendetlenségben maradt hátra, összes lajstromai a bevételekről és kiadásokról üresek voltak.

Siettetni akarván azon előnyös közlekedést, a melyet a száraz földön akartam létesíteni a nyugati partokkal, és a mely feltétlenűl szükséges volt ahhoz, hogy kereskedelmi összeköttetésbe léphessek az afrikai partokkal, főleg pedig a szarvasmarhában és gya-

potban rendkívül bővelkedő Bombatok tartománynyal, ugyanezen hónap 29-én elküldtem Mayeur tolmácsot egy altiszt és a szövetséges főnökök által rendelkezésemre bocsátott százötven szerecsen kiséretében, azon meghagyással, hogy útközben különböző telepeket szervezzen, az elsőt a Tingballe folyam forrásánál egy erdő végén, egy másodikat az erdő másik végén; továbbá egy erődöt építsen Angonavevel a Bombatok tartomány alá tartozó szeklávok legelső falujával szemben; fedezze fel és vizsgálja meg a legözelebbi útat a nyugati partokra; kössön barátsági szerződéseket az ország belsejében lakó törzsfőnökökkel; győzze meg őket azon előnyök felől, a melyeket a fehérekkel való kereskedés által a maguk számára biztosíthatnak; figyelje meg haderejüket, hangulatukat, szokásaikat és a területeik égalját; alapítson állomásokat a később esetleg útnak indítandó árúczikkek és kiséreteik számára, és végűl, hogy semmiről se feledkezzék meg, a mi a telep javát előmozdíthatná és engem értesítsen mindenről, a mit a megbizatása teljesítésének érdekében cselekedett. Mindenekfölött azonban utasítottam, hogy fürkészsze ki azon útakat, a melyeken legkönnyebb szerrel lehet átkelni az erdőkön és a hegyeken. Miután Mayeur ezen utasításokat és a szükséges élelmiszereket átvette volna, útnak indult összes embereivel.

30-án Ő felsége korvettjén, a »Necessaire«-en, Cordé úr parancsnoksága alatt megérkezett De Sanglier lovag századosom, húsz önkéntes, néhány irodai hivakalnok és néhány más egyén kiséretében, a kik a szigeten szándékoztak megtelepedni.

Akkori helyzetünk annál szánandóbb volt, mivel néhány tisztem egyes szakaszokkal expedicziókra küldetett vagy betegen feküdt; a raktárak felszerelése

hiányos, kezelése pedig még rosszabb volt; a kórházakban alig létezett némi gyógyszer és orvosunk is hiányzott, a ki gyógykezelhette volna a nélkülözhetlen munkától és az égalj forróságától teljesen kimerült önkényteseket. Ezen utóbbiakat kénytelen voltam a sánczok építésénél és a mocsarak eltöltésénél alkalmazni. A nappali fáradalmakat az éjszakai őrállás váltotta fel, a mely a saját biztonságunk érdekében mellőzhetlen volt. Minden perczben türelmetlenül vártam Maillart úr igéreteinek teljesűlését, de mink el voltunk feledve, vagyis inkább el voltunk hagyatva.

Május hónap legelső napjai annyira válságosak voltak és embereimet a betegség annyira elcsigázta, hogy orvos hiányában én magam voltam kénytelen őket azon ápolásban részesíteni, a melynek elvállalására saját érzelmeim és kötelességérzetem csakis buzdíthattak. De magam is nemsokára ugyanabba a szerencsétlen helyzetbe jutottam. Egy egész hétig ellentálltam a lázrohamoknak és a velük járó tűrhetetlen fejfájásnak. De végre nem levén képes tovább ellentállni, parancsot adtam, hogy szállítsanak át a D'Aiguillon szigetre, a hol jobb levegőt élvezhettem és kissé kipihenhettem magamat fáradalmaimból. E czélból a csapatom vezényletét Marin alezredesre, a térparancsnokságot pedig Marigni őrnagyomra bíztam és családommal együtt elútaztam. A légváltozás némi megkönnyebbűlést okozott, és lehetővé tette, hogy a családomat gondozzam, a mely szintén lázbeteg volt. Seborvos hiányában magam vágtam eret a nőmön remegő kézzel; az eredmény szerencsére megfelelt óhajtásaimnak és a nőm egészsége helyreállt.

14-en a »Grand Bourbon« másodszor is visszatért azon ürügy alatt, hogy nincs vize, noha Marigni úr elbeszélte előttem a hajón tett látogatást, a melynek

alkalmával meggyőződött róla, hogy a vízkészlet elég volt több mint két hónapra. A hajó-parancsnokának ezen üzelmei meggyőztek arról, hogy az Isle de France főhivatalnokainak utasításain alapuló okai voltak e viselkedésre; de miután egészségi állapotom még nem engedte, hogy e részben biztos értesűléseket szerezzek, elhatároztam, hogy alakoskodni fogok és egyúttal azt is megtudván, hogy az alezredes és az őrnagy folyvást czivódnak egymással, a családommal együtt hajóra szálltam és átkeltem a szárazföldre, a hol legelső gondom volt megizenni a törzsfőnököknek, hogy ne jöjjenek többé hozzánk fegyveresen, egyidejűleg meghagytam az őrnagynak, hogy jobban őrködjék, mint valaha, nehogy váratlanúl megtámadtassunk.

18-án Ő felsége »Grand Bourbon« nevű hajója harmadszor is útnak indúlt.

Felépülésem némi kímélést igényelt, ennélfogva műveleteimet elnapoltam június 1-ig. Nagy segítségemre volt Desmasures úr, a »Bouquinville« nevű hajó sebészének ápolása. A nevezett hajó betegségem alatt jelent meg a kikötőben. Helyzetünk annyira meghatotta Desmasures urat, hogy felajánlotta szolgálatait Marigni úrnak, a ki az ajánlatot a legnagyobb örömmel fogadta el; de a legnagyobb szomorúságomra megtudtam, hogy mialatt beteg voltam, Marin alezredes és tizenöt önkénytes meghalt, daczára a seborvos ápolásának. Ezen érzékeny veszteség és a további veszteségektől való alapos félelem arra indított, hogy egybehívjam a tiszteket és eléjük terjesszem ama szándékomat, hogy embereket fogok kiküldeni egészségesebb fekvésű hely keresésére, a hova aztán azonnal áttelepednénk. Az indítvány egyhangúlag elfogadtatott és a rögtön meghozott határozat következtében De Marigni úr másnap reggel elindúlt egy szakasz-

szal, emelkedettebb pontot keresni a Tingballe partján. Ugyanezen a napon a szomszédos tartományok főnökei eljöttek örömüknek kifejezést adni felgyógyulásom felett és nyilvános mulatságot rendeztek, a melynél a puskalövéseket nem kímélték.

8-án Marigni úr visszatért kirándulásából és értesített, hogy a folyamparton több szép síkságot szemlélt meg, hat-nyolcz angol mértföldnyire a teleptől, de minthogy a távolságot a tengerparti mocsaraktól még nagyon csekélynek tartotta, elment körűlbelűl tizennyolcz angol mértföldnyire a torkolatoktól és ott megállapodott egy helyen, a melyet a bennszülöttek »az egészség mezejének« neveznek; e pontot találta a legalkalmasabbnak a telepítvény elhelyezésére, mert terjedelmes, jól meg van védelmezve egy hegy tövében, a melyen nagyon előnyösen lehetne egy erődöt építeni és a folyamot nagy kiterjedésre ágyúink tüze alatt tartani. Ez a felfedezés nagyon kellemes volt rám nézve, azonnal el is küldtem egy apróbb szakaszt, egy tiszt vezénylete alatt, a kijelölt hely megszállására és a levegő kikémlelésére és a beérkezett kedvező jelentések következtében elküldtem Corbi urat kellő számú munkásokkal, hogy lehetőleg gyorsan építtessen lakásokat a mi számunkra és egy kórházat a lábbadozók számára.

9-én a »Grand Bourbon« harmadik megjelenése a szakaszommal teljesen meggyőzött azon indokokról, a melyek a hajóparancsnokát arra indították, hogy három teljes hónapig e vizekben maradjon. Partra szállíttattam ama csapatot, a mely a hajón jött és meghagytam Saunier úrnak, a »Postillon« parancsnokának, hogy készen álljon az elindulásra Foul-Pointba.

12-én a kezelési ágnál mint raktár-felügyelő alkalmazott Pruneau úr jelentést tett az iránt, hogy a

király raktáraiban többrendbeli lopás követtetett el. Ennek következtében elrendeltem a legszigorúbb vizsgálatot, de miután a vizsgálat eredménytelen maradt és erős gyanúim támadtak maguk a kezelési hivatalnokok ellen, egyik őrnagyomat bíztam meg azzal, hogy szemmel tartsa a viselkedésüket.

22-én Mayeur úrtól híreket kaptam az iránt, hogy sikerűlt útat törnie nyugat felé az Antanguin tartományig, a melynek főnökei azonban nem engedik őt tovább haladni. Azonnal kiküldtem Corbi urat egy altiszttel, tizenkét önkénytessel és huszonnégy, szintén fegyveres szerecsennel, hogy segítségére legyenek és támogassák őt műveleteiben.

23-án a Sianie nevű főnök faluja, a mely a telepünktől nem volt messzebb egy puskalövésnyinél, kigyuladt és a tűzi veszélyt csak úgy voltunk képesek elkerűlni, hogy húsz kunyhót leromboltunk. Ezen esemény következtében főfontosságú dolognak tartottam e törzsfőnököt rábírni, hogy lakhelyét tegye át a folyam túlsó partjára. Bele is egyezett, miután megvásároltuk ama kunyhókat, a melyeket a tűzvész megkímélt.

28-án Ő felsége hajói a »Grand Bourbon« és a »Postillon« elindulóban levén, az előbbi az Isle de France, a másik Foul-Point felé, miután élelmiszereket kértek tőlem a legénység számára, meghagytam, hogy kiszolgáltassák nekik az összes hátralevő besózott húst és az égettbort, a melyet az Isle de Franceról kaptunk. Marigni úr is előadta, hogy feltétlenűl szükséges visszaküldenünk néhányat az önkénytesek közűl, ennélfogva ez iránt is intézkedtem, de egyúttal czélszerűnek tartottam ez alkalommal egyik tisztemet szintén elküldeni De Ternay és Maillart urakhoz együttesen intézett levéllel, a mely a telepre nézve nélkülözhetlen

tárgyak jegyzékét tartalmazta; jelesül vízszűrő-köveket, gyógyszereket, seborvosokat, a kórházi szolgálatban jártas szerecseneket, Ő felsége raktárainak kezelésére alkalmas egyéneket, nemkülönben finom lisztet és égettbort kértem. Egyidejűleg árúczikkek elküldetését is szorgalmaztam, biztosítván ezen urakat, hogy ha a kívánt czikkeket megkapom, nemsokára abban a helyzetben leszek, hogy kilenczszázezer font fehér rizst és háromezer ökröt szállíthassak nekik. Azt is előadtam a levelemben, hogy a szolgálat érdekére nézve főfontosságú volna két hajó, a rizs és az árúczikkek szállítására a főnökök székhelyeitől a telepekig, valamint a csapatok szállítására is, a melyek eddig kénytelenek voltak a szárazföldi útat választani, mocsaras vidékeken keresztűl, hogy eljuthassanak rendeltetésük helyére, a mi nagy mértékben előmozdította a halandóságot. E kéréseket megtoldottam azzal, hogy fizettessék vissza ama kilenczvenhatezer százhatvanhat livre, a melyet én magam előlegeztem a madagaszkári kincstárnak a kezelési hivatalnokok felszóllítására. Ezen összeg különböző árúczikkek, élelmiszerek, italok és gyógyszerek bevásárlására fordíttatott, a melyeknek a főraktár teljes híjával volt. Végűl megjegyeztem De Ternay úrnak, hogy csapataim szánalmas helyzete alig engedi meg nekik a rendes szolgálat teljesítését, ez okból tehát felkértem őt, hogy rendeljen ki segítséget a számomra és engedje meg a tisztnek, a kit egyenesen e czélból küldtem az Isle de Francera, katonákat és munkásokat toborzani és magával hozni a sziget ama lakóit, a kik Madagaszkárban kívánnának megtelepedni.

1774 júliusban. A »Grand Bourbon« útnak indúlt és én azzal a reménynyel láttam útra kelni, hogy sürgető előterjesztéseim rá fogják bírni az Isle de France

kormányzóságának urait intézkedések megtételére, a melyek ily válságos és viszontagságos állapotban, mint a mienk, múlhatlanúl szükségesek voltak, és hogy nemsokára látni fogom az annyiszor igért kellékek megérkezését. De mint nemsokára tapasztalni fogjuk, a telepítvény végleges elhagyatása el volt határozva.

Ugyanezen a napon Ő felsége briggjét a »Postillon«-t Foul-Pointba küldtem és a hajó parancsnokának, Saunier úrnak tüzetes parancsot adtam, hogy szemmel tartsa mindazon magánhajókat, a melyek esetleg a st.-mary-i és foul-pointi révben horgonyoznak és behatólag tudakozódjék az illető hajósszemélyzet magaviselete felől.

Rendkívül kimerült állapotunk néhány törzsfőnökben, a kik a szeklávok által meg voltak vesztegetve, megérlelte azt a szándékot, hogy megszegjék barátsági és hűségi esküjöket. De szerencsére ez irányban figyelmeztettek más főnökök, a kik nagy ragaszkodással viseltettek hozzám és daczára embereim kimerült állapotának oly szilárdúl viselték magukat, hogy meghiúsították az áruló törzsfőnökök terveit, éjszaka idején beszorították egy erdőben levő táborukba és végkép tönkre verték őket.

Őrnagyom, De Marigni úr, a ki korábbi érdemeiért elnyerte a Sz. Lajos-rend keresztjét és műveleteimben mindenkor segítségemre volt, ebben az időtájban szintén a vidéken járványos betegségbe esett. Állapota napról napra rosszabbra fordúlt és annál több okom volt a derék tiszt élete miatt aggódni, mivel teljesen kimerült a folytonos fáradalmakban. A fiam szintén megbetegedett. Mialatt ama leverő gondolatokkal töprenkedtem, a melyeket szerencsétlen állapotuk keltett bennem, hírűl hozták, hogy két munkás, egy ács és egy fegyverkovács megszökött és a

»Grand Bourbon« csónakján látták őket, mielőtt a nevezett hajó a horgonyait felszedte. Azonnal kiküldtem néhány embert a hajó megmotozására, de oly jól el voltak rejtve, hogy nem lehetett rájuk találni. Méltán megbotránkoztatott e viselkedése a hajóparancsnoknak, a ki noha Ő felsége szolgálatában állt, mégis bátorkodott a zsenge telepítvényt megfosztani ily szükséges munkásoktól (e megszöktetés következtében tényleg fegyverkovács nélkül maradtam). Azonnal tudosítottam is az esetről az Isle de France kormányzóit és elhatároztam a legelső alkalommal értesíteni róla a minisztert.

Egészségem, a mely hosszú ideig meg volt ingatva, most néhány napig a legborzasztóbb megpróbáltatásokon ment keresztűl. Egyetlen fiam, báró Benyovszky Károly Móricz Lajos Ágoston végtelen szomorúságomra meghalt a járványos betegségben, e hó 11-én reggel hét órakor és e hó 12-én őrnagyom, De Marigni úr, a kinek életét annyira féltettem, szintén elhunyt, délelőtt tíz órakor. Egyenlően gyászoltam őt én magam úgy, mint csapataim összes tisztikara. Az én lázbetegségem is naponkint erősebbé lett és végre kényszerített elútaznom az »egészség mezejére.« A louisbourgi czölöpkarán puha fából készült és miután nagy terjedelménél fogva a kevés még fennmaradt nép nem védelmezhette meg, egy erődöt építettem, a melynek a Lajos-erőd nevét adtam. A vidéken található legjobb fából építtetett, hármas czölöpzettel, kívülről gyöplejtő által volt megerősítve és széles mellvédje elősegítette ágyúink használatát. Ezenkívül előretolt védművek is fokozták ellentállási képességét. Ezen erőd vezényletét De Vienne főhadnagyra bíztam, a ki alá hatvanhat katona volt rendelve a kellő számú altisztekkel, én magam pedig harmincz lábbadozóval elindultam

az »egészség mezeje« felé, a hova e hó 20-án megérkezvén, piaczot szerveztem: rizs, szarvasmarha és fa bevásárlására, a mi kivánságom szerint meg is történt. Néhány nap múlva kezdtem felgyógyulni, néhány önkénytes is sokkal jobban érezte magát, noha csak az itteni szokás szerint épült kunyhókban laktak, a melyekbe az eső meglehetősen behatolt.

23-án jelentést kaptam, hogy a »Bouquinville« nevű brigantine útra kelt. E hajón a gyarmat sürgető szükségleteinek fedezésére több mint negyvenezer livre értékű árúczikkeket vásároltam és ezen összegről a kapitánynak az Isle de France kincstára által fizetendő váltót adtam. A hónap hátralevő részét lakások építtetésére és a talaj megtisztogattatására használtam fel.

1774. augusztus 5-én a szeklávok küldöttsége jelent meg előttem, azzal a kéréssel, hogy kereskedelmi telepet állítsak fel náluk, de megtagadta az engedélyt erődök építésére. E feltétel szándékaimmal ellentétben levén, kérésüket megtagadtam.

13-án Ő felsége briggje a »Postillon« visszatért a révbe és a hajó parancsnoka, Saunier úr jelentette, hogy St. Maryban egy Savournin nevű ember kereskedést űzött, a vele közölt ismételt tilalmak ellenére, miután pedig végre a telepítvény és eredete felől gyalázkodó kifejezéseket engedett meg magának, a király nevében letartóztatta és az öbölbe szállította őt. Egy Oliver nevű egyén hasonlóképen előkészületeket tett, Foul-Pointban kereskedést űzni, ezen utóbbi azonban mégis számot adott neki a műveleteiről és igazolta magát azzal, hogy nem bírt tudomással a tilalomról.

Az Isle de France főhivatalnokainak közös levele arról tudósított, hogy értesűlvén a madagaszkari telep sürgető szükségeiről, kibérelték a »La Flore« nevű

hajót, a melylyel árúczikkeket fognak küldeni. A közös érdek ennélfogva azt követeli, hogy a hajó azonnal elindúljon a főtelepre kirakodni és mint az Isle de France főhivatalnokai szintén megjegyezték, cserébe átvenni a küldött árúkéval egyenlő értékű rizst. Savournin és Fayuse hajóskapitányoktól ellenben arról értesültem, hogy két tonnára való árújuk sincs a hajón Ő felsége madagaszkari raktára számára, söt a hajó nem is Ő felsége költségére béreltetett ki, hanem ellenkezőleg, a tulajdonosok írott szerződést kötöttek Maillart úrral, azon kötelezettség mellett, hogy a Fort-Dauphinba mennek és ott árúkat vesznek át az Isle de France számára, és ennélfogva felszóllításom daczára se vehetik át tőlem a rizst.

Méltán meg levén lepetve az Isle de France kormányzóságának ezen eljárása felett, a mely okot adott azon feltevésre, hogy a sziget kormányzói gúnyt akarnak velem űzni, Ő felsége nevében megtiltottam Savournin úrnak a kereskedést az ország déli részeivel. Erre ő azzal az ajánlattal állt elő, hogy évenkint százezer livret fog fizetni a királynak, ha kizárólagos szabadalmat nyer az öböl fokától Foul-Pointig kereskedést űzhetni. Ezen ajánlatot előnyösnek és a szolgálat érdekében levőnek tartottam, ennélfogva a megállapított feltételeknek megfelelő okmányt állítottam ki a számára.

15-én a navani bennszülöttek a rabló Szilulut vezénylete alatt éjszaka idején eljöttek, azzal a szándékkal, hogy megrabolják a rizsföldeket, de az örök által meglepetvén, megfutamodtak. Másnap egy tolmácsot küldtem hozzájuk, figyelmeztetendő őket, hogy éljenek békében velünk és ne ismételjék többé merényletüket, ha el akarják kerűlni méltó boszúállásomat. Tolmácsomnak puskalövésekkel feleltek és a

vele elküldött munkások közűl hármat megöltek, hatot megsebeztek. Ezen esetről értesűlvén, harminczhat önkénytesből álló szakaszt, kellő számú tisztek vezénylete alatt, kiküldtem azzal a parancscsal, hogy éjjel megtámadják az ellenséget és az összes navani szerecseneket felkonczolják. De a pártomon levő törzsfőnökök nem tartották czélszerűnek, hogy fehéreket küldjek ki, hanem magukra vállalták a dolgot és körülbelűl hétszáz jól felfegyverzett szerecsent rendeltek ki ezen expediczióra. De Sanglier századosnak parancsot adtam, hogy egy szakasz élén kövesse és támogassa őket. Mialatt ezen expediczióra vonatkozólag az alkudozások folytak, Oliver úr, a ki magát teljesen igazolta, de a kit eltiltottam a kereskedéstől a telep öszszes állomásain, egyfelől belátván, hogy az útazása nagyon sok költségébe kerűlne, ha rakományát vissza kellene vinnie az Isle de Francera, másfelől tudomással bírván a kellékek hiánya által okozott sürgős szükségeinkről, ajánlatot tett, hogy eladja a hajóját a királynak, harmincznégy szerecsennel és némi árúczikkel együtt. Az ajánlatot elfogadtam és parancsot adtam az alku megkötésére a raktárfelügyelők és egyéb ezen ágban működő hivatalnokok következő felbecslése alapján:

A hajó	30,000	livre
A rabszolgák	10,200	»
Az árúczikkek	1,600	»
Összesen	41,800	livre.

21-én Savournin úr és a hajó-orvos jelentették, hogy a hajó legénysége közűl néhányan ragályos betegségbe estek. Elrendeltem, hogy átszállítsák őket a D'Aiguillon szigetre és ott vesztegzár alatt tartsák. A betegség himlőnek bizonyúlt.

23-án Sanglier lovag százados, a ki a Navan ellen kiküldött szakaszt vezényelte, visszatért Louisbourgba és jelentette, hogy a csapatát szállító dereglye felborúlt és e körülmény a hadi műveleteket késleltette; de e baleset daczára a szövetséges törzsfőnökök csapatai megostromolták parancsom szerint az ellenség fő faluját, noha sánczokkal, czölöpekkel és mély árkokkal jól meg volt erősítve és e rablófészek az ostrom után a lángok martalékává lett.

Másnap néhány tartomány különböző főnökei kijelentették a Cabarjukban, hogy e miatt a navaniakat árulóknak és hitszegőknek tartják és ennek következtében rabszolgákúl nyilvánítják. Az utóbbiak ennek hírét vevén, a sziget éjszaki részére menekültek.

Szeptember 2-án tapasztalván, hogy helyzetünk napról napra válságosabbá fajúl és miután ezenfelűl is folyvást zaklattattam az Isle de France főhivatalnokainak cselszövényei által, a kik emissáriusokat küldtek Madagaszkárba, hogy a bennszülötteket ellenem fellázítsák, alapos okom volt attól tartani, hogy gyönge helyzetünk ezen utóbbiakat fel fogja bátorítani, kiirtásunkra irányzott régi szándékuk megvalósítására; főfontosságú dolognak tartottam tehát szövetségeseinktől fegyveres segélyt kérni, a mely bennünket szükség esetén védelmezzen.

E nemzetnél egy épp oly kegyetlen, mint sajátszerű szokás uralkodik emlékezetet meghaladó időktől fogva. Valamennyi gyermeket, a ki természeti hibával vagy oly napon születik, a melyet szerencsétlennek tartanak, megölik mindjárt a születése után. Legtöbbnyire a vízbe fojtják és volt alkalmam e kegyetlen szokás szemtanúja lehetni, mikor Louisbourgba visszatértem a folyamon. A szerencse úgy akarta, hogy elútazásom napján alkalmam nyílt megmenteni há-

romnak az életét e szerencsétlen gyermekek közűl, a kiket a vízbe akartak fojtani. A Lajos-erődbe vitettem őket és miután nagy Cabart hivattam egybe, rábírtam a törzsfőnököket, hogy esküvel kötelezzék magukat, jövőre ezt a kegyetlenséget nem gyakorolni. Életem legboldogabb napjának tekintettem ezt a napot, a melyen sikerűlt megszűntetnem e gyalázatos szokást, a mely a vallás vagy valamely undok előítélet szülötte volt.

4-én az antamboni főnökök egyike tudósított, hogy Mahertom, Raboet, Campan és Szaphirobay főnökök szövetkeztek meggyilkoltatásomra. Azonnal elküldtem egy tolmácsot a főnökökhöz azzal a meghagyással, hogy kérdezze meg őket a szándékaik felől. Mahertom tagadta, hogy efféle összeesküvéshez csatlakozott volna; Raboet azonban megvallotta, hogy ő volt a nyolczadik, a ki esküvel kötelezte magát, hogy engem meg fog ölni, és a feketék alig bírták magukat megtartóztatni, hogy rá ne rohanjanak és le ne mészárolják őt.

5-én az Ágoston-erőd, a melyet a fennebb említett hegyen építtettem, elkészűlvén, őrizetére az udvar további rendeleteinek megérkezéseig tizenhat embert küldtem ki és hat darab földet osztottam ki köztük a környéken, hogy azt mívelés alá vegyék.

7-én a vezénylő tiszt azon értesítése folytán, hogy a királyi raktárakban tetemes lopások történtek, a melyekről a raktári felügyelő nem tett jelentést, ezen utóbbit elfogattam és kihallgattam a Picard és Julian nevű egyéneket, a kik azzal vádoltattak, hogy az árúczikkeket eladják a bennszülötteknek. A vizsgálatból kiderűlt, hogy ez a két ember, a ki a raktári felügyelő hanyagsága következtében csaknem teljesen szabadon kezelte az árúkat, azokból jelentékeny részt a saját czéljaira fordított. Ennélfogva Juliant visszaküldtem

Francziaországba a »Postillon« hajón, Picardot pedig az Isle de Francera az ellenük folytatott vizsgálat eredményéről szóló értesítéssel. A két gonosztevőnél talált árúk visszaadattak a raktári felügyelőnek.

8-án a szeklávok eladásra kínáltak kétszázötven ökröt, a melyeket szivesen megvásároltam, mert meg voltam róla győződve, hogy nagyon előnyös dolog, kölcsönös kereskedést űzni a telep és a gazdag tartomány közt.

12-én küldöttek érkeztek Hyavitól, a foul-pointi nagy főnöktől, százhúsz fegyveres kiséretében és értesítettek, hogy idejövetelük czélja engem a szaphirobaik ellen támogatni, a kik titkos szövetségre léptek a déli részeken lakó szereccsenekkel. Egyúttal bejelentették, hogy e csekély csapat után egy jelentékenyebb számú fog megérkezni. A szaphirobaik értesűltek ezen esetről és el készűltek hagyni a tartományukat, de mikor tolmácsaim kijelentették előttük, hogy a bűnbocsánat a töredelmességüktől és attól függ, hogy a mint tőlük követeltem, esküvel kötelezzék magukat lemondani a gyermekgyilkolás undok szokásáról a fennebb említett esetekben, — 13-án valamennyien megjelentek Louisbourgban nejeikkel együtt és érvelésem által meggyőzetve, a legnagyobb készséggel megesküdtek, hogy ezentúl nem fogják többé gyermekeiket megölni, mint eddig tették. Ezt a nevezetes esküt természetesen nagy áldomás követte, a melyhez a franczia nemzet becsülete érdekében én is illőnek tartottam hozzájárúlni és ez okból megparancsoltam, hogy égettbort és ajándékokat osszanak szét a szaphirobaik közt.

14-én néhány a st. maryi és egyéb szövetséges tartománybeli főnök küldöttsége jelent meg előttem közel hatszáz ember kiséretében, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a szaphirobaik háborgós és kétszínű nép; ismé-

telt esküik daczára sem szűnnek meg a déli tartományokat a mi kiirtásunkra izgatni. Az említett csapat ellenben a mi védelmünkre jött. A helyzet, a melyben e figyelmeztetés után találtam magamat, a következő gondolatokat keltette bennem: a szaphirobaik áruló hajlamait nagyon is jól ismertem, megfenyíttetésük csupán az igazságszolgáltatás ténye volna, de ha háborút indítok ellenük, veszélyeztetem embereimet, a kik ezen országban oly nagy értéket képviselnek, ezenfelűl, ha a szaphirobaikat kiirtom, véget vetek a területek művelésének és az Isle de France kormányzóinak rossz akarata folytán alapos okom van attól félni, hogy hosszú ideig még a legszükségesebb segélyt se fogom megkapni a szigetről. Ennélfogva a telepre nézve nyilván nagyon hátrányos volna elkergetni egy népet, a mely az életfenntartás és a kereskedelem leglényegesebb eszközeivel el levén látva, az egyedüli támasz volt, a melyre számolhattam. E megfontolásokból kiindulva, legelőnyösebbnek tartottam a déli tartományokat ajándékokkal megnyerni és a szaphirobaikat ellenben hízelgő igéretekkel féken tartani. Ha azonban az utóbbiak árulásuk által arra kényszerítenének, hogy őket elűzzem, elhatároztam felszóllítani a szambariveket, hogy jöjjenek és vegyék birtokukba a szaphirobaik területét.

15-ére nagy gyülekezetet hívtam egybe. Ez alkalommal a hűségi eskük megújíttattak és egyúttal elhatároztatott, hogy mindazon főnökök, a kik ezentúl titkos gyülekezeteket tartanának, a falujukból elűzessenek, földjeik a telep javára elkoboztassanak, családjaik pedig rabszolgaságra ítéltessenek; mindazok, a kik a telepet támadás esetén nem védelmeznék, elveszítsék a földjeiket, a szaphirobaik pedig bírságúl húsz ökröt fizessenek, a mi azonnal meg is történt.

A Cabar után több tartományból számos nő érkezett, a kik a maguk részéről megújítani és a főnökök által is megújíttatni akarták azon esküt, hogy az újszülött gyermekek soha és semmiféle ürügy alatt se fognak megöletni és sürgetően kértek, hogy hozassam haza a feleségemet, a kit gyöngélkedő egészségénél fogva, légváltoztatás czéljából, az Isle de Francera küldtem, mert mint mondák, az ő kezébe akarják letenni az esküt, a mely különösebben a nőket illeti, miután czélja az ő közvetlen szülötteik életének megoltalmazása. Kifejezték reményüket, hogy nemsokára látni fogják a feleségemet, miután kérésük összhangzásban van a törvényeikkel. E kívánság annyira természetesnek látszott előttem és annyira megfelelt szándékaimnak, a melyek a bizalmuk megnyerésére voltak irányozva, hogy komolyan kezdtem foglalkozni azzal a gondolattal, hogy elküldjek Benyovszkyné asszonyságért, ha mindjárt az egészségét koczkáztatnám is.

19-én Descotti tolmácsot a szambarivekhez küldtem, kieszközölni, hogy e nagy tartomány teljesen hozzánk csatlakozzék, én magam pedig visszatértem az »egészség mezejére,« a hol eltávozásom óta semmi nevezetesebb dolog se történt.

20-án a »Belle Artier« nevű magánhajó Auger úr parancsnoksága alatt a révbe érkezett és parancsot hozott Maillart úrtól, hogy az Isle de France számára háromszázezer font fehér rizszsel rakodjék meg; miután azonban a hajóskapitánytól megtudtam, hogy ez a rizs az övé volna, miután azt megvette Maillart úrtól, mázsánkint tizenhat livreért és eladni szándékozik a Jó-Remény-fokon, megtagadtam a kiszolgáltatást, annyival inkább, mivel a rizs mázsáját a helyszínén eladhattam huszonkét livreért. Ekkor Auger úr felkért,

szolgáltatnám ki neki az értéket rabszolgákban. E kérését nagyon szívesen teljesítettem, minthogy ily módon megszabadúlhattam a rabszolgáimtól, a kik közűl sokan oly helyzetben voltak, hogy nagyon könnyű szerrel megszökhettek.

Ugyanazon hajó De Ternay és Maillart uraktól levelet is hozott a számomra, a melyből nagy örömmel értettem meg, hogy a kormányzók egy raktárfelügyelőt és a kezelési ágban alkalmazandó egyéneket küldtek Madagaszkarba, Des Assisses úr kiséretében, a ki mint árúbiztos (supercargo) fog működni. Az utóbbi a »Belle Poule« nevű hajón érkezik, a mely nem sokára meg fog jelenni Louisbourgban árúczikkekkel. Ennélfogva rendeletet adtam, hogy Aumon úr raktárfelügyelő és emberei jelenlétében leltár vétessék fel a király raktáraiban létező összes tárgyakról és meghagytam, hogy azok Des Assisses úrnak átadassanak.

Ezen új hivatalnokok megérkezése utáni napon arról értesűltem, hogy e fiatal emberek nem elégedvén meg a közönséges nőkkel, berontottak a szerecsenek kunyhóiba és fegyveres kézzel megkisérlették a férjeket kényszeríteni, hogy átengedjék nekik a nejeiket. A szaphirobaik főnökeitől egyidejűleg érkezett panaszok megerősítették e jelentést, ennélfogva a fiatal emberek felkeresésére katonákat küldtem ki, a kik elfogták és börtönbe zárták őket.

De miután új orvosaink is köztük voltak, a kiket pedig a kórházi szolgálatnál teljességgel nem nélkülözhettem, szabadon kellett őket bocsátanom, valamint a kezelési hivatalnokokat is, a kik a kihágásokban részt vettek és a kiknek e viselkedése után alapos okom volt félni, hogy a raktárakban, főleg a bevételi és kiadási számlák körűl visszaélések fognak

történni. De miután Maillart úr a levelében sürgetően kért, hogy teljes bizalmat helyezzek az általa kinevezett egyénekbe, belenyugodtam, noha meg voltam róla győződve, hogy legelső választása az árúbiztos személyére vonatkozólag jelentékeny veszteségeket okozott a király raktárainak.

24-én az udvarnak szóló leveleimet utasításaimmal együtt átadtam Saunier úrnak, Ő felsége »Postillon« nevű briggje parancsnokának, valamint huszonöt szerecsent is, Pereheron úrnak, az Isle de France és Bourbon szigetek ügynökének czímezve, a ki őket át fogja szolgáltatni Auger úrnak a Jó-Remény-fokán, a háromszázezer font rizs ára fejében. A »Postillon« másnap útnak indúlt Francziaország felé.

28-án értesítést kaptam La Boulaye úrtól, a kit az Isle de Francera küldtem embereket toborzani a telepítvény számára. Jelentéséből megértettem, hogy nagy nehézségek legyőzése után sikerült szerződtetnie néhány munkást és csak kedvező alkalmat vár, hogy azokat elküldhesse Madagaszkarba. Főfontosságú dolognak tartottam elútazásukat siettetni, e czélból tehát elküldtem Ő felsége »Le Coureur« nevű hajóját Desmousseaux úr parancsnoksága alatt, sürgönyökkel De Ternay és Maillart urak számára. Az utóbbit értesítettem az általa küldött írnokok viselkedéséről és De Ternay urat hathatósan sürgettem, hogy embereket küldjön csapataim erősítésére, mert e nélkül nem volnék képes telepeket szervezni a szeklávok országában.

30-án a »La Flore« nevű magánhajó, Fayeuse úr parancsnoksága alatt elindúlt a révből százhatvan ezer font rizszsel, a melyet cserébe kapott az Ő felsége raktáraiba elhelyezett tengeri sóért.

1774. október 1-jén a tolmács, a kit Manaharba küldtem, jelentést tett, hogy a rábízott misszió tel-

jesen sikerűlt, a szambarivek semmit sem óhajtanak annyira, mint barátságunkat a maguk számára biztosítani; készek elhagyni a hegyeiket és megtelepedni a szaphirobaik területén, a honnét háború idején négyezer emberrel jöhetnek a telep segítségére. Miután azonban tolmácsom, parancsaim értelmében, csak a saját nevében alkudozhatott velük, néhány törzsfőnök fog előttem küldöttek minőségében megjelenni, elintézendő ezen ügyet, a mely rájuk nézve főfontosságú, miután barátságomat biztosítandja nekik és a védelmem alá helyezi őket. E jó hírnek nagyon megörültem, miután ily módon képes leszek a szaphirobaik ellen háborút viselni, a mely csaknem elkerűlhetlen volt. Azonnal létesítettem is egy állomást e barátságos nemzetnél, hogy ragaszkodását biztosítsam magamnak.

2-án megint visszatértem az »egészség mezejére« a hol Mayeur és Corbi urak, a kiket nyugat felé felfedezési expediczióra küldtem ki, találkozót adtak egymásnak. A folyamon felfelé haladván nagy megelégedéssel tapasztaltam, hogy a lakósok több helyen egybe sereglettek, ismételve elsütötték a puskáikat és a saját nyelvükön ezt kiáltozták: »Sokáig éljen a mi atyánk!«

Megérkezésem után megtudtam Mayeur és Corbi uraktól, hogy bejárván a sziget belsejét, a mely rendkívül gazdag ökrökben, gyapotban, ébenfában és gummi-guttiban, úgy tapasztalták, hogy az összes lakósok nagyon hajlandók érdekeinkhez csatlakozni, de ismervén haderőm csekély voltát, nem mernek hátat fordítani az araboknak, a kik régóta látogatják tengerpartjaikat és bizonyos uralmat vívtak ki maguknak felettük, részint árúczikkeik mennyisége, részint jelentékeny hadierejük által. De csupán a pillanatot

várják, hogy az arabokkal szembeszállhassanak, akkor azonnal velem fognak egyesülni.

E jelentés következtében nagy kedvem lett volna egy újabb expedicziót küldeni az ország belsejébe, annál inkább, mivel a két tiszt előadása szerint a szárazföldi közlekedési útat közönséges munkával használhatóvá lehetne tenni. De kénytelen voltam e fontos műveletet elnapolni, miután az Isle de France-ról semmiféle támogatásban se részesültem. Mayeur és Corbi urak, két vagy három napi útazásuk alatt, nyolczszáz ökröt vásároltak be.

Miután 7-én Ő felsége fregattja a »Belle Poule« Grenier lovag parancsnoksága alatt megérkezett, elhagytam az »egészség mezejét« és visszatértem Louisbourgba. Mahetompeba érkezvén, megtudtam Sanglier úrtól, a ki engem a parancsnokságban helyettesített, hogy Des Assisses úr, az árúbiztos, segédeivel együtt szintén megérkezett a »Belle Pouleon.« Azonnal tovább mentem tehát Louisbourg felé, hogy őt árúbiztosi és Aumont urat raktárfelügyelői minőségében elfogadhassam.

De Ternay és Maillart urak sürgönyei arról értesítettek, hogy Des Assisses úr a sziget kincstárából olyan összeget kapott, a mely több az elégnél csapataim egy évi zsoldjának fedezésére. Ennélfogva felkértem őt, fizetné ki csapataimnak a félévi zsoldot; de a helyett, hogy a kívánságomat teljesítette volna, azt felelte, hogy nemcsak pénzt nem kapott az Isle de Franceon, hanem ellenkezőleg a saját zsebéből volt kénytelen előlegezni a telepre nézve legszükségesebb czikkek vételárát. Ennek következtében nem maradt egyéb hátra, mint ismét a barátaim erszényéhez folyamodnom, hogy az árúbiztos és a pénztárnok kívánatára elláthassam a pénztárt az ese-

dékes félévi zsold kifizetéséhez szükséges pénzösszeggel.

Des Assisses úr, néhány nappal a megérkezése után, egybehívott néhány előttem ismeretlen törzsfőnököt, egy hordóra való égettbort osztott ki köztük, kijelentette előttük, hogy azért jött ide, hogy őket védelmezze ellenem, ha netalán bántanám őket, ennélfogva tekintsék őt jövőre pártfogojuknak, mert csakis e czélból és a magaviseletem ellenőrzése végett jött Madagaszkárba. Ez a bűnös magaviselet egy hivatalnok részéről, a ki az én parancsaim alá volt rendelve, kétség kívül példás megfenyíttetést követelt volna, de miután csak az én személyem forgott kérdésben, beértem azzal, hogy komolyan megdorgáltam őt képtelen viselkedése miatt. Úgy látszott, mintha megrovásom hatást gyakorolt volna rá. De néhány nappal később alkalmam nyílt meggyőződni róla, hogy az árúbiztos egynél több tekintetben Maillart úr kreaturája volt.

Az örökös bánat és nyugtalanság, a mely folyvást gyötört, annyira aláásta és kimerítette egészségemet, hogy az orvosok kétségbeestek felépülésem felett. Mikor a betegségem elérte a tetőpontját, Des Assisses úr a lakására hivatta a tiszteket; miután azonban ezek vonakodtak nála megjelenni, felkereste őket és előadta, hogy különös parancsa van Maillart úrtól, összes ingóságaimat és irataimat lefoglalni azon esetre, ha életem veszélyben forogna, minthogy pedig most ez az eset nyilván bekövetkezett, felszóllította őket, hogy segítségére legyenek e parancs végrehajtásában. Tisztjeim felelete abból állt, hogy boszújokkal fenyegették őt, ha még egyszer ily indítványnyal merne eléjük lépni. Egyébiránt ugyanabban a pillanatban, mikor engem Des Assisses úr halálra ítélt, egy kedvező for-

dulat, hirtelen epehányás következtében, eloszlatta a bajt és elhárított tőlem minden életveszélyt. Nagy volt a meglepetésem, mikor tisztjeim megjelentek, kifejezést adni örömüknek a szerencsés fordulat felett és egyúttal jelentést tettek az árúbiztos magaviseletéről irányomban. Azonnal elküldtem értte és szemrehányásokat tettem neki eljárása miatt. Cselszövényeinek felderítése nagy zavarba ejté őt és tisztjeim jelenlétében bevallotta, hogy mindaz, a mit eddig tett, Maillart úr különös utasításain alapúlt.

Egyúttal átadta nekem ezen utasításokat, a melyeket voltaképen rágalmazó gúnyiratnak nevezhetnék, és a melynek másolatát azonnal elküldtem a miniszternek, Grenier lovag, Ő felsége »Belle Poule« nevű fregattjának parancsnoka által.

20-án Des Assisses úr felkért, hogy írjak alá egy jegyzőkönyvet, a melynek értelmében Ő felsége raktáraiban nagy mérvű lopások követtettek el, jelesül, hogy az ő megérkezése óta tizenkét boros hordót fúrtak meg. Én csupán azt feleltem neki, hogy nem tudom mire való volna aláírásommal bizonyítani a visszaéléseket, ellenben nagyon jól tudom, mily túlságos mennyiségű bort fogyasztott el ő maga embereivel együtt, míg az én tisztjeim egyetlen palaczkra valót se kaphattak, és végre, hogy az ellopott tárgyakra vonatkozólag egyfelől nagyon ismeretes előttem az ő viselkedése a nőkkel, másfelől pedig ő maga sokkal jobban ismeri a tolvajokat, hogysem eszébe jutna megindítani ellenük bármiféle eljárást. E válasz nagy zavarba ejtette őt és el is távozott, a nélkül, hogy megkisérlette volna valamit felelni.

Ezek a visszaélések a kezelés részéről annál gyalázatosabbak voltak, mert nemcsak a raktárak szenvedtek kárt, hanem miután az árúczikkek ezeknek az

uraknak nem kerültek egyébbe annál a fáradságnál, hogy jegyzőkönyvet vegyenek fel, — mindennap vásároltak árúkat hallatlan árakon, a mennyiben három livret kellett fizetni oly czikkekért, a melyeket megérkezésük előtt tíz sousért is meg lehetett kapni. Ennélfogva megparancsoltam, hogy az élelmiszereket, a melyeket a szerecsenek eladni kívánnak, a piaczon kiállítsák és egyúttal megtiltottam, hogy azokért a Cabarokban megállapítottnál magasabb árt fizessenek.

Des Assisses úr volt a legelső, a ki ezen ész- és czélszerű tilalmat megszegte és elrendelte, hogy mindazon árúczikkeket, a melyeket a szerecsenek a bazárba vittek, az ő lakására szállítsák, de az őr-tisztek teljesítették a kötelességüket és Des Assisses úr azzal büntettetett meg, hogy az általa vásárolt árúk elkoboztattak.

Erődítéseink még mindig nagyon gyarlók voltak és a házak, a melyeket az itteni szokás szerint építettünk, düledezni kezdtek. Ennélfogva szükségesnek tartottam úgy az erődítmények kijavítását, mint erődítmények építését. Elkészíttettem, vagy is inkább magam elkészítettem egy erőd tervezetét egy deszkából készült házzal a kormányzó számára és százharmincz lakóházzal, a melyek összetákolt fatörzsekből voltak építendők. Nem csekély meglepetéssel hallottam, hogy Des Assisses úr, Maillart úr rosszakaratától befolyásoltatva, nyilvánosan kifakadt e nélkülözhetlen munkák ellen. Azt mondta, hogy nem ismer más felebbvalót Maillart úron kívül és hogy a rendeletek, a melyeket ő kapott, ellentétben vannak ezen intézkedésekkel. Nem csak abbeli óhajtását fejezte ki, hogy azok abban maradjanak, hanem azzal is fenyegetőzött, hogy értesíteni fogja a szerecseneket a felől, hogy ő senkinek se fog fizetni

a munkánál alkalmazottak közül. Ez a képtelen magaviselet a szánalmon kívül semmiféle felindulást se keltett bennem, miután azonban e pillanattól fogva az árúbiztost, noha ily ügyetlenűl kigondolt terv végrehajtására képtelen, de mindazonáltal mégis cselszövő embernek tartottam, több törzsfőnököt egybehívtam és megkínáltam őket e vállalattal, el levén tökélve, hogy a munkabérük kifizetése érdekében ismét a barátaim erszényéhez fogok folyamodni, ha Des Assisses továbbra is vonakodnék a fizetéseket teljesíteni. Válaszuk megerősített a véleményemben, a melyet ezen úr felől alkottam magamnak. Valamennyien azt mondták, hogy nem akarnak dolgozni, mert Des Assisses úr biztosította őket a felől, hogy én csak nagyon rövid ideig fogok Madagaszkárban maradni, ő ellenben nem fog nekik fizetni, ha parancsomra a telepen dolgoznak. Megbotránkozva kergettem el ezeket a hitvány embereket.

Így váltotta be az Isle de France intendánsának fényes igéreteit egy ember, a ki alárendelt minőségben neveztetett ki mellém. Csapataim ki voltak merűlve a folytonos munkától és fáradalmaktól és a tiszteket az a sors fenyegette, hogy munkájuk gyümölcseitől meg fognak fosztatni, miután a raktárfelügyelő azt mondta nekik, hogy csakhamar el fognak bocsáttatni az új parancsnok által, a ki nem sokára az én helyemet foglalandja el.

A sziget lakósait elfogultakká tették a telep ellen azon egyének nyilvános rágalmai, a kiknek kötelességükben állt volna leginkább közreműködni az egyetértés létrehozásában. A telepítvény tagjai, a kiket a folytonos fáradalmak elcsigáztak, minden lépten-nyomon elhagyatva és elárúltatva látták magukat, a csapatok szükséget szenvedtek ruha dolgában, nyomorúlt

lakásokban voltak elhelyezve és az erődök biztonsága is elégtelen volt. Ilyen válságos helyzetbe jutottunk és ez annál sajnálatosabbnak mondható, mivel azon emberek munkája volt, a kik parancsot kaptak, hogy minden módon segítségére legyenek a legszélesebb körű szándékkal alapított telepnek.

November 2-án Des Assisses úr, a ki folyvást Maillart úr szellemében működött, a saját lakásán egybegyűjtötte a kezelési ágnál szolgálatban levő összes írnokokat és egyéb alkalmazottakat, és a jelenlétükben jegyzőkönyvet vett fel, a melynek tartalma az volt, hogy az Isle de France intendánsának titkos utasításait, a melyeket félelmében nekem kézbesített, ő maga írta és Maillart úrnak azokban semmi része sincs, de miután a körülmények e hamisítvány elkészítésére kényszerítették őt, most bevallja azoknak koholt voltát. Engem azonnal értesítettek erről az aljas eljárásról; őrnagyommal együtt rögtön fel is kerestem a gazembert és miután megparancsoltam volna neki, hogy iratait mutassa elő, megtaláltuk a Maillart úr által aláírt eredeti utasításokat és a nyomorúlt csaló el is ismerte valódiságukat.

A hónap hátralevő része oly munkák közt múlt el, a melyekre a csapatombeli önkénytesek képesek voltak és e munkáknál a lábbadozók is segítettek nekik buzgalmukban. Des Assisses úr és emberei viselkedésének egyéb képtelen körülményei, miután eljárásuk mindig Maillart úr titkos és szóbeli utasításain alapúltak, csakis az előbbieknek ismétlései levén, nem szándékozom azokat újból elbeszélni, csupán azt jegyzem meg, hogy a fő árúbiztossal folytatott beszélgetéseik következtében a munkától elkedvetlenített bennszülötteket serkentendő, a saját szerecsen cselédeimet és a házamnál alkalmazott szolgákat kirendeltem a mun-

kához, mert inkább megfosztottam magamat személyes szolgálataiktól, hogysem elmulasztottam volna egyetlen alkalmat a telepitvény javának előmozdítására.

Deczember első napjaiban a szokásos munkák folytattattak, de 11-én a legnagyobb örömmel láttam Ő felsége briggjét a »Coureurt« megérkezni a nőmmel, a kinek jelenléte annyira szükséges volt, hogy végkép eltörültessék az a kegyetlen szokás, a mely a szerencsétlennek vélt napokon, vagy valamely testi fogyatkozással született gyermekek megöletését követelte. Ugyanezen a hajón érkezett meg De la Boulaye úr is, a kit a gyarmat sürgető ügyeiben küldtem az Isle de Francera, azon utasítással, hogy De Ternay úr beleegyezésével szerződtessen alkalmas munkásokat a nélkülözhetlen épületek elkészítésére. De la Boulaye úr azt jelentette, hogy tizenhárom munkást, hat katonát és két útazót hozott magával. Az utóbbiak egyike, D'Albergotti de Vezas Marquis, a Sz.-Lajos-rend lovagja és egykori gyalogsági százados volt, a ki a szolgálatát nekem ajánlotta fel; mindazonáltal ajánlatát el nem fogadhattam a miniszter beleegyezése nélkül. Hosszas katonai szolgálata és viszontagságai, a melyek az enyéimhez annyira hasonlítottak, nagy ragaszkodást keltettek bennem e tiszt iránt, megkínáltam őt lakással és egyszer mindenkorra meghívtam asztali vendégemül, a mit el is fogadott.

13-án több tartományból nők jelentek meg, a kik értesülvén a feleségem megérkezéséről, meg akartak esküdni az ő jelenlétében, hogy többé egyetlen gyermeket se fognak feláldozni a divatozott bűnös szokásnak; ezenkívül megállapíttatott, hogy mindazok, a kik esküjöket megszegnék, ki fognak utasíttatni az országból, ama gyermekek pedig, a kik oly testi fogyatkozással születnek, a mely miatt azelőtt megölték

volna, ezentúl a telepre fognak szállíttatni és ott a mi költségünkön felneveltetni, a nélkül, hogy a szülőknek joguk volna őket visszakövetelni.

Az eskületételt, az általános megelégedés jeléűl, ünnepély követte.

Miután bevégeztem volna ezt az ügyet, a mely a telepre nézve oly fontos és az emberiségre nézve oly előnyös volt, figyelmemet a sziget éjszaki partvidékének tanulmányozására irányoztam, s e czélból Mayeur urat, nyolczvan fegyveres kiséretében, kiküldtem, utasítván őt, hogy menjen a Periagua tartományba, vizsgálja meg a partvidéken létező összes réveket, öblöket és folyókat és igyekezzék a tartományok főnökeit megnyerni érdekeinknek; serkentse őket ajándékokkal és szükség esetén keljen védelmükre a szeklávok ellen, a kiknek — mint jól tudtam — mindenkor nagy ellenségei voltak; végre, miután küldetésében eljárt, ismerkedjék meg tüzetesen a Noszszebe szigettel, aztán pedig a szárazföldi úton térjen vissza Louisbourgba, számot adni a megfigyeléseiről.

Egyidejűleg parancsot adtam csapataim egy részének, hogy vizsgálják meg a főtelep szomszédságában létező folyókat és síkságokat; Garaut de Beaupreau urat, a sziget főmérnökét, pedig utasítottam, hogy Ő felsége briggjén, a »Coureur«-ön útazzék el, elkészíteni a déli partvidék földabroszát a Dauphin erődig. Hasonlókép kiküldtem három periaguait is az antongili öböl keleti és nyugati partjainak kikémlésére.

19-én észrevettem, hogy Des Assisses úr minden irányban megtagadja a segélyt a telep nélkülözhetlen munkáinál, és ezenfelűl igyekszik a szaphirobaik tartományát ellenem fellázítani, a főnököknek értésére adván, hogy nagyon kellemesekké tennék magukat az Isle de France kormánya előtt, ha ellenem nyilat-

koznának. Mindezeknél fogva végre szükségesnek tartottam a hatályos és elszánt fellépést. Egybehívtam tehát a csapataim tisztjeit, kifejtettem előttük a körülményeket és Des Assisses úr magaviseletét és véleményt kértem tőlük a teendők iránt. Véleményük összhangzásban volt az enyimmel, ennélfogva parancsot adtam Des Assisses úr elfogatására, a mi még ugyanabban az órában meg is történt. De miután egyidejűleg a számadás rendes vezetéséről is gondoskodni kellett, Aumont urat neveztem ki helyetteseűl.

A fő árúbiztos elfogatásának híre megsemmisítette a szaphirobai főnökök reményeit. Deczember 21-én eljöttek heten közülök, hatszáz munkás kiséretében, és alkalmazást kértek az építkezéseknél. Ugyanezek a főnökök kötelezték magukat hatezer gerenda és négyezer deszka szállítására. A bennszülöttek e hajlandósága ismét érdekeinkhez csatlakozni nagy mértékben hozzájárúlt aggodalmaim eloszlatásához.

24-én a két szakasz, a melyeket felfedezésekre küldtem volt ki, megérkezett expedicziójáról és a vezénylő tisztek benyújtották tüzetes jelentésüket egy útleírás, illetőleg napló alakjában, a melyből meggyőződtem, hogy ez a roppant tartomány a legszebb, és folyóktól átszelt síkságokban bővelkedett és csupán a telepítvényesek hiányoztak ahhoz, hogy a legnagyobb hasznot lehessen belőlük húzni. Czukornád, gyapot, indigó, kávébab, dohány és minden egyéb termény bőven tenyészett itt.

27-én a »Coureur« nevű brigg készen állván az elindulásra, parancsot adtam Desmousseaux úrnak, hogy egy tolmács és egy katonaszakasz kiséretében hajóra szálljon és felfedezéseket tegyen a sziget déli részein. Ugyanaz nap elküldtem Perthuis hadnagyot, Rosière úrral, hat katonából álló szakaszszal és száz-

nyolczvan fegyveres bennszülöttel, ugyanerre a vidékre, a szárazföldi úton.

Ezen év utolsó napjaiban semmi nevezetesebb dolog se történt, az összes csapatok el voltak foglalva a munkánál, a melyet különböző szakaszokban osztottam ki köztük.

29-én a főorvos értesített, hogy Des Assisses úr, rendetlen életmódja következtében, oly betegségbe esett, a mely elől koránál fogva biztosítva kellett volna lennie. Helyzete részvétet keltett bennem. Elküldtem hozzá De Sanglier urat, hogy serkentse őt rendesebb életmódra, egyúttal ajánlatot tétettem neki az iránt, hogy visszahelyezem őt a hivatalába oly feltétel alatt, ha nyilvánosan és a bennszülötteknek e czélból általam egybehívandó Cabarjában kijelenti, hogy mindazt, a mit mondott vagy tett, az Isle de Franceban létező párt meghagyásából mondta vagy tette, a mely sziget kormánya féltékeny ama virágzó állapotra, a melyre Madagaszkár az én vezetésem alatt el fog jutni; és hogy eddigi eljárását csak azért követte, mivel meg akarta nyerni Maillart úr kegyeit, a ki rendkívül irígyel minden jó szolgálatot, a melylyel Madagaszkár érdekei mozdíttatnak elő.

Sanglier úr visszatérte után meglepetve hallottam, hogy Des Assisses úr elfogadta ajánlatomat és őszintén sajnálja mindazt, a mit szándékaim ellen tett, és végre, hogy hajlandó elfogadni visszahelyeztetését a hivatalába és megigérte, hogy ezentúl mértékletesen fog élni. E veszedelmes ember önkénytes megtérése nagy megelégedésemre szolgált; azonnal rendeletet küldtem neki, hogy vegye át a hivatalát. Mindazonáltal ez a házi kibékülés nem volt képes teljesen megnyugtatni minden aggodalmamat, miután az Isle de France kormányzója által üldözött és Európától elhagya-

tott telep állapotának szomorú látványa folyvást lelki szemeim előtt lebegett.

1775 január 1-én. A szaphirobai főnökök egybehivatván, a főintendáns a jelenlétükben megtette a kívánt nyilatkozatot és én nagy megelégedéssel tapasztaltam, hogy számos főnök megvetéssel tekintett rá. A Cabar után Raul főnök négyszem közt kívánt velem beszélni és arról értesített, hogy az Antongin tartománybeli szeklávok Szimanongu főnöke a bojanai királylyal szövetkezett, hogy nekem hadat izenjenek, és Szimanongu követeket is küldött a szaphirobaikhoz, a kiket felszóllított a csatlakozásra; néhányan hajlandók is megfelelni e felhívásnak, míg mások el vannak tökélve, előbbi határozatukhoz ragaszkodni és megtartani irányomban elvállalt kötelezettségeiket.

Ez a fontos hír, nagy elővigyázatot tett szükségessé, mert a szeklávok kétségkívül képesek voltak negyvenezer emberből álló hadsereget kiállítani a síkra ellenem. De miután veszélyes dolog lett volna aggodalmaimat elárulni, nyugalmat színleltem és nagyobb erélylyel folytattattam az erődítési munkálatokat.

7-én Angontziból keltezett levelet kaptam Mayeur úrtól, à ki nagyon előnyös színekben ecsetelte a tartományt, a melynek gazdagsága termények és marhaállomány tekintetében, felűlmúlta minden várakozásomat. Ennélfogva daczára aggodalmaimnak a szeklávok szándékait illetőleg, elhatároztam, hogy egy szakaszt fogok kiküldeni állomások szervezésére. A részletek, a melyeket Mayeur úr e tartomány főnökeinek hangulata felől közölt velem, azt a reményt keltették bennem, hogy talán sikerűlni fog őket rábirnom, hogy szükség esetén segítségemre legyenek. Mayeur úr arról is értesített a levelében, hogy segélycsapatok nélkül nem mer messzebb előnyomúlni. Azonnal pa-

rancsot adtam tehát Longueteau altisztnek, hogy menjen utána kétszázötven fegyveres bennszülöttel és bocsássa magát a rendelkezése alá. A következő napok alatt embereim az erődítvényeken és a rakpart feltöltésén dolgoztak, a melyet az öböl partján építtettem.

12-én a szambarivek és antimaroák küldöttséget fogadtam, a mely a szeklávok elleni háború esetére ötezer embert ajánlott fel.

28-án éjfél tájban a folyam partján történt három lövés riasztott fel. Azonnal parancsot adtam az őrségnek, hogy siessen a helyszínére, de embereim visszatértek, a nélkül, hogy valamit felfedeztek volna. Ennek a riadalomnak nem volt egyéb következménye, mint hogy borzasztóan megijesztette Des Assisses urat, az árúbiztost, a ki anyaszült meztelenen futott az erődbe. E napon jelentést kaptam, hogy a Tingballe-on lefelé és a Ranumenából érkező csónakokra nézve a hajózás veszélyessé lett, mert a rossz indulatú bennszülöttek lesben állnak és rájuk lőnek. Ennek következtében elrendeltem, hogy a szárazföldön nyittassék közlekedés és e czélból megalkudtam Szauszé Rohandrian törzsfőnökkel, négyezer ember küldése iránt. A közlekedési munkálatok azonnal foganatba is vétettek.

30-án jelentést kaptam a foul-pointi, masszuallai, mananhari, tamatavai és angontzii állomásokról, hogy kereskedelmi czikkek nagy bőségben találtatnak, ellenben a raktárak üresek. E jelentés arra indított, hogy a »Jolie Bourbonnaise« nevű brigg összes rakományát megvásároljam hatvannyolczezer livreért, a mely öszszeget, a pénztárnok vevényére, a saját zsebemből fizettem ki. Ugyanezen a napon az Isle de France kormányzóitól levelet kaptam, a mely mindinkább meggyőzött arra czélzó cselszövényeikről és üzelmeik-

ről, hogy engem a miniszter bizalmától megfoszszanak és a bennszülöttek ellenséges indulatát felingereljék ellenem. E tárgyban még biztosabb értesítéseket kaptam D'Albergotti marquistól, a ki egykor mint százados szolgált a francziáknál és az Isle de France kormánya által üldöztetvén, Madagaszkárba menekült a védelmem alá.

Február 1-én. Értesítést kaptam, hogy Mahertomp törzsfőnök, a ki a fötelepünk közelében lakott, a szeklávoknak kötelezte magát meggyilkoltatásomra. Mihelyt ezen értesítés valódiságáról kellőleg meggyőződtem, váratlanúl megjelentem nála több törzsfőnök kiséretében és szemére lobbantottam árulását. Beismerte a bűnét és bocsánatot kért szerződés szegéséért, de alattvalói kijelentették, hogy többé semmit sem akarnak tudni ily hitszegő emberről. A saját népe számüzte és elkergette őt.

2-án Corbi úr, legmeghittebb tisztjeim egyike, a tolmács közbenjöttével értesített, hogy Zsuzsánna, az öreg szerecsennő, a kit az Isle de Franceról hoztam át és a ki zsenge fiatal korában adatott el a franeziáknak és ötven évnél tovább élt az Isle de Franceon, jelentést tett neki az iránt, hogy társnője, a Ramini Larizon Rohandrian Ampanszakabé leánya szintén foglyúl ejtetvén, eladatott az idegeneknek és bizonyos adatokkal bír az iránt, hogy én az ő fia vagyok. Corbi úr ezzel kapcsolatban azt is jelentette, hogy a szambarive nemzet több Cabart tartott, a melyben engem Ramini örökösének, következőleg a Manenhar tartomány tulajdonosának és a Ramini Larizon halála óta üresedésben levő Ampanszakabé vagyis legfőbb törzsfőnök czím jogos birtokosának kiáltottak ki.

Ez a hír a legnagyobb fontosságúnak látszott előttem, el is határoztam azt értékesíteni; e vitéz és

nemeslelkű nemzetet művelt állammá szervezni és rábírni egy erős és állandó kormány alapítására. A tartomány fekvése, népessége, termékenysége és az éghajlat és a talaj kitűnő volta, sok más körülménynyel egyetemben, arra indított, hogy megkiséreljem egy, nemzeti szabadságon alapuló, hatalom létesítését.

De miután senkim se volt, a kivel a lelkem titkát közölhettem volna, magamban keseregtem ama gondolat felett, hogy mennyire vak a versaillei miniszter Francziaország valódi érdekei iránt. Ennélfogva egyelőre beértem azzal, hogy titkos utasításokat adtam Corbi úrnak az iránt, hogy a bennszülötteknek mit feleljen, ha e tárgyban kérdéseket intéznének hozzá. Ugyanez nap kihallgattam Zsuzsannát is ama hírekre nézve, a melyeket a születésem felől terjesztett. A jó öreg asszony a lábaimhoz borúlt és azzal mentegette magát, hogy egyedül csak igaz meggyőződésének sugalata következtében cselekedett. Mert, úgymond, ismerte az anyámat, a kinek arcza az enyimhez hasonlított és ezenfelül a Zahanhar is megjelent neki álmában és megparancsolta, hogy hozza nyilvánosságra a titkot. Előadása meggyőzött engem arról, hogy valóban hiszi a mit mond, ennélfogva megöleltem őt és azt mondtam neki, hogy okom van megőrizni a születésem titkát, de mindazonáltal, ha vannak megbízható barátai, azokkal közölheti a mit e dolog felől tud. E szókra felkelt, megcsókolta a kezeimet és kijelentette, hogy a szambarive nemzet már értesítve van e körülményekről és Raffangur Rohandrian csak a kedvező pillanatra vár, hogy nyilvánosan elismerje a Ramini vérszerinti ivadékát.

3-tól 6-áig egy közlekedési csatornát ásattam a folyam és a rév közt. E csatorna négy nap alatt elkészűlt, noha ezerötszáz ölnyi hosszú volt. De mi-

után csaknem hatezer bennszülött dolgozott rajta, a munka a legnagyobb könnyűséggel fejeztetett be.

7-én Szievi törzsfőnök, a szambarivek nemzetéből, kétszáz nemzetebeli fiatal embert mutatott be, a kik mint önkénytesek akartak nálam szolgálni. Elfogadtam e derék nép ajánlatát és azonnal elrendeltem, hogy rendes századot alakítsanak e fiatal emberekből. La Tour, La Boullaye és Evally tiszteket bíztam meg az új csapat begyakorlásával. A század parancsnokává pedig Rohandrian Raffangur fiát neveztem ki.

8-án Des Assisses úr, az árúbiztos, előadta, hogy a hivataláról lemondani és az Isle de Francera visszamenni óhajt. Kívánságának annál hajlandóbb voltam megfelelni, mivel a nélkül se vehettem Des Assisses úrnak semmi hasznát. Mindazonáltal előbb el kellett készítenie a számadásait, e czélra tizennégy napi határidőt engedélyeztem neki.

9-én egy D'École nevű tolmácstól jelentést kaptam, a melynek tartalma szerint egy öreg ember a Mananhar tartományban jövendőléseket terjeszt a sziget kormányában történendő nagy változásokat illetőleg és egyebek közt azt is megjövendölte, hogy a Ramini utódja újból fel fogja épiteni Palmyra városát. A jelentés továbbá arról is értesített, hogy e jóslatok nagy feltűnést keltettek a nép közt, a mely megtudván, hogy a szambarivek engem Ramini utódjának kiáltottak ki, a főnökeiktől azt követelték, hogy követeket küldjenek hozzám e tény kiderítésére, a kik, ha a dolog valónak bizonyúlna engem a tartomány meghódolása felől biztosítsanak és magukkal vigyenek. E határozat következtében az anekendrinok és a voadzirik rohandrianjai, kijelölték ama főnököket, a kiknek azonnal útra is kellett kelniök a tengeren.

10-én kirándulást tettem az »egészség mezejére« és az Ágoston-erődbe, siettetni az erődítési munkálatokat.

11-én Mayeur úr, a főtolmács, értesített, hogy két szaphirobai törzsfőnök jelent meg és kihallgattatást kér. Mihelyt bevezették őket, azonnal kijelentették, hogy miután értesűlésük szerint szerződést kötöttem ellenségeikkel, a szambarivekkel, ők elhatározták minden hatalmukban álló eszközzel megakadályozni e szövetség következményeit, mely tényleg egyértelmű volna a velük váltott összes esküim megszegésével; szóval, hogy inkább a szeklávok mellett fognak nyilatkozni, mintsem hogy a szambarivek nemzetével összeköttetésbe lépjenek. Végűl előadták, hogy eljárásom Mahertomp irányában erőszakos volt, ennélfogva ildomosnak tartották őt ismét felvenni a Cabarba, daczára a rá kimondott ítéletnek. Méltán felingereltetve e kijelentés által, csupán megbotránkozásomat fejeztem ki és rögtöni távozást parancsoltam a két főnöknek.

Ugyanezen a napon megjelent Raul Rohandrian is a szaphirobaiktól, ugyanaz, a ki a szeklávok üzelmeiről értesített volt engem, mentegette a nemzete eljárását, a mely csak az öreg Mahertomp lázításainak eredménye volt és biztosított a felől, hogy ő kész ismételni a személyemhez való hűségi és ragaszkodási esküjét, egyúttal a fiát átadta nekem kezesűl.

Miután a legudvariasabb figyelmet tanúsítottam volna irányában, felkértem, hogy tudassa velem a szaphirobai főnökök ellenkezésének valódi okát. Erre Raul elbeszélte, hogy Mahertomp és Onglahe Rohandrian elődei bele voltak keveredve Ramini Larizon családjának lemészároltatásába és azután magukhoz ragadták több tartomány főhatóságát a szambarive nemzet kárára, ezen utóbbi pedig, most arról levén

meggyőződve, hogy feltalálta Ramini egyik vérszerinti ivadékát, jog szerint visszaköveteli az Antimaroa tartományból kiszakított kerületeket.

E felvilágosítások után megkérdeztem őt, vajjon az ő saját érdekei nem követelnék-e, hogy szintén a szambarivek ellen nyilatkozzék? Raul e kérdésre tagadólag felelt és válaszát azzal okolta meg, hogy ő Hibrahim Safe nemzetségéhez tartozik, a kinek családja Ramin Ampanszakabé pártfogása alatt telepedett meg mostani lakhelyén, és hogy őt magát jelenleg csak azért számítják a szaphirobaik nemzetéhez, mert a birtokait meg akarja tartani. Aztán megkérdeztem, bír-e valamely tudomással Ramini azon örököséről, a kinek megjelenését a szambarivek hirdetik, de miután azt felelte, hogy egy szót se tud e dologról, nem tartottam szükségesnek a további kérdezősködést és biztosítottam őt állandó barátságomról, a melylyel iránta és egész családja iránt mindenkor viseltetni fogok.

Kijelentésemmel meg levén elégedve, a maga részéről kinyilatkoztatta, hogy egész erejével támogatni kívánja a telepítvényt. De egyúttal felkért, venném fontolóra, hogy azon esetre, ha a telepet feladnám, milyen lenne az ö helyzete a sok feldühödt törzsfőnök közt, a kik bizonyosan feláldoznák bosszújoknak őt magát és egész családját. Ez az észrevétel alaposnak látszott előttem és őt teljesen megnyugtatandó, kijelentettem, hogy egyebet nem is kívánok töle, mint teljes semlegességet.

12-én a mérnök, a ki az „egészség mezejére" és a Ranumena felé vezető út munkálatait igazgatta, eljött jelenteni, hogy az egész munka elkészült. Elhatároztam, hogy másnap meg fogom tekinteni. Ugyanezen a napon hírt kaptam, hogy a szaphirobaik csapatokba gyülekeznek.

13-án Louisbourgból lóháton mentem el az »egészség mezejére« és meg voltam lepetve a felett, hogy az út ily rövid idő alatt elkészűlt. Hat franczia mértföldnyi hosszúságú és négy ölnyi szélességű volt, mind a két oldalán árokkal ellátva, a vizek levezetésére. Azt hittem, hogy illendő dolog a munkásokat megjutalmaznom és mindegyiknek egy rőf kék vásznat és egy palaczk égettbort ajándékoztam. Biztosítani akarván a közlekedést ezen az úton, azonnal megparancsoltam, hogy a mananbiai magaslaton sánczot építsenek s a sánczban lakásokat is építtettem huszonnégy ember számára.

14-től 16-ig a Louisbourghoz tartozó állomásokat vizsgáltam meg és kiosztottam néhány darab földet az európaiak közt az »egészség mezején« és a Sz. János erőd síkságán, a nagy folyam partja mellett. Mindezeken a földeken czukornád, gyapot, indigo, dohány és takamahaka-fa termett.

17-én visszatértem Louisbourgba és elrendeltem az építkezések folytatását és a város nagyobbítását; 18-án pedig dereglyén elindúltam Angontziba. Ez az útazás nyolcz napot vett igénybe. Felhasználtam az alkalmat meglátogatni a folyamparton letelepült összes törzsfőnököket, a kik legőszintébb ragaszkodásukat fejezték ki irányomban. Angontziban megérkezvén, el voltam ragadtatva ama hely fekvésétől, a melyet a mérnököm a telepítvény számára kiszemelt; rendkívül óhajtottam volna kellő erőszaporulatot nyerhetni, hogy kiaknázhassam a bőkezű természet adományait, de fájdalom! ezen óhajtások teljesítése nem állt hatalmamban és a táj szépsége, a talaj jósága, a bennszülöttek szelíd és nyájas jelleme hasztalan serkentett tervek kigondolására, a melyeket nem bírtam megvalósítani.

Az angontzii Rohandrian 27-ére egy Cabart hivott egybe, a melyben személyesen fogadtam el a nemzet hűségi és szövetségi esküjét. A hónap végnapjai a főnökök által rendezett vigalmak közt teltek el.

1775 márczius 2-án a szárazföldi úton értesítést kaptam, hogy a déli tartományok több küldötte jelent meg Louisbourgban és türelmetlenül várja megérkezésemet, továbbá, hogy a szaphirobaik felégették Manonganon egyik faluját; elhatároztam, hogy azonnal haza útazom, és miután a szárazföldi út, bár nehéz, de rövidebb volt, ezt választottam. Az angontzii főnök, elhatározásomról értesűlvén, megkínált a saját hordszékével és hatszáz fegyveres embert rendelt ki testőrségűl. Elindulásom előtt megragadtam a kedvező pillanatot és kifejtettem előtte, mily előnyöket nyújtana egy út építése Angontzi és Louisbourg közt. A főnök erre megigérte, hogy hatezer embert állít ki a munkára, ha az antimaroák ugyanannyit állítanak ki.

6-án nagyon unalmas útazás után végre megérkeztem Louisbourgban, a hol örömmel tapasztaltam, hogy a város előtt levő mocsár egészen be volt temetve. Ezt a munkát ugyanazon barátaim jóindulatának köszönhettem, a kik az »egészség mezejére« vezető útat elkészítették. E napon átvettem a telep különböző szolgálati ágaira vonatkozó jelentéseket, a melyekkel teljesen meg voltam elégedve, mert meggyőződtem belőlük, hogy a távollétem alatt semmi se szünetelt. Sanglier úr, a ki a távollétemben kormányzott, arról értesített, hogy öt déli tartomány küldöttei egy Cabar egybegyűjtését kérik és más hat főnök is tartózkodik a városban, a kik szintén ugyanezt a kérést terjesztették elő. Ennélfogva elrendeltem, hogy az előkészületek megtétessenek a következő napon megtartandó Cabarhoz.

7-én, miután kipihentem volna magamat, Mayeur és Corbi urakkal értekeztem ama különböző érdekek felől, a melyek a küldötteket és a főnököket arra indították, hogy hozzám fordúljanak, s miután megkaptam a szükséges felvilágosításokat, egybehívattam a Cabart, a melybe a küldötteket egymásután bocsátották be. Az első Mananhar tartományból jött; a második Tamatavából; a harmadik Sz. Mária szigetéről; a negyedik Mananzarból; az ötödik Matatavából. A küldöttek után a főnököket fogadtam és minthogy érdekeik ugyanazonosak voltak, közös esküt váltottam velük; miután ajándékaikat én is a magam részéről ajándékokkal viszonoztam, elbocsátottam őket, mivel az ügyek, a melyekkel meg voltak bízva, illető tartományaikba való haladéktalan visszatérésüket követelték.

8-án Gareau de Boispreaux főmérnök azt indítványozta, hogy építtessek egy világító tornyot a D'Aiguillon szigeten és állíttassak fel egy lobogóárboczot a szárazföld csúcsán a folyam bejárásánál. Hasonlókép azt is kérte, hogy ezentúl is az eddig alkalmazott munkások szolgáljanak alatta. Kívánságát teljesítettem és kiállítottam számára a szükséges rendeleteket és felhatalmazásokat.

9-én Raul főnök látogatását fogadtam és felszóllítottam őt, hogy alkalmazza embereit az Angontziba vezető út építésénél. Hosszas tanácskozás után végre négyezer ember kirendelését igérte: két más főnök, Manonganon és Mandinque szintén kétezer embert igért. A szükséges segély felől ekkép biztosítva levén, a munka elkészítését De Boispreaux főmérnökre és segédjére De Rosières úrra bíztam. A terv még ugyanaz nap elkészűlt és De Rosières úr elindúlt Angontziba, a munkát ezen az oldalon megkezdeni,

míg Gareau de Boispreaux úr a louisbourgi oldalon fogott hozzá. Az út hosszasága nem volt kevesebb huszonnyolcz franczia mértföldnyinél (112 kilométer).

10-én megtudván, hogy Des Assisses úr elútazása előtt nagy mennyiségű árút vett ki a raktárakból és szétosztotta a szaphirobaik közt, ezen utóbbiakat ellenem fellázítandó, elküldtem hozzájuk Certain urat azon izenettel, hogy ama tárgyakat Des Assisses úr a király raktáraiból lopta el, következőleg őket is a tolvajságban részeseknek fogom tekinteni és ehhez képest fogok cselekedni.

13-án két szaphirobai főnök jelent meg és elhozta a visszakövetelt árúczikkek nagy részét, de egyúttal kijelentették, hogy eljárásukat ne tulajdonítsam a félelemnek, hanem nyílt és becsületes jellemüknek. A telepítvény elpusztítása czéljából kiosztott árúk értéke meghaladta a huszonhárom ezer livret, a mi valóban rendkívüli összegnek mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy Des Assisses úr tizenötezer livrenyi összeg kifizetését megtagadta a szükséges erődítési és házépítési munkák elrendelése alkalmával.

15-én a D'Aiguillon szigeten levő Manghabey hegyről jelezték két kétárboczos hajó közeledését. Mind a két hajó délelőtti tizenegy órakor horgonyt vetett a révben. Az első Ő felségének egyik briggje volt, Joubert fregatthadnagy parancsnoksága alatt, a második pedig a »Coureur,« a mely visszahozta a déli tartományok megszemlélésére és a partvidék megfigyelésére kiküldött mérnököket.

Joubert parancsnok átadta az Isle de France kormányzója De Ternay úr és az intendáns által aláírt levelet. Azonnal észrevettem, hogy őt kém gyanánt küldték ki, műveleteimre felügyelni, mert a kapitány kijelentette, hogy a parancs szerint, a melyet kapott

vissza kell szállítania az Isle de Francera csapataim fennmaradt részét, és hogy csak azon jelentés következtében küldetett ide, a melynek értelmében a bennszülöttek engem meggyilkoltak, embereim nagy részét bekerítették, a többi pedig a Manghabeyre menekűlt volna.

A kapitány látván, hogy ezt a mesét pusztán csak az Isle de France kormányzóinak megörvendeztetésére gondolták ki, késznek nyilatkozott visszatérni, mert határozott parancsa volt a visszatérésre, azon esetre, ha engem életben találna. Ez a viselet azok részéről, a kiknek kötelességükben állt volna engem támogatni, csakugyan véget vetett minden türelmemnek. Meghagytam a parancsnoknak, hogy azonnal szedesse fel a horgonyait, miután főnökei csak azért küldték ide, hogy meggyalázza a telepítvényt.

Délután két órakor ismét két más hajót jeleztek és este hat órakor Ő felsége fregattje a »Belle Poule« De Grenier lovag, tengerész-hadnagy parancsnoksága alatt, horgonyt vetett a révben. A parancsnok élelmi szereket és árúczikkeket kért a hajója számára, a melyeket ki is szolgáltattam neki. Ez a tengerésztiszt legélénkebb sajnálkozását fejezte ki azon tapasztalata felett, hogy az Isle de France főhivatalnokai annyira el voltak fogúlva a madagaszkári telep ellen és átvette sürgönyeimet a franczia udvar számára. 22-ig el voltam foglalva számadásaim elkészítésével, a melyeknek általános kivonata itt következik:

A madagaszkári telep részére 1772-ben és 1773-ban előlegezett összegek.

	Livre	Sous	Dénár
A Benyovszky ezred toborzásáért, Madagaszkárba való átszállításáért és árúczikkekért 1774-re és 1775-re márczius 20-ig	342649	12	5
Váltó-utalványok értéke . .	113000	10	3
Összesen .	455650	2	8

Kiadások.

A csapatoknak 1772., 1773., 1774., 1775. években	141432	0	0
A tengerészetre: Ő felsége »Postillon« és »Coureur« nevű hajóinak	396864	6	4

Kiadások a telepítvényre.

A kormányzó háza, útak, csatornák, erődítvények stb. építésére	315916	11	8
Az Isle de France számára rabszolgákban	161412	0	0
Az Isle de France számára rizsben	84000	0	0
Élelmiszerek Ő felsége több hajója számára	41423	11	7 1/2
Összesen .	1141048	8	19 1/2
Levonatván az előlegezett összegek	455650	2	8
	685398	6	11

	Livre	Sous	Dénár
Áthozat .	685398	6	11
És az általam előlegezett összeg	245000	0	0
A kezelés által kimutatott tiszta nyereség*)	440398	6	11

E világos számadásnak jó hatást kellett gyakorolnia a miniszterre, mert kitűnt, hogy nem nagyobb összeg előlegeztetett 455650 livrenél és csupán a csapatok és a hajók 538296 livrebe kerültek. Ebből a miniszter könnyen láthatta, mily óriási hasznot lehet rövid idő alatt várni Madagaszkárból.

23-án a »Belle Poule« elvitorlázott és ugyanaz nap futár által Foul-Pointből tudósítást kaptam, hogy a fariavák és betalimenek háborút izentek Hyavinak és az ellenségeskedések máris megkezdődtek. A foulpointi parancsnokoló tiszt sürgetőleg kért rendeletet az iránt, hogy segítségére legyen-e Hyavinak vagy sem. E hírek következtében elhatároztam, hogy személyesen elútazom Foul-Pointbe, megbékéltetni a népeket.

24-én, miután rendeleteket adtam volna ki, a telep szolgálatára vonatkozólag, nyolczvan katonából és két-

---

*) Ez az összeg, a mely a bevételek és a kiadások különbözete, nem tiszta nyereség. A fennebbi számadás eredménye az, hogy a telep a francziáknak 455650 livrebe, 2 sousba és 8 dénárba és 245000 livrebe, összesen tehát 700650 livre 2 sous és 8 dénárba került. Ez nem fedezi az összes 854212 livre 18 sous költséget. De a telep megfizette a 153562 livre 15 sous 4 dénárnyi különbözetet és az Isle de Franceot, valamint a király hajóit ellátta 286835 livre 11 sous és 7½ dénárnyi árúval. Csupán ezen utóbbi összeg képviseli a visszatérítést, a melyet az egész előlegezett összegből levonván, marad 413814 livre 13 sous s ezen összeg képezi a franczia kormány veszteségét e vállalatból a fennemlített idő alatt.

Az angol kiadó jegyzete.

ezer bennszülöttből álló tábort szerveztem, a szeklávok és a szaphirobaik váratlan támadásai ellen, aztán elindúltam Foul-Pointba két tiszt és hatszáz szambarive nemzetbeli harczos kiséretében. Mananharon áthaladván, a szauszeiek csapata és az antimakoli nép hozzám csatlakozott, úgy, hogy közel ötezer fegyveres élén találtam magamat.

27-én hadseregem az ambarentei csapattal erősbbödött és ápril 1-én megérkeztem Foul-Pointben.

2-án elfogadtam a betalimenek és fariavák küldötteit, a kik kijelentették, hogy e két nemzet meg fog nyugodni határozatomban, azt remélvén, hogy csak azon igazságszeretet parancsaira fogok hallgatni, a melyet az Isten szelleme sugal nekem. Azután kijelentették, hogy Hyavi az oka a háborúnak, mert a betalimeneket és fariavákat eltiltotta a foul-pointi vásáron való megjelenéstől, elkobozta a nemzetükbeli kereskedőktől a szarvasmarhát, rabszolgákat és élelmiszereket, a melyeket ezek eladás végett hoztak a telepre és végre Hyavi katonái megrohanták egyik falujokat és elraboltak néhány fiatal nőt, a kiket eladtak franczia kereskedőknek.

Ekkép értesűlvén a háború okáról, megajándékoztam a küldötteket és elbocsátottam őket azon igérettel, hogy az egész vitát el fogom igazítani a megelégedésükre, ha annyi időt engednek, a mennyi e czélra szükséges lesz. Erre kötelezték is magukat és visszatértek a táborukba nagy megelégedéssel a miatt, hogy nálam maguk irányában jóindulatot tapasztaltak. Mert Hyavi azt híresztelte, hogy az ő segítségére érkezem.

A legközelebbi lépésem az volt, hogy meghivattam Hyavit a szállásomra, szemrehányásokat tettem neki a magaviselete és a miatt, hogy az alattvalóinak megengedte a szomszédok háborgatását. Annyira a

szívére beszéltem, hogy megrovandónak vallotta magát, de egyúttal felkért, cselekedném oly módon, hogy le ne aláztassék az ellenségei szemeiben. Köteleztem magamat, hogy eljárásomat a kívánságához fogom alkalmazni, azon esetre, ha aláveti magát azon feltételeknek, a melyeket eléje, valamint a betalimenek és a fariavák elé fogok szabni. Miután így mind a két fél igéretét bírtam, elrendeltem, hogy 3-án Cabar tartassék, a melyre úgy Hyavi és törzsfőnökei, mint a betalimenek és a fariavák is meghivattak.

3-án hajnalkor az embereimet fegyveresen felállítottam csatarendben. Hat óra tájban megérkeztek a a betalimenek és fariavák, mintegy nyolcz-tízezer fegyveres ember; rövid idő múlva Hyavi is megjelent a népével, úgy, hogy az e napon jelen volt fegyveres emberek száma közel huszonkét ezerre rúgott. Nyolcz órakor megkezdődött a Cabar és miután a részletes vitatkozásokat el akartam kerülni, mind a két félnek azt az ajánlatot tettem, hogy lépjenek e napon szövetségi és barátsági szerződésre, a melyet én, a szambarive és szaphirobai nemzettel egyetemben biztosítanék; továbbá eléjük terjesztettem a következő, kölcsönösen kötelező feltételeket:

1. Hogy ezentúl a kereskedelem szabad legyen mind a három nemzet közt és senki se követelhessen e czímen valamely különös díjakat (vagy adót).

2. Hogy Hyavi adja vagy adassa ki azon egyéneket, a kiket katonái minapában megtámadtak és elhurczoltak; mindazokért pedig, a kiket fel nem találhatnának, fejenkint kettőt adjon át a saját alattvalói közűl.

3. Hogy a betalimenek és fariavák jövőre ne fogadják be magukhoz Hyavi egyetlen szökevény alattvalóját se, ellenben azokat, a kik az utóbbi három

hónap alatt menedéket kerestek náluk, kényszerítsék, hogy a saját személyük helyett fejenkint két rabszolgát adjanak át bírságúl.

4. Hogy a betalimenek, fariavák és Hyavi alattvalói kellő számú munkást állítsanak ki, egy közhasznú és a kereskedelem előnyére szolgáló út elkészítésére Foul-Pointtől Bohitsmenesig.

És tekintettel arra, hogy ez az utolsó pont a leglényegesebbek egyike volt közös érdekeikre nézve, kijelentettem, hogy néhány tisztet szándékozom megbízni a munkára való felügyelettel.

Három órai vitatkozás után, a mely alatt minden perczben általános összeverekedéstől lehetett félni, végre lecsöndesültek és elfogadták az első pontot; a második és harmadik pontra nézve abban állapodtak meg, hogy minden elmúlt czivódás adassék át a feledésnek és egyik oldalról se támasztathassék semmi igény, jövőre pedig mind a két nemzet szolgáltassa ki kölcsönösen a szökevényeket, vagy legalább üzze el azokat a saját területéről.

A negyedik pontra nézve elhatározták, hogy ötezer embert fognak kiállítani a tervezett útépítésre. Az elfogadott feltételek esküvel erősíttettek meg, a melyhez a velem jött törzsfőnökök mint tanúk és kezesek csatlakoztak. Hyavi aztán ötven ökröt vágatott le, a betalimenek és a fariavák ugyanannyit, a hús pedig kiosztatott a csapatok közt.

4-én a betalimenek és a fariavák hálájukat óhajtván tanúsítani, ötszáz ökröt ajándékoztak a csapataimnak, Hyavi pedig ötszáz ökröt és ötven rabszolgát adott. A szarvasmarhát kiosztottam a kiséróim közt, de a rabszolgákat felszabadítottam azon feltétel alatt, hogy valamelyik telepem szomszédságában telepedjenek le és földjeik terményeiből tizedet fizessenek.

Ekkép szerencsésen megkötvén a békét, mind a két fél megelégedésére, elhatároztam visszatérni Louisbourgba és elútazásomat csupán azért halasztottam el, mert a hadviselő felek ünnepélyt óhajtottak adni a tiszteletemre. Az ünnepély befejezése után a fariavák negyven rabszolgát és kétszáz ökröt ajándékoztak a csapataimnak, Hyavi pedig kétezer piasztert adott.

11-én szerencsésen hazaérkeztem Louisbourgba, a hol mindent jó rendben találtam.

12-én főtolmácsom jelentette, hogy a bojanai királytól küldöttek fognak érkezni és egyúttal értesített, hogy a szaphirobai és antamboi főnökök követeket küldtek ezen utóbbiak elé oly czélból, hogy őket a saját érdekükbe bevonják, a telep ellen. E hírt megerősítette egy bennszülött öreg asszony is, a ki még ezenfelűl azt is tudatta velem, hogy a szaphirobaik ajándékokkal megvesztegették a szeklávok követségének főnökét, a ki eskü alatt kötelezte magát, hogy ürügyöt fog keresni az alkudozások félbeszakítására és kellő okot fog találni arra, hogy a nemzetét a részükre hódítsa. E hír valódiságáról teljesen meggyőződtem, a telephez tartozó egyéb szerecsenek vallomásaiból, a kik jelen voltak az eskü letételénél.

Ekkép a legválságosabb helyzetben találván magamat, elhatároztam, hogy a »La Flore« nevű brigget elküldöm az Isle de Francera fegyverekért és lőszerekért; ugyanezen alkalmatossággal visszaküldtem a családomat és háznépem legnagyobb részét, hogy annál tevékenyebben működhessen a szeklávok ellen. A hajó haladéktalanúl elindúlt az Isle de France felé és vele együtt De Sanglier lovag, százados is, a kinek feladata volt e gyarmat kormányzóságánál a szükséges segélyszerek azonnali elküldetését szorgalmazni.

21-én Raul törzsfőnök megjelent nálam és fegyveres segítséget kért, mert a szaphirobai főnökök, a szeklávokkal egyetértőleg elhatározták őt családostól kiirtani, azért mert vonakodott részt venni a telep ellen tervezett merényleteikben. E főnök elbeszélte a szövetkezettek támadási előkészületeit és elbeszélése nem hagyott fenn többé kétséget az iránt, hogy egy háború előtt állunk, a melyet nincs mód elkerűlni. De miután nem várhattam segélyt rövid idő alatt és egész erőm csak a szilárdság és bátorság által előidézhető hatáson alapúlt, nem akartam még lemondani minden reményről.

13-án éjszaka idején útaztam el az »egészség mezejére,« nehogy az ellenség értesűljön a távollétemről és megérkezésem után azonnal védelmi állapotba helyeztem ezt a telepet, a melynek őrizete huszonkilencz katonára és ötszáz megbízható bennszülöttre volt bízva. A parancsnokság De Mallendre százados és De la Boulaye hadnagy urak kezében volt. Nagyobb biztonság okáért czölöpökkel keríttettem el az erdő ama részét, a melyen keresztűl az ellenség támadást intézhetett volna, előre nyomulván a hegy töve közelében, a hova az erőd ágyújának lövései el nem hatolhattak. A folyamparton kivágattam az összes fákat és bokrokat, hogy a golyók a Zasaicha fokig érhessenek. Miután e fontos erődöt így védelmi állapotba helyeztem, dereglyére szálltam és visszaindúltam Louisbourgba. A mahertompi terület mellett elhaladván, egy ellenséges tábort pillantottam meg, a melyből néhány lövést tettek a dereglyénkre; de a távolság sokkal nagyobb volt, hogysem a golyók kárt okozhattak volna, így tehát szerencsésen visszaérkeztem Louisbourgba, a hol mindent jó rendben találtam.

28-án jelentették, hogy szambarive nemzetbeli követek érkeztek nyugatról és keletről. Tanácskozni akartak velem egyedül, minden más nemzet kizárásával, és biztosítottak a felől, hogy ha őket jóakaratúlag meghallgatom és a barátságom felől bizonyossá teszem, rövid idő alatt meg fognak engem szabadítani valamennyi ellenségemtől. Ilyen ajánlat csakis kedvező lehetett rám nézve. Ennélfogva elrendeltem, hogy a kellő előkészületek megtétessenek a tanácskozáshoz.

30-án megtartatott a Cabar vagy gyülekezet, a melynél a telep részéről jelen voltak: Benyovszky gróf, parancsnok; Perthuis, De la Boulaye és Rosier hadnagyok; Unbanovszky mérnök; Besse tolmács; a szambarivek részéről pedig Raffangur fejedelem. A szambarivek ajánlatai a következő beszédben adattak elő:

»A szambarivek nemzete, az Isten népe, a mely a Mananhar és a Masszualla tartományokban lakik, szomorúan tapasztalta, hogy a louisbourgi telep barátsági és szövetségi szerződéseket kötött más nemzetekkel, az övéknek mellőzésével és kizárásával, és hogy most mindezen nemzetek egymás közt szövetkeztek jóltevőik ellen, sőt a mi népünket is felszóllították a hozzájuk való csatlakozásra, a fehér emberek ellenében. De miután a szambarivek mindenkor az igazság ösvényén jártak, a mi nemzetünk visszautasította az ajánlataikat, a fehér emberek barátságát eléje tevén mindennemű hajlandóságnak az összeköttetésre vagy szövetségre, a mely köztünk és az ő ellenségei közt létre jöhetne. Ezen érzelemtől indíttatva, a szambarive nemzet ajánlkozik ötezer emberrel segíteni a telepítvényt és reméli, hogy e tény következtében méltónak fog ítéltetni a szövetségre, a melynek becséről teljesen meg van győződve.«

E beszédet végig hallgatván, azt feleltem, hogy mindig óhajtottam a szambarivek szövetségét, de tartományuk távoli fekvése eddig nem engedte, hogy közvetlenűl bocsátkozzam velük alkudozásokba. Biztosítottam őket, hogy segélynyújtási ajánlatuk igen magas fogalmakat keltett bennem érzelmeik iránt, és hogy a barátság e tanújelét a legnagyobb örömmel fogadom el, miután az teljesen igazolja ama feltétlen bizalmat, a melyet elhatároztam a szambarive nemzetbe helyezni, mely tiszteletet érdemel Ramini vérénél fogva. A követek erre rövid ideig tanácskoztak egymás közt és megegyeztek abban, hogy leteszik a hódolati esküt. A nap hátralevő része vígalmak közt telt el és este a tolmácsom jelentette, hogy a szambarivek eltűntek. Ez a hír nekem némi gondokat okozott, mivel a hódolati eskü letétele után engem értesíteniök kellett volna eltávozásukról.

Június 1-én 1775. Tolmácsom reggel négy órakor jelentette a szeklávokkal szövetkezett szaphirobai főnökök megérkezését és értesített, hogy a kiséretük háromezer emberből áll, a kikkel, az ő meggyőződése szerint, rajtunk akarnak ütni. Egy óra múlva Raul főnök érkezett meg és menhelyet kért a maga és családja számára. Elmondta, hogy a szövetkezettek kirabolták őt és csupán annyi ideje volt, hogy a saját és az övéi életét megmenthesse; népe legnagyobb részét az ellenség foglyúl ejtette és összes javai a lángok martalékává lettek. E törzsfőnök szerencsétlen sorsa nagyon megszomorított. Felkértem őt, hogy családostól vonúljon vissza az erődbe. Rault, a telep zsenge korában az én szövetségeseim legyőzték és elkergették a tartományából, mert egy erőd építését ellenezte; most pedig irántam való ragaszkodása miatt kellett szenvednie.

Kilencz órakor a szeklávok és szaphirobaik megjelentek egy ágyúlövésnyi távolságra. Csapataik többre rúgtak háromezer embernél. Követeket küldtek hozzám azon kéréssel, hogy menjek el a táborukba, panaszaikat meghallgatni. Ez a kérelem meglehetősen zavarba ejtett, minthogy panaszaikat fegyveres erő támogatta. De végre, nem akarván nekik okot szolgáltatni arra a feltevésre, hogy a megjelenésük megijesztett, csapataimat kirendeltem az erőd védelmére és elmentem a találkozási helyre. Ott megérkezvén, megparancsoltam a tolmácsomnak, hogy hallgassa meg ajánlataikat és panaszaikat. A szövetkezettek ekkor azt követelték, hogy vonjam vissza csapataimat a sziget belső részeiből, főkép pedig az »egészség mezején« levő állomásról és mentsem fel őket azon eskü alól, a melynek erejénél fogva átengedték nekem a Tingballe folyó partjait, miután — a mint mondták — rászedettek a biztos kereskedelemre vonatkozó igéretem által, a melynek biztosítania kellett volna a számukra, a magánkereskedőkkel folytatott összeköttetéseik előnyeit, holott ezektől a katonaság megérkezése óta megfosztattak. Előadásukat ama megjegyzéssel fejezték be, hogy érdekeikkel ellenkezik, a katonai telepek létesítésének megengedése és hozzá tették, hogy a náluk azelőtt megjelent magánkereskedők mindenkor illetékeket fizettek nekik, a melyektől a telep alapíttatása óta elestek és végűl különösen hangsúlyozták, hogy azelőtt minden kereskedelmi, sőt királyi hajó is két ágyúlövéssel üdvözölte a főnökeiket, a mely megtisztelő szokást én rosszakaratúlag eltörültem.

Miután e beszédüket nyugodtan végig hallgattam és magamat igen válságos helyzetben láttam, azt feleltem nekik, hogy jól tennék, ha megfontolnák, mit cselekesznek. Miután átadták nekünk ama földeket,

a melyeknek tényleg birtokában vagyunk, többé nem követelhetik vissza azokat a nélkül, hogy az esküjöket meg ne szegnék. Ezenfelül, miután a teleppel szövetségre léptek, minden erőszakos lépés a részükről, feljogosítana engem, csapataimat a megfenyíttetésükre felhasználni, következőleg határozott parancsok hiányában nem teljesíthetem a kívánságaikat. Az erőd lerombolásába és a csapatok visszavonásába a sziget belső részeiről, nem egyezhettem bele; a mi az üdvözlő lövéseket illeti, meg fogom parancsolni a hajók parancsnokainak, hogy a régi szokáshoz alkalmazkodjanak, de a mi állítólagos jogukat illeti, hogy a kikötőikben megjelenő hajókra illetékeket vethessenek ki, ez egyenesen nevetséges, mert soha senki se hallotta, hogy jó barátok és szövetségesek adót vessenek ki azokra, a kik csupán kereskedési czélból jönnek hozzájuk.

Beszédem meglepte a népet, de néhány törzsfőnök felkiáltott, hogy »térjünk a dologra!« és figyelmeztette a többieket, hogy nem találhatnának kedvezőbb alkalmat a mostaninál, erőszakkal kényszeríteni engem arra, a mit jó szántomból nem akarok megtenni. Ugyanekkor egyszerre bekeríttetve láttam magamat minden oldalról és igen kellemetlen negyedórát kellett volna átélnem, ha . . . . . .*) őrnagy, ötven szerecsen élén a segítségemre nem siet. Ez a heves támadás az ellenség egy részét arra kényszeríté, hogy vele igyekezzék szembeszállni, míg a másik rész az erődöt támadta meg, de keményen visszaveretvén, zavart okozott az ellenséges csapatok közt. Ez nekem alkalmat nyújtott a megmenekülésre. Csupán két törzsfőnököt láttam magam előtt, a kik útamat akarták

*) Olvashatlan név.

(Az angol kiadás megjegyzése.)

állni. Elhárítottam csapásaikat s erre felkiáltottak: »Ez egy boszorkánymester! Végünk van!« Ostobaságukat felhasználván, összegyűjtöttem őrnagyom csapatát, a mely közt néhány tisztem és katonám is volt, a kik látván, hogy körűl vagyok véve, feláldozták magukat megmentésemért. Mikor az erőd parancsnoka észrevette, hogy kiszabadúltam az ellenség kezei közűl, czélba vette ágyújával az utóbbiakat és lőni készült, a mit azelőtt nem mert tenni, mert attól félt, hogy én lehetnék a lövés áldozata. Az ellenség csakhamar észrevette megmenekülésemet és az ágyúzástól való félelmében gyorsan visszahátrált az erdő felé, miután visszavonulás közben még néhány lövést tett.

Visszatérvén az erődbe, nagyon örültem, hogy ismét a csapataim közepette voltam és nem győztem őket eléggé dicsérni a parancsok pontos végrehajtása miatt. Itt azon ellenvetést lehetne tenni, hogy nem cselekedtem eszélyesen, mikor így az ellenség kezébe adtam magamat, holott ágyúm használata által hatalmamban lett volna megakadályozni a közeledésüket. Igazolásomúl a következőket kell megjegyeznem:

1. Ha szabadon akarunk működni egy nemzet ellen, a melyet czivilizálni óhajtunk, oly tények birtokában kell lennünk, a melyek bebizonyítják, hogy az illető nemzet volt a támadó fél.

2. Egy főparancsnok sem tagadhatja meg a panaszok meghallgatását. Ha megtagadtam volna e látszólag oly igazságos kérés teljesítését, a panaszos nemzet módokat találhatott volna másokban is kétértelmű érzelmeket kelteni, sőt a viselkedésem erre fel is jogosította volna őt.

3. Ha egy Cabar, vagy gyülekezet alkalmával szerencsétlenségre ágyút használtam és ez által vérontást okoztam volna, a körülményekről rosszúl értesűlt

szomszéd nemzetekből alig lehetett volna kiírtani a gyanút, hogy ez előre tervezett támadás volt és a gyülekezet csakis azért hivatott egybe, hogy a jelen-volt bennszülöttek kiírtassanak. Ily esemény bármennyire igazolt volna is, elég lenne ahhoz, hogy igen rövid idő alatt mindenkit elidegenítsen tőlünk; az én magamtartása azonban ezt elkerülvén, valódi előnyt biztosított. A szomszéd népek, értesülvén a szaphirobaik és szeklávok viselkedéséről és a mérsékletről, a melyet irányukban tanúsítottam, nem késlekedhettek ügyünkhöz csatlakozni. A küszöbön álló háború igazolva lesz, mielőtt még bírálgatások tárgyát képezhetné. Ugyanezen oknál fogva határoztam el azt is, hogy ellenségeinknek békeajánlatokat teszek, a melyeket ők elutasítottak és ez által mindennemű szemrehányást elhárítottak rólunk.

3-án a tolmácsok, a kiket békeajánlatokkal küldtem a szaphirobaikhoz, visszatértek és azt jelentették, hogy a szövetkezettek gőgösen visszautasítottak mindennemű közvetítő ajánlatot és ezer emberből álló csapatot küldtek ki, az »egészség mezején« levő állomás elfoglalására. Másnap hírt kaptam, hogy az ellenség visszaveretett az Ágoston erőd elől és az »egészség mezejéről.«

5-én Sanszé törzsfőnök érkezett meg ezer emberrel, a telep segítségére a szövetkezettek ellen. Ez a törzsfőnök egy Zan nevű kalóz ivadéka volt. Ugyanazon éjjel megtudtam, hogy harmincz dereglye érkezett meg a vidéken, hatszáz fegyveres harczossal a Rantabe tartományból.

6-án egy csapat, a melyet kémszemlére küldtem volt ki, visszaérkezett és jelentette, hogy a szaphirobaikkal szövetkezett Antambur nemzet tábort ütött az »egészség mezején« és csupán a szaphirobaik és

szeklávok egyesülését várja, hogy az állomást megtámadja. Másfelől azt is jelentették, hogy a szaphirobaik és a szeklávok az »egészség mezején« levő állomás és a főtelep közt, három tábort alakítottak a közlekedés megakadályozása végett. Ugyanaz nap értesűltem, hogy tizenötezer fegyveres szambarive nemzetbeli érkezett a telep segélyére és azt kérte, hogy haladéktalanúl küldjék őket az ellenség ellen.

10-én a szambarivek, a kikhez a mulatto törzsfőnökök is csatlakoztak, hat ezer embert meghaladó csapatot képeztek, a melynek élén síkra szálltam. A hadjárat fáradságosnak igérkezett, mert hegyeket és sziklákat kellett megmásznunk és mocsaras területeken kellett áthaladnunk, a mely körülmény azzal a veszélylyel fenyegetett, hogy az ágyúimat nem fogom használhatni.

Végre az ellenséges tábor közelébe jutván a mahertompi síkságon, L'Armina urat több csapatombeli tiszt, ötven önkénytes és kétezer szerecsen kiséretében kiküldtem, azzal a meghagyással, hogy napnyugtakor megtámadják az ellenség hadállását. Nemsokára ismételt sortüzelést hallván, kényszerítve láttam magamat segítségére menni a kiküldött csapatnak, a mely nem volt képes az ellenséget kiverni előnyös poziczióiból. De miután a tüzelés egyszerre megszűnt, azt hittem, hogy a csatázók szétváltak. Magamnak e felől meggyőződést szerzendő, két önkénytest kiküldtem kémszemlére, a kik azt jelentették, hogy látták a két tábort, csekély távolságra egymástól, és hogy mind a kettő igyekezett magát elsánczolni. E hír vétele után La Tour hadnagyot egy szakaszszal kiküldtem, hogy kerűlje meg az ellenség táborát hátulról és maradjon ott éjfélig, és abban a pillanatban, a mikor mink meg fogjuk támadni, ő is erős tüzelés közt rohanjon rájuk

a rejtekhelyéről. Hadnagyom szabatosan teljesítette a parancsot; hajnali két órakor több lövést hallottam és én is készen levén a támadásra, egyenesen előnyomúltam az ellenség tábora felé; de az ellenség helyett a szambariveket találtam az útamon, a kik a lövéseket hallván, azt hitték, hogy megrohantam az ellenséget. Ekkép véletlenűl egyesülvén összes haderőmmel, benyomúltunk a mahertompi síkságra, a hol nem az ellenséget találtuk, hanem a hadnagyomat, a szakaszával. La Tour úr azt jelentette, hogy parancsomhoz képest, a kitűzött pillanatban hevesen megtámadta az ellenséget, a mely azt hivén, hogy a támadást egész hadseregünk támogatja, megfutamodott és részben az úszásban keresett menedéket, részben pedig az erdőkbe hátrált. Szakaszom kétszáznál több puskát szedett össze, a melyet az ellenség futtában eldobált. Embereim negyven foglyot ejtettek.

Miután ily módon urává lettem a mahertompi síkságnak, a mely valóban az egész Antimaroa tartomány legszebb és legtermékenyebb része és a Tingballe folyó partján hat lieunyi hosszúságban és több mint tizenhárom lieunyi szélességben*) terjed el, teljesen jól van művelve és sűrű lakóssággal bír, czélszerűnek tartottam itt egy állomást létesíteni e terület megvédésére és a közlekedés biztosítására közte, és egyfelől az »egészség mezeje,« másfelől a főtelep közt. Hat ezer szerecsen levén a parancsom alatt, ezeket azonnal munkába állítottam e terv létesítésére és mialatt embereimet így foglalkoztattam, elhatároztam a foglyokat visszaküldeni békeajánlatokkal, hogy ellenfeleinket meggyőzzem jó szándékaink felől. De ez az önhitt nép még mindig vonakodott elfogadni ajánlataimat.

---

*) Egy lieu = négy kilométer.

12-én elkészűlt az erőd a mahertompi síkon. Őrizetére tizenkét önkénytest hagytam egy tiszt vezénylete alatt és négy ágyút, a melyeket Louisbourgból hozattam át. Aztán egész hadseregemmel az »egészség mezejére« vonúltam, a hol azt jelentették, hogy a körülbelűl hét-nyolczezer embernyi ellenség nem egészen két lieunyi távolságra táborozik tőlünk és tábora jól meg van erősítve árkokkal és czölöpökkel. Ez a körülmény hátráltatta előnyomulásomat mindaddig, míg négy tábori ágyú megérkezik Louisbourgból. De a szövetségeseink főnökei, be akarván bizonyítani vitézségüket, nem várták be a tüzérség megérkezését, hanem tudtomon kívül megtámadták az ellenséget. Többrendbeli eredménytelen roham után visszaverettek és visszavonúltak a hegy tövéig, nyomon követve az ellenség által.

Négy ágyúm végre megérkezvén, személyesen elindúltam az ellenség ellen, harmincz önkénytessel és kétszáz jól fegyelmezett bennszülöttel, a kik a telep zsoldjában álltak. Szövetségeseink tudtán kívül, éjszaka idején indúltunk útnak és hajnalkor, miután két üteget állítottam volna fel, nagyon erős tüzelést kezdtünk. Fél óra múlva az ellenséges tábor czölöpkerítésének egyik oldala teljesen le volt rombolva, az ellenség ennélfogva elhagyta az első erődítvényeket és egy sáncz mögé vonúlt, de ezen állásából hasonlóképen kiveretett. Végre a legnagyobb zavarban megfutamodtak a Ranumena folyam egyik ágához, a hova ágyúim golyója el nem hatolt. De a szövetségeseim, megtudván, hogy megütköztem az ellenséggel, a csata színhelye felé siettek és mikor látták, hogy a tábor már el van foglalva, gyorsan átkeltek a folyamon, megtámadták és ellentállás nélkül elűzték az ellenséget. Az egész ütközet alatt csakis két önkénytes sebesűlt

meg: a szakácsom és az inasom. A szambarivek vesztesége tizenegy emberre, az ellenségé pedig körülbelől ötvenhatra rúgott. A szambarivek néhány napig üldözték ellenfeleinket egész a határokig, én azonban az »egészség mezején« maradtam.

21-én, miután embereim kipihenték magukat, elhagytam eddigi táborunkat az »egészség mezején,« hogy közelebb lehessek az ellenség második csapatához, a mely visszavonúlt az Ampangu mocsárok közé egy vízövezte és körülbelűl hat lieunyi kerületű szigetre.

22-én a mahertompi síkra értem és tábort ütöttem az új erőd tövében. Öt nap telt el, míg felfedeztük a mocsáron átvezető útat és kikémleltük az ellenség hadállását.

27-én elhagytam a tábort a mahertompi síkon és miután embereimmel együtt átkeltem volna a Tingballe folyón, a mocsár széléhez értem, a honnét tisztán láthattam az ellenség táborát, a mely négyezer emberből állt és körülbelűl másfél lieunyi távolságra volt tőlünk.

28-án akadályba ütköztünk a Ranuszutesi folyó bejárásánál, a melynek megvédelmezésére az ellenség makacsúl el volt határozva. De a szeklávok annyi embert vesztettek, hogy elhagyták a szövetségeseiket, a kiknek ereje ennek következtében jelentékenyen megfogyatkozott.

29-én több csetepaté történt embereink és az ellenség közt. Ugyanezen éjjel négy önkénytes, a kiket fáért küldtünk ki a tábor számára, átkelt a mocsáron és jónak látta ezt a mulatságot csinálni magának, hogy megtámadja az ellenséget és felgyújtsa a sátoraikat.

Július 1-én 1775. A folytonos esőzés annyira felduzzasztotta az Ampangu vizeit, hogy a táborunkat

is elárasztották és bennünket kényszerítettek egy lieunyinél messzebb visszavonúlni. Ellenségeink másféle oknak tulajdonították a visszavonulásunkat, nekibátorodtak és folyvást zaklattak bennünket.

2-tól — 8-ig folyvást esett, s ez a körülmény időt engedett az ellenségnek arra, hogy a táborát árokkal és czölöpökkel vehesse körűl.

9-én hírt kaptam, hogy az ellenség körülbelűl háromezer embere az antamburok veresége után megint összeszedelődzött és a túlsó táborhoz csatlakozott, egy másik csapat pedig nagyon alkalmatlankodik Louisbourg szomszédságában. E napon egy hajó megérkezéséről is értesítettek.

10-én a mahertompi síkon levő erődből, a melynek Sz. János erőd nevet adtam, a parancsnokoló tiszttől levelet kaptam, a melyben arról tudósított, hogy hír szerint az ellenség békeszerződést akar kötni velem a szambarivek és más szövetséges nemzetek ellen, a melyek már is kezdenek zúgolódni a miatt, hogy nem támadom meg az ellenséget, miután a víz kiáradása által előidézett akadályokat nem veszik figyelembe.

13-án az ellenség már hiányt szenvedett élelmiszerek dolgában a táborában, a melyből nem mert előjönni a csapataimtól való félelmében és kezdte megbánni a hadviselését. Ezen értesülés következtében néhány dereglyét küldtem ki, rizszsel, banán gyümölcscsel és némi égettborral megrakodva és értésükre adtam, hogy távol van tőlem minden szándék, hogy őket kiirtsam, sőt hajlandó vagyok nekik útat engedni a visszavonúlásra, mihelyt a kedvük tartja, azon egyetlen feltétel alatt, hogy a fegyvert lerakják. Ehhez képest el is távolítottam az őrcsapatokat, a melyek a szigetről a szárazföldre való átjárót őrizték. Ezen

eljárásomat nagy siker koronázta, mert az ellenség, a melyet az éhség napról-napra mindinkább gyötört, csapatonkint kezdett visszavonúlni és némelyek közülök átjöttek hozzám. Ezeket nyájasan fogadtam, elláttam őket élelmiszerekkel és engedtem menni a hova nekik tetszett.

14-én értesitést kaptam Louisbourgból, hogy a »Conquerant« nevű magánhajó Olivier úr parancsnoksága alatt megérkezett az Isle de Franceról és e gyarmat kormányzóságától sürgönyöket hozott a számomra, a melyek azt tartalmazták, hogy Sanglier lovag, századosom, a kit segélykérés miatt küldtem a szigetre, feltétlenűl tagadó választ kapott. E kellemetlen hír nekem igen nagy gondokat okozott; de miután az óvatosság azt parancsolta, hogy embereimet bátorítsam, azt a hírt terjesztettem el, hogy a »Conquerant« nevű hajót, Ő felsége két póstahajója fogja követni száz emberrel és így sikerűlt bizonyos mérvben eloszlatnom a tisztjeim ijedelmét.

15-től 19-ig értesűltem, hogy az ellenség árulási szándékkal összeköttetésbe lépett szövetségeseink egy részével. Ennélfogva meghitt kémeimet megbíztam, hogy járjanak végére e dolognak.

20-án reggel egy szakasz, a mely kiküldetett a táborból az ellenséget szemmel tartani, rajtakapott két szerecsent a szökésen; az öregebbik így szólt a fiatalabbhoz: »Szaladj el hozzájuk és mond meg nekik, hogy nem bízhatnak meg azokban, a kiket barátaiknak tartanak, és hogy engem elcsíptek.« Ez a szerecsen, a kit aztán elém vezettek, bevallotta, hogy őt kiküldték elcsábítani a szövetségeseink egy részét; de miután ez a kisérlete nem sikerűlt, a társával együtt értesíteni akarta a földijeit, hogy mink őket megtámadni szándékozunk. E vallomás után azonnal egybe-

hívattam haditanácsra néhány főnököt, a kik a szerecsent halálra ítéltek. Ezen ítéletet annyival készségesebben helybenhagytam, mivel kiderült, hogy ez az ember ugyanaz volt, a ki a telepítés első idejében kötelezte magát felgyújtani a Lajos-erődöt. Az ítélet azonnal végre is hajtatott rajta.

24-én a Sz. János-erőd parancsnoka jelentette, hogy egy La Gonivier nevű katona, a ki legutóbb érkezett az Isle de Franceról, különböző lázítási kisérleteken éretett. Azt beszélte a társainak, hogy végkép el vannak hagyatva, mert az Isle de Franceról nemcsak hogy segély nem fog érkezni, sőt ellenkezőleg e sziget kormányzói mindenféle alkalmat keresnek arra, hogy bennünket elpusztítsanak. Személyesen akarván az ügy állásáról meggyőződni, utasítottam a parancsnokot, hogy ne üssön lármát a dologból és erősebben szemmel tartandó az illető egyént, a saját táboromba rendeltem őt. Éjjel, tizenegy óra és éjfél közt, zajt hallván, előjöttem a sátoromból és láttam, a mint La Gonivier közkatona néhány csapást mért egy karddal az őrtisztre s ugyanekkor tisztán hallottam, a mint e szókat mondá neki: »Nemsokára el fog érkezni az idő, mikor Madagaszkáron a közkatonák fognak a tiszteknek parancsolni.« Erre előszóllítottam az őrséget, a mely a helyszinére sietett és igyekezett elfogni a lázadót. A kétségbeesett ember az őrökre rohant, kettőt megsebesített közülök és felkiáltott: »Segítség barátim!« E kiáltásra eleinte összeesküvést gyanítottam. De az önkénytesek minden mozdulatából azt láttam, hogy nyugodtan és állhatatosan teljesítik a kötelességüket a lázadó ellenében, a ki az erdő felé futott, de egy golyótól megsebesítve lerogyott. Ez a váratlan esemény, a mely alkalmas lett volna arra, hogy szerecsen szövetségeseinket rémületbe ejtse, engem arra indított,

hogy a lázadó kivégeztetését siettessem. Ennélfogva haladéktalanúl összehivattam a tisztjeimet haditörvényszékbe, de mielött még a tárgyalást megkezdhették volna, a bűnös meghalt a sebében.

25-én, miután az ellenség, bár csekély számmal, még mindig a helyén maradt és makacsúl el volt határozva azt el nem hagyni, fel levén bátorítva azon igéret által, hogy a szeklávok harminczezer emberrel fognak a segítségére jönni, elhatároztam, hogy meg fogom öket támadni. De minthogy nem volt szándékom mészárlást elöidézni, néhány ágyúlövés által figyelmeztettem öket a közeledésünkre.

26-án, 27-én és 28-án szerencsen szövetségeseink üldözték az ellenséget, a mely visszavonúlt a sziget éjszaki részeibe, Antimananhar határaig.

Augusztus 1-jén Bourdé úr, a kinek a miniszter a czethalászatot engedélyezte Madagaszkár partjain, e vállalatba belebukván, engedélyt kért tölem rizsvásárlására, hogy némileg kárpótolhassa magát. Kérését készséggel teljesitettem, mivel a telep maga, árúczikkek hiányában, semmiféle kereskedést sem uzhetett. Ugyanezt az engedélyt megadtam Olivier úrnak is, a ki egy hajóval jött át az Isle de Franceröl.

Augusztus 3-án, miután ellenségeinktöl megszabadultunk és az Antimaroa tartomány miveletlen maradt, azt az ajánlatot tettem a szambariveknek, hogy foglalják el a tartományból kiűzött szaphirobaik helyét. Ajánlatomat nagy örömmel elfogadták és azonnal bele is egyeztek, hogy évenkint bizonyos dijt fognak fizetni a telep védnökségéért

4-én általános gyülekezet tartatott, az ellenségtöl meghódított terület szétosztása czéljából. A Tingballe folyó jobboldali ágát a szambariveknek adtam és a baloldalit megtartottam a telep számára. Számos

szaphirobai, a kik töredelmesen megbánták a telep ellen elkövetett vétségeiket, eljött bocsánatért esedezni. A nyájas és előzékeny fogadtatás, a melyben őket részesítettem, csakhamar elfeledteté velük a veszteségeiket. Kárhoztatták a törzsfőnökeiket, a kik a népet feláldozták a saját magánérdekeiknek. E szökevényektől azt is megtudtam, hogy a szaphirobaik kénytelenek az erdőkben barangolni és gyökerekkel táplálkozni, mivel a többi tartományok főnökei vonakodtak nekik menhelyet adni. Elhatároztam ennélfogva felhasználni ezt a körülményt, szándékaim becsületes voltának bebizonyítására s e czélból másnap biztosokat küldtem a szomszédbeli törzsfőnökökhöz, azzal a felhívással, hogy segítsék a szaphirobaikat a szükséges élelmiszerekkel és fogadják be őket, ha lemondanak ama szándékukról, hogy a háborút tovább folytassák. Ez a lépésem nyilván csakis hasznos eredményeket vonhatott maga után.

5-én újabb nehézség merült fel előttem. Szövetségeseink csapatainak élelmezése súlyosan kezdett nehezűlni a telepre, ennélfogva elhatároztam, hogy elbocsátom őket. De ez, a szigeten uralkodó szokásoknál fogva, nem történhetett a nélkül, hogy jutalmúl ajándékokat ne oszszak ki köztük.

6-án, 7-én és 8-án megtörtént az ajándékok szétosztása és örömmel láttam, hogy a különböző nemzetek és főnökeik eljárásommal teljesen megelégedve tértek haza.

9-én lázbetegség vett erőt rajtam.

10-én, nem levén többé a háborúval elfoglalva, egész figyelmemet arra fordítottam, hogy a telep számára megszerezzem az élet kényelmeit, a mennyire lehetséges volt. Tekintettel ama különböző hátrányokra, a melyekkel embereimnek az itteni szokás

szerint falombokból épült viskóikban megküzdeniök kellett, elhatároztam faházak építtetését. Csapataimon kívül két ezer szerecsent szerződtettem volna új kormányzói lakás, kórház, barakkok és raktárak építésére, más kétszáz szerecsen rendeltetése lett volna hatvan faházat építeni a városban; azon idő alatt pedig, a melyet az építés igénybe vesz, Szanszé tizenkétszáz emberből álló csapata a mocsár betemetésén dolgozott volna. De szerencsétlenségemre akkoriban híjával voltam a szükséges segédeszközöknek, máskülönben Louisbourg csakhamar egészen más színt ölthetett volna.

16-án betegségem súlyosbúlt. Olyan gyöngének éreztem magamat, hogy kénytelen voltam átadni a parancsnokságot Mallendre századosnak, csupán azt tartottam fenn magamnak, hogy a fontosabb ügyek közöltessenek velem. Mindazonáltal a betegségem mind rosszabbra fordúlt, elannyira, hogy semmiféle ügyet se terjesztettek elém.

20-án valamivel jobban éreztem magamat és jelentést kaptam Gareau úr haláláról.

Szeptember 1-jén, ezt a derék és értelmes tisztet eltemették, az összes csapatok nagy szomorúságára. Halála által a főmérnöki állomás üresedésbe jutván, meghagytam Rosières úrnak, Gareau úr tanítványának, hogy e tisztet átvegye.

21-én a csapatom tisztjei megjelentek nálam és felkértek, adnék nekik felvilágosításokat az udvar szándékai iránt, a madagaszkári telepre vonatkozólag, hogy azon esetre, ha betegségem miatt nem volnék képes a gyarmat ügyeit igazgatni, ök úgy intézkedhessenek, a mint a szolgálat java kívánja, de a szokottnál gyöngébbnek érezvén magamat, arra kértem őket, hogy 22-én gyüljenek egybe nálam.

22-én a lázam megszűnt és valamivel erősebbnek éreztem magamat. A tisztjeim csakugyan megjelentek nálam. Az értekezlet eredménye olvasható az L. X. jegyű okmányban ezen emlékiratok végén. A tanácskozás egyszersmind elnapoltatott e hó 25-ére.

25-én az elnapolt tanácskozás tovább folytattatott és jelentést kaptam az iránt, hogy nyolcz faház elkészülvén a csapatok azokban elhelyeztettek.

Október 1-jén Olivier úr, egy magánhajó tulajdonosa az Isle de Franceról, a ki a telep élelmezését közvetitette, elindúlt hatszáz ötvenezer font rizsből álló rakománynyal. Bourdé úr hasonlóképen nyolczszáz ötvenezer font rizsből álló rakományt vett át. Ez a két szállítmány kétségkívül nagy örömmel fogadtatott és ha az Isle de Franceról ellátták volna raktárainkat árúkkal, óriási mennyiségű rizst lehetett volna beszerezni, a melyet a bennszülöttek elkótyavetyéltek kereslet hiányában és attól lehetett tartani, hogy e hiány csökkenteni fogja szorgalmukat a jövő évszakban.

2-án a szambarive főnökök engedélyt kértek, hogy területükön lobogó-árboczokat állíthassanak fel, a törzsfőnököknek egymástól való megkülönböztetésére. Kérésüket teljesítettem és egyúttal mindegyik főnöknek egy-egy fehér lobogót ajándékoztam, a melyeken különböző vörös és kék csíkok illető rangfokozataikat jelezték. Ugyanez nap ama szaphirobai főnökök, a kik mindig a kormány hívei maradtak, engedélyt kértek egy város építésére a Lajos erőd oltalma alatt, a mely őket megvédelmezhesse az ellenségeik berontásai ellen. Örömmel teljesítettem e kívánságukat, mert ez által elérhetni véltem a czélomat, a mely abból állt, hogy lehetőleg benépesítsem a tartományt a főtelep szomszédságában, a hol a fogyasztásnak

természet szerint jelentékenyebbnek kell lennie, mint a sziget bármely más részén.

3-án érezni kezdtem, hogy az erőm visszatér és a kórházat üresen találtam, a mi azt bizonyítja, hogy a csapataim akkoriban egészségesebbek voltak, mint valaha. Mindazonáltal nem beszélek itt azon erőteljes állapotról, a mely az európaiaknál a saját hazájukban egészen természetes, a melyet azonban a forró égövek alatt elvesztenek.

4-én Hiavi, a Mahavelu tartomány főnöke a segítségemet kérte a fariavák és betalimenek ellen, a kik hadat izentek neki. Miután e főnök mindig az európaiak érdekében cselekedett, elhatároztam, hogy a segítségére leszek és e czélból egy altiszt vezénylete alatt két önkénytest küldtem Foul-Pointba azzal a meghagyással, hogy az ottani telep parancsnokának rendeletei szerint cselekedjenek. Előre meg voltam győződve a felől, hogy már csak annak a hire is, hogy a Hiavi pártjára álltam, véget fog vetni a háborúnak.

6-án végre a szilárd anyagból épült kórház is elkészült, de szerencsére akkoriban üresen is maradt.

7-től 12-ig kirándulást tettem és meglátogattam ama területet a Tingballe folyam partján, a melyet átadtunk a szambariveknek. Kitűnő földek voltak, de az a terület, a mely a legutóbbi győzelem következtében a telephez csatoltatott, messze felülmúlta. Mily óriási gazdagságot lehetne meríteni egy huszonkét lieunyi hosszúságú területből, a mely egy hajózható folyam partján fekszik! Ez a kirándulás teljesen helyreállította az egészségemet.

13-án elrendeltem, hogy a Sz. János állomást megerősítsék széles árokkal és két sor czölöp közt fedett közlekedési folyosóval és hogy néhány faházat

építsenek azok számára, a kik az »egészség mezejére« való útazásuk közben, itt netalán megállapodnának.

14-én futár által jelentéseket kaptam Mayeur tolmácstól és Corbi úrtól, csapatombeli tiszttől, a kit kiséretével együtt dereglyéken küldtem ki, a sziget nyugati partjainak megkerülésére, míg az előbbi a száraz földi úton ment végig a partok hosszában, hogy megvizsgálhassa az összes öblöket, réveket és folyamtorkolatokat és tudomást szerezzen magának a lakósok számáról, hadi erejéről, foglalkozásaikról, terményeikről és kölcsönös érdekeikről. Meghagytam volt nekik, hogy folytassák útjokat, Lambuin törzsfőnök területéig. E főnök az »éjszak királya« czímét vette fel. A szándékom az volt, hogy Lambuint megnyerjem érdekeinknek és megvásároljam tőle a Nossebe szigetet, a mely Madagaszkártól éjszak keletnek fekszik 13° 15' déli szélesség és 45° 6' párisi hosszúság alatt. E két tiszt elküldte a naplóit, a melyekből megtudtam, hogy találkoztak a Lambuin területén és a főnök nagyon barátságosan fogadta őket. Lambuin a fehér emberek hírnevétől meglepetve, már odaérkezésök előtt elhatározta, hogy követeket fog hozzám küldeni, a teleppel való szerződés megkötése végett. Tisztjeim e jó hajlamot felhasználván, barátsági esküt váltottak vele, ezenkívül megvásárolták tőle a Nossebe szigetet is és miután küldetésük czélját ekkép elérték volna, csakis a parancsaimat várták, hogy visszatérjenek.

Ily módon biztosítva levén Lambuin ragaszkodása felől, minthogy érdekében állt magát biztosítani a szeklávok zaklatásai elől, tekintélyes szövetségesre számolhattam, a ki képes volt tizenöt-húszezer embert kiállítani a síkra.

15-től 20-ig teljes nyugalom uralkodott, a csapataim is kipihenték fáradalmaikat, ennél fogva újra

kezdettem az építési munkákat és embereimet a kormányzósági székház építésével foglalkoztattam.

21-én hírét vettem, hogy néhány szaphirobai menekűlt a telep közelében mutatkozott és a szambarivek néhány házát felgyújtotta; erre azonnal tizenkét önkénytest küldöttem ki egy tiszt vezénylete alatt és hatszáz szerecsen kiséretében, hogy az erdőket és azok átjáróit megtisztítsák tőlük.

22-én a kiküldött szakasz visszaérkezett három fogolylyal, a kiket kézrekerítettek, miután a fekete rablók egyik csapatát váratlanúl meglepték volna.

23-án a Foul-Pointban parancsnokoló tisztemtől jelentést kaptam, a melyben arról értesített, hogy Hiavi ellenségei békeajánlatokat tettek azon feltétel alatt, hogy ezen állomás parancsnoka kéressék fel bíróúl köztük és Hiavi közt, miután azonban ezen utóbbi ebbe nem akart beleegyezni, a parancsnok vállalkozott, hogy Hiavit eszére téríti, ha engedelmet adok neki a fenyegetőzésre, a mennyiben Hiavi ezentúl is makacsúl megtagadná a beleegyezését. Miután ezen eljárás által egy egész népet érdekeinknek megnyerhetni reméltem és a tisztem óvatosságát jól ismertem, azonnal tüzetes parancsokat küldtem neki a jelzett irányban.

Október 24. Ama körülmény, hogy a hónap vége közeledik, a nélkül, hogy híreket kaptam volna Európából és hogy De Sanglier lovag, a kit segélyért küldtem az Isle de Francera, szintén késleltette a visszatérését, a legszomorúbb gondolatokat keltette fel bennem és nem volt egyéb támaszom állhatatosságomnál a szerencsétlen sors ellenében, a mely engem üldözött. Fontolóra vettem a kedvezőtlen évszak közeledését, a mely alatt, ha a segélyadást ezentúl is megtagadják, nem levén hatalmamban állomásokat szervezni az or-

ság belsejében, minden okom volt attól félni, hogy a telep ismét a legválságosabb helyzetbe jut. A csapatok nem látván megérkezni ama segélyt, a mely eddig a reményt ébren tartotta bennük, kétségkívül teljesen elhagyottaknak fogják magukat tartani és pedig annál bizonyosabban, mivel az Isle de France-ban, csapataim számának leszállítására vonatkozólag szárnyra bocsátott hírek, minden elővigyázatom daczára már Madagaszkárban is elterjedtek. Tisztjeim szilárdúl el voltak határozva kötelességüket teljesíteni és embereiket bátorítani, s ez az egyetlen körülmény adott még erőt nekem és jogosított fel arra a reményre, hogy ellentállhatok a szerencsétlenség súlyos rám nehezülésének. De ki állhatott jót arról, hogy az erőm, a mely naponkint vesztett a hatályosságából, nem fog-e végre teljesen ellankadni? Mily szerencsétlen helyzet volt egy főparancsnokra nézve, a ki, miután ellentállt a forró égalj kártékony befolyásának veszélyes betegségekből kigyógyúlt és vég nélküli fáradalmakat győzött le; — a ki, miután csapatait egy harmaddal megfogyatkozva látja, abba a kényszerűségbe jut, hogy szembeszálljon mindennemű szükséggel, a nélkül, hogy elvesztené eddig szerzett előnyeit, sőt ellenkezőleg kénytelen azokat megvédelmezni minden váratlan balfordulat elől, és a ki a kívánt segély helyett ki van téve a kormány által minden lehető segélynyújtásra utasított magas állású egyének irígységének és rágalmainak! — Megigérték, hogy minden évben anyagi segélyt fogok kapni és százhúsz katonát, időközben pedig az Isle de France fog támogatni sürgető szükség esetében, szóval hogy semmi se fog hiányozni missióm sikerének előmozdításához. De fájdalom! két egész esztendő múlt el és még mindig segély nélkül maradtam. Előre láttam,

hogy, ha a segítség még tovább késik, múlhatatlanúl be kell következnie annak a végzetes pillanatnak, a mely engem megfosztand munkám, gondjaim és fáradalmaim gyümölcseitől, Francziaországot pedig annak lehetőségétől, hogy a bennszülöttek bizalmát valaha még visszahódíthassa. Ily gondolatok nehezültek a lelkemre és ilyenkor a toll képtelen leírni a lélek szenvedéseit.

25-től a hónap végeig meglátogattam az állomásokat, a melyeket mindenütt a legjobb rendben találtam. De egyszersmind szomorúságot és levertséget is láttam valamennyi arczon és e szomorúság bizonyára nem a lázadási hajlam eredménye volt. Sokkal jobban ismertem a csapataimat, hogysem ilyen gyanú támadhatott volna bennem. Az okát könnyű volt eltalálnom. A fehérneműből, a szükséges ruhákból kifogyva, csüggedt állapotban találtam embereimet és nem rendelkeztem külső segélyforrásokkal e bajok enyhítésére és kedélyük felderitésére.

November 1-jén 1775. A tevékenységre és elszántságra nem volt többé szükség. Bizonyos számú bennszült asszonyt szerződtettem fehérnemű varrására és tíz önkénytest szemeltem ki a szabó mesterség gyakorlására, hogy szegény társaimat felruházhassam. A bőrcserzés is sikerűlt és miután vargákkal rendelkeztem, kilátásunk nyílt, hogy ismét czipők és csizmák birtokába jutunk. A fődolog volt most már embereim szórakoztatása. Ez okból a czéllövésben gyakoroltam őket és jutalmakat adtam azoknak, a kik különösen kitűntették magukat. E gyakorlat használhatóbbakká tette a katonáimat és ezenfelül időtöltés is volt. Ennek következtében megszüntettem a rendes munkát és hozzáfogtunk a lövési gyakorlatokhoz.

4-én jelentették, hogy az Effonlahé nevű szaphirobai főnök megérkezett és kihallgattatást kér. Az elfogadást a következő napra tűztem ki, hogy a szambarive törzsfőnököknek idejök legyen összegyülekezni és jelen lenni, mikor a követ az ajánlatait előterjeszti.

5-én a gyülekezet megnyittatván, a szaphirobaik követe belépett. A haja le volt borotválva, a meghódolás jeleűl. Leborúlt a földre és a következő beszédet intézte hozzám: »Én, a szaphirobai Antimaroa faj szerencsétlen törzsfőnöke, leborulok a nagy főnök igazságszeretete és irgalma előtt és kegyelmet kérek tőle egész nemzetem nevében, a mely engedelemért könyörög követeket küldhetni, hogy a hibájáért bűnhödjék. Eljöttem felajánlani az életemet, ha kívántatnék. Hódító, ne láss bennünk többé ellenséget, hanem egy szerencsétlen nép maradványait, a kik a törvényeknek engedelmeskednek és azok előtt meghódolnak.«

Miután e beszédet végig hallgattam volna, így feleltem: »Sajnálkozással tapasztaltam a szaphirobai főnökök rendetlenkedéseit. A saját nemzetedet hívom fel tanúul arra, hogy milyen gyöngéden viseltem magamat a szövetség fenntartása érdekében és egy háború elkerülése végett, a melynek következményei nem is végződhettek mással, mint a ti elpusztulástokkal. És te Effonlahé törzsfőnök, a ki most velem beszélsz, mond meg, nem voltál-e te magad is háromszor megbízva azzal, hogy békeajánlatokat terjeszsz a földijeid elé? Ez én hibám-e, hogy ajánlataim visszautasíttattak? Ítéld meg magad a mai napon, ki cselekedett rosszúl és ki érdemelte meg az ég büntetését. Ti játékot űztetek a hűségi esküvel, a mely bennünket a szerencsétlen háború előtt egymáshoz fűzött. Ti megtörtétek irányunkban elvállalt kötelezettségei-

teket. Vakmerősködtetek megtörni a szerződést, a mely a nagy Isten szine előtt köttetett. Ő büntetett meg benneteket, ő üldöz benneteket a boszújával. — De az én megbizatásom azt rendeli, hogy soha se utasítsak vissza barátsági ajánlatokat, a melyekkel a madagaszkári nép járúl elém. Kötelességem a szerencsétleneket oltalmazni és igazságot szolgáltatni, a hol kell, még a saját vérem és a társaim vére árán is. Ezen megbizatás erejénél fogva adok bűnbocsánatot a szaphirobai nemzetnek. Félelem nélkül elküldheti hozzám törzsfőnökeit a jövő hónap folyamán, hogy egyetértve szabályozzuk a két nemzet érdekeit.«

A szaphirobaik követe válaszommal meg levén elégedve, ismételte kéréseit, köszönetet mondott és eltávozott.

A szambarive főnökök, a kik a gyülekezetben jelen voltak, kifejezték abbeli aggodalmaikat, hogy miután a szaphirobaiknak bűnbocsánatot adtam, egész tartományukat is vissza fogom nekik adni, következőleg ők kénytelenek lesznek elhagyni a telepeiket. De miután biztosítottam őket a felől, hogy a tartomány ama része, a mely nekik átengedtetett, a szaphirobaikkal kötendő szerződés értelmében ezentúl is a birtokukban marad, teljesen megnyugodtak.

November 6-tól 13-ig folyvást a csapataim begyakorlásával voltam elfoglalva. A ruháik is végre elkészülvén, kiosztattak köztük.

14-én Foul-Pointból futár érkezett két törzsfőnök kiséretében, a kik Hiavi főhatósága alá tartoztak. Tisztjeim értesítettek, hogy Hiavi végre teljesítette követelésemet és a béke megköttetett, de másfelől a Hiavi hatósága alá tartozó főnökök lázadást terveznek ellene, mert nem bírják tovább tűrni elnyomatásukat. A futárommal érkezett két törzsfőnök e híreket meg-

erősítette és biztosított engem a felől, hogy a Hiavi népe készségesen alávetné magát a telep főhatóságnak, ha a fejedelmük ellen nyilatkoznám. Máskor talán figyelembe vettem volna ezt az ajánlatot, de a mostani helyzetemben nem lett volna eszélyes dolog ily természetű ügybe bonyolodnom, a mely komoly következményeket vonhatott maga után. Ennélfogva csupán annyit igértem a két törzsfőnöknek, hogy észre fogom téríteni Hiavit, de egyszersmind megtiltottam nekik, hogy valamely merényt kövessenek el ellene, mielőtt a tényállásról személyesen meggyőződtem volna. Igéretemet ajándékok kisérték, a melyekkel nagyon meg voltak elégedve.

A telep érdekei azt kivánták, hogy Hiavi hatalma korlátok közé szoríttassék, de egy forradalom valószínűleg veszélyeztette volna a kormányt, mert bizonyos törzsfőnökök tekintélye csak időjártával csökkenthető. Időközben szeliden kell velük bánni és meg kell nekik magyarázni a saját érdekeiket, mert annyi bizonyos, hogy a madagaszkári nemzeteket nem lehet erőszakkal leigázni és a czivilizálás művét csakis oly ember fogja végrehajthatni, a ki a magaviselete erényei és igazságszeretete által megnyerte a főnökök és a nép bizalmát.

15-én és 16-án kijavíttattam és használható állapotba helyeztettem az összes ladikokat, csónakokat és dereglyéket.

17-én Aumont raktárfelügyelő meghalt.. Azonnal parancsot adtam az irnokának, hogy pecsételje le összes iratait és ingóságait és küldje el Maillart úrnak; másfelől, nehogy a szolgálat hátrányt szenvedjen, elrendeltem, hogy leltárt vegyenek fel a raktárak tartalmáról és a felügyeletet ideiglenesen Besse pénztárnokra bíztam, a miniszter szándékainak megfelelőleg, a

ki a levelében azt jegyezte meg, hogy a pénztár és a raktárak kezelését egy és ugyanazon hivatalnokra kellene bízni. Ez a dolog csakhamar megtörtént, hanem nagy meglepetéssel értesültem a kezelési osztály titkárától, hogy az összes bevételi és kiadási számlakönyvek üresek voltak. Ez a gyönyörűséges elszámolási módszer kétségkívül nem éppen kellemes következményeket vont maga után Maillart úrra nézve, a ki mindezeket az embereket kinevezte.

18-án a szerecsenek jelentették, hogy egy angol hajó, a mely e hónap elején a partok hosszában vitorlázott el, a vihartól annyira megrongáltatott, hogy az angoutzik területe átellenében kénytelen volt ágyúlövésekkel jelezni a veszélyt, a melyben forgott; de a vihar elkergette a part közeléből s így elvesztették szem elől. Azóta Andrava előtt látták lángokban, két lieunyire a parttól. Csak két ember menekülhetett a hajószemélyzetből egy ladikon, a mely Loqueznél szállt partra. Másnap parancsot küldtem Mayeur tolmácsnak, (a ki csak két napi járó földre volt attól a helytől, a hol ezek a szerencsétlen emberek kikötöttek) meghagyván, hogy nyújtson nekik segélyt és tegye nekik lehetővé, hogy a telepre jöjjenek.

19-én néhány szerecsen a nyugati partokról értesített, hogy a szeklávok gyűlést tartottak és elhatározták háborút indítani a francziák ellen és az összes keleti parti népeket megnyerni érdekeiknek; ennek következtében több törzsfőnököt küldtek a különböző tartományokba, azzal a megbízással, hogy ezeket egyesülésre bírják a telep ellen. E jelentések egész figyelmemet igénybe vették. Én szintén kémeket küldtem ki a tényállás megtudakolására, hogy időm legyen megtenni előkészületeimet azon esetre, ha a szeklávoknak sikerűlne szövetséget kötni a keleti par-

tokon lakó népekkel. Különösen pedig a lelkükre kötöttem, nyomozzák ki, vajjon a rossz évszakban akarnak-e bennünket megtámadni, a mi engem nagy zavarba ejtett volna.

20-án elküldtem a kémeimet árúczikkekkel, hogy marhát cseréljenek be érttük. Ezen ürügy alatt tudomást szerezhettek maguknak a szeklávok üzelmeiről és a különböző nemzetek szándékairól.

21-én a szambarive főnökök rémülten gyülekeztek egybe a telepen, ama hír hallatára, hogy a szeklávok hadat izentek a gyarmatnak. Azt kérdezték, hogy miért késik oly soká a segély Francziaországból és mit szándékozom tenni azon esetre, ha a szeklávok a rossz évszakban támadnának meg, mielőtt a segély megérkezik? Azt is megjegyezték, hogy csekély számú népemmel nem állhatok ellent az ellenségnek és akkor ők maguk is áldozatúl esnek, mint a telep legbuzgóbb és leghívebb barátai. Aggodalmaikat eloszlatandó, azt feleltem, hogy csodálkozom ama félelem felett, a melyet ily vitéz nemzet ez alkalommal tanúsít; a szambariveknek magasabb fogalommal kellene bírniok a bátorságomról és én magam legjobban tudom mit kell tennem. Mindazonáltal a feleletem nem nyugtatta meg őket. Ismételték panaszaikat és így szóltak: »Te el fogsz bennünket hagyni. A te királyod nem küldött neked több katonát. Te el fogsz innét menekülni és csak mi leszünk szerencsétlenek, azért mert a barátaid voltunk!« A nép éppen úgy beszélt, mint a törzsfőnökök. Kértek, hogy eskü alatt kötelezzem magamat, hogy nem fogom őket elhagyni. Többféle vigalmat rendeztem a szambarive főnökök és nép tiszteletére és semmit se mulasztottam el, hogy ismét felébreszszem bennük az annyira szükséges bizalmat. De a lelkem mélyén magamnak is ugyanannyi szük-

ségem volt a vigaszra, mert a rossz évszak közepén segély nélkül, csapatok nélkül, szóval elhagyatva láttam magamat.

Deczember 14-én egy periagua érkezett egy malayi nővel, a ki egyedül élte túl az angol hajó elpusztulását. Ez a nő elbeszélte, hogy az említett hajó Bombayból indúlt el tizenhat ágyúval és száz emberből álló legénységgel, a rakománya pedig selyemből, egyéb indiai árúkból, lőfegyverekből és égett borból állt; Bombayból való elindulásuk után a Johanna szigeten állomást tartottak; Madagaszkárra megérkezvén iparkodtak néhány bennszülöttel beszélni, de ez nem sikerült nekik, jóllehet a csónakjaik több ízben kikötöttek a partokon; valahányszor a csónakok közeledtek, mindannyiszor a bennszülöttek fegyveresen megakadályozták a partraszállást vagy elfutottak, végre egy vihar lepte meg a hajót, a mely kénytelen volt a parttól bizonyos távolságra horgonyt vetni és miután kigyuladt volna, a legénység a csónakokra rohant, hogy kijuthasson a partra; a három közűl kettő elsülyedt a rájuk menekültek túlságos nagy száma miatt, csupán egyetlen ladik ért partra hét emberrel, ide értve a hajó parancsnokát. A parancsnok, hat emberével együtt meghalt, s csupán ő maradt életben.

15-én a kémeim visszatértek és megerősítették a hírt, hogy a szeklávok nagy háborúra készülnek ellenünk és csupán a rossz évszak megszünését várják mielőtt síkra szállnának harminczezer emberrel. Csakugyan követeket küldtek különböző tartományokba, a törzsfőnökök megnyerésére, de sokkal inkább bíznak a saját erejükben és azzal hízelegnek maguknak, hogy a francziák nem mernek szembeszállni velük és míg erődeikben körűl lesznek kerítve, a szeklávoknak idejük marad szövetségeseinket legyőzni és a hozzájuk

való csatlakozásra kényszeríteni. E hírek, noha a telep mostani helyzeténél és körűlményeinél fogva nagyon kellemetlenek voltak, mégis némi vigaszt nyújtottak, mert biztosítva voltam az iránt, hogy a szeklávok békében fognak bennünket hagyni az egész rossz évszak alatt és remélhettem, hogy az oly régóta várt segély időközben megérkezhetik.

16-án több megbizottat küldtem ki a sziget éjszaki és déli részeire, a főnököket értesíteni a szeklávok mozdulatai felől és egyszersmind megizentem nekik, hogy készen álljanak, hozzám csatlakozni a legelső parancsra. Ezenkívül azt is tudattam velük, hogy a telep ellenségei gyanánt fogom tekinteni mindazokat, a kik a szeklávokat bármily ürügy alatt befogadnák.

18-án jelentést kaptam, hogy a szaphirobaik és antamburok fönökei egy gyülekezet egybehívását kérik és békéért esedeznek.

21-én a szaphirobai és antamburi főnökök Cabarra bocsáttattak. Előterjesztették, hogy miután a háború viszontagságai és szerencsétlenségei megfosztották tartományuktól és a hontalan csavargók aljas és megvetendő sorsára juttatták őket, egyhangúlag elhatározták, feltétlenűl megadni magukat és csupán előbbi tartományuk egy részét kérik mívelésre, a nélkül, hogy igényt tartanának a tulajdonjogra, a mely jog szerint a szambariveket illeti. Végűl esedeztek, hogy a menynyiben szerencsétlenségükre a kérésük meg nem hallgattatnék, legalább engedtessék meg nekik, hogy a saját hazájukban halhassanak meg. Tolmácsaim által értesítve levén töredelmes bűnbánatuk őszinteségéről, miután a telep érdeke azt kívánta, hogy a tartomány minél sűrűbben legyen benépesítve, megbocsátottam nekik és a törzsfőnökök letették a hodolati és hűségi esküt.

24-én a hegyről egy kétárboczos hajó közeledését jelezték.

26-án déltájban a hajó horgonyt vetett a D'Aiguillon sziget közelében és De Sanglier lovag, százados, a kit az Isle de Francera küldtem, bemutatta az általa toborzott négy újonczot. Ennyiből állt az Isle de Franceról küldött segély. Egész nap az érkezett iratok átolvasásával voltam elfoglalva, azt remélvén, hogy valamely rendeletet vagy levelet találok a minisztertől, de semmit se találtam ama gúnyolódásokon kívül, a melyekkel De Ternay és Maillart urak levelei tele voltak. Sanglier lovag értesített, hogy több rendbeli pert indítottak ellenem az Isle de Franceon és mindenféle gyalázkodás, rágalom és gazság felhasználtatik megbuktatásomra. De e dolgokat hallgatással mellőzöm, mivel nem tartoznak a műveleteimhez.

27-én a De Ternay által küldött és mint önkényteseket alkalmazandó négy újonczot még egyszer bemutatták. De Ternay úr azt állította, hogy az államnak tett szolgálatot, midőn olyan embereket küldött hozzám, a kiknek egész múltjok megrovandó kicsapongásokból és természetellenes bűnökből állt. Elhallgatom a neveiket a családjaik kedvéért, de nem hiszem, hogy a saját jószántukból jöttek Madagaszkárra. Ez a sziget valóban próbaköve az emberek magaviseletének. Ugyanekkor értesűltem boldog emlékezetű XV. Lajos Ő felsége haláláról és XVI. Lajos Ő felsége szerencsés trónraléptéről. Hasonlókép megtudtam, hogy a miniszterium változott és attól tartottam, hogy ezen oknál fogva a segély késni fog és valószínűleg kénytelen leszek működési tervemet módosítani. Szóval, mindezek a körűlmények akadályoztak a cselekvésben. Nem volt egyéb támaszom a türelemnél, szilárdság-

nál és ama reménynél, hogy a jövőt elborító fátyol végre le fog hullani.

Január 1-én 1776. A csapataim és a főraktár számadásainak felszerelésével voltam elfoglalva, a melyeket a saját erszényemből fedeztem.

10-én Ő felsége szállítóhajója, a »Dauphin« Tromelin hadnagy parancsnoksága alatt elhagyta az Isle de Franceot és a Secheyles szigetekre indúlt. A telepen megállapodott élelmiszerekért, a melyeket kiszolgáltattam neki.

11-én megérkezett Ő felsége briggje a »Coureur«, a melyet Mozambiquebe küldtem volt. E hajó parancsnoka arról értesített, hogy kénytelen volt az Isle de Franceon horgonyt vetni és csak nagyon kevés rabszolgát vásárolhatott. Ez a jelentés engem nagyon meglepett, mert az árúczikkek, a melyekkel őt elútazása előtt a főraktárból elláttuk, nagyon jelentékenyek voltak. Ennélfogva egy tisztet küldtem a hajóra, hogy hallgassa ki a tiszteket és a legénységet a mozambiquei üzletek felől és magam is utána mentem, hogy segítségére legyek a kihallgatásnál. Ezen a réven megtudtam, hogy a hajóparancsnok az Isle de Franceon negyvenkét szerecsent adott el, a kiket a rakománya és a rizs árán vásárolt. Ennélfogva letartóztattam és őrizet alá helyeztettem őt a saját hajóján. Három Isle de Francei ember a partra küldetett, az egyik szabónak, a másik műasztalosnak, a harmadik írónak mondta magát. Mind a hárman betegek voltak és a kórházból küldték ide őket, kétségkívül azért, hogy Madagaszkáron a halottak számát szaporítsák.

12-én jelentést kaptam, hogy Kunifaluesz Rohandrián magát a telep védelme alá szándékozik helyezni, hogy ellentállhasson a szeklávoknak, a kik őt fenye-

getik és a kiknek csapatai a határainkon már egész falukat fel is gyújtottak.

13-án két szambarive főnök, a kik erősen ragaszkodtak a személyemhez, arról értesített, hogy a szeklávok királya titkos követet küldött Hiavihoz, a foulpointi királyhoz és törzsfőnökhöz, fellázítandó őt a telep ellen és hogy Hiavi e czélból már gyülekezetet is hívott egybe, a melyen a szeklávok követei azt az ajánlatot tették Hiavinak, hogy támogatni fogják uralmát az összes keleti partvidéken, ha háborút indít a telep ellen. De Hiavi nem akart beleegyezni, mert a mint mondá, a király nem képes ellentállni a francziáknak, a kiknek Fangafudijai vagyis boszorkánymesterei erősebbek a szerecsenekéinél; ezenfelül a báró, ismervén a csillagok járását, mindenről értesül, a mi ellene terveztetik és végre ő, (Hiavi) eskü alatt kötelezvén magát, hogy hű lesz a telephez, nem bátorkodik ellene semmiféle merényletet intézni, mert meg van róla győződve, hogy azonnal meghalna, ha megszegné esküjét.

14-én teljesen benne voltunk a kedvezőtlen évszakban. Azt mondtam magamban, ha ez az évszak elcsigáz bennünket és a segély nem érkezik meg, el fogjuk mondhatni Virgillel: Sic vos non vobis nidificatis aves.

Értesítést kaptam, hogy Hiavi, daczára a szeklávoknak adott feleletének, hozzájuk húzott és ellátta őket fegyverekkel és lőszerekkel. Ez a viselkedése engem arra indított, hogy a tekintélyét szűkebb korlátok közé szorítsam, a mi könnyű dolog volt, mert csupán arról kellett meggyőznöm az európaiaktól származott mulát törzsfőnököket, hogy Hiavi és a szeklávok szövetkezése folytán szolgaságra fognak jutni, és ha egyszer kénytelenek lesznek Hiavinak engedelmes-

kedni, csakhamar össze fogják őket téveszteni Hiavi rabszolgáival. Heves véralkatuk következtében mohón kaptak volna az alkalmon, felszabadítani magukat Hiavi uralma alól, a telephez való teljes csatlakozás által; de végre mégis elsőséget adtam szelidebb módoknak a béke fenntartására a keleti partokon.

15-től 20-ig több rendbeli Cabart tartottam és megbizottakat küldtem ki az ellenség mozdulatainak megfigyelésére.

21-én a kormányzó új háza elkészűlt és annál nagyobb megelégedéssel költöztem bele, mert eddig nagyon kényelmetlenűl laktam és ennek hatását az egészségem meg is érezte.

22-én a szambarive főnökök értesítettek, hogy a szeklávok csatlakozásra hívták fel őket a fehérek ellen; de az ő nemzetük lőport, golyót és kovát küldött nekik (a mi a háború jele volt) és azt izente, hogy a szambarivek őszintén csatlakoztak hozzám, az én ellenségeimet a saját ellenségeikül tekintik és nem fogják a szeklávokat azzal fárasztani, hogy magukat általuk felkerestessék, mert maguk szándékoznak eléjük menni. Vigalmat rendeztem e derék nemzet tiszteletére.

23-án a tolmácsom jelentette, hogy a szambarivek több főnököket elküldtek különböző tartományokba a népeket felszóllítandók a csatlakozásra, a szeklávok ellen indítandó háborúban. Ez a derék nemzet kihirdette, hogy mindazokat, a kik nem csatlakoznak hozzá, ellenségei gyanánt fogja tekinteni és tűzzel-vassal fog pusztítani a tartományaikban. E nagyfokú ragaszkodás engem mélyen meghatott és buzgón óhajtottam, hogy alkalmam nyíljék e jó népet meggyőzni rokonszenvemről.

24-én biztos hírt kaptam a felől, hogy a fariavák és betalimenek újból megkezdték a háborút Hiavi

ellen, és hogy a saját népe is fellázadt ellene, azért, mert esküt váltott a szeklávokkal. Ezt a hírt csakhamar követte a segélykérés Hiavi részéről és éppen ez volt az, a mit vártam.

25-én az antamburok főnökei izenetet küldtek, hogy a határaik mellett megtelepült szekláv főnökök közűl többen vonakodnak fegyvert ragadni a telep ellen és a királyuk boszúját elkerülendők egy csapat közülök menedéket keresett az antamburoknál és egyebütt, Kunifaloesz főnökük vezetése alatt, a ki ezt az értesítést küldte és nem sokára személyesen is fel fog engem keresni.

29-én Diafaik, a machineranonok főnöke és Hiavi meghitt embere, eljött segélyt kérni ellenségei ellen és egyúttal panaszkodott, hogy a mint híre jár, elhagytam volna Hiavit. Feltétlenül szükségesnek vélte tehát, hogy mellette nyilatkozzam, mert csak az által lehet lecsillapítani a saját alattvalói közt támadt zavarokat és lázongásokat. Én azt feleltem, hogy Hiavi maga az oka annak, hogy bajba került; ő maga adott okot az ellenségeinek, hogy megint hadat indítsanak ellene, mert szövetségre lépett a szeklávokkal a kormány ellen; az ő saját eljárása szolgált intelműl a betaliméneknek és fariaváknak, a kik engem Hiavi összes cselszövényeiről értesítettek. Fauna törzsfőnököt e kijelentésem oly nagy zavarba ejtette, hogy a lábaim elé borúlt, bocsánatot kért Hiavi nevében és igérkezett, hogy az urát vissza fogja terelni a kötelesség ösvényére. Utolsó feleletemben határozottan követeltem, hogy Hiavi hozzám küldje az öcsesét ötszáz emberrel, megparancsolja neki, hogy harczra szálljon a szeklávok ellen és ezenfelűl nyilvánosan tagadja meg a szövetkezését ezzel a nemzettel. Megigértem annak a kieszközlését, hogy időközben az

ellenségei semmiféle merényletet se kövessenek el ellene, de kijelentettem azt is, hogy ha a részéről csak árnyékát is tapasztalnám a vonakodásnak, azonnal nyiltan az ellenségeihez fogok csatlakozni.

Alig képzelhető, mily óvatos bánásmódot tartottam szükségesnek alkalmazni a bennszülöttekkel szemben. Itt a forradalmak oly váratlanúl szoktak kitörni, hogy megakadályozásukra kénytelen voltam szónokká lenni, a nemzetek jellemének megfelelőleg. Nagyon szerencsétlen körülmény volt, hogy nem rendelkeztem elégséges erővel; a legcsekélyebb fegyveres segély is képessé tett volna olyan forradalmakat előidézni, a melyeket éppen czélszerűeknek tartottam volna; de nem levén több emberem száznál, a kik a fáradságtól ki voltak merűlve és a különböző telepeink által elfoglalva tartott száznyolczvan lieunyi partvidéket se voltak képesek megőrizni, lehetetlen volt annyi akadályt legyőzni máskép, mint fortélyok vagy cselszövények által, pedig nagyon szomorú helyzet az egy katonára nézve, ha műveleteit csupán a szobából intézheti unalmas és nem tisztességes módon.

Február 1-jén a hegyről egy hajó közeledését jelezték.

2-án a jelző még mindig látható volt, de nem bírtam egyebet felfedezni egy kis hajónál, a mely magánemberé lehetett, a kit balszerencséje kalózságra vagy kém szolgálatok teljesítésére kárhoztatott.

3-án az antamburok és szaphirobaik főnökei megjelentek előttem és kijelentvén, hogy a telephez való ragaszkodásukat akarják tanúsítani, felkérnek, fogadnék el ezerötszáz fegyverest a nemzetükből segítségűl a szeklávok ellen. »Ez jó hír! kiáltám; derék szambarivejeim példája más nemzeteket is hasonló magaviseletre fog ösztönözni.

A »Lizard« nevű magánhajó horgonyt vetett a révben és parancsnoka St. Etheard úr a rakományát, a mely posztóból, égettborból és czukorból állt, felajánlotta megvásárlásra, a király számlájára.

8-án biztos hírt kaptam a szeklávok előnyomulásáról a határaink felé.

9-ke és 15-ke közt megszemléltem állomásainkat és meggyőződtem róla, hogy a tüzérség kellően használható állapotban volt.

Tisztjeim a bennszülöttektől értesülvén a szeklávok közeledéséről és ismervén csapataik elcsigázott állapotát, nem csekély rémületbe estek és nem mulasztották el, néhányat a tudomásukra jutott körülmények felől ismételni előttem, minthogy engem színleg nyugodtnak láttak és e válságos helyzetben azt hitték, hogy nincs tudomásom az ellenségeink mozdulatairól.

17-től 23-ig megtisztíttattam a Lajos-erőd környékét, hogy hamarább észrevehessem az ellenség közeledését és főleg gondoskodtam tűzgolyók, röppentyűk és tüzes lándzsák elkészítése felől, hogy az ellenség zaklatásait meggátolhassam.

23-án az Antivarai és Angontzi tartományok főnökei megjelentek és ötszáz harczost ajánlottak fel. Ez a hír némi csekély vigaszt nyújtott és kezdtem némileg nyugodtabban nézni a szerencsétlen események elé, a melyek a telepet fenyegették. A kedvezőtlen évszak nagyján most már túl voltunk és a betegeink száma csekélyebbnek bizonyúlt, mintsem vártam.

Lambuin, az éjszaki részek királyának követei megérkeztek és egy gyülekezet egybehívását kérték. A fejedelmük nevében kijelentették, hogy ő már síkra szállt és kész megtámadni a szeklávokat, csupán az én parancsaimat várja. E törzsfőnök rendes kereskedési viszonyba szándékozott lépni a teleppel, annak

védelmét a maga számára és tekintélyének fenntartására biztosítandó. Ez az ajánlat csakis a legnagyobb előnyöket eredményezhette a telepre nézve.

2-án jelentették Kunifaloesz törzsfőnök követeinek megérkezését, a kik arról értesítettek, hogy az urok közeledik Rozai, a szeklávok királya unokatestvérének kiséretében. Ezen utóbbit a rokona kiűzte a hazájából és nyilván azért jött, hogy a jelen körülményeket boszúja érdekében felhasználja. Miután Kunifaloesz törzsfőnök követeit a barátság minden tanújeleivel elhalmoztam volna, néhány kémet küldtem eléje azon utasítással, hogy szemmel tartsák a magaviseletét és elejét vegyék minden esetleges meglepetésnek.

Kunifaloesz törzsfőnök, a Szantianak tartomány birtokosa, tizennyolcz év óta a szeklávok hűbérese volt, a kik gyakran pusztítottak a tartománya területén, adószedés ürügye alatt. Ennélfogva okom volt hinni, hogy idejövetelének czélja nem egyéb, mint felszabadítani magát a szeklávok uralma alól, a telep segélyével. E törzsfőnök átpártolása a szeklávok erejét jelentékenyen csökkenteni igérkezett, miután példája másokat is utánzásra fog csábítani. Rozai, a szekláv-főnök, a ki vele jött, a nemzet uralkodó családjából származott, a melynek koronáját a mostani király bitorolta. Ezen utóbbi a lakósok váratlan fellázadását felhasználván, az ország urává tette magát és a régi uralkodó családot irgalom nélkül szolgaságra kárhoztatta. Bizonyos voltam a felől, hogy Rozainak sok párthíve van a nemzete közt, a kik őt bizonyos jelentőségű haderő élén látván, hozzá fognak csatlakozni. Mindezen körűlmények okot nyújtottak remélnem, hogy ez évben nagy előnyöket biztosíthatok magamnak egy hadjáratból és ha a várt segítség megérkezett volna, kétségkívül koczkáztatom is a döntő csa-

pást. Miután az alább leirandó háború a szeklávok országával is összefüggésben áll, czélszerü lesz némi fogalmat nyújtanom e királyság és nemzete felől.

LEÍRÁSA A SZEKLÁVOK KIRÁLYSÁGÁNAK, A MELYET BOJANÁNAK NEVEZNEK.

Márczius 1776. A szeklávok királysága a Masszaheli öböltől fogva Madagaszkár nyugati partjain terül el, a melyek párisi hosszúság 40° 20′ és 42° és a déli szélesség 14°- és 16°-a közt feküsznek. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ezt a királyságot nem szabad összetéveszteni a szeklávok régi királyságával, a mely sokkal messzebb dél felé terjed el és többé nincs ugyanazon törzsfőnöknek alávetve. A szeklávok legelső törzsfőnöke, a ki emberi emlékezetet meghaladó idők óta viselte a királyi czímet, kényúri hatalmat gyakorol. Az egész népe csupa rabszolgákból áll, ő nevezi ki a főnököket, a kik a különböző tartományokat kormányozzák. Az egész lakosság vagyona és élete az ő kezében van. Folyvást talpon tart háromezer fegyveresből álló hadsereget. Hatalma, a melylyel gyakran visszaél, félelmessé teszi őt szerencsétlen népe előtt, a mely halálosan gyűlöli.

A Johanna, Comoro és Mayotto szigeteken lakó arabok, Maronvaiban a szeklávok fővárosában kereskedelmi telepet alapítottak, a mely mindenkor el van látva különböző árúczikkekkel, ú. m. Surah szövetekkel, fésükkel, ezüst karpereczekkel, arany függőkkel, üveg gyöngyökkel, borotvákkal, késekkel stb. a a melyekért bőröket, tömjént, benzoet, ambrát, viaszt

és deszkát cserélnek be. Az a kényelem, a melyet a szeklávok királyának az arabokkal való kereskedés biztosít és az a körülmény, hogy eddig könnyű szerrel kapott fegyvereket, lőport és égettbort, részint a Madagaszkárt érintő magánhajókról, részint pedig hűbér fejében a különböző keleti parti tartományokból, ellenszenvet ébresztett benne ama gondolat iránt, hogy közvetlen kereskedelmi összeköttetésbe lépjen a francziákkal. Az is igaz lehet, hogy az arabok, a velük versenyző kereskedelmünk ellen való irígykedésükben, a telep érdekeivel ellentétes érzelmeket ébresztettek benne. De miután megérkezésem óta a keleti parti tartományok lerázták magukról az igát és nem szállítanak többé se fegyvereket, se hadiszereket, a szeklávokat könnyen tönkre lehet tenni.

A szeklávok országa nagy jólétnek látszik örvendeni. A terület lapályos, kevés az erdő rajta, számtalan szép folyóvíz szeli át, számos óriási síkságain ezer számra barangol vad állapotban a szarvasmarha, a mely azé, a ki meg tudja fogni. A szeklávok királya harminczezer embernyi hadsereget állíthatna a síkra, ha bírná a népei szeretetét; de ez a nép, a háború legelső előjeleire, a keleti partok felé fekvő hegyek közé szokott menekűlni. E kivándorlások következtében több külömböző nemzet alakúlt. Mióta a szigeten megérkeztem, folyvást tartottam egyes csapatokat részint a szeklávok országában, részint a határszéleken és csapataim soha se tapasztaltak olyan zavargásokat, a milyenek a keleti részeken napirenden vannak. Ennélfogva meg vagyok róla győződve, hogy a nyugati partvidék kedvezőbb volna az európaiakra nézve. Ezen előny, párosúlva több kitünő kikötő birtokával, a melyekből az afrikai partokkal lehet közlekedni, megérdemli, hogy az itt székelő kormányzó

minden lehetőt elkövessen ezen ország megnyerésére, s e czél elérésére semmi egyéb se szükséges, mint az összes keleti partok lakóit a saját pártjára hóditani a szeklávok ellen. Most a legszerencsésebbb alkalom kínálkozott, mert miután a szeklávok királya hadat izent a telep ellen, nem kellett többé a védelmi müveletekre szorítkoznunk. De a csapataim elgyöngült állapota és rendkívüli szűkölködése nagyon is alkalmas volt a hevem lehűtésére.

Egy futár Foul-Pointból azt a jó hírt hozta, hogy Hiavi a legőszintébb megbánását fejezte ki a szeklávokkal való esküváltása miatt és hibáját jóvá teendő, tizenkétszáz harczost küldött a segítségemre.

6-án végre megérkezett Kunifaloesz törzsfönök. Parancsot adtam, hogy 8-án tartassék meg a gyülekezet, a melyre meghívtam a szambarivek, szaphirobaik, antamburok, antavakák és antavoliszbaik fönökeit is. Miután a tanácskozás megkezdődött, Kunifaloesz beszédet intézett hozzám. Leírom a beszédet szó szerint, hogy azok, a kik utánam fognak következni, megismerkedjenek a szerecsenek beszédmódjával. »Én Kunifaloesz, a Szantianak faj szerencsétlen főnöke, a ki a hadi törvények értelmében alá vagyok vetve a szeklávoknak, megjelentem, megadni azt, a mivel tartozom a nagy harczosnak és a fehér emberek nagy főnökének, a kinek a neve legyen áldott és a kinek a karját támogassa az Isten ereje. Megértvén, hogy igazak a hírek, a melyek azt állítják, hogy a szeklávok háborút akarnak indítani ellened, ide siettem felajánlani neked a karomat és a népem karját. Rendelkezzél a javainkkal tetszésed szerint. Az én javaim és a gyermekeimé örökké a tieid lesznek. Méltóztassál elfogadni esküriket és meggyőződni arról, hogy Kunifaloesz nem ismer kívüled más urat.

E beszédet örömkiáltás követte, a melyet e főnök mintegy háromszáz harczosból álló kisérete több ízben ismételt. Én azután következőleg feleltem: »A te hírneved, barátom és szerencsétlenségeid már régtől fogva biztosították védelmemet a számodra. Nem ismeretlenek előttem sem a jogos követeléseid, se méltó boszúságod a szeklávok bitorlója ellenében és légy róla meggyőződve, hogy az én karom támogatni fogja a tiedet. De a mi meghódolásodat illeti, azt mondom, hogy tévedésben vagy. Tudd meg, hogy nem egyezik össze elveimmel, a derék madagaszkári nemzeteket szolgaságra juttatni. Csupán barátságot követelek magam iránt és ragaszkodást ama szövetséghez, a mely fennáll ama nemzetek közt, a melyeknek képviselői itt egybegyülekeztek. Nincs egyéb szándékom, mint téged érdekeink felől értesíteni, a kereskedelem előnyeit megmagyarázni és felvilágosításokat adni, a melyek boldogulásodra vezethetnek. Ha elhatároztad a közös érdekeinkhez való csatlakozást, akkor esküvel fogod magadat hűségre kötelezni a szövetség iránt és meg fogod érteni a parancsokat azoknak az ajkairól, a kik esetleg utánam következhetnek.«

A törzsfőnök, alig hogy a válaszomat meghallotta, azonnal kért, hogy letehesse a hűségi esküt, kötelezvén magát, hogy a telepnek ugyan olyan hűbért fog fizetni, mint a szeklávoknak fizetett és egyúttal ezer harczost ajánlott fel a nemzetebeliekből, a kik a körülményekhez képest az én parancsaim alá fognak rendeltetni. E kijelentés után az eskületétel szertartása következett, a mely a képzelhető legnagyobb ünnepélyességgel ment véghez. Alig hogy a szertartás elvégződött, Rozai, szekláv törzsfőnök, a ki Kunifaloeszszel együtt érkezett, a következő beszédet intézte hozzám. »Én, Rozai, Bojana szerencsétlen fejedelme,

lábaidhoz borulok védelemért, kénytelen levén idegeneknél keresni segélyt királyságom bitorlójának igazságtalansága ellen, a ki nem elégszik azzal, hogy megfosztott az országomtól, hanem a nejeimet és gyermekeimet is rabszolgaságban tartja. A nép azt beszéli rólad, hogy a szerencsétlenek atyjának nevezed magadat, ne utasítsd tehát vissza egy fejedelem kérését, a ki a segélyedért folyamodik. Meghódolásom jeléül fogadd el eskümet és ezentúl bízvást hű barátaid közé számíthatsz engem.«

A válaszom következőleg hangzott: »Rozai fejedelmet, a ki a telep és a szövetséges nemzetek pártfogását kéri, annyival inkább biztosítom fegyvereink állandó és kitartó támogatásáról, mivel szerencsétlensége mellette tanúskodik, ilyen tanúskodás pedig minden időben támaszra talált az igazságtalanság és elnyomatás ellen. Rozai fejedelem pedig az eskü letétele által biztosítsa magának a pártfogásunkat.«

Miután ekkép a szerencsétlen törzsfőnököt megnyugtattam, hozzá és Kunifaloesz főnökhöz fordúltam, figyelmeztetvén mindkettőjüket, hogy jól megfontolják a mit tettek, mikor eskü alatt csatlakoztak a telep érdekeihez, a melynek pártfogását ezúttal biztosították maguknak mindaddig, míg elvállalt kötelezettségeikhez hívek maradnak; ha ellenben szerencsétlenségükre megszegnék esküjöket, akkor nem állna többé a hatalmamban elhárítani ama végzetes következményeket, a melyeket ez az esküszegés magukra, családaikra és alattvalóikra nézve maga után vonna.

9-én, 10-én és 11-én a keleti partok főnökei vigalmakat rendeztek Kunifaloesz és Rozai tiszteletére. Derék szambarivejeim ezúttal különösen kitettek magukért. A vigalmak után Kunifaloesz és Rozai főnökök azt kérték, hogy elbocsáttassanak és táborba

szállhassanak a szeklávok ellen. Hasonlóképen értesítettek engem, hogy haladék nélkül megbizottakat fognak küldeni a szeklávok uralma alá tartozó különféle tartományokba, a lakosságot megnyerendők Rozai pártjára és kegyelmet, oltalmat kértek mindazok részére, a kik a ligájukhoz fognak csatlakozni.

12-én Lambarol törzsfőnök érkezett meg tizenkét felszerelt csónakkal és kétszáz harczossal. Értesített, hogy a telep segítségére jött és fehér ember fia levén a legelsők közt akart lenni a harczban, és hogy a szeklávok országából visszatért több alattvalójának jelentése szerint az ellenség már csak öt napi járó földnyire van a határainktól. Ajánlkozott kémszemlére menni azon esetre, ha az ajánlatát elfogadnám. Szivélyesen fogadtam e törzsfőnököt, de különböző okaim voltak őt a magam közelében tartani.

13-án, a tolmácsom tudósított, hogy embereinek jelentése szerint a különböző tartományok főnökei követeket szándékoznak hozzám küldeni azzal a kérdéssel, vajjon a szeklávok megérkezését bezárkozva szándékozom-e bevárni, avagy talán félek eléjük menni? Arról is értesültem, hogy a főnökök feltétlen bizalommal viseltetnek irányomban, de attól tartanak, hogy tisztán védelmi állásban maradván, tartományaikat áldozatúl fogom odadobni a szeklávok pusztításainak. Ez a jelentés arra az elhatározásra bírt, hogy hasznomra fordítsam a dolgok ezen állapotát és érdekeinknek megnyerjem a partvidék összes lakosságát, a melynek főnökei annál készségesebben fognak velem együtt síkra szállni, mivel tartományaik meg lesznek oltalmazva a szeklávok pusztításai elől, mialatt ők maguk az ellenség ellen harczolnak.

Ekkép végre ismét egy fontos ügygyel voltam elfoglalva, a melylyel szemben el kellett határoznom,

hogy az európaiak segélye vagy támogatása nélkül koczkáztassak-e egy nagy horderejű műveletet egy maroknyi emberrel. Mindazonáltal szerencsére a rossz évszak elvégződött és embereim egészségi állapota olyan volt, hogy bátorságuk ellensúlyozhatta helyzetünk kedvezőtlen voltát.

14-én a szambarive főnökök meglátogattak és bemutatták nekem a különböző tartományok néhány követét, a kiket illető nemzeteik küldtek azon értesítéssel, hogy valamennyien készek síkra szállni és csupán tőlem várják ama nap kitűzését, a melyen hozzánk csatlakozzanak. Erre azt feleltem, hogy miután a kelleténél több emberem van ahhoz, hogy a szeklávokat megakadályozhassam az ellenségeskedések folytatásában a határainkon, egyelőre elhatároztam, szövetségeseinket fel nem szóllítani a hozzánk való csatlakozásra, nehogy a földjeik mívelése félbeszakítást szenvedjen. De miután nem vagyok képes ellentállni sürgető kéréseiknek és önkénytes ajánlataiknak, elfogadom a segítségüket és részesíteni fogom őket a szeklávok megfenyíttetésének dicsőségében, következőleg el fogom küldeni futáraimat, az összes partvidék lakosságát értesítendő azon elhatározásomról, hogy táborba fogok szállni a jövő hónap végén és egyenesen az ellenség ellen indúlván, kényszeríteni fogom őt a csata elfogadására.

Alig végeztem el beszédemet, mikor mindnyájan egyhangulag felkiáltottak: »A szeklávok le fognak győzetni és rabszolgáinkká lesznek!« A nap hátralevö része táncz és harczi dalok éneklése közt telt el. Én azon a ponton álltam, hogy igen komoly ügybe bonyolódjam, minden segítség vagy parancs nélkül az udvar részéről, a mely e perczben talán már el volt határozva, az Isle de France kormányzói hazug jelentései

következtében, feladni a telepet és visszahívni a csapataimat. Már három év múlt el a nélkül, hogy csak a legcsekélyebb parancsot is kaptam volna a szolgálatomat illetőleg.

15-én, hosszas megfontolás után végre elhatároztam, hadat izenni a szeklávoknak és rendeletet küldeni az összes törzsfőnökökhöz, hogy április végén legkiválóbb harczosaik kiséretében a zászlóm alatt egybegyülekezzenek.

Nem levén elégséges számú csapatom a tábori ágyúk körűli szolgálatra, elkezdtem a mozambiquei rabszolgákat betanítani a velük való bánásra.

20-án meghagytam összes tisztjeimnek, hogy április elsejére megjelenjenek a Lajos-erődbe, haditanácsra, mert nem akartam, hogy okom legyen bárminemű szemrehányást tenni magamnak ily kényes ügyben, a melynek koczkáztatását ellenfeleim hibámúl róhatták volna fel. A mozambiquei rabszolgák nagy előmeneteleket tettek és kezdték megszokni az ágyúk robaját és manövereit: A szolgálat érdekében minden ágyú mellé egy tüzért rendeltem ki, önkényteseim közűl, egy segéddel és négy mozambiqueivel. Kilencz ágyú állt a rendelkezésemre, ezek közt kettő, egy-egy fontos golyóra. Nagy okom volt megelégedve lenni a mozambiqueiek előmenetelével, mert 25-én már igen jól kezelték az ágyúkat az európaiak segítsége vagy vezénylete nélkül is.

27-én a kémeim visszatértek a szeklávoktól és azt jelentették, hogy az ellenség megállapodott az antanquinek tartományában és egy nagyszámú csapat csatlakozását várja, továbbá, hogy a szeklávok a telepet egyenesen megtámadni s egyidejűleg a határszéleken pusztítani szándékoznak, a melyeknek lakossága az erdőkbe menekűlt és csupán a megérkezésünket várja, hogy hozzánk csatlakozzék.

Április 1-én a nagy haditanács megtartatott (lásd a határozatát a mellékletek közt) és megállapíttatott, hogy a csapatok két részre osztassanak, az egyiknek De Sanglier lovag, százados és távollétemben főparancsnoki helyettesem vezénylete alatt feladata lesz őrizni állomásainkat Louisbourgban, a Szt. János és az Ágoston erődben; míg a második az én parancsaim alatt azonnal síkra száll és a háborút meginditja a szekiávok határain, feltartóztatván az ellenséget mindaddig, míg a várt segélycsapatok vagy rendeletek megérkeznek. A haditanács határozatának megállapíttatása után azonnal felvonattam a vörös lobogót, mint a szigeten jól ismert háború-jelvényt.

2-án a csapataimmal gyakorlatokat tartottam. A tüzérség igen jól működött és önkénytesim közt kevés volt, a kiben meg ne bízhattam volna, hogy kétszáz lépésről lelövi a maga emberét és ez bizonyossá tett engem a felöl, hogy e tekintetben messze felűlmulom az ellenséget; de nehogy a hadjárat igazgatásában zavar álljon elő, megállapítottam a következő csatarendet, a mely magában foglalja a parancsnokságom alatt állott összes haderőt, négyezer egyszáz tizenhárom embernyi létszámban és három hadosztályban, a melyek a telep hadseregét képezték.

Balszárny.

Parancsnok:	Ember
Le Cerf százados	1
Corbi, hadnagy	1
Le Maitre, tolmács	1
D'Ecole, tolmács	1
Önkénytes	112
Három ágyú.	

	Ember
Áthozat .	116
Tüzérségi szolgálatra:	
Tüzér	3
Mozambiquei parancsnok	2
Mozambiquei rabszolga	6
Bennszülött parancsnok	2
Bennszülött harczos	1000
	1129

D e r é k s e r e g.

Parancsnok:

Benyovszky báró	1
De la Tour lovag hadnagy	1
Evali, zászlótartó	1
Mayeur, tolmács	1
Önkénytes	64
Három ágyú.	
Tüzérségi szolgálatra:	
Tüzér	4
Mozambiquei parancsnok	2
Mozambiquei rabszolga	6
Bennszülött parancsnok	2
Bennszülött harczos	1800
	1882

J o b b s z á r n y.

Parancsnok:

De Mallendre százados	1
De la Boullaye, hadnagy	1
Diard, tolmács	1
Önkénytes	72
Három ágyú.	

		Fő
	Áthozat .	75
Tüzérségi szolgálatra:		
De la Min úr		1
Tüzér		2
Mozambiquei parancsnok		2
Mozambiquei rabszolga		6
Bennszülött parancsnok		2
Bennszülött harczos		1000
		1088
A kórházi szolgálatnál.		
Popengui főseborvos		1
Segéd seborvos		1
Mozambiquei rabszolga		12
	Összesen	4113

Ez volt a haderö, a melylyel síkra készültem szállni, de megjegyzendő, hogy e három hadosztálynak szaporodnia kellett ama csapatokkal, a melyeket a szövetségeseink tartoztak kiállítani, úgymint a jobbszárnyra háromezer hatszáz bennszülöttel; a deréksereghez ötezeret, a balszárnyra háromezer ötszázat, úgy hogy az összes haderő nem rúgott kevesebbre: tizenhatezer háromszáz tizenhárom embernél.

3-án kidolgoztam a rendeleteket De Sanglier lovag, helyettes főparancsnokom számára, hogy szándékaimhoz alkalmazhassa magát mindenben, a mi a gondjaira bízott állomások biztonságát illette. Hetvenhat fehér embert hagytam nála, négy tiszttel, százhúsz mozambiquei rabszolgát és hatszáz nyolczvan bennszülöttet, a mely haderö elég volt a parancsnoksága alatt levő állomások megvédelmezésére.

4-én a csapataimat a parancsnok iránt való engedelmességhez akarván szoktatni, tábort ütöttem a síkságon, egy lieunyire Louisbourgtól. E helyről

küldtem el még ugyanaz nap rendeleteimet a szövetségeseink főnökeihez, hogy a hónap végén jelenjenek meg Hirbayban, Mananhar közelében, tizenöt lieunyi távolságra jelenlegi táborunktól. Ezt a helyet azért választottam találkozási helyűl, mert ott könnyebben szerezhettem be élelmiszereket tizenhatezer ember számára, a kiknek élelmezése kimerítette volna a telep raktárait.

10-én küldötteim visszatértek és biztosítottak a felől, hogy az összes törzsfőnökök készen állnak az indulásra és még előbb lesznek Hirbayban, mint én. Ugyanez nap a szambarivek nagy hadi ünnepélyt rendeztek, az itteni szokás szerint. A szaphirobaik ugyanezt tették és az egész part mentén csupamerő örömtüzek látszottak.

11-én elkészítettem a miniszterhez intézett sürgönyeimet, a kinek jelentést küldtem műveleteimről.

12-től 15-ig még egyszer megtekintettem állomásainkat.

16-án, előnyomulásomat lehetőleg gyorsítani akarván, elrendeltem, hogy összes dereglyéink kijavítassanak a tüzérség és a lőszerek elszállítása céljából. Szövetségeseink kötelezték magukat, hatvan dereglyét küldeni a csapatok elszállítására, ennélfogva okom volt remélni, hogy 30-án útnak indulhatok és május 2-án megérkezhetem Hirbayban, a honnét az elindulást 4-ére tűztem ki, úgy, hogy 8-án vagy 9-én a hegyek túlsó oldalára érhessek és 10-én vagy 11-én megütközhessem az ellenséggel. A hadjárat többi része az ellenség magatartásától, vagyis inkább az udvar rendeleteitől fog függeni, melyeknek eddigelé ismeretlen és bizonytalan tartalma arra kötelezett, hogy a jelen körülmények közt ne bocsátkozzam be nagyon mélyen a háborúba.

18-án, az elindulásomat csak kevéssel megelőző napon, elhatározásommal tisztában levén, nem maradt egyéb hátra, mint a szerint cselekednem. Isten veletek hát, töprengések és elmélkedések. Ha a katonai kaland egyszer elkezdődött, hévvel kell azt folytatni.

Ugyanez nap Hiavi testvére, Mulem, megérkezett tizenkétszáz ötven harczossal és a rendelkezésemre bocsátotta magát; a harczosok, a kik vele jöttek testőrségemnek voltak szánva és Hiavi különösen kitüntette magát, a mennyiben csupa fiatal embereket szemelt ki, a kik közűl egy se volt öt láb és nyolcz hüvelyknyinél alacsonyabb termetű.

20-án, két futár, a kik éjszakról érkeztek, arról értesített, hogy az Antimananhar, Angotzi és Antiamak tartományok törzsfőnökei már úton vannak, háromezer harczossal, a kiknek fele a szárazföldi úton, a másik fele dereglyéken érkezik. Azt is hírül hozták, hogy e főnökök esküvel kötelezték magukat a lobogóimat el nem hagyni mindaddig, míg Szinamur, a szeklávok királya, hadifogságba nem jut. A közelgő hadsereget D'École tolmácsom vezette.

A hadjárat előkészületei és hadi mozdulataim nem fogják megengedni, hogy naplómat, napról napra, rendesen vezethessem, ennélfogva majd csak a visszaérkezésem után fogom újból folytatni.

A SZEKLÁVOK ELLEN VISELT HÁBORÚ TÖRTÉNETE.

Kis hajórajommal, a mely száz kilenczvenhárom dereglyéből állt, április 30-án elindultam és megállapodtam a D'Aiguillon szigeten, a hol a dereglyék

felett szemlét tartottam és a csapatok helyesebb beosztását eszközöltem.

Május 1-én 1776. Elindultunk a Louisbourgtól hét lieunyi távolságra fekvő Manambia felé, a hol egy kellemes síkságot találtam, a mely kiválóan alkalmas volt a táborozásra. Ugyanaz nap este a helybeli főnökök látogatását fogadtam. Takalunin, a legelőkelőbb törzsfőnök háromszáz harczost, hat dereglyét élelmiszerekkel megrakodva és harmincz ökröt bocsátott rendelkezésemre.

Május 2-én. A tábort feloszlatván elindultunk Tanszonba, a hol este érkeztünk meg és a Takalunin csapatát táborozva és élelmiszerekkel és szarvasmarhával ellátva találtuk. Az éj beállta előtt e vidék törzsfőnökei megjelentek üdvözlésemre és megajándékoztak tíz dereglyére való élelmiszerekkel és mézből és szirupból készült italokkal, valamint háromszáz fiatal emberrel, katonai szolgálatra.

3-án, éppen mikor hajóra akartam szállni, az útunkat folytatandó, küldöttek érkeztek Kunifaloesztől és tudósítottak, hogy több szekláv csapat lappang a vidéken és csupán a kedvező pillanatra vár, hogy rajtunk üssön. Azt is jelentették, hogy a saját főnökeik már táborba szálltak, de nagyon félnek, hogy a szeklávok, a kik túlnyomó erővel vannak, megérkezésem előtt sikerrel megtámadhatnák őket. A küldöttek jelentését meghallgatván, megparancsoltam nekik, hogy kövessenek és nehogy az élelmiszereinket kisérő csapatok valamelyik hegyszorosban megtámadtassanak, De Mallendre századosnak, a jobbszárny vezérének meghagytam, hogy őket a hadtestével fedezze.

Ezen elővigyázati intézkedés foganatosítása után folytattam útamat Hirbay felé, de az ellenkező szél

kényszerített horgonyt vettetnem Fontzimarunál. Az egyik dereglye, a melyen ágyúk voltak elhelyezve, egy sziklába ütődött és elsülyedt, egy másik lyukat kapott, néhány pedig megfeneklett, a minek következtében a bal szárnyat hátra kellett hagynom, azon utasítással, hogy halászszák ki az ágyúkat és szekereket, és szállítsák el Hirbaybe. Az itteni főnökök elláttak bennünket különböző tárgyakkal és dereglyékkel, hogy a hadosztályomat elszállíthassam a találkozási helyre, a hol 4-én szerencsésen megérkeztünk. De alig volt időnk tábort ütni, mikor a szerecsenek azt jelentették, hogy De Mallendre úr hadosztálya megtámadtatott a szeklávok által. E hír következtében tizenkét dereglyén önkényteseim és a bennszülöttek egy részét elküldtem a jobbszárny segítségére. Embereim csakhamar visszatértek azzal a hírrel, hogy a hadosztályt, csekély távolságra tőlünk, úton látták és hogy a csapatok egészen rendes állapotban látszottak lenni. Végre ezen utóbbiak is szerencsésen megérkeztek éjféltájban. A parancsnokuk értesített, hogy a szeklávok csakugyan megtámadták őket egy hegyszorosban, de az ellenség folyvást igen nagy távolságból lődözött rájuk, úgy hogy a golyói nem is találtak. Miután ezt észrevette, czélszerűbbnek tartotta egyenesen tovább haladni a találkozásra kitűzött hely felé, mintsem a megállapodás által zavart okozni.

5-én végre a balszárny megérkezett és egész haderőnk együtt volt. A főnökök által küldött harczosok száma napról napra növekedett és miután az élelmiszerek folytonos fogyasztása kellemetlen következményeket vonhatott maga után, kényszerítve láttam magamat, a hadi müveletek siettetésére.

7-én visszaküldtem Kunifalocsz követeit, hogy értesítsék öt előnyomulásomról. Ugyanaz nap értesi-

tést kaptam egy csapattól, a melyet kémszemlére küldtem volt ki, hogy a szeklávok eltűntek és visszavonúltak az Antonguin tartomány határai felé.

E jelentés következtében előre küldtem a jobbszárnyat, azon meghagyással, hogy a hegységet tisztítsa meg az ellenséges csapatoktól és magam is utána mentem egész hadseregemmel. Nagy fáradalmak és nehézségek közt keltünk át a Vohibay hegységen. Ágyúink, a melyeket szekerekre raktunk, nagy alkalmatlanságot okoztak e hegyes-völgyes vidéken. Sokkal jobban szerettem volna, ha hengereken lettek volna megerősítve.

Miután a hegyeken átkeltünk, tábort ütöttünk a Mananhar folyam partján, a hol az antimogol, antivojezon, antivohibey és a szambarive főnökök csatlakoztak hozzánk, közel négyezernyi jól felfegyverzett harczossal.

Ezen a helyen a csapataimnak két napi pihenőt engedtem és miután egy élelmiszer-raktárt szerveztem és annak védelmére a balszárny egy csapatát hátrahagytam volna, három hadoszlopra felosztva átmentünk egy erdőn, a mely hat lieunyi szélességben terjedt el keletről nyugatnak. Mikor az erdőből kiértünk, megpillantottam első hadosztályom táborát és vele szemközt három szekláv tábort. De miután embereim nagyon fáradtak voltak, elhatároztam elrejtőzve maradni az erdőszélen, hogy észre ne vehessen az ellenség, a melyet megtámadni szándékoztam, mihelyt a hadseregem kissé kipihente magát. E czélból értesítettem az első hadosztály parancsnokát a szándékomról, nehogy heves támadásom meglepje őt.

Hajnali három órakor hátvédet hagyván hátra podgyászaink biztosítására, egyenesen előnyomúltam az ellenség első tábora felé. Napkeltekor egy ágyú-

lövésnyire voltam tőle. Közeledésünkre több hadosztályban sorakoztak a táboruk előtt, a hol hajlandóknak látszottak velünk szembeszállni és azonnal elkezdték a tüzelést. Szövetségeseink szerecsen csapatai a tilalmam daczára viszonozták a lövéseket, a minek következtében kénytelen voltam előre parancsolni az ágyúimat. Húsz ágyúlövés futásra kényszerítette az ellenséget, a mely elhagyta az első tábort. E táboron megállapodás nélkül keresztűl mentem és a második ellen indúltam, a melyet azonban már az első hadosztályom kezei közt találtam.

Az ellenség látván két táborának elpusztulását, a harmadikat a saját jószántából kiürítette és ez is csakhamar a lángok martalékává lett. Ez az ütközet a szeklávoknak nyolczvan halottjukba és ötven sebesültjükbe kerűlt, a kiket foglyokúl ejtettünk. Az én önkénytesеim közűl egyetlen egy se sérült meg, csupán egy pár bennszülött kapott sebet. A szövetséges főnökök, a siker által felbátoríttatva, engedélyt kértek, hogy az ellenséget üldözhessék, a mit igen szívesen meg is engedtem, mert a folytonos Cabarjaik vagy gyülekezeteik már kezdtek nagyon terhesekké válni.

A szerecsenek eltávozása után egy kellemes síkságon ütöttem tábort, narancsfák, banánfák és kardamon növények közepette.

14-én Kunifaloesz törzsfőnök csatlakozott hozzám tizenötszáz harczossal. Elbeszélte, hogy a megfutamodott szeklávok mindenfelé azt a hírt terjesztik, hogy nem a fehér emberek verték meg őket, hanem az ördögök, a kik velük vannak és borzasztó lángokat okádtak a hadseregükre.

17-én több szekláv csapat érkezett és bocsánatért könyörgött és egyúttal esedezett, hogy menjek az

országukba és védelmezzem meg őket szerecsen szövetségeseim pusztításai elől.

18-án De Mallendre urat Antonguinba küldtem, hogy a szövetséges főnököket a fegyelem korlátai közt tartsa, ugyanazon este feloszlattam a tábort és személyesen elindúltam Antonguin tartományba.

19-én az antongézek faluja elé értem, a mely körűlbelűl ötszáz jól elpalánkolt házból áll és árokkal van körűlvéve. A falun túl hat tábort pillantottam meg, a melyekben a szövetségeseink főnökei helyezkedtek el. Én czélszerűbbnek láttam az innenső oldalon tábort ütni, hogy nyugalmat élvezhessek, a melyről végkép le kell mondani, mihelyt a bennszülöttekkel összevegyülünk.

20-án a pártombeli összes főnökök megjelentek előttem, szerencsét kívánni és nagy kérkedések közt elbeszélni a saját hőstetteiket. Azt újságolták, hogy a szeklávok nem tartván czélszerűnek a saját határaikon egyesülni, a sziget nyugati partjáig futottak.

22-én Tihenbato, az antonguini főnök személyesen megjelent a táboromban. A haja és szakála le volt borotválva a meghódolás jeleűl. Bocsánatért esedezett, hogy a szeklávokat követte és azonnal letette a hűségi esküt, elismervén, hogy a tartománya meghódíttatott, de egyúttal könyörgött, hogy az hagyassék meg a birtokában bizonyos évi hűbérért. E főnöktől bővebb értesítéseket kaptam a szeklávokra vonatkozólag, a melyek arról győztek meg engem, hogy e nemzet királyának elment a kedve az európaiak elleni háborútól. Ugyanezen főnök arról is értesített, hogy a szeklávok királya követeket küldött Hiavihoz és a közbenjárását kérte arra nézve, hogy békét eszközöljön ki tőlem minden áron.

Néhány nap múlva követek jelentek meg a szeklávok királyától béke ajánlatokkal, de miután nem tartottam czélszerűnek ezen ajánlatokat elfogadni, visszaküldtem őket azzal az egyszerű válaszszal, hogy a szeklávok főnökeinek nem békét kell kérniök, hanem bűnbocsánatot. Figyelmeztettem őket, hogy itt fogok maradni és időt engedek nekik az elhatározásra, de a királyuknak nem szabad soká haboznia a felett, hogy alávesse-e magát a keleti parti főnökökkel együttesen megállapitott törvényeknek.

E követek eltávozása után a helyszinen maradtam táborommal a hónap végeig s ezen idő alatt több tisztet küldtem ki a vidék megszemlélésére. Jelentéseikből mindinkább meggyőződtem arról, hogy czélszerű volna telepet alapitani e szép, gazdag és kellemes tartományban; de segélyforrások és kellő erő hiányában nem állt hatalmamban a cselekvés.

Június 1-én 1776. La Cerf úr, a balszárny parancsnoka értesített, hogy Louisbourgból néhány szerecsen érkezett, a kik állítólag két hajót láttak bevitorlázni a révbe. Ez a hír engem nagyon felbátorított.

5-én végre megérkezett a rég várt futár és sürgönyöket hozott az udvartól, a melyekből megtudtam kimondhatlan örömömre, hogy a miniszter elküldte Ő felsége »La Sirène« nevű hajóját Francziaországból lőszerekkel, élelmiszerekkel és pénzzel a kereskedés folytatására és hogy a küldeményt nem sokára egy újabb és jelentékenyebb fogja követni. De fájdalom, örömöm nem tartott soká, mert másfelől az Isle de Franceról érkezett sürgönyökből megtudtam, hogy a korvette a Dauphin erődtől délre hajótörést szenvedett és elveszett, következőleg nem várhatok segélyt. És az egésznek koronájáúl, a miniszter magánlevélben értesített, hogy Ő felsége, a Madagaszkárra vonatkozó

szándékainak közlését elhalasztotta az év végeig, a minek következtében műveleteimet az állomások fenntartására stb. kell korlátoznom.

Mindezen események csakis az aggodalmaimat növelhették, kénytelen voltam hadi műveleteimet felfüggeszteni, annál is inkább, mert jelenlétem Louisbourgban szükségessé vált. Ennélfogva egybehívtam a tisztjeimet, hogy végleges megállapodásra jussunk a jelenlegi helyzetünkben teendő lépések iránt.

6-án haditanácsot tartottam és az abban hozott határozat értelmében elhatároztam visszatérni Louisbourgba és a csapataimat hátrahagyni Mallendre úr vezénylete alatt, összes szerecsen szövetségeseinkkel egyetemben, a kiket rábeszéltem, hogy egyelőre elégedjenek meg az ellenségeink felett kivívott előnyökkel és győzelmekkel. Csupán Kunifaloesz és Rozai főnökök voltak elégedetlenek, mert féltek a szeklávok boszújától. De megvigasztaltam őket, eskü alatt megigérvén, hogy a segítségükre fogok sietni, mihelyt azt hallanám, hogy a szeklávok valamit terveznek ellenük. Kunifaloesz végre belenyugodott az igéretembe, de a szerencsétlen Rozai fejedelem vigasztalhatlan volt és kijelentette, hogy többé nem fog az oldalam mellől távozni, mert miután egyszer hozzám folyamodott, minden reménye az európaikkal való szövetségén alapúl. Látván, hogy e főnököt a szerencsétlensége annyira lesújtotta, megigértem, hogy szeklávoktól követelni fogom a nejeinek, gyermekeinek és egész családjának kiadatását és biztosítottam őt, hogy ez irányban csakhamar kedvező választ fog kapni. Erre aztán ő is megnyugodott.

7-én ajándékokat osztottam szét a főnökök közt és megosztoztunk a hadi foglyokon is és miután az Antonguin tartomány meghódolását biztosítottam volna, elindúltam Louisbourgba.

8-án estefelé keltem útra és 12-én megérkeztem Louisbourgban, a hol egész időmet a miniszterhez intézett sürgönyeim megírása vette igénybe, munkámat csupán azok az ünnepélyek szakították félbe, a melyeket a főnökök rendeztek győzelmünk tiszteletére.

21-én Ő felsége korvettje az »Iphigenia« elindúlt az Isle de Francera.

26-án egy dereglyecsapat közeledett a rév felé.

27-én a dereglyék horgonyt vetettek és egész csapatom örömkiáltások közt sietett a partra. Ugyanazon este a szerecsen csapatok is partra szálltak és tábort ütöttek Louisbourg körül. Mallendre úr jelentette, hogy elútazásom után a szeklávok követei jelentek meg előtte és a királyuk nevében békepontozatokat ajánlottak neki, de nem levén felhatalmazása ily természetű ügyben intézkedni, azt felelte a követeknek, hogy hirtelen elútazásom meggyőzheti a királyukat a felől, hogy nem szándékozom ellenük a háborút nyomatékosan folytatni, ennélfogva czélszerű volna, ha egyenesen hozzám küldene követséget, hasznára fordítaná irántuk való jó indulataimat és szerencsés eredményre vezetné ezt az ügyet, a mi mindenesetre sikerűlni is fog, ha jóhiszeműségének tanújeléűl elküldi nekem a Rozai fejedelem családját. A tisztem azt is jelentette, hogy a követek ezzel a válaszszal nagyon meg voltak elégedve és azonnal visszatértek és hogy az összes szövetséges főnökök pontosan engedelmeskedtek a parancsainak. A hónap utolsó napjai vígalmak közt múltak el, a melyek tetemesen megapasztották az Isle de Franceon bevásárolt égettbor-készleteket.

Július 1-én az összes főnökök vonakodtak visszatérni a csapatokkal illető tartományaikba és kijelen-

tették, hogy okaik vannak engem el nem hagyni e pillanatban.

2-tól 9-ig az állomásokat vizsgáltam meg, míg a hadjáratból visszatért csapataim a fáradalmaikból való kipihenésre engedett időt e czélra csakugyan fel is használták.

10-én felosztottam csapataimat a különböző helyőrségek megerősítésére és elrendeltem különféle építkezési anyagok beszerzését.

11-én főtolmácsom, Mayeur úr, a kit megbíztam volt, hogy fürkészsze ki az okot, a mely miatt a főnökök vonakodnak engem elhagyni, értesített, hogy Hiavi levelet kapott az Isle de Franceról, a melyből megtudta, hogy engem az állásomtól meg akarnak fosztani és Francziaországba akarnak küldetni, hogy ott perbe fogattassam. Hiavi testvére ezt a hírt közölte néhány főnökkel, a kik elhatározták, hogy ellene fognak szegűlni minden ilynemű szándék végrehajtásának. E tudósítás, a mely az egész nemzet őszinte ragaszkodásáról tett tanúságot, némi vigaszt nyújtott viszontagságaim közepette, de nem volt képes eloszlatni kellemetlen töprengéseimet.

12-én több csapat szekláv engedelmet kért, hogy megtelepedhessék a telep területén és a mi saját szabályainknak legyen alávetve. Kérésüket teljesítettem és földeket jelöltem ki nekik a Tingballe balpartján; e tartomány ereje napról-napra növekedvén, könnyen eltalálhattam, hogy ezentúl a sziget összes lakosságának egy harmada itt lesz összpontosúlva.

18-tól 29-ig felfedezési kirándulást tettem éjszak felé, a sziget belső részeibe, a hol néhány jelentékeny folyamot találtam a Ramangazi és Voliszbey hegylánczok közt, az utóbbinak tövében pedig különféle

ásványokat és nagyon szép hegyi kristályokat, köztük színeseket is.

Augusztus 1-én 1776. Miután az ország nyugalma eddigelé még nem élvezett pihenési időt engedett, megvizsgáltam a lakásokat és majorokat, a melyeket jó rendben és mívelés alatt találtam. Ennélfogva elhatároztam földeket kiosztani egyesek közt, faluk alakítására. Néhány katona és mások is kértek egyes parczelláket, a melyekből hatvannégyet hasíttattam ki.

3-án egybehívattam a főnököket és eléjük adtam, hogy itteni tartózkodásuk teljesen kimeríti a vidéket, és hogy a mennyiben szilárdúl el volnának határozva, az oldalam mellett maradni, tanácsos lesz az embereiket hazaküldeni az illető tartományokba, hiszen mindig elég idejük maradna őket ismét összegyűjteni. Erre azt kérdezték, hogy mikorra várok hajókat Európából, s miután e tekintetben nem adhattam nekik határozott választ, arra kértek, hogy ne kívánjam eltávozásukat, miután ez ügyben csakis irántam táplált barátságos érzelmeik sugallatát követik és készebbek elveszni, mintsem engem elhagyni.

9-én hírt kaptam, hogy egy magánhajó sülyedt el éjszak felé, ennélfogva elküldtem Ő felsége hajóját, a »Coureur«-t, hogy szedje fel a hajótörést szenvedetteket és hozza Louisbourgba.

14-én megérkeztek a szeklávok követei, a kik a nemzetük jóindulatának jeléűl elhozták nekem a Rozai fejedelem családját. Hasonlókép háromszáz ökröt és ötven rabszolgát ajándékoztak a telepnek és arra kértek, köteleznéin magamat eskü alatt, hogy többé nem fogok ellenük háborút viselni. Elfogadtam az ajándékokat és örömmel üdvözöltem Rozai fejedelem családját, de miután azon igéret, hogy többé nem fogok ellenük háborút viselni, a telep érdekeit érintő köte-

lezettség elvállalását jelentette volna, azt feleltem, hogy hajlandó vagyok ugyanilyen értelmű esküt letenni, de csak ama feltétel alatt, hogy ha a szeklávok királya ugyanazt teszi és biztosítékot nyújt az iránt, hogy a keleti parti törzsfőnökök és népek szövetségéhez fog csatlakozni, elismeri magát e szövetkezet tagjáúl és annak határozatait elfogadja magára nézve kötelezőkűl. Ezenfelűl követeltem, hogy a népével való kereskedés szakadatlan folytatásának czéljából megengedje mindazon árúczikkek szabad bevitelét, a melyek a telepről az országába küldetnek, és miután az árúczikkek fenntartása és biztos őrizete különös gondozást igényel, engedélyt adjon arra is, hogy alkalmas helyeken raktárakat építtethessek, a melyek a katonáim által laktanyáúl és az útasok által megszálló helyekűl használtathassanak. A követek azt válaszolták, hogy e tekintetben semmiféle igéretet se tehetnek, hanem haladéktalanúl visszatérnek és urokat értesíteni fogják kívánságaim felől, hogy a teendők iránt határozhasson. Mielőtt a követek elútaztak volna, elhalmoztam őket ajándékokkal, ők pedig eskü alatt megigérték, hogy egész erejükből iparkodni fognak, urokat rábírni feltételeim elfogadására és őszinte híveimnek vallották magukat.

16-án Mayeur úr értesített, hogy Raul, Manding, Raffangur és Ramaraombe főnökök, mint a nemzeteik küldöttei kihallgattatást kérnek. Ez az eddig szokatlan, rendkívüli kívánság némileg meglepett, de természetesen azonnal megadtam a kihallgatást és felkeltem, hogy a főnökök elé menjek, azt hivén, hogy már úton vannak. De Mayeur úr jelentette, hogy még a táborban tartózkodnak és ünnepélyes díszben kívánnak előttem megjelenni, ennélfogva ő előbb elmegy hozzájuk és tudatni fogja velük engedélyemet. Mayeur

úr eltávozása után azonnal meghivattam néhány tisztet és kezelési hivatalnokot, hogy legyenek jelen e kihallgatáson, a mely nagyon fontosnak igérkezett, mert a modor, a melyben a küldöttség bejelentetett, arról győzött meg, hogy a bennszülöttek valamely komoly természetű ajánlattal akarnak elém járúlni és e feltevésemben nem is csalódtam. Tíz óra tájban az eröd őrsége két fegyveres csapatot pillantott meg, a melyek szép rendben közeledtek dobszóval és lobogó zászlók alatt és azonnal fegyverbe hívta a katonaságot, de, mint később megtudtam, az őrtiszt be volt avatva a titokba, nem ellenezte előnyomulásukat, csupán a jelszót követelte tőlük és jelentést küldött hozzám. Magam is csakhamar megpillantottam a csapatot, a mely 1200 emberből állt, a főnökeik és követeik vezetése alatt, a kik előtt a tartományok lobogóit vitték. Mikor a kormányzói lakás elé értek, rendben sorakoztak és a küldöttek az előcsarnokba beléptek, a hol a tisztjeim fogadták és elém vezették őket. A legelső üdvözlések után ezen országban különös ünnepélyességek alkalmával használtatni szokott alacsony székeket hozattam a főnökök számára; hárman közülök leültek, de Raffangur törzsfőnök állva maradt és a következő beszédet intézte hozzám, a melyet szó szerint ide iktatok:

»Áldott legyen a nap, a melyen e világra születtél. Aldottak legyenek a szülőid, a kik gyermekkorodat gondozták és áldott legyen az óra, a melyben a szigetünk földjére léptél.«

»A madagaszkári főnökők és vezérek, a kiknek szíveit meghódítottad, a kik téged szeretnek és híven ragaszkodnak hozzád, arról értesültek, hogy a franczia király más egyéniséget akar kinevezni a helyedre és haragszik rád azért, mert vonakodtál bennünket az ő rabszolgaságára juttatni, ennélfogva

»egybegyülekeztek és Cabarokat tartottak, elhatáro»zandók, hogyan cselekedjenek, ha e hír valónak »bizonyúlna. Az ő szeretetük és hozzád való ragasz»kodásuk e körülmények közt arra kötelezett engem, »hogy felfedezzem előtted a születésed és ama jogaid »titkát, a melyekkel ezen egész roppant ország felett »bírsz, a melynek összes népe imád téged. Igen, én »magam, Raffangur, a kit a Ramini család legutolsó »élő ivadékának tartanak, lemondtam e szent jogom»ról, hogy téged kiáltsalak ki Ramini egyetlen való»ságos örököseűl. Az Isten szelleme, a mely a Cabar»jaink felett uralkodik, az összes törzsfőnököknek és »vezéreknek azt sugallta, hogy esküvel kötelezzék »magukat, téged ismerni el Ampanszakabéjük gyanánt, »téged többé el nem hagyni, sőt személyedet, a saját »életük árán is megvédelmezni a francziák erőszakos»kodásai elől.«

E kijelentés után leült és utána Raul törzsfőnök állt fel, elmondani izenetét, a mely következőleg hangzott: »Én Raul, szaphirobai törzsfőnök, több szövet»kezett nemzet főnökei és vezérei által küldettem ide, »hogy felkérjelek, hívj egybe holnapra egy nyilvános »Cabart, hódolati és hűségi eskünk átvételére. Hasonló»képen megbízattam, hogy téged felkérjelek, ne tűzesd »ki a fehér lobogót, hanem a kéket, annak jeleűl, »hogy a hódolatunkat szívesen fogadod.«

»A Cabarban egybegyűlt főnökök és vezérek azon »kérésük előterjesztésével is megbíztak, hogy tisztjei»det és katonáidat tartsd bizonyos távolságra attól a »helytől, a hol a Cabar meg fog tartatni és addig is fo»gadd el testőrségedűl a tizenkétszáz harczost, a melyet »a nemzet állandóan a személyed körűl kíván tartani.«

Beszédét befejezvén ő is leült és várta a feleletemet. Ez a váratlan jelenet engem nem csekély

zavarba ejtett, de miután időt akartam nyerni a gondolkozásra és a dolog megfontolására, azonnal azt feleltem, hogy örömmel fogom látni a törzsfőnökök és a nemzetek egybegyülekezését a Cabarban és hogy ezen alkalommal fogom érzelmeimet nyilvánosan tolmácsolni. Addig is azonban felkértem őket, legyenek meggyőződve irántuk való barátságom, érdekeik iránt való buzgalmam és ama készségem felől, hogy a nemzet javára minden áldozatot meghozzak.

Válaszom kielégítette őket. Mielőtt eltávoztak volna, mindnyájan a földre borúltak előttem. A meghódolás ily jelét eddigelé még egyetlen törzsfőnök se tanúsította irányomban. Eltávozásuk után vallatóra fogtam Mayeur urat azon okok felől, a melyek a főnökök közt ezt a mozgalmat előidézték, de ő azzal mentegette magát, hogy néhányan a tisztjeim közűl többet tudnak e dologról, mint ő maga. Mialatt Mayeur úrral beszélgettem, három tiszt érkezett ötven ember élén, és kijelentették előttem, hogy értesűlvén ama lépésekről, a melyek ellenem az Isle de Franceon terveztetnek, valamennyien elhatározták, inkább az életüket feláldozni, hogy sem engem a szigetről eltávozni lássanak; a mi őket magukat illeti, miután összeköttetésekbe léptek a bennszülöttekkel, elhatározták, hogy végképen a szigeten fognak megtelepedni, ennélfogva arra kérnek, ne tekintsem őket többé katonáknak, hanem olyan embereknek, a kik csupán az én érdekeimet akarják szolgálni. Ez a határozott kijelentés, kiváló állású tisztek részéről, még nagyobb zavarba ejtett. Hiába kértem őket, fontolják meg mit tesznek. Hiába mondtam nekik, hogy csak rosszalhatom a ragaszkodásukat ilyen kényes természetű elhatározáshoz. Azt felelték, hogy miután egyszer ezt a lépést megtették, többé meg nem hátrálhatnak és miután a törzs-

főnökök érdekeihez csatlakoztak és a személyemhez is különösen ragaszkodnak, az elhatározásukat végre fogják hajtani, akár helyeslem azt, akár nem. Ez alkalommal felemlítették a miniszter eljárását irányomban, hangsúlyozták, mennyi cselszövénynyel és fondorlattal igyekeztek az Isle de France kormányzói a bennszülötteket felizgatni a mi elpusztításunkra és azzal fejezték be nyilatkozatukat, hogy a történtek teljesen igazolják az eljárásukat. Oly modorban mondták el mindezt, hogy nem volt reményem őket a szándékukról lebeszélhetni. Ennélfogva beszédemmel főleg oda igyekeztem hatni, hogy rábeszéljem őket a kötelességeik állhatatos teljesítésére és megigértem, hogy kieszközlöm felmentetésüket és elbocsáttatásukat, a minek következtében meg fognak végkép telepedhetni a szigeten, a nélkül, hogy e miatt maguknak szemrehányásokat kellene tenniök. Az egyik tiszt erre azt mondta, hogy nem fogok tíz katonát találni, a ki hajlandó volna elhagyni Madagaszkárt, és hogy a tisztek közűl is legfelebb kettő vagy három van más véleményben. Ez a kijelentés arról győzött meg engem, hogy a csapataim egyetértése a törzsfőnökökkel onnét származik, hogy a szeklávok ellen viselt háborúban megszokták az együttélést a bennszülöttekkel.

A katonáim eltávozása után a felett gondolkoztam, hogyan csillapítsam le a népeket és hogyan biztosítsam a lehető legnagyobb előnyt ama kedvező hangulatból, a melyet az ország bennszülöttei tanúsítottak irányomban. E gondolatok természetesen a madagaszkári nemzetek czivilizálásának eszméjére vezettek. Estefelé elrendeltem, hogy azon helyiség padlóját, a melyben a Cabar meg fog tartatni, szőnyeggel borítsák be és előkészületeket tegyenek a gyülekezet befejezése után elkezdendő vigalmakhoz.

17-én reggel az erődből huszonegy ágyúlövés dördűlt el, a nélkül, hogy a lobogó felvonatott volna, de a saját házam elött levő nagy árboczon, parancsomnak megfelelőleg, a kék lobogó lengett. Megparancsoltam, hogy az összes csapatok az erődben maradjanak. Hét órakor hatszáz szerecsen érkezett meg és sorfalat képezett a Cabar színhelye körűl. Kilenczkor, a törzsfőnökök összes népeik kiséretében, elhagyták a tábort és elindúltak a Cabarra. Mikor a házam előtti térre értek, tizenkét törzsfőnökből álló küldöttséget küldtek érttem, ugyanannyi lobogóval. Miután felkészültem, késznek nyilatkoztam őket követni, de mielőtt a Cabarba beléptem volna, egyenkint felkerestem a törzsfőnököket és kifejeztem előttük köszönetemet az udvariasságukért és a figyelmükért. Hatvankét törzsfőnök ült a Cabarban és kisérőik szép rendben, fegyverben maradtak. Manonganon volt az első főnök, a ki szót emelt, és a következőket mondta:

»Mink, a fejedelmek és vezérek, a kik egybe»gyűltünk és az egész nemzetet képviseljük, születési »jogaid, bölcseséged és irántunk való ragaszkodásod »következtében elhatároztuk és e pillanatban ki is »jelentjük, hogy elismerünk téged a mi Ampanszaka»bénkűl és kérünk, fogadd el e czímet és rangot és »légy meggyőződve a felől, hogy hűséget, ragaszko»dást és állhatatosságot fogsz találni a mi szíveinkben.

»Felelj.«

Ekkor feláiltam és azt feleltem, hogy ugyanaz a buzgalom, a mely az egész nemzet elismerése szerint engem az ország java iránt lelkesít, arra indított, hogy ajánlatukat elfogadjam, abban a reményben, hogy a fejedelmek, törzsfőnökök és vezérek mindenkor támogatni fognak a czivilizálás nagy vállalatában. Azután kifejtettem előttük azon előnyöket, a melyet nekik,

de főleg a gyermekeiknek egy szilárd kormány megalapítása biztosítani fog. Igyekeztem a büszkeségükre hatni és ecseteltem azt a halhatatlanságot, a melynek fényében a nevük át fog adatni az utókornak azért, mert bölcs és emberies törvényeket alkottak és hoszszasabban beszéltem ama dicsőségről, a melyben a madagaszkári nemzet a messze jövőben is tündökölni fog. De legnagyobb benyomást azon előnyök elősorolása tett rájuk, a melyet a jól irányzott kereskedelem és helyes földmívelés segélyével már egész rövid idő alatt elérniök kell. Beszédemnek ez a része, a mely a madagaszkári nép által legjobban ismert tárgygyal foglalkozott, csakugyan a legalkalmasabb is volt arra, hogy legjobban hasson az elméjükre.

Mihelyt beszédemet befejeztem, a törzsfőnökök egy vezért küldtek ki, hogy tudassa megválasztatásomat a néppel. Erre azonnal elkezdődött a lövöldözés és csaknem egy óranegyedig tartott. Midőn a nyugalom helyreállt, Szanszé törzsfőnök emelt szót és kifejezte a nemzete abbeli kívánságát, hogy hagyjam el a franczia király szolgálatát és hagyassam el mindazokkal, a kik végleg Madagaszkárban akarnak megtelepedni. Végűl pedig arra kért, jelőlném ki, melyik tartományt választom székhelyeműl, hogy ott várost építhessenek. Mikor észrevettem, hogy többé nem beszél, azt feleltem, hogy csakugyan szándékozom kilépni Francziaország szolgálatából, mindazokkal együtt, a kik végleg Madagaszkárban kívánnak maradni, de e szándékomat végre nem hajthatom, mielőtt Ő felsége biztosai meg nem érkeznek, ennélfogva felkértem a Cabart, hogy halaszsza el az eskületétel szertartását, mivel a mai napig a király szolgálatában állván, még nem vagyok ura a cselekedeteimnek. A városépítés kérdését illetőleg ama nézetemet fejeztem ki,

hogy legczélszerűbb volna, a székváros helyét a sziget központján kijelölni, mert így lehetőleg közel laknám mindegyik tartományhoz és szándékaimmal őket bővebben megismertetendő, kijelentettem, hogy az Ampanszakabé czímét és rangját elvállalván, első kötelességem lesz jó törvényeket alkotni, a békét és nyugalmat az egész országban fenntartani és azt kültámadás ellen megvédelmezni; annakutána figyelmem arra lesz fordítva, hogy a kereskedelmet a legvirágzóbb állapotba juttassam, a földmívelés emelése által; de mindezen dolgokat nem létesíthetem egyedül a saját akaratom erejéből, hanem szükségem van a nemzet főnökeinek támogatására, a kik közűl néhányan a főtanács tagjaiúl, mások kormányzókúl, ismét mások a hadi és tengerészeti ügyek osztályába stb. fognak kineveztetni.

E beszédem következtében a törzsfőnökök számos kérdést intéztek hozzám és hosszasan kellett velük társalognom, míg megértettem velük a szavaim valódi értelmét. Végre ez is sikerült és többen a főnökök közűl leborúltak előttem és megköszönték, hogy olyan érzelmeket ébresztettem a szíveikben, a melyek megérlelték bennük azt az elhatározást, hogy engem Ampanszakabéjuknak megválaszszanak.

A harmadik főnök, a ki szót emelt, Diamandrisz volt. Azt jegyezte meg, hogy a frankiák haragudni fognak rám a szolgálatukból való kilépésem miatt, következőleg a háború megindítását várhatjuk a részükről. Ez ügyben tehát a véleményemet kívánta hallani.

Azt feleltem neki, hogy a franczia királynak hatalma van felettem mindaddig, míg a szolgálatában állok, de attól a pillanattól fogva, mikor e szolgálatot elhagytam, a magam ura leszek. Elismertem, hogy

a francziák valószínűleg féltékenyekké lesznek, ha látni fogják, hogy Madagaszkár szigetén szilárd kormány alakúlt, de nagyon sajnálkoznám felettük, ha eszükbe jutna erőszakosan fellépni egy egész nemzet ellen. Megjegyeztem egyébiránt, hogy ezen esetre való tekintettel is, a kellő időben egy tervet fogok eléjük terjeszteni, a mely szilárd barátságot biztosíthat a franczia és a madagaszkári nemzetek közt. Itt Raffangur törzsfőnök közbeszólt és megjegyezte, hogy a francziák soha se lehetnek a madagaszkári nemzet jó barátai, mert nem feledhetik el, hogy a nemzetbelieik e szigeten több ízben lemészároltattak.

A Cabart Raffangur fejezte be, azt indítványozván, hogy egyelőre csupán én és a főnökök váltsunk egymással kölcsönösen esküt azon kijelentéssel, hogy az eskü nyilvánosan fog ismételtetni, mihelyt kiléptem a franczia szolgálatból. Az eskületétel azonnal meg is történt, és hogy annál ünnepélyesebb legyen, megerősíttetett a véreskü által. Ez abból áll, hogy a főnökül választott férfi mellét a baloldalon egy borotvával megvágják és a jelenlevők mindegyike egy csöpp vért szí ki a sebből. E szertartás alkalmával átkot és kárhozatot mondanak mindazokra, a kik eskü alatt elvállalt kötelezettségeiket netalán megszegnék.

Az eskületétel után a törzsfőnökök Szanszé főnököt bízták meg a csapataik vezényletével és a lelkére kötötték, hogy őrködjék, nehogy a király biztosainak megérkezése alkalmával valamely merénylet követtessék el a személyem ellen. Mielőtt a Cabar feloszlott volna, Szanszé főnök kiment, kétségkívül a csapatokat és a népet utasítandó, hogyan viselkedjenek. Nemsokára egyik alparancsnoka által izenetet küldött, hogy minden rendben van s ezzel a Cabarnak vége volt. Mikor kiléptem, a csapatok meghajtották

előttem a lobogókat és a madagaszkári katonák a puskáikat lebocsátván, balkezüket a mellükre szorították hódolat vagy eskü jeleűl. Megtudván, hogy közel tizenegyezer ember jelent meg a Cabarra, húsz ökröt vágattam le és tizenkét hordó égettbort osztattam ki. A főnököket külön vendégeltem meg. Végre a csapatok is engedelmet kaptak az erőd elhagyására, és a tisztjeik kiséretében eljöttek szerencsét kívánni nekem ahhoz, a mit a telep és az ország főnökei közt való szövetség és egyetértés megvalósításának neveztek.

D'Ecole úr, második tolmácsom, arra figyelmeztetett, hogy az embereim közűl mindazok, a kik fehér kokárdáikon kék szalagot viselnek, elhatározták végleg megtelepedni Madagaszkárban. A nap hátralevő része vigalmak közt múlt el. Estefelé közel tizenkétszáz asszony és leány jelent meg a tiszteletemre a disztéren, a hol aztán tánczra kerekedtek. Valamennyijöket megajándékoztam kendőkkel, szalagokkal és czukros égettborral.

18-án egybehívtam a főnököket és azt tanácsoltam nekik, hogy térjenek vissza illető tartományaikba, hatnak kivételével, a kiket magam körűl akartam tartani, hogy tanácsosi minőségben segitségemre legyenek. Szanszé főnök, a ki szintén itt maradt parancsaim alatt, háromezer emberével táborba szállt. Ez az intézkedés annál szükségesebbnek látszott előttem, mivel egy kereskedő állítása szerint, a ki Foul-Pointból érkezett Louisbourgba, az Isle de Franceon kihirdették, hogy kiadatott a parancs elfogatásomra és Francziaországba való elszállíttatásomra, a hol a bünfenyítő törvényszék elé fognak állítani.

19-e és 22-e közt folyvást a törzsfőnököktől való elbúcsúzással voltam elfoglalva, a kik megállapodtak

abban, hogy azonnal egybe fognak gyülekezni, mihelyt megpillantják a tüzi jelt a Mangabey hegyen. Valamennyi főnök kötelezte magát a jelet tovább adni tüzek gyújtása által a tengerparton, vagy a hegyeken.

23-án végre beállt az a nyugalom, a mely után annyira vágytam, mióta a szigeten megérkeztem. Az egész keleti partvidék teljesen egyesűlt a teleppel és a nyugati partvidék is készen állt a közös érdekekhez csatlakozni. A földmívelés mindenütt megkétszereződött és valódi, jelentékeny előnyöket igért; semmi se hiányzott, csupán bővebb segély hazulról, hogy az ügyek kedvező állapotát ki lehessen aknázni. De szerencsétlenségre, a telepítvényesek letelepitésére legalkalmasabb időt elszalasztották és én magamat legnagyobb sajnálatomra egy automata egyszerű mozdulataira láttam korlátoztatva. Ezenkívül alapos okaim voltak az ellenem felizgatott előítéletek következményei miatt aggódni, mert a segélyküldés késleltetését csak ama hazug jelentéseknek tulajdoníthattam, a melyeket az Isle de France kormányzósága küldött az udvarnak a madagaszkári telep felől és okom volt attól félni, hogy a miniszter, a kit e jelentések elfogulttá tettek ellenemben, csupán azért nem küld segélyt, hogy engem tönkre tegyen. Hasonlókép láttam azt is, hogy azon elvek, a melyekre a madagaszkári telepet alapítottam, a kellő erő hiányában válságos állapotba jutottak, ez a válság pedig felébresztette a bennszülöttekben a saját erejük tudatát és arra indította őket, hogy a saját kebelükből alakítsanak kormányt, a mely, ha egyszer megalakúlt, nem fogja tűrni, hogy idegen hatalom is létezzék a körükben. Miután az első lépés ebben az irányban megtörtént, ha a miniszter végrehajtja ama tervet, a melynek létezéséről engem értesítettek, Francziaország okvetlenűl

meg fog fosztatni mindazon előnyöktől, a melyeket a bennszülöttekkel kötött kereskedelmi és barátsági szerződések nyújtottak volna neki.

27-én a »St. Vincent« nevű magánhajó, Blanchard úr parancsnoksága alatt, megérkezett az Isle de France-ról, megrakodva indiai árúkkal, a melyek nagyon alkalmasak voltak a rizszsel való cserekereskedésre. Ennélfogva meghagytam a raktár-felügyelőnek, hogy vásárolja meg az egész rakományt. Nem tehettem máskép, mert nem volt szabad félbeszakítanom a kereskedelmi üzleteket a bennszülöttekkel, minthogy a rendes kereskedelmi forgalom megszakítása okvetlenűl a földmívelés elhanyagoltatását vonta volna maga után.

10-én a »Desire« nevű hajó megjelent a révben és azt a hírt hozta, hogy Bellecombe és Chevreau urak már megérkeztek az Isle de Franceon, Ő felsége fregattján, a »Consolante«-on, és utasításaik értelmében haladéktalanúl tovább kell útazniok Madagaszkárra. Ez a váratlan körülmény engem arról győzött meg, hogy a miniszter elhatározta őket biztosi minőségben ideküldeni, egyfelől elfogatásom, másfelől erőszakos intézkedések megtétele végett, a bennszülöttek ellen. Gyanúm alaposnak bizonyúlt, mert levelet kaptam egy barátomtól, a ki arról értesített, hogy a biztosoknak parancsuk van engem Európába visszavinni, ha arról győződnének meg, hogy ezen eljárás nem fogná a bennszülötteket annyira felbőszíteni, hogy az összes francziákat elkergessék a szigetről. A bizalom, a melyet a bennszülöttek ragaszkodásába helyeztem, e tekintetben teljesen megnyugtatott; de erősen megbotránkoztam a miniszter eljárása fölött és elhatároztam lemondani állásomról, hogy hatalmamban legyen barátaimat hathatósabban szolgálni.

20-án a tartomány főnökei, a kik hírt kaptak az újabb udvari rendeletek megérkezéséről és bizonyos rémületet észleltek embereimnél, megjelentek nálam és kérdezősködtek, vajjon kaptam-e rendeletet elútazásom iránt és ha igen, hogyan lehessen e rendeleteket összeegyeztetni azon igéretemmel, hogy soha se fogom őket elhagyni? E szemrehányásokat jajveszéklések követték, a melyek engem mélyen meghatottak, mert meg voltam győződve a felől, hogy őszinte ragaszkodás a forrásuk. Minden kigondolható érvet elősoroltam a megnyugtatásukra, azt mondtam nekik, hogy a mozgás, a melyet a fehér emberek közt tapasztaltak, csak annak tulajdonítandó, hogy előkészületeket kell tenniök ama főtiszt illő elfogadására, a ki Ő felségétől érkezik, megszemlélni a telep állapotát és biztosítani a bennszülötteket a király pártfogásáról. Ez a felelet némileg lecsillapította aggodalmaikat, de nem volt képes azokat teljesen eloszlatni.

21-én a hegyről egy három-árboczos hajó közeledését jelezték. Kevéssel később magam is megpillantottam és megismertem a »Consolante«-ot. Este horgonyt vetett a D'Aiguillon sziget előtt és két óra múlva együttes levelet kaptam Bellecombe és Chevreau uraktól, a kik értesítettek, hogy mint királyi biztosok és felügyelők jelennek meg. A levélhez egy rendelet volt mellékelve a király nevében, a melynek értelmében a hajóra kellett volna mennem. Miután előre figyelmeztetve voltam ezen urak utasításainak tartalmáról, nem tartottam czélszerűnek, a parancsnak engedelmeskedni, hanem ugyancsak levélben, azt feleltem nekik, hogy Ő felsége rendeletéhez képest kész vagyok a telep kormányzatát letenni a kezeikbe, hogy utasításaik értelmében járhassanak el, de mielőtt a lemondásomat benyújtottam volna, nem hagyhatom el és

nem is szabad elhagynom a szigetet. E válaszommal egyidejűleg Bellecombe úrnak magánlevelet írtam, a melyben arra kértem őt, hogy szálljon partra félelem és kiséret nélkül, egyúttal ünnepélyesen megigértem, hogy alkalmazkodni fogok minden kívánságához, a melyet becsülettel teljesíthetek. Levelemre azt válaszolta, hogy bizalmamat megnyerendő, partra fog szállni és udvariasságomra és ildomosságomra bízza magát. Levele végén megjegyezte, hogy ha hitelt adna mindazon dolgoknak, a melyeket felőlem hallott, nem tenné meg e lepést, de katonaember létére megbízik a becsületszavamban.

22-én De Bellecombe tábornagy és Chevreau főraktárbiztos urak partra szálltak. Úgy fogadtam őket, mint Ő felsége megparancsolta és a miniszter külön levelében részletesen kifejtette, és rögtön azután bemutattam a csapatomat De Bellecombe úrnak, a katonaság élén elismervén őt királyi biztosúl. Ugyanazon este a biztosok egy iratot kézbesítettek nekem, a mely a küldetésükre vonatkozólag huszonöt kérdést tartalmazott és minden egyes kérdésre külön-külön választ kívántak. Az este a telep külömböző ügyei felett való beszélgetés közt telt el.

23-án átnyújtottam hasonlóképen huszonöt pontozatból álló feleleteimet a biztos uraknak. E pontozatok L. X. A. jegy alatt a jelen emlékirathoz vannak mellékelve. A nap folyamán meglátogattuk az erődöt, a nyilvános épületeket és a kórházat, Chevreau úr pedig ezalatt megvizsgálta a számadásokat, a kezelési hivatalnokok segédkezése mellett.

24-én részletes jelentést tettem, a katonai szolgálatot illető összes dolgokról.

25-én a tartomány főnökei, a kiket a biztosok kívánsága következtében meghívtam, hogy a telepen

egybegyülekezzenek, néhány napi halasztást kértek, hogy összehívhassák messzebb lakó társaikat is. A biztosok időnyerés tekintetéből velem együtt kirándulást tettek és megtekintették a síkságon a Sz. János és Ágoston erődöket. Abbeli félelmükben, hogy a tartományban zavargások támadhatnának, siettették a visszatérést.

26-án, Louisbourgba visszaérkezvén Cabart tartottak a főnökökkel. Én e gyűlésen nem vettem részt, azért, hogy a bennszülöttek szabadon kimondhassák a mi a szívükön feküdt. E gyűlés eredménye szintén a jelen emlékiratok egyik függelékét képezi.

27-én a biztosok, miután eddigi működésemre és számadásaimra a felmentvényt megadták és elismervényt állítottak ki ama négyszáztizenötezer livrenyi összegről, a melyet a telep pénztárának előlegeztem, előkészületeket tettek ismét hajóra szállni. Úgy hiszem, hogy azért siettették elútazásukat, mert féltek a zavargásoktól, a melyek, mint az Isle de Franceon elhitették velük, Madagaszkárban napirenden volnának. E körülmény valószínűleg kedvüket szegte a szigeten való tartózkodástól és ez okozhatta, hogy jelentéseik, bár igen jól voltak szerkesztve, nem hangzottak oly kedvezőn, a mint talán különben hangzottak volna.

28-án átnyújtottam De Bellecombe úrnak a lemondásomat és a csapatok parancsnokságát átadtam De Sanglier századosnak.

29-én De Bellecombe úr visszatért a hajójára és rendeletet küldött nekem a király nevében, hogy működésemet a főtelep fenntartására korlátozzam, mindaddig, míg további parancsokat kapok az udvartól. E rendelet azt is meghagyta, hogy mindennemű építkezési és egyéb munkát megszűntessek; tartsam fenn a szerecsenekkel való kereskedésre vonatkozó tilalmat

és végűl megengedte, hogy eltávozhassam Madagaszkárról. De miután állásomról lemondtam, nem tartottam czélszerűnek bármily rendeletet is elfogadni, következőleg ezt a rendeletet elküldtem De Sanglier úrnak és kijelentettem levélben a biztosoknak, hogy szilárdúl el levén határozva, ezentúl be nem avatkozni a telep ügyeibe, nem mozdíthatom elő a kormány szándékait másképρ, mint ama szolgálatok által, a melyeket esetleg a bennszülöttek körében tehetnék. E kijelentésemre a biztosok azt a kérést intézték hozzám, hogy ezentúl is legyen gondom a telep hasznára, de egyúttal kijelentették, hogy miután lemondásomat el nem fogadhatják, tartozom a hivatalommal járó kötelességeket teljesíteni mindaddig, míg Ő felségétől szabatos parancsok nem érkeznek, a melyek az ő jelentésük következtében bizonyára nem fognak késni. Ezután nem láttam többé a biztosokat, a kik Foul-Pointbe útaztak. Ottani működésükről nincs tudomásom. Én részemről visszavonúltam egyik házamba, a hol több Rohandrian és Woadziri főnök látogatott meg, a kik megtudván, hogy kiléptem a franczia szolgálatból, felkértek, tenném le az Ampanszakabé esküjét. Ennek következtében elrendeltem, hogy az egész nemzet egybehivassék nagy-gyűlésre a jövő hónap 14-én.

Visszavonulásom után harmadnapra több tiszt fordúlt hozzám ama kéréssel, hogy segítsem őket tanácsaimmal; a csapatok pedig egy küldöttség által kijelentették, hogy ha nem veszem át újra a parancsnokságot, el vannak határozva elhagyni az erődöt és magukat függetlenekké nyilvánítani. A parancsnok, De Sanglier úr, szintén nagyon erélyesen támogatta e kérést és biztosított a felől, hogy ha annak teljesítését megtagadom, a csapatok okvetlenűl fellázadnak,

a bennszülöttek pedig kétségkívül el fogják pusztítani a már létező állomásainkat. E körülmény és a telepet közvetlenűl fenyegető veszély rábírt végre, hogy újra átvegyem a parancsnokságot, de egyúttal kijelentettem, hogy ezen eljárásom indító oka csupán ama kívánságom, hogy az európaikat megoltalmazzam és a barátságos és kereskedelmi összeköttetéseket fenntartsam, de a parancsnokság újból való átvétele nem tekintendő előbbi kötelezettségeim megújított elvállalásáúl, miután Francziaország szolgálatából végkép kilépettnek tartom magamat.

Ez volt a következménye a miniszter elhamarkodott eljárásának. Magamviselete azóta bebizonyította, hogy összes cselekedeteimet a legszigorúbb lelkiismeretesség vezérelte, és hogy soha, semmi tekintetben se vétettem a Francziaország iránt tartozó hűségem ellen és csak a kötelességemet teljesítettem akkor, midőn megtagadtam a hozzájárulásomat a kormány által kívánt lépésekhez és ama szövetségi és kereskedelmi szerződések megszegéséhez, a melyeket én magam kötöttem a madagaszkári nemzetekkel. E magamviselete által bizonyára a franczia érdekeket akartam szolgálni, mert az itteni nép jelleme és szokásai körűl szerzett tapasztalataim arról győztek meg, hogy minden erőszakos merénylet, a mely a bennszülöttek szabadsága ellen intéztetnék, veszélyes volna a telepre és a nemzet általános érdekeire nézve. A jövő idők be fogják bizonyítani, hogy Madagaszkárt nem lehet erőszakkal meghódítani és csupán szelídség és méltányosság juttathatja ezt a nemzetet polgárisúlt állapotra, a mely ha egyszer létrejött, okvetlenűl a szövetségeseinek óriási meggazdagodását és felvirágzását fogja eredményezni. De, fájdalom! a történtek után nincs reményem, hogy a miniszter megváltoztassa

a rendszerét, noha el vagyok tökélve, minden erőmet megfeszíteni, hogy őt erre rábeszéljem.

Október 1-én 1776. A telepet oly állapotba kívánván helyezni, hogy magát fenntarthassa az újabb udvari rendeletek megérkezéseig, visszatértem Louisbourgba, egybehívtam a csapatokat és kijelentettem előttük, hogy a parancsnokságot csupán azért vettem át újból, hogy a telep élelmezéséről gondoskodhassam, a mely ügygyel Coquerean főraktár-biztos úrral egyetértőleg fogok foglalkozni. Intézkedéseim kellő végrehajtásának biztosítása végett egy bizottságot hívtam egybe, a mely a főraktár-biztosból, két századosból és egy tengerészeti albiztosból állt. E bizottságban megállapítottuk a kereskedelmi üzletek fenntartásához és folytatásához szükséges intézkedéseket, valamint a bennszülöttek irányában jövőre követendő magatartást. A katonai szolgálat tekintetében kevés módosítás volt szükséges, miután ezen ügyekre már előbb is kiváló figyelmet fordítottam.

2-án és 3-án megírtuk utasításainkat az illető egyéneknek.

4-én gyűlést tartottam a szambarive, szaphirobai, antevoeni, antevohibei, antimaroa, antambur, antimokol, antimananhar, szafeibrahim és szaferahimina főnökökkel. E gyűlésben kijelentettem, hogy miután kiléptem a franczia király szolgálatából, illőnek tartottam Ő felségét a miniszterei útján értesíteni a telep állapotáról, hogy ne legyen okom önmagamnak szemrehányásokat tenni a következmények miatt azon esetre, ha a franczia miniszter ragaszkodnék ama szándékához, hogy erőszakkal igázza le Madagaszkár lakóit; ennélfogva felkértem őket mindnyájukat, mondanák meg őszintén, vajjon óhajtják-e a telep további fennmaradását, vagy a megszüntetését kívánják és

eskü alatt megigértem nekik, hogy határozatukat szóról szóra a franczia király tudomására fogom juttatni. Ezen indítvány felett a főnökök csaknem egy óráig tanácskoztak maguk közt, aztán ismét elfoglalván a helyeiket, következőleg feleltek:

»Bölcs és okos létedre, kételkedhetel-e irántad »való ragaszkodásunkban? Nem láttad-e, milyen hév»vel harczoltunk testvéreink ellen, mikor fellázadtak, »hogy visszatérítsük őket a kötelesség ösvényére? »Honnét van tehát, hogy ily bizalmatlanságot tanú»sítasz egy nép ellen, a mely hozzád ragaszkodik? »Ha a szíved azt sugallja, hogy jót kívánj a franczíák»nak, mondd meg és írd meg a királyuknak, hogy »a szívünket és a barátságunkat kínáljuk neki. De »a te parancsnokságod alatt akarunk élni. Te vagy »a mi atyánk és urunk. Szeressenek téged a fran»cziák épp úgy, mint mink, akkor a fegyvereink egye»sűlni fognak az övéikkel, lobogóink egyesűlni fog»nak a fehér emberek lobogóival és vitézűl fogunk »harczolni a közös ellenség ellen: de ha neked szen»vedned kell a francziák gyűlölete miatt, akkor soha »se fogjuk őket elismerni testvéreinkűl, sőt az ő »ellenségeik a mi barátaink lesznek. Ezek a mi gon»dolataink és szívünk szavai. Igérd meg ennél»fogva azon Isten színe előtt, a kit mindnyájan imá»dunk, hogy megírod ezeket a franczia királynak és »kötelezd magadat, hogy inkább fogsz hozzánk ra»gaszkodni, mint a francziákhoz, és hogy el nem »hagysz bennünket soha.«

Ezen egyhangú válasz elmondatása után megtartatott a Cabar és az eskületétel. Eskü alatt köteleztem magamat, hogy a franczia királyt értesíteni fogom a madagaszkári nép gondolkozásáról, és hogy jövőre köztük fogok élni. Másrészt a törzsfőnökök is

kötelezték magukat, hogy szigorúan fogják teljesíteni a parancsaimat és jó egyetértésben fognak élni a teleppel.

A szertartás után a bennszülöttek tiszteletére vigalmat rendeztem, a melyen az összes európaiak is jelen voltak. Az események e sorozata, a mely Madagaszkár czivilizálásának kezdetét jelzé, sokféle gondolatokat keltett bennem. Tapasztalásból tudtam, mily kevéssé lehet megbízni a versaillesi kabinet elhatározásainak czélszerű voltában. Csupán a saját elszántságomra támaszkodhattam aggodalmaim közepette ama politikai cselszövények miatt, a melyeket a francziák fognak ellenem szőni oly czélból, hogy engem elrágalmazzanak és jó hírnevemet tönkre tegyék. De lelkiismeretem loyalitásom felől nyugodt levén, miután a madagaszkári törzsfőnökök és nép közt követendő magamtartása iránt önmagammal megállapodásra jutottam volna, elhatároztam, hogy el fogok útazni Francziaországba, személyesen kifejtendő a telep érdekeit és leküzdendő a miniszter előítéleteit. Nagyon jól tudtam, mit koczkáztatok ezzel, de utóvégre is a jó hírnevem féltése és a madagaszkári nép iránt való ragaszkodásom megérlelte bennem ezen elhatározást. Ennélfogva eltökéltem, hogy miután Francziaország nem vádolhat engem lázadással, hanem csupán a minisztereit vádolhatja az ország valódi érdekeinek nem ismerésével, egész vagyonomat, hitelemet, sőt Madagaszkár érdekeit is arra fogom felhasználni, hogy barátokat szerezzek e szigetnek és szerencsésen befejezhessem a czivilizáczió nagy művét. Ez az elhatározásom és ehhez fogok ragaszkodni életem fogytáig.

5-én a különböző törzsfőnököktől jelentékeny ajándékokat kaptam, ú. m. rabszolgákat, szarvasmarhát, rizst; mindezt kiosztottam a csapatom közt. E napon

a telep összes személyzetét egybehivattam és kijelentettem előttük, hogy miután biztosítottam a nyugalmat és békét köztük és a bennszülöttek közt, és gondoskodtam élelmeztetésükről is azon időre, míg rendeleteket kaphatnak az udvartól, most már el fogom őket hagyni és nem tartok meg tovább semmiféle parancsnokságot. A könyeik félremagyarázhatlan feleletet adtak kijelentésemre és csak ezt az egy felkiáltást lehetett hallani: »Nem, nem akarjuk elveszteni az atyánkat!«

6-án a tolmács jelentette, hogy hat törzsfőnök érkezett küldöttségképen, jelentékeny számú fegyveres kiséretében. Miután magam elé bocsátottam őket, értesítettek, hogy az eskületétel nagy napja közeledik és az egybegyűlt törzsfőnökök a néppel egyetemben azt kívánják, hogy hozzájuk menjek lakni, ennélfogva egy fegyveres csapatot küldtek ki testőrségeműl és a szolgálatomra. Kívánságukhoz képest tehát levetettem franczia ruháimat és indián ruhákba öltözködtem és velük együtt útnak indúltam. Végig kellett mennem egy hosszú sorfala közt a bennszülötteknek, a kik örömújjongásokban törtek ki és a Zahanhar nevét kiáltozták. Barátaim, a csapatokbeli tisztek és a telep összes népe elkisértek. Mihelyt a táborba érkeztem, az összes törzsfőnökök elém jöttek üdvözlésemre és a számomra kijelölt sátorba vezettek. Szolgáim számára más hat sátor volt kijelölve. Hat négy fontos ágyút hozattam a táborba, ezeket a sátorom előtt állították fel és naponkint kétszáz ember teljesítette a testőrségi szolgálatot.

7-én, 8-án és 9-én elkészítettem a gyülekezet elé terjesztendő indítványomat egy állandó kormány alakítása iránt. Végre elérkezett október 10-ke és három ágyúlövés ébresztett fel álmomból. Reggel hat órakor

Raffangur főnök hat társával együtt, fehérbe öltözve, megjelent és beszélni óhajtott velem. Én is fehérbe öltöztem és a sátorom előtt fogadtam őket. Raffangur kifejtette a beszédében a bizalom ama jeleit, a melyeket a madagaszkári nép tanúsított, mikor engem a legfőbb hatalommal felruházott, valamint az előnyöket, a melyeket ismereteimtől és szolgálataimtól remél. Beszéde végén felkért, hogy kövessem őt. Azután elindúltunk ki a síkra és ott egy körbe léptünk be, a melyet harminczezer fegyveres képezett. A törzsfőnökök mindnyájan illető nemzeteik élén álltak, a nők pedig a körön kívül maradtak. A főnökök azonnal egy belső kört képeztek körülünk és Raffangur a következő beszédet intézte hozzájuk:

»Áldott legyen Zahanhar, a ki visszatért az ő né»péhez. Áldott legyen a Zafferamini vére, a mely »iránt hűséggel tartozunk. Áldott legyen őseink tör»vénye, a mely azt parancsolja, hogy a Ramini véré»ből származott főnöknek engedelmeskedjünk. Az »atyáink tapasztalták és mink is tapasztaltuk, hogy az »egyenetlenség: Isten büntetése. Ama hosszú idő alatt, »míg nem volt főnökünk a Ramini véréből, úgy éltünk »mint a vadállatok, néha a testvéreinket öldököltük, néha »magunk pusztultunk el az ő erőszakosságaik következ»tében. Egyenetlenségünk által meggyöngítve, mindig »az erősebbek prédája voltunk. Bűnösökké lettünk és »nem akartunk az igazság és méltányosság szavára »hallgatni. Igen, még a mi idönkben is láttuk, hogy »azon emberek nyomorúlt ivadékai, a kik a Ramini »vérét kiontották, az országba behívták a francziákat »és azoknak a segítségével akarták a testvéreiket el»nyomni és elpusztítani. Tudjuk, hogyan büntette meg »őket Zahanhar, megengedvén egyik rabszolgájuknak, »hogy a francziák segítségével kiontsa a vérüket, a

»bűneik bűnhődéseűl. Ti mindnyájan értetek engem, »de szükségesnek tartottam a tényeket visszaidézni »emlékezetetekbe, hogy a szívek egyességét ismerjé»tek el törvényetek gyanánt. Hogy pedig ezt meg»tarthassátok, követnetek kell atyáitok törvényét, a »mely azt parancsolja, hogy alávessétek magatokat a »Ramini ivadékának, — ime, bemutatom őt nektek, át»adom neki ezt a szagájt, hogy ő legyen az egyetlen »Ombiasszobe, mint Ramini atyánk volt. Halljátok »meg a szavamat, ti Rohandriánok, Anakandriánok, »Voadzirik, Lohavohiták, Philubeyk, Ondzatszik, Om»biászok, Ampuriák. Ez a mi atyáink vérének tör»vénye. Ismerjétek el az Ampanszakabét, vessétek »neki alá magatokat, hallgassatok a szavára, tartsátok »meg a törvényeket, a melyeket alkotni fog és bol»dogok lesztek. Fájdalom! az én agg korom nem »engedi, hogy a boldogságtokban osztozzam barátim, »és a lelkem nem fogja észrevehetni a hála ama je»leit, a melyeket a síromon fogtok tanúsítani.« Itt aztán hozzám fordúlt és így folytatá: »És te Ramini »vérének méltó ivadéka, könyörögj az Isten segítsé»géért, a ki téged a szellemével fog megvilágosítani. »Légy igazságos, szeresd a népedet, mint a saját »gyermekeidet; a néped boldogsága legyen a tied is »és ne légy idegen a szükségeik és a balszerencséjük »iránt. Uralkodjál és támogasd a tanácsoddal a »Rohandriánokat és az Anakandriánokat, védelmezd »a Voadziriket; atyai gonddal őrködjél a Lohavohiták »és a Philubeyk felett; alkalmazd a közjó érdekében »az Ondzatszikat és Ombiaszokat és ne vesd meg az »Ampuriákat, hadd tekintsék uraikat atyáik gyanánt, »mint Ramini atyánk idejében volt.«

Beszédét befejezvén, kezembe adta a szagájt és leborúlt előttem a földre, társaival és az összes jelen-

volt törzsfőnökökkel együtt és végre több mint ötvenezer embert láttam magam előtt a földre borúlva. Raffangur felkért, hogy felelnék nyilvánosan a nép előtt és a válaszomat a következő szavakban ismételte: . . . »Velun Raminiha, Velun Ulun malakaszsza. »Velun Rohandriani, Anakandriani, Voadziri, Lohavo-»hites; Philubey, Ondzatszi, Ombiaszszes, Ampuria. »Velun, Velun Zaffé Aminiha, Mitomba Zahanhar: . . . a mi annyit jelent, hogy: »Soká éljen a Ramini vére. Soká éljen a madagaszkári nemzet. Soká éljenek a Rohandriánok stb. Soká éljen az atyáink vére és tartson meg mindnyájunkat soká az Isten, a ki az eget és a földet teremtette. A nép örömkiáltásban tört ki, minden egyes rangosztály nevének megemlítésénél, és végre mindenki felkelt. Ekkor tovább folytattam a beszédemet és azt mondtam, hogy hálát adok az ég kegyének, a mely engem ismét visszahozott az atyáim földére és egész életemet annak a véghezvitelére fogom szentelni, a mit az Isten szelleme fog nekem sugallni, és hogy a madagaszkári nemzet minden egyes tagja engem atyjának tekintsen. Aztán felkértem a Rohandriánokat és a többi főnököket, a Voadzirikig, hogy támogassanak a tanácsukkal. Felszóllítottam a Lohavohitákat, hogy híven teljesítsék a veendő parancsokat és biztosítottam az Ampuriákat a felől, hogy a törvények meg fogják szűntetni szerencsétlen rabszolga állapotuk nyomorúságát. Az Ondzatsziknek és Ombiaszszoknak megigértem, hogy alkalmazni fogom őket a nemzet javára és beszédemet azzal a nyilatkozattal fejeztem be, hogy kötelességemnek tartom egész időmet oly kormányforma megalapítására fordítani, a mely fenn fogja tartani az egyetértést és az összhangot. Beszédemet még folytatni akartam, mikor Raffangur felkért, hogy hallgassak el. Ekkor a rangosztályok szétváltak egy-

mástól, a Rohandriánok külön csoportosúltak, az Anakandriánok szintén, valamint a többiek is mind. Aztán elvezettek engem legelőször a Rohandriánokhoz, a kiknél egy ökröt találtam, a melynek a torkát elvágtam s egyúttal elmondtam az áldozati esküformát. Mindegyik Rohandrián egy csöpp ökörvért nyelt el és fennhangon megátkozta magát és gyermekeit azon esetre, ha megszegné az engedelmességet, a melyet nekem esküdött. Innét elvezettek az Anakandriánokhoz, a hol két ökröt öltem meg és ugyanazon esküt ismételtem. Ily módon végig mentem az összes rangosztályokon és a Voadziriknél három ökröt öltem meg, a Lohavohitáknál négyet, az Ondzatsziknál hatot, az Ombiaszszoknál kettőt és az Ampuriáknál tizenkettőt. Az utóbbiak a szagájuk hegyét mártották a vérbe és aztán lenyalták, egyidejűleg elmondván az esküformát. Az egész szertartás a legcsekélyebb rendzavarás nélkül ment véghez és végre engem ismét visszavezettek a Rohandriánok közé, a kik még egy esküt váltottak velem, a következő módon: mindegyik a jelenvoltak közűl — és velük együtt én is — egy vágást ejtett a melle baloldalán beretvával és mindnyájan kölcsönösen egy csöppet szívtunk egymás véréből és a legborzasztóbb átkokkal sújtottuk azt, a ki valaha megszegné az esküjét, ellenben áldást mondtunk mindazokra, a kik a kötelezettségeiket híven fogják teljesíteni. Mindezen szertartások összesen két órát vettek igénybe. Délután a törzsfőnökök intették a népet, hogy egy pillanatra szálljon magába, hívja segítségűl az Isten szellemét és adjon hálát a Zahanharnak jóságáért és pártfogásáért.

Egy negyed három órakor a Rohandriánok viszszavezettek sátoromba, a hol ebédre marasztaltam őket. Az Anakandriánokat és a Voadziriket felszólli-

tottam, hogy ebéd után igyanak és a Lohavohitákhoz négy hordó bort küldtem, szétosztás végett az Ondzatszik, Ombiaszszok és Ampuriák közt.

Este hat óra tájban mintegy háromszáz bennszülött nő jelent meg és esküt kívánt váltani a feleségemmel. A szertartás holdvilágnál ment véghez és tánez közt. Az eskü azt tartalmazta, hogy engedelmeskedni fognak a nőm parancsának és hozzá fognak fordúlni minden czivódásaikban és vitáikban, a melyekbe férfinak nem illik beavatkozni. Az eskületétel után a vigalom újra kezdődött és az éjszaka tánczok és éneklés közt telt el.

11-én az összes főnököket felkértem, hogy egybegyülekezzenek és megtartsák legelső Cabarjukat. Nyolcz órakor a gyűlés tagjai teljes számmal jelen levén, egy kölcsönösen kötelező okmány kiállíttatását kértem eskü alatt és a jelenlevő főnökök és nép neveivel ellátva. Az okmány az ország nyelvén volt szerkesztve, latin betűkkel iratott le és így hangzik:

»Ez az okmány bizonyítja a Rohandrian királyok »a Voadziri fejedelmek és a Lohavohita törzsfőnöknek »1776. évi október 10-én letett esküjét, a melynek »értelmében a Cabarban egybegyűlt és alúlírott ki»rályok, fejedelmek és törzsfőnökök Benyovszky Mó»ricz Ágoston grófnak Ampanszakabé vagyis a nem»zet legfőbb főnöke rangjára történt megválasztatását »kihirdetik és megerősítik:

»Miután népünk jelenlétében az áldozat végre»hajtatott és a véreskü letétetett volna, kihirdetjük, »kikiáltjuk és elismerjük Móricz Ágostont legfőbb »főnökünkűl, Ampanszakabénkűl, a mely czímek ki»haltak a szent Ramini családunk kimúlta óta, és a »melyeket benne és az ő családjában új életre feltá»masztunk. Ezen oknál fogva, az áldozat végrehaj-

»tása után megmásíthatlanúl alávetettük magunkat »az ő hatóságának és ennek következtében elhatároz»tuk, hogy Mahavalu tartományunkban emléket fo»gunk emelni, megörökítendő szövetségünk emléke»zetét és halhatatlanítandó esküнket, azért, hogy gyer»mekeink és azoknak gyermekei a legkésőbb utó»korig engedelmeskedjenek az Ampanszakabé szent »családjának, a melyet mi valamennyien szentnek »vallunk, meghódolásunk által. Átkozottak legyenek »gyermekeink, a kik ezen akaratunknak nem enge»delmeskednének, átkozott legyen örökségük, átko»zottak legyenek ama föld gyümölcsei, a melyen lak»nak és a legborzasztóbb rabszolgaság sújtsa őket.«

Ezen eskü okmány háromszor fennhangon felolvastatván, a nemzet nevében a következők írták alá:

Hiavi, a keleti részek királya.
Lambuin, az éjszaki részek királya.
Raffangur, a szambarivek Rohandrianja.

Névjegyzéke ama nagy férfiaknak vagy főnököknek, a kik e Cabaron jelen voltak.

Raffangur Rohandrian, — Szievi Voadziri,
a Zafferamini tartományból, népükkel.

Szianique Rohandrian, — Mandingue Anakandrian,
a Szaphirobai tartományból, népükkel.

Raul Anakandrian, — Diamanong Voadziri,
az Antambur tartományból, népükkel.

Manongamon Rohandrian, — Mamon Anakandrian,
az Antivojezu tartományból, népükkel.

Manakandrin Anakandrian, — Diamandrisz Lohavohita,
az Antiszaphirobai tartományból, népükkel.

Raffenu Anakandrian, — Leloatu Anakandrian,
az Antivohibey tartományból, népükkel.

Szancé Rohandrian Mulát, — Damo Anakandrian,
a Szambarive tartományból, népükkel.

Lambaranthe Rohandrian, — Franszé Anakandrian,
az Antszirak tartományból, népükkel.

Hiavi Rohandrianabé,
király, Ondzatszi csapataival.

Lambuin Rohandrianabé,
az éjszaki részek királya, csapataival.

Ramaraombe Rohandrian, Diambulmassze Anakandrian,
a Masszuala tartományból, csapataikkal.

Raffidzimon Anakandrian, — Diafaitcse Lohavohita,
az Antivakair tartományból, népükkel.

Dianbandze Anakandrian, — Sziomba Lohavohita,
a Rantabay tartományból, népükkel.

Romain Lohavohita, — Mamay Lohavohita,
a Hiavi alá tartozó tartományból, az Ondzatszikkal.

Diane Sara Rohandrian, — Ravoye Lohavohita,
a Manoaru tartományból, népükkel.

Mumere Rohandrian, — Ravoye Lohavohita,
a Mananzari tartományból, népükkel.

Ravuzov Anakandrian, — Belaze Lohavohita,
a Mahafali tartományból, népükkel.

Diane Szuloat Rohandrian, — Fanhamenon Anakandrian,
a Matanani tartományból, népükkel.

A nap hátralevő része a főnökökkel való beszélgetés közt múlt el. Igyekeztem őket rábeszélni, hogy fogadják el az alkotmányt, a melyet másnap, a délelőtti tíz órára kitűzött gyűlésben szándékoztam előterjeszteni.

E napon is tovább folyt a mulatság és vigalom és semmi nevezetesebb dolog se történt, csupán egy kérvény átadása, a mely harmincznyolcz katona, öt altiszt, három tiszt és hat polgári hivatalnok aláírásával volt ellátva. A pártfogásomért folyamodtak, a melyet nem tagadhattam meg tőlük. Már előre biztosították magukat a Rohandriánok többségének pártfogása felől. Estefelé jelentették, hogy két magánhajó érkezett meg a parton. Azonnal elküldtem egy tolmácsot, hogy e hajókat, rakományukkal együtt, megvásárolja.

12-én a Rantabay tartomány főnökei bemutatták azon európaiakat, a kik azelőtt a telephez tartoztak, és arra kértek, hogy fogadjam őket a pártfogásom alá és engedjem meg, hogy letelepedhessenek köztünk. E kérést teljesítettem és az európaik a Cabarban letették az esküt. Tíz órakor a meghívottak teljes számmal megjelenvén, megnyitottam a gyűlést és egy kormányforma megalapítását indítványoztam, alkotmány tervezettel egyetemben. Indítványom így hangzott:

»Ampanszakabéűl megválasztatván roppant súlyt »érzek magamra nehezűlni. Midőn e méltóság elvál-

»lalásakor megfontoltam a hivatalommal járó köteles-
»ségeket, előre láttam, hogy a nemzet javát kell fő-
»czélomúl tekintenem. Meg vagyok róla győződve,
»hogy e czél elérésére a hatalmat egy főtanács kezébe
»kell adni, a mely bölcseségükről, okosságukról és
»tevékenységükről ismeretes tagokból álljon. E fő-
»tanács gyakorolja a főhatalom összes teendőit és
»csupán neki álljon jogában, az Ampanszakabé bele-
»egyezésével egybehívni a nemzet egyetemes gyüle-
»kezetét, a melynek dolga lesz a kidolgozandó alkot-
»mányt elfogadni és jóváhagyni és az Ampanszakabé
»előtt letenni a hűségi esküt. A főtanács tagjai közül,
»a kik mindenkor az indiai vagy európai származású
»Rohandriánok és Anakandriánok közűl választandók,
»fognak kineveztetni a tartományok kormányzói, vala-
»mint az állami miniszterek, a hadügyi, tengerészeti,
»pénzügyi, kereskedelmi, igazságügyi és földművelési
»osztályok élére. És miután hasonlóképen szükséges,
»hogy a főtanács rendeletei és határozatainak leg-
»pontosabb végrehajtása felett kellő felügyelet gya-
»koroltassék, az Anpanszakabé, a főtanács meghall-
»gatása után, egy állandó tanácsot fog alakítani, a
»melynek tagjai egy vagy két Rohandrián kivételével,
»csupán Voadzirikből és Lohavohitákból fognak állni.
»Lesznek ezenkívül tartományi tanácsok, a melyekbe
»egy Rohandrián kormányzó elnöklete alatt öt Ana-
»kandrián, két Voadziri és négy Lohavohita fog mű-
»ködni. E tanácsok többi tagjai az Ondatzik és Om-
»biaszszok közűl neveztetnének ki. A főtanács dolga
»lesz elejét venni minden meghasonlásnak, a mely a
»Rohandriánok vagy a különböző tartományok közt
»felmerűlhető félreértésekből támadhatna, s e czélból
»csupán az igazságszolgáltatás eszközeit lesz szabad
»használnia. A főtanács fog őrködni a felett, nehogy

»külföldi hadseregek merényletet intézhessenek a ma-
»dagaszkári nemzet szabadsága ellen, a szigeten ala-
»pítandó gyarmatok által. Főtörekvése lesz az ipar-
»és kereskedelem felvirágoztatása, szóval legfőbb törek-
»vését oda kell irányoznia, hogy a nemzet számára
»a lehető legtökéletesebb jólétét biztosítsa.«

Beszédemet azon meggyőződésem kifejezésével végeztem, hogy Isten segítségével megérni remélem rövid idő alatt a boldogság, gazdagság és jólét új felvirágozását e szigeten, egyszersmind kifejezést adtam ama bizodalmamnak is, hogy a jó elveken alapuló kormányzati rend és forma segélyével a sziget örökre meg fog szabadúlni a belső egyenetlenségektől, a háború csapásaitól és a rabszolgaság szerencsétlen állapotától.

Alighogy a szavaimat befejeztem, az összes jelenlevők felkiáltottak: »Velu Ampanszakabé, Velu Ramini!« a mi annyit tesz, hogy: soká éljen a mi urunk, soká éljen Ramini ivadéka. Raffangur törzsfőnök felkért, engedném meg, hogy beszédemet kihirdesse a népnek; e czélból ki is ment és egy óra múlva visszatért az összes néppel együtt. A Cabarban újból megjelenvén, biztosította a jelen volt törzsfőnököket, hogy a nemzet, összes jogait átruházza a jelen gyülekezetre, a melynek tagjai engem felhatalmaznak, hogy megalakítsam a főtanácsot és általában megtegyek mindent, a mit a közjó érdekében czélszerűnek tartok. Ennélfogva elhatároztam, hogy azonnal kinevezem a főtanacs tagjait, a kiknek száma harminczkettőben állapíttatott meg. Négy európait azonnal kineveztem, valamint a következő nyolcz bennszülöttet:

Raffangur Rohandrián,
Sianique Rohandrián,

Raul Anakandrián,
Manongamon Rohandrián,
Raffenu Anakandrián,
Szanszé Rohandrián Mulát,
Hiavi Rohandrián,
Lambuin Rohandrián.

A két utóbbi Rohandrián ünnepélyesen lemondott minden igényéről, bárminemű fölényre.

A többi húsz tag kinevezése elhalasztatott, hogy hely maradjon később érkezendő európaiak és oly bennszülöttek számára, a kik képeseknek fognak bizonyúlni e hivatalok betöltésére.

E kinevezések után, a melyeket általános örömkiáltások üdvözöltek, végrehajtottam az állandó tanács megalakítását, a melynek tagszáma tizennyolczban állapíttatott meg.

Azonnal kineveztem két európait és hat bennszülöttet, a kiknek nevei itt következnek:

Ramazaombe Rohandrián,
Raffidzimon Anakandrián,
Diamonong Voadziri,
Zievi Voadziri,
Diamandrisse Lohavohita,
Diafaiche Lohavohita.

E kinevezések is helyeseltettek, a hátralevő tíz tag kijelőlése pedig ugyanazon okoknál fogva halasztatott el, a melyeket a főtanács tagjaira vonatkozólag említettem.

A mai nap eredményével meg voltam elégedve, miután felállítottam azt a két oszlopot, a mely az alkotmány terhét fogja hordozni, ennélfogva a Cabart

elnapoltam másnap reggeli nyolcz óráig. E napon felszóllítást kaptam a teleptől, hogy szállítsak egy hajórakomány rizst az Isle de France számára; a louisbourgi parancsnok értesített, hogy a raktárak üresek, nincs készletben semmiféle árúczikk és a segítségem nélkül nem tud kiszabadúlni a zavarból. E felszólítás következtében, bebizonyítandó, mennyire a szívemen viselem a telep javát, felkértem a száphirobai főnököket, hogy szállítsanak árút váltókra, a melyekhez mintát készítettem és belőlük kellő számmal küldtem át a telep parancsnokának.

Ugyanezen éjjel értesűltem, hogy a szeklávok királya ajándékokat és követeket küldött hozzám, a béke megkötésére. A követek elfogadására egy Rohandriánt küldtem ki.

13-án a tanács egybegyűlvén, indítványoztam, hogy jelöltessék ki a pont, a hol várost fogunk építeni. E város helyeűl a Mananguzon folyam forrásainak szomszédsága szemeltetett ki. Hasonlóképen indítványoztatott hat kormányzóság alakítása a moroavai révtől az Itapere földcsúcsig. De miután híjával voltam olyan egyéneknek, a kik a hivatalok betöltésére alkalmasak lettek volna, a főtanács e határozatának végrehajtását későbbre halasztottam. E körülmény alkalmat nyújtott nekem, a főtanács tagjai előtt kifejteni, mily előnyös volna a nemzet érdekeire nézve, kereskedelmi és barátsági szerződést kötnünk a franczia királylyal, vagy más európai hatalommal, mert ez által biztosíthatnók terményeink kivitelét és oly árúczikkek behozatalát, a melyek szükségesek az ifjúságnak különböző tudományokban, mesterségekben és kereskedelmi ágakban való oktatására, a mely utóbbi az által is előmozdíttathatnék, hogy az efféleken ügyes európai emberek szerződtethetnének a

megtelepedésre köztünk. Ezen indítványom kiséretében kijelentettem, hogy én magam fogok személyesen e dolognak utána látni és ennek ellenében csupán az öreg Raffangur Rohandrián fejezte ki a rosszalását, azt mondván nyíltan, hogy a halálomat keresem. De szerencsétlenségemre, nagyon is ragaszkodtam elveimhez és kijelentettem, hogy szándékom elútazni Európába, kereskedelmi és barátsági szerződést kötni bármelyik európai nemzettel, és hogy e tervem megvalósítását csupán akkorig halasztottam el, míg az általam alapított kormányforma a rendes kerékvágásba jut.

14-én, 15-én és 16-án folyvást a kormány szabályrendeleteinek megállapításával voltam elfoglalva. E napon bemutatták nekem Szimanunpu, a szeklávok királya követeit. Nyolczvan rabszolgából és ötszáz darab szarvasmarhából álló ajándékot jelentettek be, de miután azt mondták, hogy királyuk a franczia parancsnokhoz küldte őket, értésükre adtam, hogy az már többé nem én vagyok és elküldtem őket, a kiséretükkel együtt Louisbourgba, de rendkívül meglepte őket azon hír, hogy engem, mint Ramini ivadékát, a bennszülöttek Ampanszakabéül megválasztottak, mert a bojanai Rohandrián csakis Ramini Larizon halála, vagyis inkább legészároltatása után vette fel a szeklávok királya czímét.

17-én megvásároltam egy magánhajó rakományát negyvenötezer livre értékben, a melyért százhuszonnyolcz rabszolgát adtam. E rakomány aztán az állandó tanács elnöke, Ramaraombe Rohandrián, rendelkezése alá bocsáttatott.

18-án szükségesnek láttam megállapítani a katonai szolgálat rendét. Szanszé Rohandrián mulátot kineveztem Miaditompe Generalissimussá és egyenkint százötven Ondzatsziból álló tizenkét századot alakítot-

tam, a melyeknek feladatuk volt a béke fenntartására felügyelni, a főtanács által megállapítandó rendeletek értelmében. Mikor a századok megalakíttattak, mindegyik Rohandrián engedelmet kért arra, hogy illető kerületében egy-egy hadi századot állíthasson fel. E kérésüket nemcsak teljesítettem, de meg is hagytam nekik ily századok felállítását, és hogy ez a rendszabály nagyobb hatályt nyerjen, czélszerűnek láttam az erre vonatkozó határozatot a teljes Cabarban kimondatni, a melyet 19-ére hívtam egybe. E napon elrendeltem huszonkét lobogó elkészíttetését, a melyek a különböző Rohandriánok és Anakandriánok közt voltak kiosztandók. A lobogók színe kék volt, közepén fehér holddal. A légiók lobogói ellenben fehér alapon kék négyszöggel voltak ellátva, középen a holddal és hat csillaggal.

19-én a nép Cabarban gyülekezett egybe. Nyilvánosan jóváhagytam a hadtestek felállítását és a lobogók kiosztása valóban megható ünnepélyességgel ment véghez.

20-án egy korvett készen állt az indulásra. Miután a házi dolgaimat elrendeztem és a nemzet ügyei iránt is intézkedtem, elhatároztam megújítani indítványomat, az elútazásomat illetőleg. A tanácsban a következők határoztattak el:

A Rohandrián, Anakandrián, Voadziri és Lohavohita főnökök és az Ondzatszik és Ombiaszszok népe, általános nemzeti Cabarban egybegyülekezvén hozzájárultak Ampanszakabéjük indítványához és beleegyeztek, hogy a nevezett Ampanszakabé Európába útazzék, szerződést kötni a franczia királylyal vagy akármely más nemzettel és felhatalmaztassék különféle művészetekben és egyéb foglalatosságokban ügyeskedő embereket szerződtetni a Madagaszkárban való

megtelepedésre, ennélfogva elhatározták, hogy teljes jogot és felhatalmazást adnak neki. Megigérik, hogy szigorúan meg fogják tartani távollétének egész időtartama alatt ama rendet, a melyet a kormányformára nézve megállapított; megesküsznek, hogy hívek maradnak hozzá, hogy semmiféle idegent se fognak a szigetre bocsátani és még kevésbbé fogják eltürni, hogy valaki a népükből külön szerződésre lépjen bárkivel is. Hasonlókép kijelentik, hogy ha Ampanszakabéjük másfél év leforgása alatt nem térne vissza, semmiféle franczia telepet se fognak megtűrni a szigetük partjain.

De viszont kérik, hogy Ampanszakabéjük kötelezze magát a visszatérésre, akár sikerűl a vállalkozása, akár sem; és hogy bármily késlekedés esetén, küldjön nekik hírt a hogylétéről.

Ezen elhatározások és kölcsönös kötelezések megerősíttettek a véreskü által és a Cabar jajgatások közt végződött, a melyek erősen megingatták elhatározásomat; de fájdalom! a végzetem erősebb volt és annak a sugallatát követtem mindabban, a mi előttem igazságosnak és észszerűnek látszott.

A Cabar szétoszlása után Raffangur hozzám jött és még egyszer ecsetelte a veszélyeket, a melyeknek eléje megyek. Azt mondta, hogy ismeri a francziák ama nagyravágyását, hogy előbb-utóbb a sziget uráivá legyenek és ennélfogva merényleteket fognak elkövetni az életem és szabadságom ellen. Példákat említett fel kegyetlenségükről és elmondta, hogyan viselkedtek a szigeten. Szóval úgy beszélt, mint jó barát, a ki ismeri a rám várakozó viszontagságokat. Érvelése alapos és a legnagyobb mértékben valószínű volt és én csak hibáztathatom magamat a miatt, hogy

annyira buzgólkodtam Francziaország érdekeinek előmozdításában, a saját vagyonom, állásom és életem koczkáztatásával. E napon még kiállíttatott a felhatalmazás, felolvastatott a bizottság kebelében és aláiratott. Teljes szövege így hangzik:

Október 23-án 1776. Madagaszkár éjszaki és keleti partjainak királyai, fejedelmei, törzsfőnökei és népe a mahavelui síkságon Cabarban, vagyis egyetemes gyűlésen egybegyülvén, miután Ampanszakabéjük indítványait megértették volna, teljes bizalmat helyezvén irántuk való ragaszkodásába és esküvel megerősített hűségébe elvállalt kötelezettségei iránt, teljes és visszavonhatlan felhatalmazást adnak neki, hogy Európában alkudozásokba bocsátkozzék a franczia királylyal, vagy bármely más királylyal avagy nemzettel és kereskedelmi vagy barátsági szövetségeket, viszonyokat vagy szerződéseket köthessen. Ennélfogva a jelen Cabarban kijelentjük, hogy jóváhagyjuk, helyeseljük és megerősítjük mindazt, a mit Ampanszakabé minőségében meg fog kötni és alá fog írni. És hódolatunk bebizonyitásaúl egyhangulag elhatároztuk és kijelentettük, hogy azon esetre, ha a franczia király nem fogadná el ajánlatainkat, az Ampanszakabé teljesen fel legyen jogosítva és hatalmazva, bármily más fejedelemhez vagy nemzethez fordúlni, velük kereskedelmi és barátsági szerződéseket kötni és más idevágó kötelezettségeket elvállalni. Egyidejűleg ünnepélyesen lekötelezzük magunkat, hogy az Ampanszakabénk távolléte alatt nem fogadunk be a szigetünkön semmiféle idegent és nem kötünk szerződést vagy viszonyt semmiféle más nemzettel. Minek bizonyságaúl kiállítottuk a jelen okmányt, miután ez a teljes Cabarban felolvastatott és megmagyaráztatott volna és átadtuk ugyanezt a nevezett Ampan-

szakabé urunk kezébe. Aláiratott a fennírt évben, hónapban és napon az összes nemzet nevében.

Raffangur, Rohandrián.
Hiavi, a keleti részek királya.
Lambuin, az éjszaki részek királya.

21-én értesítettem a főnököket, hogy előkészületeket akarok tenni elútazásomhoz, ennélfogva el fogok tőlük búcsúzni és indítványoztam, hogy távollétem egész tartamára ismerjék el Raffangurt, vagy távolléte avagy akadályoztatása esetén Szanszét a főtanács elnökeűl. A nap többi része vigalmak közt múlt el, a melyeken negyvenezernél többen vettek részt.

E hó 22-től, deczember 10-ig számos nyilvános és magántermészetű ügy elintézésével voltam elfoglalva.

11-én Louisbourgba mentem, e telep parancsnokoló tisztjét tanácsaimmal támogatandó és 14-én végre értesűlvén, hogy minden podgyász el van helyezve a »Bel Arthur« nevű briggen, a melyet kibéreltem, hogy engem a Jó-Reménység-fokára szállítson, elbúcsúztam és a hajóra szálltam. Mikor a tengerpartra érkeztem, a vidék legtöbb törzsfőnöke és a telep egész lakossága által láttam magamat körűlvéve, a kik szerencsés útazást kívántak, a bennszülöttek pedig a Zahanhart kérték, hogy legyen segítségemre a vállalkozásomban. Végre valamennyien sírva fakadtak és életem ezen egyetlen pillanatában tapasztaltam, mennyit képes szenvedni az emberi szív, mikor szeretett és ragaszkodó környezetéből kiragadtatik. Végre a hajóra mentem, de nem a nélkül, hogy a természetnek könnyeimmel le ne róttam volna adómat, a mit kegyetlen száműzetésem

legborzasztóbb szenvedései közt se tettem. Végre az éjszaki szél feltámadt és alkonyat táján elindúltunk a Jó-Reménység-foka felé, a hol másik hajót szándékoztam bérelni, a mely Francziaországba szállítson. Ez az út valószínűleg szerencsés körülményeket fog eredményezni, a milyeneket a madagaszkári telep javára óhajtok és talán jóvá fogja tenni a miniszter által elkövetett hibákat.

VÉGE

az angol kiadás szerint.

OKMÁNYOK

A MELYEKRE HIVATKOZÁS TÖRTÉNT

AZ EMLÉKIRATOKBAN.

1775. L. X. JEGYŰ OKMÁNY.*)

A BENYOVSZKY GRÓF PARANCSNOKSÁGA ALATT ÁLLÓ ÖNKÉNYTESEK TISZTIKARÁNAK GYŰLÉSÉRŐL.

Az ezerhétszázhetvenötödik évi szeptember hó huszonkettedik napján, Benyovszky báró, az említett és az ő nevét viselő önkénytes csapat ezredese és Ő felsége, a franczia király telepének főparancsnoka Madagaszkár szigetén, a fősebész által értesíttetvén betegségének válságos állapotáról, a mely erejének

*) Az angol kiadás szerint. Ez alkalommal megjegyezzük, hogy az »Emlékiratok« kötetei, valamint az okmányok is az eredeti angol kiadás után vannak fordítva, a melynek beosztása, fejezet-czímei stb. híven megtartattak.

naponkinti és nagyon is nyilvánvaló hanyatlása következtében végzetes kimenetellel fenyeget, következőleg eloszlatni akarván az aggodalmakat a csapatainak tisztikara közt, mely utóbbi a parancsnokát veszélyes betegségben látván sínlődni és hasonlókép ismervén a viszontagságos helyzetet, a melybe a végnélküli szerencsétlen következményekkel fenyegetett csapatok, részint a zsold, részint a ruházat hiánya miatt is jutottak, egy értekezlet egybehivatását kívánta, hogy megértse a parancsnoka akaratát és tudomást szerezzen magának azon rendeletekről, a melyeknek a parancsnok halála esetén engedelmeskednie kellend; mindezen okoknál fogva nevezett Benyovszky báró, az önkénytes csapat ezredese és Ő felsége nevében e szigeten főparancsnok, a jelen hónap huszonötödik napját tűzte ki tanácskozásra ama lépések iránt, a melyek ily válságos körülmények közt legczélszerűbbek volnának, és ennek következtében elrendelte, hogy az indokok, a melyek őt az értekezlet egybehívására indították, valamint az utóbbi által hozandó határozatok leirassanak és az önkénytes csapat jegyzőkönyvébe beigtattassanak.

Benyovszky báró, daczára súlyos betegségének teljes eszméleténél levén és lelki nyugalmát háborítlanúl bírván, fősebészének beleegyezését kérte, hogy a gyülekezetben személyesen elnökölhessen, a mi végre, a többi sebészekkel folytatott többrendbeli tanácskozások után meg is engedtetett neki. Ennélfogva elrendelte, hogy a jelen hó huszonötödikén a csapatainak tisztjei a főhadiszálláson megjelenjenek, névszerint: De Mallendre százados úr; Le Cerf százados úr; Perthuis főhadnagy úr; Certain főhadnagy úr; De la Boullaye hadnagy úr; De la Tour hadnagy úr; Lermina szállásmester úr; Evali zászlótartó úr; Ro-

sières főhadnagy, a titkári teendőkkel megbízott hadsegéd úr és Besse pénztárnok úr, a ki felkéretett a tanácskozáson jelen lenni, mint a főraktári felügyelő vagy árúbiztos távollétében a kezelési osztály főhivatalnoka.

Ezerhétszázhetvenötödik évi szeptember hó huszonötödikén. Jelenlevők a Benyovszky nevét viselő önkénytes csapatból: De Mallendre százados úr; Le Cerf százados úr; Perthuis főhadnagy úr; Certain főhadnagy úr; De la Boullaye alhadnagy úr; De la Tour alhadnagy úr; Lermina szállásmester úr; Evali zászlótartó úr; Rosières főhadnagy, a titkári teendokkel megbízott hadsegéd úr és Besse pénztárnok úr, a ki felkéretett a tanácskozáson jelen lenni, mint a főraktári felügyelő vagy árúbiztos távollétében a kezelési osztály főhivatalnoka, — De Sanglier úr kiküldetésben az Isle de Franceon időzvén; idősbb De la Boullaye főhadnagy és Corbi alhadnagy pedig egy-egy csapattal a sziget távolabbi részeire levén kiküldetve. Benyovszky báró a következő beszédet intézte a gyülekezethez:

»Az aggodalmak, uraim, a melyek önökben a be»tegségem miatt támadtak, újabb bizonyítékai az önök »ragaszkodásának; de miután össze vannak kapcsolva »ama buzgalommal, a mely önöket mindnyájukat lel»kesíti urunk, királyunk szolgálata iránt, mellőzöm a »hála megilletődését, a melylyel a szívem el van telve »és első sorban azon érdekekről fogok beszélni, a »melyeket az udvar rám bízott, hogy önök biztosan »működhessenek azon esetre is, ha az Isteni Gond»viselésnek úgy tetszenék, hogy az életemet követelje.

»Az ezerhétszázhetvenkettedik év végén a király »parancsot adott csapatunk toborzására és annak pa»rancsnokáúl engem nevezett ki. A következő év

»elején, a miniszterek útján megkaptam Ő felsége »rendeleteit, hogy az említett csapattal a szigetre útazzam; de miután egyúttal megparancsoltatott, hogy a »missziónk czélját titokban tartsam, nem ismertethettem meg önöket rendeltetésünk helyével, a melyről »önök csakis az Isle de Franceon kaptak nagyon homályos értesítést. Szíveskedjenek megjegyezni, hogy »nem a bizalom hiányának rovandó fel, ha nem közöltem önökkel vállalatunk czélját. Viselkedésem »önök irányában ideútazásunk alatt és szorgalmam, a »melylyel önöket a taktika művészetére oktattam, »meggyőzhette önöket buzgalmamról közös javuk iránt »és e buzgalmat önök a ragaszkodás és becsülés oly »tanújeleivel viszonozták, a melyek soha se fognak »kitörlődni a lelkemből. Rendeltetésünk helyén való »megérkezésünk óta együtt szenvedtünk különféle »viszontagságokat és fáradalmakat, együtt küzdöttünk »a forró égalj káros befolyásai és egy nép erőszakosságai ellen, a mely féltékeny a szabadságára. Bátorsággal fegyverkeztünk fel, hogy teljesíthessük a rendeleteket, a melyeket kaptunk és kisérleteinket siker »koronázta, daczára az irígy sorsnak, a mely bennünket üldözött. Bocsássanak meg, kedves bajtársaim, »ha nem nevezem meg szenvedéseink okozóit; önök »ismerik őket és bosszúnak elég az a szégyen, a melyet érezniök kell a felett, hogy felfedeztetve látják »magukat. Magamviselete e szigeten annyira ismeretes »önök előtt, hogy nem kell beszélnem eddigi szenvedéseinkről. Önök meg vannak róla győződve, hogy »teljesítettem kötelességemet és enyhítettem e szenvedéseket, a saját vagyonomat is a telepünk szükségleteinek fedezésére fordítván. Önök maguk is, előlegezvén a kapott összegeket, módot nyújtottak nekem »arra, hogy gondoskodjam a sürgős kellékekről, a

»melyeknek kiszolgáltatása oly igazságtalanúl meg-
»tagadtatott tőlünk, és a melyek nélkül végleg tönkre
»kellett volna mennünk. Buzgalmam és szenvedéseim
»jutalmáúl most az Isle de Franceon a legfeketébb
»rágalmak tárgya vagyok. Nincs oly becstelen cse-
»lekmény, a melylyel ne vádoltatnám. Kifogások
»emeltetnek ama túlságos kiadások ellen, a melyek
»állítólag e szigeten tétettek és ama kegyetlenségek
»ellen, a melyek általam, vagy az én parancsomra
»elkövettettek magán-kereskedők ellen, a kik nyilvá-
»nosan azt állították, hogy a mellükre szegezett pisz-
»tolylyal kényszeríttettek bizonyos okmányok aláírására.
»De a legsérelmesebb körülmény az, hogy az Isle de
»France közönségével minden módon elhitetni ipar-
»kodnak, hogy a kincstáruk kellőleg gondoskodott az
»itteni csapatok szolgálati szükségeiről, csakhogy ezen
»összegeket én elsajátítottam magamnak és a katoná-
»kat segély nélkül hagyom, munkával túlterhelve és
»fenyegetve mindazon irtózatok által, a melyeket a
»zsarnokság kigondolhat. E gonoszlelkű rágalmak,
»a melyeknek főczélja a jó hírnevem tönkretétele,
»más körülmények közt érzéketlenűl hagynának. Meg-
»vetéssel tekintenék rájuk, ha felgyógyulásomat remél-
»hetném mostani betegségemből és kilátásom lehetne
»arra, hogy valamikor jövőre, számot adhatok magam-
»viseletéről a királynak és a minisztereknek: de mi-
»után nagyon jól ismerem mostani betegségem esetleg
»végzetes következményeit, a melyek naponkint ki-
»múlásommal fenyegetnek, felkérem önöket uraim, a
»becsületérzésükre hivatkozván, hogy tegyenek az
»igazságról oly tanúságot, a mely meghiúsítsa azon
»emberek szándékait, a kik jó hírnevemet el akarják
»homályosítani. Önök tapasztalásból ismernek engem,
»mint katonát és mint parancsnokot: szolgáltassák

»tehát, ha majd többé nem leszek, a nevemnek azon »igazságot, a melyet magamviseletével megérdemeltem »és a melyet önök nem tagadhatnak meg tőlem.

»A múlt körülményeinek e rövid elősorolása után, »át kell térnem mostani helyzetünkre. A telepet biz»tosítandó az udvar újabb rendeleteinek megérkezéseig »és külső támadásoknak elejét veendő, ezelőtt egy év»vel elküldtem a »Postillon« nevű póstahajót Franczia»országba, és jelentést tettem a helyzetünkről az »udvarnál, egyszersmind pedig segélyt is kértem. »Egyidejűleg támogatást kértem az Isle de Francetól, »hivatkozván Ő felsége parancsaira, a melyeket önök »megérthetnek a miniszternek a nevezett sziget kor»mányzóihoz írt leveléből, a melyet a tény igazolásáúl »ezennel bemutatok önöknek. Önök kétségkívül azt »remélték volna, a mint én is reméltem, hogy a szük»ségelt segély gyorsan el fog küldetni ; de fájdalom! »csakis elutasító választ kaptam, a melyet eddig el»titkoltam, nehogy önöknek aggodalmakat és nyug»talanságot okozzak. Ez az elutasító válasz a jelen »körülmények közt annál szomorítóbb, mivel már egész »vagyonomat elköltöttem a király szolgálatában, követ»kezőleg képtelen vagyok mostani szükségeinket fe»dezni. A raktárak telve vannak az Isle de Franceról »küldött haszontalan tárgyakkal, de nincsenek ellátva »a legszükségesebb árúczikkekkel ; a pénztár üres és »a csapatok zsold és ruha nélkül szűkölködnek. Ilyen »a mai helyzetünk és ez valóban szomorú helyzet »olyan emberekre nézve, a kik két év óta szakadat»lanúl, huszonnégy órai szünetelés nélkül, folyvást »mozgásban tartattak és a kik a szigetlakók ellen vi»selt utolsó hadjáratban oly vitézűl kitűntették magukat »az önök vezénylete alatt. E háború sikere, a mely »jó szerencsénket és az ország nyugalmát biztosította,

»bennünket örömmel töltött el, ennélfogva az ügyek
»jelenlegi kedvező állását fel kell használnunk a kato-
»náink felbátorítására, lelkesítésére: ők állhatatosan
»ragaszkodnak hozzánk, uraim, és nem ismernek lehe-
»tetlenséget, vezényletünk alatt. Kérem ennélfogva
»önöket, lelkesitsék őket, beszéljenek nekik a dicső-
»ségről, a mely a franczia nemzet nagy mozgató ereje.
»Egy lelkesült katona, a kinek a tisztje ad jó példát,
»készségesen szenved mindent, sőt többet mondok:
»örömmel, mohón rohan a legnagyobb nehézségek
»elé. A mi a kilencz hónapi zsoldot illeti, a melylyel
»a pénztár önöknek és a csapatoknak tartozik, meg
»fogom kisérleni annak részleges törlesztését az által,
»hogy csekély árúkészletemet eladom azon magánhajó
»tulajdonosának, a mely éppen most a partjaink előtt
»horgonyoz. Ugyanezen az úton talán elláthatjuk
»magunkat árúczikkekkel, a kórház napi szükségletei-
»nek fedezésére. Ily módon, segélyforrásainkkal ellen-
»súlyozván balszerencsénket, reménynyel nézhetünk
»az udvar további rendeletei elé, a melyek minden
»valószínűség szerint nem késhetnek tovább a »Po-
»stillon« megérkezésénél. Ezenfelűl, miután a hely,
»a melyen most lakunk, az általunk teljesített munkák
»következtében egészségesebbé lett, biztosítottnak te-
»kinthetjük egyszersmind azon embereink egészségét
»is, a kik jelenleg meglehetősen jól érzik magukat és
»nincsenek teljesen kimerűlve. Ez évi tapasztalataink
»megerősítik ezt a valószínűséget. A múlt évben
»százharmincz embert vesztettünk; ez idén a halálo-
»zások száma nem rúg többre tizennégynél, a mi igen
»nagyra becsülendő különbség. Mink a saját életünket
»koczkáztattuk, mások javára dolgozván, a kik fára-
»dozásaink gyümölcseit biztonságban és aggodalmak
»nélkül fogják élvezni. Senki se fogja tőlünk elvitat-

»hatni ama dicsőséget, hogy a közjóért működtünk, »életünk veszélyeztetése árán.

»Most uraim, rövid időre magukra fogom hagyni »önöket, hogy visszanyerhessem kimerült erőmet. Ez »alatt önök tanácskozni fognak ama lépések felett, a »melyek jelen helyzetünkben legczélszerűbbeknek lát- »szanak. Szükségtelen megjegyeznem, hogy Ő felsége »parancsai következtében működtünk e helyen és nem »elég, hogy sikert arattunk, de meg is kell tartanunk »a kivívott előnyöket. Nincs oly nehézség, a melyet »az elszánt akarat le ne bírna győzni. Isten önökkel, »barátim, egy pillanatra magukra hagyom önöket.«

(Aláírva)

Benyovszky báró
a saját kezevonásával.

A parancsnok ekkor, a betegségtől kimerűlve, visszavonúlt, miután felszóllította volna az urakat, hogy tanácskozzanak és a véleményüket eléje terjeszszék. Erre a gyülekezet elkezdte a tárgyalást, elhatározta, hogy véleményét egyes külön pontozatokban szövegezi és a főparancsnoka elé fogja terjeszteni.

A TISZTEK VÉLEMÉNYE, A MELYET A FŐPARANCSNOKUK ELÉ TERJESZTENEK.

1-ször. Az önkénytes csapat tisztjei, meghallgatván a parancsnokuk beszédét, szomorúságtól vannak áthatva annak hallatára, hogy a buzgalom, a melyet tanúsított és a számos erőfeszítés, a melyeket vagyona

és egészsége rovására tett azok érdekében, a kiknek szerencséjük van a parancsai alatt szolgálni, a jó hírnevének elhomályosítására irányzott merényletekkel, gaztettekkel és a legfeketébb rágalmakkal jutalmaztatott. Mint cselekedeteinek tanúi, kötelességüknek és igazságosnak tartják, a jelen határozatuk által ünnepélyesen tiltakozni mindezen vádak és az állítólagos hűtlen kezelés ellen. És kölcsönösen megigérik és kötelezik magukat, a parancsnokuk halála esetén ezen ügyről jelentést tenni Ő felségének és minisztereinek.

2-szor. Van szerencséjük, a főparancsnokuk tudomására hozni, hogy azon nemes erőfeszítések után, a melyekkel neki a királyi telepet és az önkénytes csapatot fenntartani méltóztatott, módot nyújtván eddig a telep minden egyes tagjának élete fenntartására, becsületbeli kötelességüknek ismerik főparancsnokuk példáját követni és engedélyt kérnek tőle arra nézve, hogy ők is egy bizonyos összeget adhassanak össze, a mely a pénztárnak lesz előlegezendő, hogy ily módon ők is méltóknak tartathassanak a főparancsnok becsülésére és tehetségeik szerint előmozdíthassák Ő felsége szolgálatának javát.

3-szor. A mi a csapatokat és a szolgálatot illeti, semmit se fognak elmulasztani főparancsnokuk jó véleményének igazolására és kérik, hogy tekintettel a legénység csekély számára a masszulai és mananhari állomásokon levő csapatokat vonja vissza, ama czélból, hogy az ekkép megerősbbödött főcsapat képesebb legyen működni a főtelep szomszédságában és megvédelmezni magát ama rablások ellen, a melyeket némely csavargók követtek el a legutóbbi háború óta.

4-szer. Tisztelettel kérik főparancsnokukat, méltóztatnék fontolóra venni, hogy az Európából várt hajó megérkezését különféle előreláthatlan események

meghiúsíthatják és következőleg szükséges volna felhívást intézni Ő felsége nevében az Isle de France kormányzóságához, úgy emberekből, mint pénzből és a legénység fenntartására szükséges tárgyakból álló segély iránt.

5-ször. A tisztek gyülekezete, tapasztalván, hogy a főparancsnokuk egészsége jelentékenyen meg van ingatva és a fősebésztől azt is megértvén, hogy ez csak még jobban megrendűlhet ama fáradalmak és erőmegfeszítések következtében, a melyeknek magát alávetni az orvosi tanácsok daczára se szűnik meg, bátorkodnak őt egyhangúlag felkérni, hogy bizonyos időre hagyjon fel a folytonos munkával. Ezt annyival inkább sürgetik, mert e tekintetben ösztönöztetve érzik magukat ama barátság által, a melyet főparancsnokuknak mindenkor tanúsítani méltóztatott az önkénytes csapat iránt, valamint a telep érdekei iránt való buzgalma által, a melyben tartozik szeme előtt tartani Ő felsége szolgálatának javát is akképen, hogy hagyjon fel fáradalmas munkáival, a melyek megfoszthatnák a telepet jövendőbeli szolgálataitól.

6-szor. A tisztek végre bátorkodnak előterjeszteni, hogy a múlt és jelen viszontagságok által ki levén merűlve, egy sincs köztük, a ki erejét nagy mértékben hanyatlani ne érezné, és hogy a helyőrség-csere az egész csapatra nézve felettébb szükségessé vált; ennélfogva általános érdekeiket a főparancsnokuk kezébe teszik le és kérik őt, méltóztassék Ő felségénél és a miniszteriumnál közbenjárni és számukra méltó jutalmat és bizonyos időt kieszközölni, hogy kipihenhessék magukat ama túlságos fáradalmaikból, a melyek rájuk nehezűltek.

Aláírva a következők által:

De Mallendre, a saját kezevonásával.

Le Cerf, a saját kezevonásával.
Perthuis, főhadnagy.
Le Certain, főhadnagy.
De Veziers, főhadnagy.
De La Boullaye.
Des Graves, alhadnagy.
De La Tour, lovag, alhadnagy.
Larmina, szállásmester, a kezevonásával.
Rosières, a titkári teendőkkel megbízott alhadnagy.
Besse, pénztárnok, a kezevonásával.

A BENYOVSZKY NEVÉT VISELŐ ÖNKÉNYTES CSAPAT TISZTIKARÁNAK HATÁROZATAI.

1-ször. A főparancsnok, meg levén nyugtatva a csapata tisztikarának igérete által jó hírnevére vonatkozólag és csupán élőszóval teendő tanúságot kívánván korai elhalálozása esetén, fenntartja magának a jogot, személyesen igazolni magát minden rágalmazó vád ellenében és parancsait Ő felsége trónjának zsámolya elé vinni.

2-szor. A főparancsnok meg fogja ragadni a legelső alkalmat, hogy felszóllítást intézzen az Isle de France kormányzóihoz a telep fenntartására szükséges kellékek küldése tárgyában.

3-szor. A főparancsnok ki fogja osztani a napi teendők különböző osztályait a tisztek közt, hogy magát kipihenhesse. Hasonlóképen kijelenti, hogy miután úgy a telepre, mint a saját ügyeire vonatkozó dolgok felől részletesen intézkedett, elhúnyta esetén meg fogják találni lepecsételt végrendeletét a hivatal-

szobájában levő írószekrény A. jegyű rekeszében; ugyanezen rekesz a miniszterhez intézett több iratot tartalmaz, valamint egy, a király nevében kiállított rendeletet, a mely kijelőli azon urat, a ki a tisztikarban viselt rangjánál fogva jogosítva lesz, az újabb udvari rendeletek megérkezéseig, a rendeletben mellékelt utasításoknak megfelelőleg az ő helyét elfoglalni. Ezen intézkedés következtében a parancsnokoló tisztek el fogják kerülni ama zavart, a mely különben súlyos következményeket vonhatna maga után a telepre nézve. Ennélfogva felkéri őket, fegyverkezzenek fel bátorsággal, hogy urok érdekeit megvédelmezhessék és miután valamennyien szembeszálltak a halállal, hogy dicsőséget arathassanak, ennélfogva most úgy illik, hogy e dicsőségük megőrzése érdekében nemesen eltűrjék a szenvedéseket és viszontagságokat.

4-szer. Az önkénytes csapat tiszt urai felkéretnek, hogy adjanak össze tizenkétezer livrenyi összeget, a mely a pénztárba fog befolyni a csapatok zsoldjának kifizetésére; a főparancsnok kötelezi magát hasonló összeget lefizetni, különböző tárgyak és árúczikkek beszerezhetése végett, a kórházak számára és a napi szükségletek fedezésére.

5-ször. A masszulai és a mananhari állomásokon levő csapatok be fognak vonatni a főtelep csapatainak szaporítására és a szövetséges bennszülöttek művelés alatt levő földjeinek megvédelmezésére a csavargók pusztításai és gyujtogatásai elől.

6-szor. A főparancsnok sürgető előterjesztést fog intézni a miniszterhez ama viszontagságok és fáradalmak tárgyában, a melyeket a csapatai eddigelé szenvedtek és a nevezett csapatok üdülése czéljából más, és a pihenésükre alkalmasabb helyőrségi állomás kijelőlését fogja kérni az ország belsejében.

7-szer. Az önkénytes csapat tisztikara jelen gyűlésének tárgyalásairól okmány fog szerkesztetni három példányban, a melyek közűl egyik a miniszternek küldetik el, a második az Isle de Francera, a felszóllítással együtt, a harmadik pedig el fog helyeztetni az önkénytes csapat levéltárában.

Kelt Madagaszkár szigetén levő főhadiszállásunkon, szeptember hó huszonötödikén 1775-dik évben.

Aláírva:

BENYOVSZKY BÁRÓ, ezredes, és a Madagaszkár szigetén levő franczia telepek főparancsnoka.
DE MALLENDRE, a saját kezevonásával.
LE CERF, százados, a saját kezevonásával.
PERTHUIS, főhadnagy.
LE CERTAIN, főhadnagy.
DE LA BOULLAYE.
DES GRAVES, alhadnagy.
DE LA TOUR, lovag, alhadnagy.
DE LARMINA, szállásmester.
ROSIÈRES, a titkári teendőkkel megbízott alhadnagy.
BESSE, pénztárnok.

AZ L. X. X. JEGYŰ OKMÁNY.

A BENYOVSZKY NEVÉT VISELŐ ÖNKÉNYTES CSAPAT TISZTJEINEK BENYOVSZKY BÁRÓ PARANCSÁRA EGYBEHÍVOTT GYŰLÉSÉN.

Ápril 1-én 1776. Benyovszky báró, a saját nevét viselő ezred ezredese és a Madagaszkár szigetén létező franczia telep főparancsnoka rendeletéből egybehívott gyűlésen jelen voltak, névszerint: De Sanglier lovag, százados; De Mallendre, százados; Perthuis, főhadnagy; Corbi, alhadnagy; De La Boullaye, alhadnagy; De La Tour lovag, alhadnagy; Larmina, szállásmester; Evali, zászlótartó; Rosières, a főmérnöki hivatal helyettesítője; Mayeur, főhadnagy és a telep első tolmácsa; Bessière, a titkári teendőkkel megbízott

és Besse, a ki meghivatott a gyűlésre, mint a főraktári felügyelő és árúbiztos hiányában a kezelési ág főhivatalnoka; — e gyűlésen Benyovszky báró elnökölvén és Le Certain es idősb De La Boullaye főhadnagy urak távol levén és pedig az előbbi küldetésben az Isle de Franceon, az utóbbi Foul-Pointban, mint parancsnok.

Benyovszky báró a következő beszéddel nyitotta meg a gyűlést:

»Egybehívtam önöket, uraim, hogy tanácskozzunk »helyzetünk válságos körülményei, állomásaink bizton»sága, a teleppel szövetkezett többrendbeli tartományok »megtartása, valamint azon magatartás iránt, a melyet »jelen helyzetünkben el kell foglalnunk, tekintettel a »háborúra a szeklávok ellen, a kiknek főnöke hadat »izenvén a franczia lobogónak, máris megkezdte az »ellenségeskedéseket, pusztítja a népeket, a kik eskü »alatt szövetkeztek a teleppel és a kik, ha általunk »nem támogattatnak, erőszakkal kényszeríttethetnek »tágítani ellenségeink elől és alávetni nekik magukat. »Mindezen körülmények a telep legnagyobb figyelmét »igénylik és pedig annál inkább, mivel összebonyolo»dásuk azzal fenyegetne bennünket, hogy elveszítsük »összes három évi fáradságos erőfeszítéseink gyümöl»cseit és mivel e körülmények épp oly időben követ»keztek be, mikor a telep erői ki vannak merűlve. »Ennélfogva e dolgok beható tárgyaltatást igényelnek, »hogy jól megfontolt tervet készíthessünk és a nélkül, »hogy minden eseménynyel megfontolatlanúl szembe»szállnánk, kifejthessük ama bátorságot, a mely czél»jainknak meg fog felelni; — és hogy erőinket össz»pontosítván, dicsőségesen fenntarthassuk művünket »és kiérdemeljük a vitéz katonák és a király hű szolgái »czímét.

»Szükségtelen most elősorolnom ama különböző »akadályoztatásokat és zaklatásokat, a melyeket igaz»ságtalanúl kellett elszenvednünk, és a melyek a telepet »nagyon szerencsétlen és válságos helyzetbe és né»pünket a legnagyobb gyöngeség állapotába juttatták. »Mindezen körülmények teljesen ismeretesek önök »előtt, miután azokat 1775-ik évi szeptember 25-én »tartott utolsó gyűlésünk alkalmával megvitattuk, sőt »ideiglenes megorvoslásukról gondoskodtunk, azon »reményben, hogy gyors segély fog érkezni, akár az »Isle de Franceról, akár Európából. De azon idő óta »hat hónap múlt el és miután az Isle de Franceról »küldött csekély segítség alig volt elégséges arra, »hogy magunkat mostanig fenntarthassuk, viszontag»ságaink csakis növekedhetnek és végre szükségképen »erőt fognak venni rajtunk. Jelenleg elszánt bátor»sággal kell velük szembe szállnunk. E czélból tegyük »fel, hogy a naponkint várt segély megérkezése még »a messze távolban van; vegyük a dolgok jelenlegi »állopotát számításaink alapjáúl; állapítsuk meg, meny»nyi erővel rendelkezünk tényleg és e becslés alapján »határozzuk el, milyen magatartás volna részünkről »a legczélszerűbb. Azon öntudatunk, hogy bátorságunk »összes segélyforrásait felhasználtuk Ő felsége szol»gálatában, bő jutalma lesz fáradozásainknak.

»Ha fontolóra veszszük, milyen szokott rendesen »egy csapat létszáma lenni és a saját csapatunkra te»kintünk, csak gyönge maradványokat fogunk látni, »a melyeket a hosszú és kitartó munka szigorú sanya»rúságai elcsigáztak, a mely alig képes már a rendes »szolgálatot teljesíteni és nem meri többé elhagyni »az erődeit és a sánczait. De ama vitézi szellem, a »mely a katona-természettel együtt jár, azt követeli, »hogy bátorságunkat a közlelkek bátorsága fölé emel-

»jük: minél inkább elnyomnak bennünket és erőt »vesznek rajtunk a viszontagságok, annyival inkább »illik hozzánk, hogy összeszedjük összes erőnket és »szilárdságunkat. A becsület és kötelesség kötelékei»nél fogva tartozunk igazolni az udvar bizalmát, a »mely bennünket szemelt ki arra, hogy szilárd gyar»matot alapítsunk e szigeten, nem tehetünk tehát »egyebet, mint elhatározni, hogy le fogunk győzni és »el fogunk hárítani minden akadályt. Három éve »múlt, hogy isten hozzádot mondtunk a nyugalmas »élet örömeinek; megbarátkoztunk a viszontagságok»kal, a munkával és a háborúval és kiállottuk az »egészségtelen égalj szigorát. Ezer- és ezernyi le»győzött vagy szétugrasztott ellenség megszerezte »nekünk a nagy sziget egész területén azt a hírnevet, »a melynél fogva az összes lakósság egy harmada »szövetkezett velünk. — Mit koczkáztathatunk tehát »most, ha csapatainkat két részre osztjuk s az egyik »részre megerősített és tüzérséggel ellátott állomá»saink védelmét bízzuk, míg a másik rész síkra száll, »rémületet támaszt az ellenség sorai közt, féken tartja »a semleges hatalmakat és megtartja a telepnek jelen»legi szövetségeseit? Az ily fellépés, ha jól kiszámít»tatik, eddig ismeretlen segélyforrásokat nyithat meg »előttünk. Az oly régóta várt segítség is meg fog »végre érkezni, és akkor túl leszünk minden nehéz»ségen és akadályon. A csapatok, ha erősítést kapnak, »újra vissza fogják nyerni eredeti erőteljességüket, »és ha addig féken tartják az ellent, azután teljesen »semmivé fogják azt tenni. Az újból megtelt rak»tárak növelni fogják a bizalmat a bennszülöttekben, »a kik tapasztalván, hogy ideérkezésünk óta csakis »puszta igéretekkel hitegettettek, és a kik, ha segély »nem érkezik, könnyen a szeklávokhoz csatlakozhat-

»nának, az egyetlen néphez, a melyet még le kell
»győznünk és alá kell vetnünk, mert veleszületett
»makacssága nem engedi, hogy alkudozások útján
»czélt érjünk és mert most semmiféle alkalmat se
»mulasztanak el a sziget összes többi nemzeteit ér-
»dekeiknek megnyerni, akár igéretekkel, akár fenye-
»getésekkel. Ennélfogva csakis karjaink erejét és
»fölényünket a hadviselés művészetében állíthatjuk
»síkra ellenük. A béke megvásárlása ellenkezik a
»francziák jellemével és ezenkívül csökkentené hír-
»nevünket és lealacsonyítana bennünket e sziget összes
»nemzetei előtt, a kik fellázadnának, ha bennünket
»tétovázni és habozni látnának egyetlenegy nemzettel
»szemben követett magunktartásában, holott külön-
»böző nemzetek már a puszta meglátásunkra is meg-
»adták magukat és nem merték erejüket összeszedni,
»szembeszállandók velünk, hanem ellenkezőleg vala-
»mennyien szerződések által a telephez csatlakoztak.
»Ragaszkodásukat a czivilizálás és méltányos igazság-
»szolgáltatás által kell megtartanunk. Nyájas bánás-
»módunk és a támogatás, a melyben őket ellenségeik
»ellenében részesítettük, biztosította számunkra a be-
»csülésüket és idegen nevünket elfeledvén, most már
»csak a jó barátot és a szövetségest látják bennünk.
»De ugyanabban a pillanatban, midőn vonakodnánk
»őket a szeklávok ellen támogatni és midőn megszűn-
»nék bennük ama tisztelet irántunk, a melyet a féle-
»lem gerjeszt, múlhatlanúl az erősebb fél oldalára
»állnának és annak az erejét növelnék.

»Mindezen körülmények, uraim, gyors elhatáro-
»zást igényelnek tőlünk, hogy a legczélszerűbb és
»legbiztosabb módon működhessünk. A mennyire én
»a helyzetet és a bennszülöttekkel szemben elfoglalt
»állásunkat látom, nem kerülhetjük el a háborút a

»szeklávok ellen. Ennélfogva a megvitatás tárgya az, »hogy csupán a szövetségeseink határainak megvédé- »sére szorítkozzunk-e velük egyesűlve, vagy pedig »támadó háborút kezdjünk, átlépvén az országuk ha- »tárát, mert lehetetlen az erődeinkben, vagy a sán- »czaink mögött maradnunk, várakozó állásban, míg »az ellenség rajtunk üt. Ez által szövetségeseinket, »a kik az ellenséges ország határszélén laknak, ki- »tennők a folytonos pusztításoknak és a rabszolgaság- »nak és a telep nem volna képes magát a jogos vádak »ellenében igazolni, minthogy szövetségeseit az ellen- »ségeik minden merénylete ellen támogatni köteles. »Ezek nyomós okok arra nézve, hogy elhatározzuk »síkra szállni és a háborút a szeklávok országának »határszélein megindítani. Ily fellépés által fedezzük »a saját birtokainkat és a szövetségeseinket és az »ország viszonyai, valamint az ellenség ellen alkal- »mazandó szükséges módok felől szerzendő ismere- »teink következtében, abban a helyzetben leszünk, »hogy a legelső katonai segély megérkezte után, mi »magunk megtámadhassuk és legyőzhessük az ellen- »séget és kényszeríthessük oly feltételek elfogadására, »a milyeneket eléjük fogunk szabni.

»Miután ekkép részleteztem önök előtt, uraim, »mostani helyzetünket és közöltem önökkel nézeteimet, »felkérem, hogy tanácskozzanak ama mód felett, a »melyen ily kényes vállalatban részt kell vennünk és »tudassák velem véleményeiket haladék nélkül.«

Kelt Louisbourgban, ápril 1-én 1776.

Aláírva:

BENYOVSZKY BÁRÓ.

Az önkénytes csapat tisztikara, éretten megfontolván és megvitatván a telepet fenyegető ellenség

erőszakoskodása következtében valószínűleg előállandó bajok megelőzésére teendő lépéseket, nem lát jobb módot, mint azonnal síkra szállni, a háborút átterelni a szeklávok országának határaira, és ez által folytonosan foglalkoztatni az ellenséget, míg Ő felsége végleges parancsai megérkeznek a segélylyel egyetemben, a mely nem késhetik soká. A jelenlevő tisztek bízvást merik állítani, hogy jóllehet a hadi szolgálatra és a főtelep és a külső állomások megvédelmezésére felosztandó csapatok száma csekély, mégis mindegyik század vitézsége és bátorsága igazolni fogja a főparancsnok véleményét és hogy a csapatok semmit sem óhajtanak forróban, mint oly parancsokat kapni, a melyek nekiek alkalmat fognak szolgáltatni magukhoz méltóan teljesíteni kötelességüket.

Tekintettel a háború támadó vagy védelmi jellegére, a tisztikar nem óhajtván főparancsnoka akaratának eléje vágni, mindenkor lelkesen fog engedelmeskedni határozatainak, a melyektől a hadjárat sikere valószínűleg függeni fog.

Kelt 1776. évi ápril elsején, a louisbourgi főhadiszálláson.

Aláírva:

De Sanglier lovag;	De La Tour lovag;
De Mallendre;	Rosières;
Le Cerf;	Mayeur;
De La Boullaye;	Larmina;
Des Graves;	Evali; — és
Corbi;	Besse.

MADAGASZKÁRI TELEP.

ÁLTALÁNOS ÉS RÉSZLETES IGAZGATÁS.

*) Kívánságok, megjegyzések és kérdések, a melyek Benyovszky báró ezredeshez és Ő felsége a franczia király Madagaszkár szigetén levő telepének főparancsnokához intéztettek, De Bellecombe és Chevreau urak által, felhatalmaztatásuk alapján, mint Ő felsége felügyelői és biztosai a nevezett Madagaszkár szigetén.

---

*) Ez látszik a jelen (angol) kötet 252-ik lapján említett L. X. A. jegyű okmánynak lenni, noha a jegy hiányzik a kéziratról. Eredetiben a Kérdések és Feleletek egymással szemközt levő hasábokon vannak elhelyezve; de én nyomdai okokból minden egyes Feleletet a megelözö Kérdés alá igtattam.

Az angol kiadó jegyzete.

I. CZIKK.

Felszóllítjuk Benyovszky bárót, közölje velünk eredetiben a király rendeleteit, a miniszter sürgönyeivel és utasításaival egyetemben, a melyeknek erejénél fogva Ő felsége nevében birtokába vette Madagaszkáron az Antongil-öböl nevű helyet, ott telepet alapított és parancsnokol; valamint az 1772-dik évi október 30-án kelt rendeletet, a saját nevében, önkénytes csapatot alakítani; végre a tengerészeti és gyarmatügyi osztályok és az Isle de France közigazgatási főnökeinek sürgönyeit és levelezéseit.

FELELET AZ I. CZIKKRE.

Van szerencsém az L. A. jegyű boríték alatt idecsatolva bemutatni a biztos uraknak az általuk kívánt udvari rendeleteket, valamint az önkénytes csapatomra vonatkozó rendeletet és levelezéseimet a miniszterekkel és az Isle de France közigazgatási főnökeivel. Miután nem voltak parancsaim, bármit is birtokba venni Madagaszkár szigetén, csupán állomások szervezésére szorítkoztam a kereskedelem és a földmívelés megkönnyítése czéljából és barátsági és kölcsönös érdekbeli összeköttetésekre és szerződésekre léptem az ország bennszülötteivel, a kik önkénytesen átengedték ama területeket, a melyeken a különböző erődök és a főtelep állnak.

II. CZIKK.

Kívánunk Benyovszky bárótól részletes és teljes jegyzéket vagy névsort mindazon tisztekről, altisztekről és önkénytesekről, hivatalnokokról, tengerészekről és Ő felsége minden néven nevezendő egyéb alattvalóiról, a kik Madagaszkáron a parancsnoksága alatt álltak vagy ez idő szerint a hatósága alatt állnak. A névsorban megemlítendő lakhelyük és illető foglalkozásuk is.

FELELET A II. CZIKKRE.

Van szerencsém a biztos uraknak bemutatni az önkénytes csapat névjegyzékét, hogy tudomást szerezhessenek maguknak az összes katonák neveiről, a kik ide jöttek velem vagy azóta akár a katonai, akár a tengerészeti szolgálatba léptek, valamint azokról is, a kik jelenleg a parancsaim alatt állnak. A széljegyzetek felvilágosítást adnak tartózkodási helyükről és foglalkozásukról. A kezelési hivatalnokok névsorában feltalálhatók az ezen utóbbiak számára és egyéb körűlményeire vonatkozó adatok. L. B.

III. CZIKK.

Hasonlóképen egy másik tüzetes és teljes jegyzéket vagy névsort kívánunk mindazon tisztekről, altisztekről és önkénytesekről, alkalmazottakról, tengerészekről és Ő felsége egyéb alattvalóiról, a kik meghalltak vagy elmentek, haláluk vagy megszökésük napjának megjelölésével, a telep alapittatásától fogva a mai napig; és miután az illető családokra nézve nagyon fontos a meghaltak vagy megszököttek neveiről és hagyatéka felől tudomással bírni, minden egyes emberről részletes adatokat, leltárt, eladási jegyzőkönyvet és hagyatékaikra vonatkozó számadásokat kívánunk, hogy azokat elküldhessük a miniszternek, a ki nekünk ez irányban különös utasításokat adott, nem különben az iránt is, hogy az illető hagyatéki összegeket váltókban elküldjük Francziaországba.

FELELET A III. CZIKKRE.

Azon egyének névsora, a kik a telep alapittatása óta e szigeten meghaltak, ide van mellékelve L. C. alatt. A mi az elhunyt katonák hagyatékának leltárát és a hagyaték eladásából befolyt összegeket illeti,

ezeknek értékét váltókban elküldtem a miniszternek, rendeletei értelmében, az eladásról felvett jegyzőkönyvekkel együtt. Itt csupán a katonákról beszélek, miután azokhoz, a kik a kezelési ágnál vannak alkalmazva, semmi közöm sincs.

IV. CZIKK.

Milyen Ő felsége kincstárának és raktárainak jelenlegi állapota Madagaszkáron? Felszóllítjuk Benyovszky bárót, hogy mutassa be vagy mutattassa be nekünk a számadásra kötelezett egyének (pénztárnok és raktári felügyelő) által a saját aláírásával és az övékével ellátott jegyzékeket és leltárakat a megérkezésünk napján létezett pénztári és raktári készletekről.

FELELET A IV. CZIKKRE.

A madagaszkári pénztár és raktárak, Des Assises főraktárnok úr eltávozása után Aumont főraktári felügyelő és Besse urakra bízattak; jelen állapotukat a jegyzékek és a leltárak elő fogják tűntetni. A kincstár és a raktárak három év óta csupán az általam adott előlegekből segélyeztettek.

V. CZIKK.

Milyen közmunkák, ú. m. útak vagy csatornák kezdettek meg és fejeztettek be, milyen erődítvények és középületek emeltettek Ő felsége költségére Madagaszkár szigetén Benyovszky báró megérkezése óta? Ezekről teljes jegyzéket kívánunk, az érték megjelölésével, valamint számadást a telepen létező tüzérségről és lőszerekről.

Nem szolgáltat-e Madagaszkár szigete szükséges anyagot, úgy mint mészkövet, téglát, fát mindennemű épitkezéshez?

Felelet az V. czikkre.

A parancsom következtében Ő felsége költségére készült közmunkák, útak, erődítvények és középületek elő vannak tűntetve az e szakmával megbízott mérnök jelentésében. Van szerencsém bemutatni e jelentést az L. D. jegyű borítékban, valamint a tüzérségről és a lőszerkészletről szóló teljes számadást.

Madagaszkár sziget szolgáltat téglát, mészkövet deszkát úgy a kivitelre, valamint mindennemű építkezésre.

VI. czikk.

Hasonlókép felszóllítjuk Benyovszky bárót, hogy közölje az összes jegyzékeket, a melyek Madagaszkár szigetén és az ő ideérkezése óta szervezett különféle állomásokon történt bevételekre és kiadásokra vonatkoznak, e jegyzékekhez összehasonlító táblázat melléklendő mindazon összegekről, a melyeket Európában az Isle de Franceon és Madagaszkáron bármily czím vagy elnevezés alatt kapott, akár mint ezredes és e fontos vállalat főnöke, akár pedig árúczikkekben, ezüstben, piaszterekben, papirpénzben vagy váltókban; a bármily néven nevezendő kiadások vagy fogyasztások jegyzékével együtt.

Felelet a VI. czikkre.

Van szerencsém a biztos uraknak bemutatni a tartozások és követelések általános egyenlegét, a mely a folyó évi május havában készült. Az azóta történt kiadások könnyen megláthatók a pénztári számlakönyvekben. A kimutatásból előtűnik, hogy a bevételek a biztosok megérkezéseig csak hatszáz negyvenezer livrere rúgtak: a B. jegyű okmány a kiadásokat tartalmazza, a melyek két millió kilencz-

száz nyolczvanhat livrere, hét sousra és tizenegy dénárra rúgnak, a mely összegből a királyi kincstár nekem négyszáz tizenötezer livre-el tartozik. A két kimutatás összehasonlítása után a biztos urak meg fognak róla győződni, hogy az egymillió hétszáz huszonnyolczezer egyszáz nyolczvanhat livrenyi különbözeti összeget a kereskedelem és az ország bennszülötteinek önkénytes ajándékai szolgáltatták.

VII. czikk.

Mily összegre rúgnak havonkint az összes kiadások, a melyek Ő felsége költségére történnek az Antongil-öbölben és a hozzá tartozó egyéb állomásokon, október elsejétől számítva, a dolgok mai állapotában? Felkérjük Benyovszky bárót, hogy terjeszszen az iránt elénk egy általános költségvetést, a különböző természetű kiadásokat a következő czímek alatt osztályozván:

Tényleges csapatok.

Kezelés, — ideértve az alkalmazott hivatalnokokat és egyéb szolgákat, akár szerecsenek, akár fehér emberek legyenek, a kik fizetést húznak.

Kórházak.

Tengerészet.

A középületek fenntartása.

Élelmezés.

Miképen fedeztetnek e kiadások: érczpénzzel, papirpénzzel, váltókkal vagy kereskedelmi árúczikkekkel?

Felelet a VII. czikkre.

Az önkénytes csapatok jelen állapotában élelmezésük és zsoldjuk tizenegyezer nyolczszázhatvan livrere fog rúgni.

Kezelés. — — Az e szakmában alkalmazottak és egyéb díjazásban részesülő európaiak fizetéséről és élelmezéséről nem szólhatok, miután annak mennyiségét a kezelési ág főnöke szabályozza.

Kórházak. — — Havi költség egyezer nyolczszáz livre.

Tengerészet. — — Körűlbelűl kétezer livre.

A középületek fenntartása. — — Egyezer hatszáz livrenyi érték árúczikkekben.

Szerecsenek Ő felsége zsoldjában. — — Kilenczszáz livrenyi érték árúczikkekben.

E kiadások fedezésének legczélszerűbb módja a készpénz fizetés. A készpénz okvetlenűl ismét visszakerűl a kincstárba, az által, hogy a szükséges tárgyak a raktárakban vásároltatnak; ily módon az élelmiszerek készlete csökkenni fog, a fogyasztás mindinkább arányban fog állni minden egyes egyén anyagi állapotával, és az érczpénz forgalomban marad, vagy a raktárakban történt bevásárlások következtében visszafolyik a telep pénztárába.

VIII. CZIKK.

Az Isle de Franceon nyert értesülésünk szerint a rizs- és szarvasmarha-kereskedés egyike levén azon indokoknak, a melyeknél fogva a kormány elhatározta egy telep alapítását Madagaszkár szigetén, azt kérdjük Benyovszky bárótól, mik az okai az e részben eddigelé mutatkozott eredménytelenségnek és miért nem láttatott el az Isle de France három év óta e két termékkel, ú. m. rizszsel és szarvasmarhával, főleg miután e czélból oly jelentékeny mennyiségű árúczikkek szállíttattak onnét ide?

Felszóllítjuk, hogy mutassa be számadásait az Isle de Francere küldött rizs-, szarvasmarha- és rab-

szolga szállítmányairól, a melyeket e három czikkből netalán magán egyéneknek eszközölt a király számlájára.

Felelet a VIII. czikkre.

A siker hiánya az Isle de Francenak rizszsel és szarvasmarhával való ellátásában csak ama rosszakaratnak tulajdonítható, a melyet az Isle de France kezelési főnöke a madagaszkári telep iránt tanúsított. Első szállítmánya azon árúczikkekből állt, a melyek lőfegyverekkel együtt, egyedül szükségesek a rizskereskedéshez és alig volt elég ahhoz, hogy megfizethessük a telep alapításához szükséges tárgyak legelső költségeit. Ezenkívül sohasem teljesíté felkéréseimet, a melyeket kereskedelmi czikkek küldése iránt intéztem hozzá. Szállítmányainak jegyzékei, a melyeket L. E. jegy alatt van szerencsém bemutatni a biztos uraknak, igazolni fogják állításomat. E mellett, noha gyakran ismételtem az Isle de France kormányzóinak, hogy rizs és szarvasmarha nagy mennyiségben találtatik, sokáig nem értesítettek szándékaikról ez irányban, míg végre kijelentették, hogy lemondanak mindezen tárgyakról. Leveleik, a melyeket szerencsém van a biztos urak elé terjeszteni, kétségkívül meggyőzendik őket ezen állításom igazságáról is. A mi különben az árúczikkeket illeti, e tekintetben nem bocsátkozhatom nagyon apró részletekbe, mert a kezelés e része Des Assisses kiküldött árúbiztosra volt bízva, a kinek természetesen kellett utasításokkal a d h o c bírnia. E kezelő hivatalnok levelezésének az Isle de France kormányzóival már magában is be kell bizonyítania azon állításomat, hogy a rizs-, rabszolga- és szarvasmarha-kereskedés, a szükséges csereárúk küldésével együtt, az Isle de France hibájából hanyagoltatott el.

Ismételve felkérem a biztos urakat vizsgálják meg az Isle de Franceról Madagaszkár szigetre küldött szállítmányok jegyzékét és remélem, meg fognak győződni arról, hogy a csereárúk mennyisége valóban nem volt jelentékeny.

A kezelési osztály iratai bizonyára tartalmaznak részletes jegyzékeket az Isle de Francera küldött rabszolga-, szarvasmarha- és rizs-szállítmányokról, valamint azon eladásokról, a melyek e három czikkből magánosoknak történtek a király számlájára. Miután ezen ügyosztály nem tartozott rám és Maillart úr felkért, hogy abban az intézkedési jogot teljesen az ő kiküldöttének engedjem át, ennélfogva a részleteket csupán annyiban ismerem, a mennyiben szükséges volt azokról tudomást szereznem, hogy kifejthessem az indokokat, a melyek Maillart urat arra bírták, hogy ily komoly akadályokat gördítsen műveleteim elé.

IX. CZIKK.

Milyen létszámú helyőrséget tart Benyovszky báró szükségesnek arra, hogy fenntarthassa magát az általa választott főtelepen és az ahhoz tartozó állomásokon?

FELELET A IX. CZIKKRE.

A biztos uraknak a kilenczedik czikkben foglalt kérdésére nem vagyok képes felelni, miután legcsekélyebb tudomásom sincs róla, hogy milyen szempontból tekintendő a madagaszkári telep. Három szempontot fogok itt megérinteni.

1-ször. A madagaszkári telep czélja lehet e nagy sziget uralmának megszerzése és egy szilárd európai gyarmat alapítása, a mely ha egyszer az egész sziget urává lett, az anyaország hatalmának kiegészítő részét fogná képezni és természetes termékenységénél

fogva fedezhetné egyéb franczia gyarmatok nélkülözhetlen szükségeit. Ezenfelűl katonai erővel rendelkezvén előnyösen használtathatnék Indiában, az anyaország ellenségei ellen. A miniszter magatartása és a biztosok kiküldetése kötelességemmé tette e kitérést.

2-szor. A madagaszkári telep tekinthető békés katonai állomás gyanánt, a melynek czélja, megnyerni a bennszülöttek bizalmát, barátsági és kereskedelmi szerződéseket kötni velük, biztosítani a kereskedők üzleteit a szigeten, azokat ellenőrizni és szabályozni, nehogy a magán hajótulajdonosok által űzött kereskedés jövőre oly szabálytalanságokat és rendetlenségeket okozzon, a milyeneknek annyi példáját láttuk a múltban.

3-szor. A telep hasonlóképen abból a szempontból is tekinthető, hogy a bennszülöttek által egyszerűen megtűressék. Én azonban e szempontot illetőleg nem nyilatkozhatom.

Önök tudják legjobban, uraim, hogy e három elv közűl, melyikre tartja a miniszter legczélszerűbbnek, a telepet alapítani. Az én műveleteim és munkásságom eddigelé arra voltak irányozva, hogy a telepet a második pontban említett elvre alapítsam; erre a czélra törekedtem és bátran mondhatom, hogy az eszközök, a melyeket alkalmaztam, a siker elérésére szükségesek voltak; eljárásomban az udvartól kapott különös utasításaim vezéreltek; van szerencsém ezeket a biztos uraknak bemutatni és felkérem őket, szíveskedjenek megvizsgálni a tartalmukat.

X. CZIKK.

Melyek a főhelyek vagy állomások, a tengerpartokon, vagy a sziget belső részeiben, a melyek a fő-telep alá tartoznak? Milyen állapotban vannak tekin-

tettel a középületeikre vagy erődítvényeikre, főleg az úgy nevezett »egészség mezején« létező állomás? milyen előnyt nyújtanak és milyen hasznos czélnak felelnek meg?

Könnyű-e az átkelés a szigeten keletről nyugatra, az Antongil öböltől Bambetokig?

Milyen állomásokat alapított Benyovszky báró, a közlekedés biztosítására?

Felelet a X. czikkre.

A főhelyek és állomások, a melyek az Antongil öbölben levő főtelep alá tartoznak, a következők: a Szt. János erőd, az Ágoston erőd, Antszirak, Mananhar, Masszula, a Szt. Móricz erőd Angontzinál, Fenerif, a Ferencz erőd Foul-Pointban és a tamatavai telep. Miután a biztos urak megszemlélték a louisbourgi erődítvényeket, a Szt. János erődöt és az Agoston erődöt az »egészség mezején,« szükségtelen ezeket leírnom. A többiek palánkkaránokból állnak, a melyek az itteni divat szerint épűlt és lakásokul használt házakat veszik körűl. Mindegyik állomásnak meg van a maga haszna kereskedelmi szempontból, de létesítésüknél a főczélom az volt, hogy oly pontokat biztosítsak magunknak, a melyek helyzetüknél fogva az ország kereskedelmének uráivá tegyenek bennünket, és viszont biztosítsák nekünk a főfolyamokon való hajózást. A helyzet, a melyben a biztos urak engem találnak, annak következtében, hogy a telepet a második pontban kiemelt elvre alapítottam, ki fogja mutatni műveleteim czélszerűségét. Az átkelés keletről nyugatra könnyű és nehézségei nagyon mérsékelt erőfeszítéssel legyőzhetők. E művelet tervem egyik legfőbb alkatrészét képezvén, máris hozzáfogtam a megvalósításához, de az erőhiány félbeszakította

a munkát. E közlekedés biztosítására öt állomás létezik, de miután czélszerűnek láttam a teleppel szövetkezett főnököknek átengedni a ranumenai, antanguini és angonumi állomásokat, csupán kettőt tartottam meg, úgymint a Szt. János erődöt és azt, a mely az »egészség mezején« épűlt.

XI. CZIKK.

Mi a neve ama terület főnökének, a melyen a telepünk alapíttatott? mily terjedelmű birtokokkal bír? bírunk-e földeket, átengedés czímén vagy bérben az Antongil-öböl körűl és a telep alá tartozó állomásokon? Ha igen, felkérjük Benyovszky bárót, hogy azoknak neveit velünk közölje.

FELELET A XI. CZIKKRE.

Azon fejedelmet, a ki azelőtt a telepünk számára önkényt átengedett területet bírta, Sianiquenek hívják. A telep birtokának kiterjedése fél lieunyi, a rév és a nagy folyó közt. A törzsfőnökök az általam épített városban székelnek, de lakásuk a sziget belső részeiben van. Az Antimaroa tartományt a bennszülöttek bírják, a kik azonban szívesen átengednek egyes földrészeket, hogy az európaiak megtelepedjenek köztük és míveljék a terjedelmes földeket. A biztos urak e tekintetben bővebb felvilágosításokat fognak nyerhetni a tartomány törzsfőnökeinek gyűlésén, a melyet rendeletük következtében egybehívtam.

XII. CZIKK.

Kívánjuk bírni a legelőkelőbb madagaszkári törzsfőnökök névsorát, a kik Ő felsége főhatóságát elismerték és hűbért fizetnek. Mennyiből áll az évi hűbér, a melynek lefizetésére magukat kötelezték? Meny-

nyi bevételeztetett Ő felsége számára a különböző hűbérekből vagy évenkinti illetményekből?

Felszóllítjuk Benyovszky bárót, hogy nyolcz nap leforgása alatt egybehívja a különböző hűbéres törzsfőnököket, oly czélból, hogy őket Ő felsége pártfogásáról biztosíthassuk.

Felelet a XII. czikkre.

A törzsfőnökök közűl egy sem ismerte el a király főhatóságát, de szerződések által csatlakoztak hozzánk és a telephez: neveik a következők: Sianique, Mandingue, Raul, Diamanongue, Manon, Manongamanon, Diamandrine; a törzsfőnökök alá ötven más főnök tartozik, valamennyien az Antimároa tartományból; továbbá Raffene, szambarive főnök a ki Antianak faluban lakik, négy más főnökkel; Raffangur, Szievi, Sanszé, Dame, a szambarivek legfőbb törzsfőnökei, Mananharból negyven alárendelt főnökkel az antavavi, antivoitsu, antivohibey és antimokol népből; Lambarante, a Laontuzu tartományból tizenkét más főnökkel; France és Szilulut Rantabeyből húsz más főnökkel; Hiavi király a Foul-Point és Tamatava tartományokból ötven főnökkel, Ramaraombe, Diamasse harmincz főnökkel a keleti antaszambarivek tartományából; Rafidumoine, Diafaiche, Diabulmasszu, harmincz főnökkel az Angotzi tartományból; Lambuin, a sziget éjszaki részének fejedelme Voemarából, családostól, a mely húsz törzsfőnökből áll.

Madagaszkár törzsfőnökei és népe nem fizetnek hűbért a telepnek, de én az utóbbi számára jövedelmeket szereztem, segélyezések czímén, a melyek rizsből, szarvasmarhából és néhány rabszolgából állnak. A legutolsó antimaroai háború előtt a főnökök, mindegyik a saját faluja nevében, nyolcz köböl rizst

és négy ökröt szállított. Ezeknek értékét rendszerint épületfában, deszkákban és rabszolgákban fogadtam el, a mint a raktári számlákból kitűnik. A folyó negyedik évre a segélyezések értéke kilenczszáz negyvenötezer livrere rúg.

A törzsfőnökök a biztos urak által kitűzött napra egybe fognak hivatni.

XIII. CZIKK.

Milyen szerződések vagy kölcsönös kötelezettségek léteznek a franczia nemzet és a különböző madagaszkári főnökök közt? Milyen helyeken laknak az utóbbiak és milyen nagy a hatalmuk és a tekintélyük?

Milyen természetűek a jövedelmeik? Ismerik-e a a földtulajdonnal járó jogokat?

Állnak-e szövetségben a szeklávok királyával, a kit az összes madagaszkári törzsfőnökök közűl a leghatalmasabbnak és legharcziasabbnak mondanak?

FELELET A XIII. CZIKKRE.

Van szerencsém bemutatni a biztos uraknak a bennszülöttek és a francziák közt fennálló szerződéseket és kölcsönös kötelezettségeket, a melyek csupán három pontból állnak, úgymint: 1-ször. A madagaszkári nemzetek szabad kereskedelmet engednek országukban, valamint megengedik lakházak építését ott, a hol a földek nincsenek mívelés alatt, hasonlókép készséggel engednek át földeket a francziáknak. 2-szor. Támogatni fogják a franczia telepeket ellenségeik mindennemű merényletei ellen. 3-szor. A francziák semmi módon se fognak beleavatkozni a bennszülöttek magánérdekeikbe, kivévén, ha a közvetítésre felszóllíttatnának.

A teleppel szövetkezett összes törzsfőnökök hadiereje egyszáz huszonháromezer harczosra becsülhető; ez a szám az aratás bősége szerint változik. Jövedelmeik czukornádból, dohányból, indigóból, pamutból, rizsből, rabszolgákból és szarvasmarhából állnak.

A tulajdoni jogokat ismerik és egy törzsfőnök csak örökösödés útján vagy háború esetén fosztathatik meg a birtokától.

A szeklávok fejedelmével kötöttünk ugyan szövetséget, de miután a hatósága alá tartozó főnökök beleavatkoztak ama háborúba, a melyet az antimaroák a telep ellen viseltek, hadat izentem neki, hacsak ezen eljárást nem rosszalja és a telepnek elégtételt nem szolgáltat ama főnökök megfenyítésével, a kik fegyvert ragadtak barátaink ellen. A szeklávok különben, noha a háborúban igen vitézűl harczolnak, soha se gyakoroltak semmiféle fölényt a nemzet többi része felett.

XIV. czikk.

Létezik-e valamely nemzeti vagy bennszülöttekből álló miliczia, a mely, mint a telep védelmezője, önkényt alávetette volna magát Benyovszky báró parancsainak? Ha igen, milyen a száma? Hogyan gyűjtetnek egybe a harczosok? Milyen feltétel alatt szegődtek a szolgálatunkba? Lehetséges volna-e szükség esetén a madagaszkári szabad bennszülötteket átvinni Indiába és ott a háborúban használni?

Miért fogadta el Benyovszky báró azt a tervet, hogy a Mozanbiqueban Ő felsége költségére vásárolt szerecsen rabszolgák telepíttessenek meg Madagaszkár szigetén, a mint azt az Isle de France kormányzóival folytatott levelezésében kifejtette?

Felelet a XIV. czikkre.

A telep zsenge korában egy csapat fegyveres bennszülött zsoldost tartottam és használtam is oly kirándulásoknál, a melyeket a tisztjeim tettek, felfedezés és megfigyelés czéljából, a sziget belső részein; de miután erre nézve nem kaptam a minisztertől a kért rendeleteket és további fenntartásukat költségesnek tapasztaltam, a folyó év kezdete óta, a nélkül se levén rájuk többé szükségem, hazaküldtem és Ő felsége tulajdonát képező mozambiquei rabszolgákkal helyettesítettem őket, a kik, jóllehet a számuk csekély, a telep jelen helyzetében, szükség esetén elégségesnek bizonyúlnának.

A szabad szerecsenek szintén alkalmazhatók a háborúban és minden tartományból három, négy, öt, hat ezeret lehetne felfogadni közülök. Fegyelmük a feltétlen engedelmességből áll; jeladás által hivatnak egybe, a melyről tudják, hogy tőlem származik. Fegyverűl puskát és szagájt használnak. Szegődési feltételeik: egy-egy lőfegyver negyvennapi szolgálatért és ellátás. La Bourbonnais és Laly urak ezen ország szabad bennszülötteit átszállították Indiába és használták is őket a háborúban, de miután a kormányzók jutalom helyett rabszolgaságra kárhoztatták őket, nem merném megigérni, hogy beleegyeznének országukat elhagyni, mindaddig, míg bizalmuk a franczia nemzet iránt ismét helyre nem állíttatik. Ama terv, hogy mozambiquei rabszolgák telepíttessenek meg Madagaszkárban önkényt kínálkozott már azért is, mert innét lehetetlen megszökniök. Idegen létükre munkásabbak is a bennszülötteknél és ezenkívül segédkezésüket nem lehet nélkülözni a czukornád- és indigomívelésnél.

XV. CZIKK.

Örömmel látják-e Madagaszkár lakói a köztük való megtelepedésünket? Ha a kormány az Isle de Franceról vagy a Bourbon szigetéről telepítvényeseket szállítana e szigetre, nem fenyegetné-e ezeket a háborgattatás veszélye a bennszülöttek részéről, vagy ellenkezőleg az utóbbiak örülnének-e rajta, hogy iparunkból és művészetünkből hasznot húzhatnak?

FELELET A XV. CZIKKRE.

A biztos uraknak a főnökök gyülekezetén alkalmuk lesz meggyőződni a felől, vajjon a madagaszkári bennszülöttek szívesen látják-e a köztük megtelepült francziákat. Európai gyarmat alapítása czéljából ide szállított franczia telepítvényesek teljes biztonságban élhetnének a sziget egész területén, feltéve, hogy a gyarmat kormánya ne kiséreljen meg merényletet a nemzet szabadsága ellen. Madagaszkár lakói óhajtják az ittlétüket és iparuk csak fokozódnék a verseny következtében. Csak a példaadás által sikerűlhet elérnünk, hogy a madagaszkári nép alávesse magát rendes kormányformánknak és polgárosodjék.

XVI. CZIKK.

Milyen az Antongil öböl körűl élő nép jelleme?

Nincsenek körülvéve nemzetektől vagy nagyszámú népektől, a kik hatalmas versenytársaik, ellenségeik vagy barátaik?

Vajjon megtelepült, földmívelő vagy hadviselő népek-e? Van-e kereskedelmük? Kivel és mivel kereskednek? Sok erdő van-e az országban? Mire lehet az erdők fáit használni? Mik az ország terményei, akár maguktól, akár művelés következtében teremjenek? Megteremne-e a gabona az Antongil öböl környékén?

Felelet a XVI. czikkre.

A madagaszkári bennszülöttek jelleme az egész szigeten mindenütt ugyanaz: kíváncsi, könnyelmű, felületes, babonás, becsvágyó, bosszúálló, bujálkodó, vendégszerető, résztvevő, hiszékeny, tékozló; egy nap megtelepűlnek, másnap szorgalmasan mívelik a földet, harmadnap fegyvert ragadnak. Kereskedést leginkább velünk űznek; de belső kereskedelmük rabszolgák becseréléséből áll, szarvasmarháért vagy rizsért. Az országban sok az erdő és a fa minden kigondolható czélra használtatható. Az ország terményei a következők: rizs, czukornád, indigo, dohány, benzoe, tömjén, viasz, méz, selyem, fa, különféle hüvelyes vetemények és gyümölcsök és nagy mennyiségű szarvasmarha. A saját kisérleteim alapján meggyőződtem róla, hogy búza, rozs, árpa és zab igen szépen díszlik az Antongil öböl környékén.

XVII. czikk.

Társaságban él-e a madagaszkári nép? Van-e kormány-formája vagy a szokásjog uralkodik nála, avagy csupán a természeti törvények egyszerű fogalmait követi-e? Van-e vallása vagy legalább fogalma az Istenről? Imádja-e az Istent? Hajlandó-e alávetni magát a franczia kormánynak, elfogadni erkölcseinket, szokásainkat, vallásunkat? Iparkodók, szorgalmasak és munkásak-e a bennszülöttek? Van-e iparuk és művészetük? Kíváncsiak-e a mi iparunk termékeire? Milyen ipar- vagy kereskedelmi czikkeinknek van náluk legnagyobb kelendősége? Van-e utánzási képességük? Könnyű volna-e bennök felébreszteni a kedvet mindennemű oktatásra?

Felelet a XVII. czikkre.

A madagaszkári nép társaságban él és van kormányformája, a mely arisztokratikus; törvényei hagyományokon alapúlnak, van vallása és egy Istent imád.

Természetes hajlamai a francziákhoz vonzzák, de a nép sokkal féltékenyebb a szabadságára, semhogy valaha önkényt alávesse magát idegen uralomnak. Szokásainkat és erkölcseinket elsajátítja, de a vallás-csere tekintetében semmi bizonyosat se merném állítani. A többnejűség sokkal erősebb varázst gyakorol a bennszülöttekre, hogysem eszükbe jutna a mi vallásunkra térni, a nők ellenben hajlandóknak látszanak az áttérésre, talán éppen az ellenkező indokból, azért tudniillik, hogy mindegyiknek magának legyen férje. A madagaszkáriak iparkodók, tanulékonyak, jól dolgoznak érczekkel és fával, tehát jó ötvösök, kovácsok, fegyverkovácsok és ácsok. Kézműiparuk a keleti részeken takarók és ruhaszövetek szövéséből áll, a melyek a czukornád rostjaiból*) készülnek és a nyugati partokon selyem- és pamut-szövésből. Ezenfelűl nagyon kedvelik a mi terményeink közűl a vásznat, az égettbort, lőport, fegyvereket, borotvákat, fejszéket, ezüst ékszereket, tükröket, késeket és a horgany-árúkat. Rendkívül szeretik a paszomántot; bírnak utánzási képességgel és hajlandók mesterségeket megtanulni.

XVIII. czikk.

Szívesen telepednek meg a madagaszkári bennszülöttek a közelünkben? Milyen módon űzik a kereskedést és mik a cserekereskedési árúczikkek köztük és köztünk?

---

*) Így vélem — talán tévesen — fordítandónak a Pagnes de Taffia kifejezést.

Az angol kiadó jegyzete.

Az arabok által a sziget nyugati partjaira évenkint behozott árúczikkek elterjednek-e az egész szigeten az Antongil öbölig? Miből állnak ezen árúczikkek? Könnyű szerrel kiterjeszthetnők-e közlekedésünket az egész szigeten és mily módon? Hogyan és mikép értesűltek Ő felsége azon alattvalói, a kik azelőtt e szigeten kereskedést űztek, a király szándékáról, hogy a kereskedés betiltassék a sziget ama részein, a hol Benyovszky báró megtelepedett? Hirdettetett-e ki ez irányban valamely rendelet az Isle de Franceon? Milyen magánhajókat kobozott el Benyovszky báró Ő felsége javára és milyen értékűek voltak e hajók rakományai?

Felelet a XVIII. czikkre.

A madagaszkári nép előszeretettel telepedik meg a fehér emberek lakhelyei közelében. A cserekereskedés árúczikkei égett borból és a megelőző czikkben elősorolt egyéb tárgyakból állnak; a bennszülöttek rizst, szarvasmarhát és rabszolgákat szállítanak és hasonlóképen nagyon örülnek, ha piasztereket kaphatnak érttük. Az arabok jelentékeny kereskedést űznek velük, de árúikért cserébe csak benzoet, tömjént, csekély mennyiségű ambrát és nagy mennyiségű békateknőt és rizst kapnak; ők ellenben surah szöveteket, ezüst karpereczeket, arany fülbevalókat és arany és ezüst lemezeket és igen rosszúl készűlt fejszéket hoznak be. Az arabok legfőkép a szeklávok nemzetével állnak kereskedelmi összeköttetésben.

Az általam kifejtett második elven alapuló terv szerint a keletről nyugat felé létesített összeköttetést ki lehetne terjeszteni a sziget egész területére és pedig mérsékelt erőfeszítéssel, de a törzsfőnökök bizalmát

szükséges volna megnyerni, hogy munkásokat és napszámosokat állítsanak rendelkezésünkre.

Az Isle de France kormányzói értesítették a közönséget a kereskedés betiltásáról és a rendelet ki is hirdettetett a szigeten. Mióta Madagaszkár szigetén megérkeztem, magán hajó nem koboztatott el; több hajó, a mely folytatta a tilalmas kereskedést, letartóztattatott ugyan, de szabadon bocsátottam, meggyőződést szerezvén magamnak a felől, hogy a tulajdonosok és a parancsnokok semmit se tudtak a tilalomról. Ilyenek voltak a »La Flore« és a »Le Coureur« nevű hajók.

XIX. czikk.

Melyik a legegyszerűbb, legbiztosabb és legelőnyösebb mód Madagaszkáron kereskedést űzni az itt beszerezhető rizs, szarvasmarha és rabszolgák tekintetében? Van-e sok rabszolga az Antongil öböl körűl fekvő vidéken és általában a keleti partokon? Könnyű volna-e kereskedést űzni a sziget belebb fekvő részeivel? De ha a kormány czélszerűnek tartaná gyarmatot alapítani Madagaszkár szigetén, nem volna-e előnyösebb teljesen felhagyni a rabszolga-kereskedéssel?

Felelet a XIX. czikkre.

A Madagaszkáron beszerezhető rizszsel, szarvasmarhával és rabszolgákkal való kereskedés folytatásának legegyszerűbb, legbiztosabb és legelőnyösebb módja az, hogy ezen árúczikkek készpénzen vásároltassanak meg és az egyes állomások raktáraiban a mi árúczikkeink pedig, jelesűl a fegyverek, lőpor és égettbor szintén készpénzért adassanak el. Ily módon a pénz visszakerülne a forgalomba, a mi teljesen elég

volna a kereskedelem czéljaira, sőt mérsékelt évi segélyezés mellett, még nagyon jelentékeny kereskedelem űzésére is. Az Antongil-öböl körűl fekvő vidék lakói, valamennyien földmívelők levén, soha sem adnak el rabszolgákat, sőt ellenkezőleg, maguk is vásárolnak évenkint. Az egész keleti parton csak nagyon kevés rabszolgát lehet vásárolni, legtöbbnyire a sziget belső részeiből, Ovu Antiasnakból hozzák őket. Madagaszkár népessége a sziget kiterjedéséhez képest nagyon mérsékelt számú és azon esetre, ha a kormány évenkint két ezer rabszolgánál többet szándékoznék kivinni, az ország csakhamar néptelenné válnék, hacsak nem hozatnának be mozambiquei rabszolgák, a kikből az európaiak fegyelmezése alatt külön milicziát lehetne alakitani és a kiknek madagaszkári nőkkel összeházasodásából egy külön faj keletkeznék, a mely nagyon alkalmas volna újabb telepek alapítására. A madagaszkári rabszolgákkal való kereskedést kétségkívül el kellene tiltani.

XX. czikk.

Mennyire rúghat megközelítőleg Madagaszkár lakosságának száma jelenleg? Be van-e népesítve a sziget belseje? Ugyanezt a nyelvet beszéli-e az öszszes nép?

Felelet a XX. czikkre.

Madagaszkár összes lakossága, mai állapotában, nem rúg többre két millió ötszázezer férfinál. A sziget belseje bír és pedig igen sűrű népességgel. Madagaszkár egész népe körűlbelűl ugyanazt a nyelvet beszéli.

XXI. czikk.

Milyen megfigyeléseket tett Benyovszky báró azon országrész felől, a melyet Madagaszkár éjszaki

részének neveznek. Épp oly népes, szarvasmarhákban bővelkedő és termékeny-e ez is, mint a déli rész. Mily oknál fogva tartotta Benyovszky báró czélszerűnek a telepét inkább a sziget éjszaki mint déli része felé kiterjeszteni, a mely az általánosan elfogadott vélemény szerint több segélyforrást nyújt a kereskedelemnek, jobban be van népesítve és gazdagabb rizsben, szarvasmarhában és rabszolgákban.

Felelet a XXI. czikkre.

A Madagaszkár sziget éjszaki részére vonatkozó megfigyeléseim abból állnak, hogy e rész igen gazdag szarvasmarhában, faneműekben és rizsben, és bír több révvel, a melyek nagyon alkalmasak a kereskedésre az afrikai partokkal, Surahval, Maszkattal, Basszoraval Mokával és az arabiai szigetekkel. Az éjszaki partvidék termékenyebb a délinél és szarvasmarha tekintetében is gazdagabb.

Az ok, a mely miatt telepeimet a sziget éjszaki részei felé terjesztettem ki, ama meggyőződésen alapult, hogy itt a franczia nemzet ellenében kevésbbé elfogúlt néppel fogok kereskedelmi érintkezésbe léphetni. Mindenkor azt tartottam, hogy a miniszternek, mikor engem egy telep alapítása végett ide küldött, az volt a szándéka, hogy czivilizáljam a madagaszkári nemzeteket és szövetségi szerződésekre lépjek velük, a melyeknek erejénél fogva a francziák élveznék a kereskedelem előnyeit és segítséget találnának háború esetén indiai telepeik számára és műveleteimet ehhez képest irányoztam. Még ma se hihetem, hogy Ő felsége és miniszteriuma oly szándékkal lehettek, melynél fogva azt várhatták volna tőlem, hogy máskép cselekedjem. Én megtettem a kötelességemet és ez alkalommal bátran mondhatom, uraim, hogy csakis

ugyanily eljárást követhetett volna bárki más, a ki féltékeny ama fejedelem hírnevére, a ki alatt szolgál és a nemzetére, a melynek fegyvereit viselni szerencséje van.

XXII. czikk.

Általában mik e roppant sziget terményei és melyek a kereskedelem és bevitel ama czéljai, a melyek észszerűleg elérhetők azon okosság és bölcsesség segélyével, a mely minden vállalkozás előkészítéséhez és elhatározásához okvetlenűl szükséges?

Felelet a XXII. czikkre.

Katonaember létemre, úgy vélekedtem, hogy Madagaszkárt, ha czivilizáltatnék és Francziaország érdekeinek megnyeretnék, előnyösen igénybe lehetne venni a hajó építéseknél, valamint arra is, hogy a többi gyarmatokat élelmiszerekkel ellássa; lakossága szaporodásával háború esetén hasznos segélyek forrása lehetne és India, valamint az angolok és egyéb nemzetek legterjedelmesebb birtokainak szomszédságában feküdvén, ezeket féken tartaná. A sziget lakói hozzá vannak szokva a hajózáshoz, ennélfogva kereskedelmi hajókon használtathatnának, később, ha különböző útazások után képesek volnának mint valódi tengerészek szolgálni, alkalmaztathatnának a tengeri közlekedésben Indiával és az indiai vizeken biztos és szükséges segédeszközöket szolgáltathatnának az ottani európaiak élelmezésére.

A mi a jelenleg űzött kereskedést illeti, az rizsből, rabszolgákból, szarvasmarhából, deszkából és benzoeből áll; ezen árúczikkek már most is kivihetők. Jövőben, ha a szigeten megtelepítendő európai vagy malabári gyarmatosok igyekeznének értékesíteni a természetadta kincseket, a külső kereskedést egyebekre

is ki lehetne terjeszteni, úgymint czukornádra, indigóra dohányra, pamutra, selyemre, viaszra stb. Tény az, hogy Madagaszkáron a kereskedelem máris létezik és semmi se hiányzik többé, csupán a kellő eszközök e kereskedelem kiterjesztésének biztosítására. A kereskedők azt állítják, hogy Ő felsége leghelyesebben cselekednék, ha a kereskedést átengedné magán egyéneknek, mert ez esetben a verseny és a kivitel növelné a föld művelését és serkentené a bennszülötteket, úgy hogy már ez által is biztosítva volna a gyarmat fenntartása és meggazdagodása. A kereskedők azt hiszik, hogy igazuk van, de csak önmagukat tekintik, mert érdekükben van a magánkereskedés fennmaradása, csak az tartson még bizonyos számú évekig, a többivel aztán nem gondolnak. Az elmélet emberei azt mondják, hogy az óvatos haladás a legjobb, a legnehezebb vállalatokat végre lehet hajtani szelídséggel; hogy apró telepek alapításával, a magán kereskedők és mások által kötött szerződések védelme alatt sikerülhet teljesen megnyernünk a bennszülöttek bizalmát, és hogy ily módon az apró gyarmat mindinkább növekedni fog és végre oly népessé, és oly nagy terjedelművé lesz, a milyennek éppen kívántatik, a nélkül hogy az államra kiadásokat róna vagy pedig észrevehető veszteségekkel járna, emberek tekintetében. A kik így érvelnek, szintén azt hiszik, hogy igazuk van. De úgy az első, mint a második tervet a megtüretésre kell alapítani, a mi mindig szerencsétlen dolog. Önökre bízom tehát, biztos urak, annak elhatározását, hogy mit cselekedjék egy parancsnok, a kire ilyen természetű vállalat bízatott és a kinek utasításúl adatott, hogy egy telepet alapítson a legczélszerűbb módon.

XXIII. czikk.

Találtattak-e vas-, réz-, vagy egyéb érczbányák az Antongil öbölben vagy ennek környékén? Melyek ama hasznosabb növények vagy gyógyfűvek, a melyek Isle de France vagy Bourbon szigeteinken haszonnal volnának értékesíthetők?

Szolgáltat-e a sziget hajóépítésre vagy festőanyag gyanánt alkalmas faneműeket?

Melyek a sziget mézga tartalmú növényei? Honnét veszik a bennszülöttek az olajat? Milyen módon lehetne a partokon előnyösen szervezni a czethalászatot, miután a szomszédos tengerekben oly nagy mennyiségben találtatnak bálnák?

Felelet a XXIII. czikkre.

Vas és réz találtatik az Antongil öbölben; aranypor az Angonaw forrásánál; ezüst Angontziban, kristály Mananhárban. A mi a növényeket illeti, e tekintetben semmit se merek mondani, teljesen járatlan levén a botanikában.

A sziget szolgáltat hajó építésre és árboczok készítésére alkalmas fákat; festék anyagot tartalmazó fák is léteznek, a melyeket a szerecsenek, sárga, kék, fekete, vörös, zöld stb. festésre használnak. Mézga és gyantaneműek közűl találtatik arant, detemaca és vohinata. A szerecsenek az olajat a bálnákból és a manatiból vagyis a vizitehénből nyerik. A czethalászat mindig hátrányos lesz a partokon, hacsak St. Maryn nem alapíttatik hajókkal és alkalmas személyzettel kellőleg ellátott halásztelep, de én azt e helyen lehetetlennek tartom.

XXIV. czikk.

Milyen megfigyeléseket tett Benyovszky báró, az Antongil öbölben való hajózást illetőleg? Itt is a déli szelek uralkodnak-e, mint az Isle de Franceon? Kedvezőtlenek-e ezek az Antongil öbölből kiinduló hajókra nézve? Mennyi időre van a hajóknak rendszerint szükségük, hogy eljuthassanak a Bourbon erődbe, a sziget déli részén.

Küldött ki a báró egyéneket a tengeren Madagaszkár sziget éjszaki részeinek megvizsgálására?

Fedeztetett-e fel biztos kikötő valahol?

Melyek a sziget hajózható folyói és milyen az irányuk?

Gyakoriak-e a viharok és zivatarok?

Felelet a XXIV. czikkre.

Márczius hónaptól szeptember 15-éig, sőt néha e hónap végéig délkeleti és délnyugati szelek uralkodnak; azután az éjszakkeleti, éjszak-éjszaknyugati és nyugati szelek következnek; de az öbölben, minden huszonnégy órában, rendszerint a tenger felől jövő szellő váltakozik a szárazföldivel: a tengeri szellő feltámad reggel nyolcz, kilencz, vagy tíz órakor és megszűnik este hat, hét vagy nyolcz órakor; éjjel tizenegy órakor rendszerint feltámad a szárazföldi szél, a mely alatt a hajók csaknem mindenkor kivitorlázhatnak az öbölből; csakhogy az indulás után következő napon a Bats szigeteket meg kell kerülniök, a hol horgonyt vethetnek a tenger felöli szél feltámadásakor; ha pedig a kalaúz biztosan hatalmában tartja a hajót, akkor szél alá kerülhet az öbölben. Este ismét kifeszítheti a vitorláit és másnap bizonyosan kijut az öbölből. Huszonkét hajónál, a melyek az öbölből ki-

vitorláztak, úgy tapasztaltam, hogy egyetlen egy sem igényelt e czélra négy vagy öt napnál többet, a »Grand Bourbon« kivételével, a mely három hónapig vesződött a kijutással, noha több hajó elvitorlázott innét, mialatt a parancsnok azzal mulatta magát, hogy a rév egyik oldaláról a másikra hajókázott. Nem tudom, vajjon a hajó hibája volt e ez, vagy a parancsnokáé, vagy pedig bizonyos utasítások következtében történt, a melyeket Maillart úr adott neki az iránt, hogy megbízásaimban ne járjon el.

Hogy az ember eljuthasson a Dauphin erődbe, a szeleket kell felhasználni, a melyek szeptember és május hónapok közt uralkodnak. A rendes útazási idő négy nap, az öböl elhagyása után. A kedvezőtlen évszakban az odaútazás néha húsz-huszonöt napot is igénybe vesz, de a visszaútazás nem többet öt vagy hat napnál.

Küldtem ki egyéneket a sziget megszemlélésére, úgy éjszak, mint dél felé. Éjszakon két kikötőt fedeztek fel, az egyiket Angontzinál, a másikat Voemarnál. Dél felé csakis a foul-pointi horgonyzóhely létezik és a tamatavai rév. A sziget éjszaki részén a legjelentékenyebb folyó a Tingballe, a melynek partján a főtelep fekszik. Apró hajók és az itt divatozó dereglyék hajózhatnak rajta. A Voemar és a Luque az éjszaki részeken szintén hord dereglyéket. A szigeten zivatarok nem uralkodnak.

XXV. CZIKK.

Végre, milyen megfigyeléseket tett Benyovszky báró úr az égalj kártékony befolyása tekintetében télen, különösebben az Antongil öbölben és a partokon. Felkérjük őt, hogy adjon kimerítő felvilágosítá-

sokat e nagyon lényeges pont felől, a mely megérdemli a legfőbb figyelmet, minthogy Ő felsége alattvalói életének megtartása forog kérdésben.

Szerzett tapasztalatai, valamint azon egyének jelentékeny száma, a kiket e helyen, a telep megalapíttatása óta leforgott három év alatt elvesztett, kétségkívül határozott véleményt érleltek meg benne úgy a szükséges elővigyázati rendszabályok, mint az elhárítás módjai iránt.

Vajjon azon egyének, a kik az egészséges évszak alatt a tengerpartokon jól érzik magukat, a kedvezőtlen évszak alatt a sziget belsejébe menekülnek-e a lég kártékony befolyásának elkerülése végett? Ha az egészségtelen évszak alatt a partokon maradnak, ugyanazon betegségekbe esnek-e mint az európaiak? E szempontokból kiindúlva, a melyek a kormány esetleges szándékainak sikerére a legnagyobb fontosságúak lehetnek, azt kérdezzük Benyovszky báró úrtól, mily hátrányok származhatnának abból, ha állandó telep szerveztetnék a tamatavai félszigeten; a vidék egészséges, a keleti part középpontján fekszik, a hova a rizs, szarvasmarha és rabszolga nagy menynyiségben szállíttattatik minden oldalról; ez esetben nem volna-e elégséges, az egészséges évszak alatt kereskedelmi ügynököket küldeni Foul-Pointbe, az Antongil öbölbe és főleg a Dauphin erődbe és Tamatavának adni előnyt a főtelep helyeűl?

Ezenfelűl, bármily hely látszassék is Benyovszky báró nézete szerint előnyt érdemelni egy gyarmat alapítására, feltévén, hogy az a hely magában véve egészséges az év egész tartama alatt, véleményt kérünk az iránt, mily hadi erők, eszközök és kiadások igényeltetnének a kormánytól az első tíz év alatt és mily előnyökre tarthatna számot a nemzet azontúl?

Folytatjuk e kérdést tovább és bővebben is ki fogjuk fejteni. Ha a miniszter és az Isle de France kormányzói teljesítették volna mindazt, a mit Benyovszky báró Madagaszkáron való megérkezése óta katonák, pénz, árúczikkek vagy bárminemű segélyezés tekintetében tőlük kívánt; mily előnyök származtak volna ebből a nemzetre nézve? A négy első évben, vagyis 1773-ban, 1774-ben, 1775-ben és 1776-ban tett kiadások máris többre rúghatnak egy millió ötszázezer livrenél; felszóllítjuk és felkérjük őt tehát, mutassa ki, mily hasznos czél éretett el ezen első előlegek befektetése által vagy mily eredmények várhatók jövőre ily jelentékeny összeg elköltéséből?

Meg vagyunk róla győződve, hogy senki se képes Benyovszky bárónál jobban betölteni ily kényes természetű tisztet, a melynél az általa bírt összes képességek egyesítése szükséges, hogy kötelességeinek megfelelhessen és a telepet fenntarthassa, úgy mint eddig. De a múltak tapasztalatai csupán megedzhették a bátorságát és növelhették a lelki erejét, e kettőtől várjuk ama hű felvilágosítások kifejtését, a melyeknek támaszpontúl kell szolgálniok, a kormány, a miniszter és Ő felsége nézeteinek megállapításánál.

Az Antongil öbölben, Madagaszkár szigetén, szeptember hó 20-án 1776.

Felelet a XXV. czikkre.

Miután a miniszternek, rendelete értelmében, elküldtem egy kivonatot reflexióimról a betegségekre vonatkozólag, a melyek ezen országban uralkodnak, van szerencsém (ide mellékelve) önöknek is átnyújtani e jelentésem másolatát.

A bennszülöttek az egészségtelen évszakot rendszerint a sziget belsejében töltik. A sziget belsejében lakó nép, ha a tengerpartra jön, lázbetegségbe esik, mint az európaiak, de bizonyos távolságra a partoktól, mentve van e betegség elől. Az én elveim szerint alakítandó és központosítandó telep a következő hátrányokkal járna:

A tamatavai rév veszélyes a hajózásra nézve és nem nyújtaná a kellő védelmet a telepnek, a mely ennélfogva folyvást nagy veszélyben forogna, mivel e vidék bennszülöttei, ellenségektől levén körülvéve, csakhamar bevonnák a telepet viszálkodásaikba. A szomszédos területek birtoklása tekintetében érdeklett telep nem maradhatna semleges és akármelyik fél mellett nyilatkoznék, háborúba kellene keverednie, a mely okvetlenűl elidegenítené tőle a szomszédokat. Hiavi a foul-pointi főtörzsfőnök, látván, hogy Tamatavának előny adatott, a legelső volna azok közűl, a kik folytonos egyenetlenségeket szítanának, a melyek a föld mívelését félbeszakítanák és a telepet oly helyzetbe juttatnák, hogy a legszükségesebbeket is nélkülöznie kellene. A betalimenek, egy jómódú, nagyszámú és szarvasmarha-csordákban leggazdagabb nép, a mely ama vidék összes nemzeteivel ellenségeskedésben él, nem merne többé Tamatava közelébe se menni, a fariaváktól vagy Hiavitól való félmében. Végre a közlekedés a többi állomásokkal is nagyon nehéz volna, mivel a tenger árja csaknem hat napig vízzel borítja el az útat minden holdújuláskor és holdtöltekor. A hajók, a melyek gyakran kénytelenek volnának kivitorlázni a sík tengerre, sok esetben tizenöt napnál rövidebb idő alatt nem térhetnének vissza a révbe. E körülmény, párosúlva azzal a hátránynyal, hogy a révből való kijutás is mindenkor

nagy nehézségekkel jár, lehetetlenné teszi a főtelep áthelyezését Tamatavába. A legjobb a mit tenni lehet, egy fióktelep szervezése volna, a mely Foul-Point alá tartoznék: ez előnyös is lehetne, tekintettel arra, hogy sok nép szokott oda gyülekezni, a mely rizszsel, szarvasmarhával és rabszolgákkal kereskedik. Egészséges fekvés tekintetében Tamatava és Foul-Point közt nincs nagy különbség, egyébiránt, miután a biztos urak a tamatavai kérdést egyfelűl a saját nézeteik, másfelől az én megjegyzéseim alapján megfontolták volna, könnyű lesz ez ügyben határozniok.

A jelen czikk ama bekezdését illetőleg, a mely e szókkal kezdődik: »Egyébiránt bármily hely látszassék is, Benyovszky báró nézete szerint előnyt érdemelni« stb., és a melyben a biztos urak e kérdést állítják fel: mily hadi erők és kiadások igényeltetnének a kormánytól az első tíz év alatt és milyen előnyökre tarthatna számot a nemzet azontúl? — van szerencsém válaszolni, hogy e kérdésre csak úgy volnék képes felelni, ha előbb értesűlnék Ő felsége végleges elhatározásáról, a madagaszkári telepet illetőleg. Ha Ő felsége czélja az volna, hogy a telepalapítás gyümölcse az egész sziget feletti teljes uralom legyen; vagy ha általános kereskedelmi czélok vannak egybekötve a telepalapítás tervével, a mely telep természet szerint gyarmattá alakulna át; vagy végre, ha csupán az Isle de France és a Bourbon szigetek élelmezése volna az elérendő egyedüli haszon — akkor az első eshetőségre nézve, nem koczkáztathatok véleményt, mert a korábbi példák elégségesek arra, hogy halomra döntsenek minden tervet, a mely a madagaszkári nemzet ellen erőszakos fellépést czélozna. Ezenfelűl a szerződések és szövetségek, a melyeket Ő felsége parancsára a nemzettel kötöttem,

megtiltják nekem kötelezettségeim megszegését. Ennélfogva áttérek a második eshetőségre.

Ennek megvalósításáról tapasztalataim alapján a következőket mondhatom: Ha Ő felsége hatszáz embert küldene, a kiknek létszáma a következő két év mindegyikének végén kétszáz újonczczal kiegészíttetnék, ha megengedné, hogy a csapatból földmívesek szemeltessenek ki, a kiknek szabad legyen bennszülött nőket feleségűl venniök minden tekintet nélkül a vallás-különbségre, és ha megengedné nekem, hogy évenkint kétszáz lelenczet telepíthessek át ide, nemkülönben malabari és khinai családokat Indiából, akkor merem állítani, hogy három év leforgása alatt Madagaszkáron gyarmat létesűlne, a mely ekkép az egész szigettel összeköttetésbe kerülvén, kezdene némi értékkel bírni. A kiadás nem rúgna többre évenkint egy milliónál, ide nem értvén a szükséges kiadásokat két hajóra, a melyek közűl az egyiknek hatszáz, a másiknak kétszáz tonna teherképességünek kellene lennie, és a melyek Ő felsége által lennének felszerelendők, nehogy a kiadás a gyarmatot terhelje, továbbá hat nagyobb hajó kiállítására szükséges költségeket. E hajók rendeltetése volna az állomásokkal való szükséges közlekedést és a szállításokat közvetíteni.

Ez ama haderő, eszközök és kiadások összege, a melyek három évig kívántatnának a kormánytól; e három év leforgása után a madagaszkári gyarmat képes lenne magát fenntartani és gyarapodni a három millió fő- vagy egyesített tőkeösszeg jövedelmeiből a tizedik évig, a mikor már szilárd alapokon nyugvó gyarmat és elég erős is volna, hogy hirtelen forradalmaktól ne kelljen félnie, sőt oly helyzetben találná magát, hogy a kereskedelme jövedelmeiből visszafizethesse a neki adott előlegeket.

Ama bekezdésre, a mely e szókkal kezdődik: »Folytatjuk e kérdést tovább és bővebben is ki fogjuk fejteni« stb., van szerencsém válaszolni, hogy, ha Ő felsége megadta volna a kért segélyeket és az Isle de France kormányzói megfeleltek volna felszóllításaimnak, Madagaszkár*) — — a földmívelés gyarapodott és a kereskedelem különböző ágai kiaknáztathattak volna a nemzet javára. Végűl Ő felsége azon dicsősége, hogy egy egész nemzetet czivilizált, kárpótlást nyújtott volna az áldozatért és e nemzet, szövetségeseinek soraiba lépvén, növelte volna a hatalmát.

A biztos urak, az Isle de Franceon nyert felvilágosítások alapján, az első négy év alatt, vagyis 1773-ban, 1774-ben, 1775-ben és 1776-ban elköltött összeget egy millió ötszázezer livrere becsülik. Kérem őket, szíveskedjenek megállapítani a valódi kiadásokat, az én számadásom egyenlegének figyelembe vételével és méltányosan összehasonlítani az utóbbit az Isle de Franceon készült kimutatással, kiszemelvén azon összegeket, a melyek valóban a telep alapítására fordíttattak és elkülönítvén azokat úgy az állítólagos, mint a túlzott összegektől. Ezenfelűl szintén egy előbbi czikknél bemutattam az árúbiztosok vevényeit, nem tartom ennélfogva szükségesnek a számadások állását ismételni.

Végűl kimutatandó a legelső előlegek vagy a jövőre remélhető segélyezések felhasználásából eredő hasznot, van szerencsém megjegyezni, hogy figyelmem mindenkor a telep szervezésére levén irányozva, azt alárendeltem azon tervnek, hogy a bennszülöttek bi-

*) Itt a kéziratban másfél sornyi hézag van, a melyet a gróf nem töltött ki.

zalmát biztosítsam a számunkra, a kereskedelmet mindig csak mellékes dolognak tekintettem, mert azt tartottam, hogy a nemzeti vagyonosság a föld műveléséből származik, a melynek tulajdonjogát meg fogom szerezni a kormány számára; hogy a közmunkák, a melyeket oly czélból hajtottam végre, hogy az általam kiválasztott helyet egészséges tartózkodási helylyé tegyem, feltétlenűl szükségesek voltak, épp úgy, mint a különböző útak építése és a sziget belső részeinek kifürkészése; a későbbi műveletek irányzására és ezenfelűl, miután műveleteim ezen egész része ugyanazon kitűzött czélra törekedett, a mely az egésznek alapját képezi, elismerem, hogy a kiadások legnagyobb része teljesen kárba veszne, ha a miniszter czélszerűnek tartaná Madagaszkár meghódításának tervéhez ragaszkodni; mert az ily vállalkozás összes eredménye a haszonnélküli veszteség volna, emberéletben és pénzben.

Saját igazolásomra, és hogy ne tehessek magamnak semmiféle szemrehányást, még egyszer és ismételve ama sürgős kérést intézem a biztos urakhoz, hogy szíveskedjenek elolvasni a miniszternek a miszsziómra vonatkozó utasításait és remélem azokból meg fognak győződni róla, hogy nem tettem semmi egyebet, mint a mit a kötelességem és a buzgalmam tennem parancsolt.

Miután kimerítőleg megfeleltem volna a biztos urak kérdéseire, a melyeket Ő felsége parancsa folytán intéztek hozzám, bátorkodom eléjük terjeszteni, hogy a telep jelen helyzetében és azon esetre, ha Ő felsége végleges elhatározását a telepre vonatkozólag elhalasztotta volna addig, míg a számadások eléje terjesztetnek, az én hatalmamban nem fog egyéb mód állni, mint hogy a főtelepet és az alája tartozó állo-

másokat ellássam a telep élelmezésére szükséges kellékekkel arra az időre, míg Ő felsége további rendeleteit megkaphatom és hogy megszűntessek minden munkát, a mely bárminemű költséget igényelne és ily helyzetben várjam be azon időt, a mely az Antongil öbölbeli telep sorsa felett dönteni fog.

Madagaszkár szigetén, szeptember hó 22-én 1776.

ÉSZREVÉTELEK

A MADAGASZKÁR SZIGETÉN URALKODÓ BETEGSÉGEKRŐL.

Midőn Ő felsége parancsára Madagaszkárra érkeztem, hogy itt telepet alapítsak, a mely vállalat sikere természetesen a telep személyzete életének megóvásától függ, figyelmemet azonnal oda irányoztam, hogy teljes tudomást szerezzek magamnak az országban uralkodó betegségek felől, a melyeket nagyon borzasztóknak írtak le előttem. De miután orvosokkal értekeztem, a kik Madagaszkár szigetén megfordultak, várakozásaimban nagyon megcsalatva látom magamat. Tizenhat orvos közt, a kikkel beszéltem, nem találkozott kettő, a ki egymással egyetértett

volna a betegség természete és a betegek gyógykezelése iránt. Többnyire kereskedelmi czélokból útazván, nagyon kevéssé törődtek e fontos dologgal, a melyre legnagyobb figyelmet kellett volna fordítaniok. Másfelől a bennszülöttektől nyert értesüléseim semmiféle felvilágosításokat se nyújtottak a betegség természete felől, noha hálával tartozom nekik gyógykezelési módjukért, a mely a saját életemet és a családomét megóvta.

Ennélfogva csupán az idő és a tapasztalat nyújthatott e részben némi ismereteket, a melyeket írásba foglaltam, azon reményben, hogy a kormány indíttatva fogja magát érezni, felfedezéseimet és megfigyeléseimet megvitattatni, alkalmaztatni és foganatba vétetni, a mennyiben a figyelemre érdemeseknek tartatnának.

Megfigyeléseim a következők:

Valamennyi európait, a ki nem lakott forró égövek alatt, Madagaszkárba való megérkezése után nem sokára utóléri az itt uralkodó lázbetegség. A roham többé vagy kevésbbé heves, az illető egyén testalkatához képest, és többé vagy kevésbbé késik, valamint kisebb vagy nagyobb mértékben veszélyes, a megtelepedési hely szárazabb vagy nedvesebb fekvése szerint. Ez a megfigyelés a következő tényeken alapúl:

1-ször. Hogy azon háromszáz hatvanhét ember közűl, a kik velem jöttek Madagaszkárba, nem több mint ötven kerülte el az itt uralkodó lázbetegséget és ezen emberek, húzamosabb ideig lakván Bengaliában, megszokták a forró égaljat.

2-szor. Nem volt rendes testalkatú ember, a ki ne esett volna forrólázba és hagymázba, az utóbbi azonban az erős testszerkezetűeknél nem mutatkozott.

3-szor A lázbetegség ideérkezésünk után 1773-ban és 1774-ben tetemes pusztításokat okozott. Embereim, a kik a mocsár közepette fekvő Louisbourgban keltek partra, alig hat hónap alatt többnyire halálos kimenetelű betegségbe estek. 1775-ben, miután a mocsarak legnagyobbrészt kiszáríttattak, az újonnan érkezett emberek tizenkét hónapig ellentálltak az éghajlat befolyásának és a betegség csekélyebb hévvel támadta meg őket. A betegek többé nem szenvedtek a görcsökkel párosúlt borzasztó hagymázban és a halandóság is lényegesen csökkent. A következő 1776-dik év még kedvezőbb volt; a lázbetegség szokott alakjában minden veszélyesebb kórtünet nélkül mutatkozott és most már bízvást azok közé sorozhatom, a melyeket minden forró és nedves égalj szokott okozni.

Az orvosok, Madagaszkáron, lázbetegség esetén a következő gyógykezelési módot szokták alkalmazni:

Mihelyt a roham első heve szűnik, egy adag hánytató szert (borkövet) adnak be másnap ipecacuanhat, később quinquinát és közönséges főzetet (tisane) az ötödik rohamig. A beteg a kór e stádiumában rendszerint lethargikus kábultságban és folytonos önkívületben feküdt, a mely csak nehezen engedte meg a hólyaghúzó tapaszok alkalmazását. Szerencsétlenségre a tapasztalás azt bizonyította, hogy e gyógykezelés sírba viszi a betegek két harmadát. Boldogok voltak azok, a kiknek erős szervezete e gyógymódot nyolcz napig kiállta, mert az orvosok ezen idő eltelte után a természetre bízták őket, a mely nagyon gyakran jobb hatással működött.

Az én saját megfigyeléseim a következők:

Mikor az európaiak legelőször partra szállnak Madagaszkáron, nagy étvágyuk van és válogatás nélkül mohón vesznek magukhoz állati és növényi táp-

lálékot, míg italuk csupán czitromvízből áll. Ezenfelűl ki vannak téve a nagy forróságnak és a mocsarak kipárolgásából táplálkozó nedves léget, valamint a folyamokból és az erdőkből felemelkedő ködöket és párákat kell beszívniok. Ily körűlmények közt folytonosan izzadnak, a mi végre az emésztéshez annyira szükséges nedveket gyöngíti. Innét származnak azon emésztetlenségek, a melyek ezen égalj alatt oly gyakoriak és az izzadás legcsekélyebb elfojtásánál görcsöket és végre gyomorfeszülés következtében rendszerint borzasztó hagymázzal párosúlt heves fejfájásokat okoznak. Ilyenkor az étvágy elenyészik és folytonos hányási ingernek, valamint az agyban jelentkező heves égető fájdalomnak enged helyet, e kórtüneteket a láz követi, a mely többé vagy kevésbbé heves az illető egyén testalkatához és a lakhelye fekvéséhez képest. Miután a tapasztalás azt tanította, hogy az orvosok gyógymódja rendszerint a sírba viszi a betegeket, a saját esetemben és a családom esetében más gyógymódhoz folyamodtam, a mely a bennszülöttek által használt gyógykezelési mód utánzása volt, azon egyetlen kivétellel, hogy én theriakot használtam az izzadás előidézésére, a melyet ők fürdők vagy a szigeten található különféle gyógyfüvek által idéznek elő. E gyógymód a következő:

A fejfájás legelső jelentkezésénél egy adag theriak adandó be és a beteg melegen, fűtött szobában tartandó, hogy az izzadás előmozdíttassék. Másnap eret kell vágni a lábszáron és harmadnap hashajtóúl tiszta mannát kell beadni: később a beteg minden este jáczint főzetet vagy egyéb erősítő italt igyék, a betegség egész lefolyása alatt pedig csupán levessel és friss tojással táplálkozzék. Ezen egyszerű gyógymódnak köszönhetem a saját életem valamint a legtöbbek

életének megmentését azok közűl, a kiknek szerencséjük volt Ő felségét e gyarmaton szolgálhatni.

Észrevételek ama módokról, a melyeket legalkalmasabbaknak tartok arra, hogy elháríttassanak, sőt végkép ki is irtassanak ama betegségek, a melyeknek az európaiak ezen országban alá vannak vetve.

Mindennek előtt a főtt hús élvezete megtiltandó mindazoknak, a kik újonnan érkeznek ide; táplálékuknak kizárólag levesre, sült húsra és rizsre kell szorítkoznia. Hasonlókép czélszerű őket eltiltani a czitromtól, a melyet eczet helyettesítsen. A három első évben bizonyos mennyiségű erős szeszes italt kellene adni reggelenkint és esténkint minden katonának vagy munkásnak, a mocsarak páráiból táplálkozó rossz levegő vagy a patakokból és erdőkből felemelkedő ködök ellensúlyozására.

A lakó házak építésénél gondot kell fordítani arra, hogy a lég könnyen keringhessen. Tűzhelyeket is kell bennük alkalmazni, hogy ritkítani lehessen a belső levegőt, főleg éjjel, a mikor az rendszerint nedves és hideg.

A telep körűl még létező mocsarakat ki kellene szárítani; e feladat már nagyrészt teljesítve van, és a mi még fennmaradt, szintén hamar teljesíthető, ha a kormány czélszerűnek tartja engedélyezni a szükséges költségeket és eszközöket.

Ama helyek, a hol állomások vagy faluk alapítása szándékoltatnék a sziget belsejében, bizonyos távolságra legyenek a rizsültetvényektől és alaposan ki legyenek tisztítva fél évvel a lakosság beköltözése előtt, hogy a kártékony kipárolgásoknak, a melyeknek az új irtásokon nagy bőségét tapasztaltam, idejök legyen eloszlani.

A tapasztalás arra tanított, hogy az ültetésekre a legalkalmasabb idő az egészségtelen évszak és hogy a kiirtatlan erdőkben levő állomások egészséges levegőt élveznek és nem látogattatnak meg a lázbetegségek által.

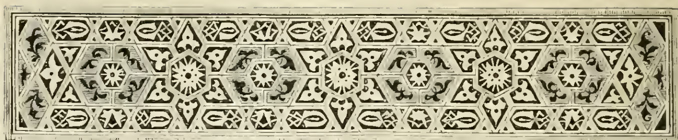
Az embereket nem kellene munkába állítani, míg a nap el nem oszlatta a párákat és a ködöket, a melyek a mocsarakból emelkednek fel, mert a hőség kevésbbé ártalmas mint a reggeli kipárolgások.

A vörös rizs termelését meg kellene tiltani egész Madagaszkáron, minthogy e növény csak a mocsarakban tenyészik. A szigetlakók, hogy kevesebb fáradsággal termelhessék ezen árúczikket, deczember hónapban sekély árkokat ásnak, a melyeken át a vizet bevezetik a beültetendő területre. E területet víz alatt tartják, míg olyan puha nem lesz mint az iszap, akkor aztán szarvasmarhát bocsátanak rá, hogy a talajt jól összetapossa s úgy vetik el a rizst. Az elvetett mag nagyon hamar kikel és mikor szárat hajt, megint vizet bocsátanak rá, a mely víznek aztán magától kell elpárolognia. A sziget több részén megkímélik magukat a csatorna-ásás fáradságától, hanem töltéseket készítenek a rizs alá szánt területek körűl és eltöltik a patakokat, a melyek aztán elöntik a rizsföldeket. Ez nagyon gyakori eljárás a partvidékeken és teljesen hitelt érdemel azon állítás, hogy a rizsmívelés e módja képes megmérgezni egy egész tartományt és hogy megtiltása az egészségügynek jelentékeny javára válnék. Azt lehetne ellenvetni, hogy ha a bennszülöttek a rizsmívelés e módjától eltiltatnának, termesztményeik nagy része elvétetnék tőlük; de a kik ezt hozzák fel ellenvetésűl, nagyon kevéssé ismerik Madagaszkárt, mert a vörös rizs legfelebb egy negyedrészét képezi az összes termesztvényeknek; a többi

három negyedrész pedig fehér rizsből áll, a mely nem a mocsarakban tenyészik, hanem magasabban fekvő talajon. És vajjon nem lehetne-e pótolni e veszteséget a gabona és az ekék használatának meghonosítása által?

Saját tapasztalataim alapján meg vagyok győződve a felől, hogy buza, árpa és zab igen jól tenyésznék itt, főleg pedig tengeri.

ELMÉLKEDÉSEK

EGY TELEP ALAPÍTÁSÁRÓL MADAGASZKÁRON,

AZON ESETRE, HA VALAMELY HATALMASSÁG

A SZÖVETSÉGEKEN ALAPULÓ POLGÁROSÍTÁSI RENDSZERT

FOGADNÁ EL.

ÉSZREVÉTELEK A BETELEPÍTÉS ÉS A NÉPESSÉG TEKINTETÉBEN.

Miután a madagaszkári telep tíz év alatt létesíthető, három millió livrenyi összeg előlegezésével; e tíz év alatt közel nyolczszáz ember fog elveszni, feltéve, hogy hétszázhúsz katona küldetik az első évben, kétszáz a következő két év mindegyikében és száz-

ötven évenkint a következő hét év alatt, és hogy az egész tíz év alatt egyre-másra százhúsz európai földmíves, harmincz kreol és ötven indiai, khinai vagy malabari bennszülött telepíttetik be. Az összes betelepítés négyezeregyszázhetven emberre rúgna: e betelepíttettek közt évenkint hatszáz gyermek születnék, a tizedik év végén tehát hatezer kreol és háromezerháromszázhetven európai léteznék, a mely szám elégséges arra, hogy egy gyarmat tényleges létezése a kezdetét vegye.

KERESKEDELEM.

Madagaszkár, jelenlegi állapotában, elfogyaszthat háromszázezer vég vásznat, háromezer hordó égettbort, hordóját huszonöt veltejével*) számítva, húszezer puskát, egyszázhatvanezer font lőport, hatszázezer kést, egyszázezer tükröt, tizenötezer vég zsebkendőt, ötezer vég vörös pamutszövetet, ginghamot**) stb., nagy mennyiségű cserépárút, réz-, vas- és horgony-szerszámot és műszert; aranynyal és ezüsttel átszőtt vásznat, finom vásznat, paszomántot, arany és ezüst csipkét; a kereskedelemnek szerintem az első évben, az összes költségek levonása után, egy millió négyszázhatvankilenczezer fontot kell jövedelmeznie, a mely összeg franczia pénzben hét millió nyolczszázhatvankilenczezer hétszázötven livrere rúg.

Ezen árúczikkekért bőröket, épület-fát és festőanyagot tartalmazó faneműeket, mézgát, viaszt, mézet

*) A velte, még most is használt franczia bormérték, tartalma 7.6 liter.

**) Csíkos pamutszövet.

stb. lehet becserélni. E cserekereskedés tárgyai rövid idő alatt szaporodni fognak kávéval, indigóval, czukorral, borssal, selyemmel, és időközben a hétszáz millió nyolczszázhatvankilenczezer hétszázötven livrenyi összeg folyvást száz perczentet fog jövedelmezni a csere által. Ezen első árúczikkek birtoka kereskedelmi összeköttetéseket fog megnyitni Mozambique-el, Maszkattal, Bassorával és Surahval, az e helyekről behozott czikkek pedig mindig értékesek lesznek Európában, főleg az indigo, a mely legjobb fajú és minőségű. Szóval Madagaszkár, ha a saját terményei az európai terményekkel egyesíttetnek, a legelőnyösebb kereskedést űzheti a Jó-Remény-fokán túl fekvő összes vidékekkel és a saját termesztményei erejénél fogva fenntarthatja összeköttetéseit Európával.

AZ ÁLLAM JÖVEDELMEI.

A madagaszkári főtelep az első évben meg fogja kapni jövedelmét a különböző tartományokból, a mely jövedelem négyezer ökörből, egy millió háromszázezer font rizsből, kétszázötvenezer erős deszkából, tizenötezer könnyebb deszkából és száznyolczvan dereglyéből áll, összesen négyszázharminczyolczezer livre becsértékben. Ez az adó természetesen együtt fog növekedni a népesség szaporodásával és a földmívelés emelkedésével, úgy hogy a harmadik évre már, minden túlzás nélkül, egy millió háromszázhatvanezer livrere előirányozhatom.

A FÖLDMÍVELÉS EMELÉSE A TELEPÍTVÉNYESEK ÉS AZ EURÓPAIAK ÁLTAL.

A telepen, a harmadik év után, egyszázötven európai major fog létezni és a nép tizenhat millió font czukrot, ötszázezer font kávét, hat millió font dohányt, ötszázezer font pamutot és öt millió font gabonát (rizst) fog termelni, a mely terményeknek a közkincstárt illető tizedrésze háromszázötvenezer livrere rúg. A harmadik évtől a tizedikig a majorok száma szaporodni fog, következőleg a termelés is jelentékenyebb lesz, főleg ha a pamut és selyemszövés meghonosíttatik.

Ezenfelűl a Madagaszkárral szövetkezett minden hatalmasság egy nagy előnyben fog részesűlni, tudniillik a helyett, hogy készpénzt küldene Indiába, a hol az a forgalom útján a versenytársak kezébe kerűl, Madagaszkáron a szükséges árúczikkeket megszerezheti magának barátaitól és szövetségeseitől, cserébe a saját iparának terményeiért.

BÁNYÁK.

Madagaszkár szigete vas- és rézbányákban bővelkedvén, valamint fában is, azon előnyt nyújtja, hogy ezen árúczikkeket nagy mennyiségben szolgáltathatja az Indiával, a Persa öböllel és a Vörös tengerrel folytatott kereskedés számára.

TENGERÉSZET ÉS HAJÓZÁS.

Miután Madagaszkár a lehető legjobb faneműekben bővelkedik, szurok- és gyantaneműeket, valamint kendert termel és ezenfelűl kitünő révekkel bír, a hajóépítésre felettébb alkalmasnak mutatkozik. A bennszülöttek nagy hajlammal bírnak a hajózásra és meg is szokták a tengert a saját parti kereskedelmükben, ennélfogva az első év után nagyon használhatók lesznek a kereskedelmi hajókon az indiai vizekben, és ha nagyobb ügyességet sajátítanak el, a király hajóin is lehetséges lesz őket alkalmazni. Kétségkívül mindenki be fogja látni e körülmény előnyös voltát, úgy az európai tengerészek kímélésére nézve, mind pedig abban a tekintetben, hogy ezután könnyű lesz kiegészíteni a legénységet a hadi hajókon, a melyek gyakran kénytelenek felhagyni a vállalataikkal, emberek hiánya miatt. Szóval Madagaszkár szigete menhely lesz a hajózás számára, alkalmas hely a hajóépítésre és felszerelésre és általános rakhely a pártfogói hatalom hajórajainak és a Jó-Remény-fokán túl fekvő birtokainak élelmezésére és segélyezésére.

A SZIGET, VÉDELMI HÁBORÚ ESETÉN.

Madagaszkár kiterjedése nem igényel nagy számú elsőrangú erődöt. A legelső állomáshelyek megvédelmezhetők egyszerű sánczok által, a melyeknek czélja biztosítani a telepítvényeseket, váratlan partra szállás

ellenében. Az ellenség soha se szállhat oly nagy számmal partra, hogy a telepítvényeseket kiűzhesse az országból. Sőt merem állítani, hogy a telep megalakítása után tíz évvel, az ide küldhető legnagyobb haderő se lesz képes magát fenntartani a sziget bármelyik részén és az ily vállalkozás végeredménye soha se volna egyéb jelentékeny kiadásoknál és veszteségeknél.

Határozottan merem állítani, hogy Madagaszkár szigete három év múlva több mint húszezernyi jól begyakorolt és fegyelmezett gyalogságot tarthat talpon, és e húszezer ember, értelmes tisztek vezénylete alatt, erő tekintetében messze felül fogja múlni ama csekély számú kifáradt és kimerült európait, a kik megtámadásukra esetleg kiküldethetnének. E szigeten szerzett tapasztalataim meggyőztek a felől, hogy a madagaszkári bennszülöttek szabad állapotban ép úgy kitűnnek jó magaviseletük és bátorságuk által, a mily félénkek és aljasak, ha egyszer rabszolgaságra jutottak.

A madagaszkári nép természettől fogva jó érzelmeket táplál az európaiak iránt és őszintén ragaszkodik hozzánk. Ha meggyőződik arról, hogy szövetség kötések által a jogegyenlőséget és a tulajdona nyugalmas birtokát biztosíthatja magának, csakhamar azt fogjuk tapasztalni, hogy az új lakósokkal összevegyűlt bennszülöttek, amazokkal csak egy és ugyanazon népet képeznek.

Elejét veendő azon ellenvetésnek, hogy az utóbbi század leforgása alatt e szigeten tett telep-alakítási kisérletek a legszerencsétlenebb következményeket vonták maguk után, és hogy a szigeten jelenleg létező telepet szintén ugyanez a veszély fenyegeti, megjegyzem, hogy a telepnek nincs mitől félnie mindaddig, míg a nemzet főnökei fenntartják a rabszolga

kereskedésre vonatkozó tilalmat és míg maguk az európaiak ideérkezésük után nem támasztanak zavarokat, hanem igyekeznek a népet a rabszolgaság elől megoltalmazni. Én tanulmányoztam ama franczia tisztek eljárását, a kik azelőtt e szigeten különböző vállalatok vezetésével voltak megbízva és meg vagyok győződve a felől, hogy kapzsiságuk igaztalanságokat követtetett el velük és a nép elnyomóivá tette őket, ez volt mindazon szerencsétlenségek kútforrása, a melyek a régi telepek elpusztításával végződtek. Bitorlók és zsarnokok voltak, a kik a saját vagyonuk gyarapítása czéljából nem pirúltak megtámadni ama nép szabadságát, a melyhez őket a hála kötelékeinek kellett volna fűzniök.

A SZIGET, TÁMADÓ HÁBORÚ ESETÉN.

Madagaszkár szigete élelmezni fogja a szövetséges hatalom hajóhadait; tengerészeket fog szolgáltatni, a kik a forró égövek alatt használhatóbbak lesznek az európaiaknál és hasonlóképen szolgáltatni fog a katonaságnál könnyű csapatok gyanánt alkalmazható harczosokat. E nép, képes levén csupán rizsből és marhahúsból táplálkozni, a mely a szigeten nagy bőségben található, az élelmezés tekintetében kevesebb költséget fog igényelni és miután e mellett megszokta a forró égaljat, könnyebben el fogja tűrni az indiai hőmérsékletet is.

Azok, a kik Indiában szolgáltak, azt állítják, hogy az angoloknak több indiai zsoldosuk van, mint a

francziáknak. De ki akarná összehasonlítani a gyönge indiai bennszülötteket, a kiknek fogalmuk sincs a dicsőségről, a szabad madagaszkári néppel, a melyet a vonzalom és ragaszkodás indít arra, hogy a testvéreikké és barátaikká lett szövetségeseik ügyét támogassák? Bizton merem megjósolni, hogy bármily hatalmasság határozott fölénye Indiában a Madagaszkár szigetével való viszonyától fog függni.

FÜGGELÉK

A MADAGASZKÁRRA VONATKOZÓ EMLÉKIRATOK FOLYTATÁSÁÚL.

A MADAGASZKÁRI NEMZET VALLÁSA.

A madagaszkári nemzet egy Istent hisz és azt Zahanharnak nevezi, a mely szó a minden dolgok teremtőjét jelenti. E lényt tisztelik és becsülik, de nem építettek neki templomot és még kevésbbé helyettesítették bálványokkal. Ökröket és juhokat áldoznak neki és ezen áldozatokat az Istennek ajánlják fel. Állíttatott, hogy e nemzet az ördögnek is áldozik, de ez tévedés, mert a feláldozott állat ama része, a melyet rendszerint a tűzbe dobnak, nem az ördögnek

szánt áldozat, a mint mondani szokták. Ez a szokás nagyon régi és senki se tudja megmondani a valódi okát. A mi a lélek halhatatlanságát illeti, a madagaszkári nép meg van róla győződve, hogy a halál után a lélek visszatér ama régiókba, a melyben a Zahanhar lakik, de egyáltalában nem hiszi, hogy az emberi lélek a halál után valamely gyötrelmeket szenvedhessen. A mi a különbséget illeti a jó és rossz közt, úgy van meggyőződve, hogy a jó és becsületes ember még a földi életben elnyeri jutalmát, a jó testi egészségben, barátjainak állhatatosságában, vagyonának gyarapodásában, gyermekeinek engedelmességében és abban a boldogságban, hogy családja jólétét láthatja; a gonosz ember sorsa ellenben egészen ennek az ellenkezője. E meggyőződésből kiindúlva, a madagaszkári nép, mikor valamire ünnepélyes esküt tesz, megáldja azokat, a kik az esküt megtartják és megátkozza az esküszegőket. Egyességek megkötése esetén Zahanharra hivatkozik és soha se történt még, hogy egy madagaszkári bennszülött megszegte volna az esküjét, ha azt a szokott és állítólag az elődök által előírt módon tette le.

AZ ORSZÁG KORMÁNYÁT KÉPEZŐ KIRÁLYOK ÉS RENDEK OSZTÁLYOZÁSA.

A madagaszkári nép mindig a Ramini ágát ismerte el annak, a melyet az Ampanszakabé vagy fejedelem előjogai illetnek. Ezen ágat kihaltnak tartották Dian Larizon Ramini halála óta, a ki ezelőtt hatvanhat évvel hunyt el és a kinek holttestét egy hegyen temették el, a melyből a Mananguru folyó fakad; de miután

ezen ág nő ágról való örökösét elismerték, az Ampanszakabé czímet is visszaállították 1776-ban. Az Ampanszakabénak áll jogában kinevezni a Cabarokban részt venni hivatott Rohandriánokat; a Cabarokban, a melyeken minden megidézett tartozik megjelenni, az Ampanszakabé ítélete a döntő. Előjogai közé tartozik továbbá, hogy mindegyik Rohandrián tartozik neki a vagyona egy bizonyos részét végrendeletileg hagyományozni, a mely hagyományt az örökösök rendszerint némi csekély hűbér, vagy bírság árán váltanak meg. Végűl az Ampanszakabének jogában áll minden egyes Rohandriántól az országa terményeinek tizedrészét és bizonyos számú szarvasmarhát és rabszolgát bekövetelni, az egyes Rohandriánok által bírt tartományok gazdagsága arányában.

A második rendet a Rohandriánok vagy fejedelmek képezik. Az Ampanszakabé méltóság megszünése óta három Rohandrián vette fel a királyi czímet, névszerint Hiavi a Mahavelu tartomány Rohandriánja, Lambuin a Voemar tartomány Rohandriánja és Szimanonpu a bombetoki Rohandrián.

A harmadik rend a Voadziriké, vagyis a több faluból álló egyes kerületek uraié.

A negyedik rend a Lohavohitákból, vagyis a faluk főnökeiből áll.

Az ötödik rend az Ondzatsziké, a kik szabad emberek és a Rohandriánok, Voadzirik vagy Lohavohiták kiséretét képezik.

A hatodik rend az Ombiasszokból vagy tanúlt emberekből áll. Ehhez tartoznak a harczosok, mesteremberek, orvosok és jövendőmondók; az utóbbiaknak nincs külön hivataluk.

A hetedik rend az Ampuriákból vagyis rabszolgákból áll.

Bombetokitól éjszak felé Itapereig tudakozódván, megtudtam, hogy jelenleg harmincznyolcz tényleg uralkodó Rohandrián és kétszáz nyolczvanhét Voadziri létezik. A mi Lohavohitákat, Ondzatszikat és Ombiasszokat illeti, ezeknek számáról lehetetlen volt tüzetes adatokat beszereznem.

Mindezen rendek megtartanak bizonyos szabályos fokozatokat, a melyeket nagyon nehéz volna részletezni. Úgy élnek, a mint a régi patriarchákról olvassuk. Minden családapa pap és egyúttal bíró a maga házában, noha alá van vetve a Lohavohitáknak, a kik a magaviseletére felügyelnek. Ezen utóbbi felelős a maga Voadzirijának, a Voadziri pedig a Rohandriánnak.

ÉLETMÓD ÉS IDŐJÁRÁS.

A madagaszkári bennszülöttek a saját szarvasmarha csordáikból, juh- és kecskenyájaikból élnek. Baromfit is nagyon sokat tenyésztenek. Házaik fából vannak építve, hanem nagyon czélszerűek és belűl rendkívül tiszták. Faluikat palánkokkal és árkokkal veszik körűl, a Rohandriánok lakásai pedig jól meg vannak erődítve és ágyúval is el vannak látva. Vannak.....*) és rabszolgáik, szorgalmasan mívelik a földet, a mely nagy mennyiségű rizst, kölest, tengerit és hüvelyes veteményeket, ezenfelűl czukornádat, dohányt, indigót és borsót terem; a földet nem adják el, hanem elajándékozzák. Az építés nem kerűl egyéb fáradságba, mint a mennyit a fának a helyszinére való szállítása okoz. Hal és vad annyi létezik, hogy

*) Hézag a franczia eredeti kéziratban.

akár kézzel lehet megfogni. A madagaszkári népnek nincs oka vadállatoktól, vagy mérges hüllőktől félni, mert ilyenek nincsenek a szigeten. A bennszülöttek nem ismerik a hideget, a fagyot és a havat és a forróság kevésbbé alkalmatlan itt, mint a forró égöv alatt fekvő szigeteken, mert az éjszakák hűvösek és a nappali hőség csak kilencz órától háromig tart, ezen idő alatt pedig a szél a tenger felől fú és a levegőt annyira lehűti, hogy a hőség ritkán lesz kellemetlenné. A forróság általában évenkint csak négy hónapig tart, az év többi részében pedig örök tavasz uralkodik.

A madagaszkári nép nem érintkezik az ethiopiai szárazfölddel, ennélfogva nem változtatta meg őseredeti törvényeit és az egész szigeten mindenütt egy és ugyanazon nyelvet beszéli. Merész vállalkozás volna e nemzet eredetét meghatározni. Annyi bizonyos, hogy három különböző fajból áll, a melyek századok óta egymással összekeveredtek, a legkülönbözőbb keresztezésekben. A legelső faj a Zafe Ibrahim, vagyis Ábrahám ivadékainak faja, de ezeknél nyoma sincs a judaizmusnak a körűlmetéltetésen és az Izsák, Ruben, Jákob stb. neveken kívül. E faj testszíne barna. A második a Zaferaminik faja, a melyről az Ombiasszok birtokában még meglevő néhány könyv azt állítja, hogy nem több, mint hat évszázad óta telepedett meg Madagaszkáron. Miután ez az egyetlen faj, a melyről részletesebb adatokat hallottam, alább közölni fogok némely kivonatokat a bennszülöttek elbeszéléseiből. A harmadik a Zafe Kanambuk faja, arab eredetű és a másik kettőnél sokkal később érkezett Ethiopia partjairól, ennélfogva nincs is hatalma, se hitele és tagjai csupán mint írnokok, történetírók, költők stb. szerepelnek.

A ZAFARAMINIK EREDETE, A FASSIRI KÖNYV UTÁN FORDÍTVA.

Rahimini, Iminának, Mahomet anyjának atyja, két fiút nemzett; az idősbbik, a kit Ramininak hívtak nagy próféta volt. Elment Mahometet felkeresn, Mekkában és Mahomet meg volt lepetve Ramini bölcsességétől; de miután Ramini nem akarta megenni az állatok húsát, hacsak ő maga nem vágta el az illető állat torkát, ez által felingerelte maga ellen Mahomet tanítványait, a kik a vérét akarták ontani azért, mert új szokásokat szándékozott meghonosítani köztük. De Mahomet, az Isten sugallata következtében, megakadályozta a próféta vérének kiontását és megengedte neki, hogy ő maga vágja el azon állatok torkát, a melyeknek húsából evett és később feleségűl adta neki egyik leányát, a kinek Farafatema volt a neve. Ramini a nejével, tanítványaival és rabszolgáival Mongalorba ment, ott töltötte élete hátralevő részét és Ampanszaka volt. Rehororud nevű fia és Ramini nevű leánya egymással házasodtak össze és két fiuk született: az idősbbiket Rahadzinak hívták az ifjabbikat Rakovatzinak. Rahadzi az atyja halála után mangalori király lett. Rahadziban felébredvén a vágy, régi hazáját látni és őseinek sírját meglátogatni Palmirában, két hajót szerelt fel az útazásra és miután nem voltak gyermekei, megparancsolta, hogy halála esetén az öcscsét válaszszák Ampanszakaúl; de alig érkezett meg útazása czélpontjára, midőn egy Ambuhor nevű előkelő férfiú Rakovatzit felbíztatta, hogy vegye fel a királyi czímet és uralkodjék az ország felett. Rakovatzi, a ki természettől fogva nagyravágyó volt, összehívta az előkelő férfiakat és ki-

jelentette előttük, hogy a bátyja nem az ősök sírjai meglátogatására ment, hanem azért útazott el, hogy áttérjen a Mahomet vallására. Ezen ürügy alatt elfoglalta a bátyja helyét a trónon és az összes előkelő férfiak közűl csak egyetlenegy, a kit Ambulmasznak hívtak, maradt Rahadzi híve és elment az ura után Palmirába, a hol őt értesítette az öcscse árulásáról. Rahadzi ekkép megfosztva látván magát a trónjától, elhatározta, hogy valamely ismeretlen országba fog menni és miután hajóin teljes három hónapig vitorlázott, végre a Comorro szigetre ért, a melyet már benépesítve talált. Innét átment Malakasszra (Madagaszkár) és Manghabeynél szállt partra, a hol őt az ország előkelő emberei barátságosan fogadták. Nőül vette egy király leányát a kitől két fia született. Az idősebbiket, bölcseségénél és az Isten szellemétől való sugalmazottságánál fogva megválasztották Ampanszakabéűl. E király, a kinek Ramini Azoringhetzi volt a neve, több gyermeket nemzett és felosztá köztük a tartományokat; de miután a gyermekei egymás ellen háborút viseltek, a Rohandriánok, az említett tartományok kormányzói, magukat az ország fejedelmeiűl és uralkodóiúl kiáltatták ki és lemészárolták Ampanszakabéjük fiait, Ramini Mamere kivételével, a ki akkor még csecsemő volt. Ramini Mamere számára tartották fenn az Ampanszakabé czímet és ennek ivadékai a következők voltak: a fia Ramini Olive, a kitől szakadatlan sorozatban a következők származtak: Ramini Rohamado; Ramini Ragomin; Ramini Szavatto; Ramini Panghare; Ramini Boamassze; Ramini Pangharzaffe; Ramini Bohitz; Ramini Misszava; Ramini Ravohe; Ramini Nong és Ramini Arive.

Arive Ampanszakabének négy fia volt, egy törvényes és három, a kik ágyasoktól születtek. Ramini

Benule volt Ampanszakabé az örökösödési jognál fogva, a három másikat Dian Maninpelenek, Dian Tzianbannak és Dian Ravalnak hívták. Ez a három összeesküdött az idősbb testvér ellen és meggyilkolta őt és minthogy a meggyilkoltnak csak egy leánya volt, a három testvér felhasználta az ebből támadt zűrzavart, kikiáltatta magát Rohandriánokúl és megtelepedett Malakassz déli részein, mert az éjszaki tartományok, el levén szánva megboszúlni Ampanszakabéjük halálát, hadat indítottak ellenük és elkergették őket. Ramini Benule leánya nőül ment Dian Mihalehez, a Mananghar, Antivojeczow, Antinokol, Antivohibey és Antimaroa tartományok Rohandriánjához és e tartományok Dian Mihalet megválasztották és elismerték Ampanszakabéjükül és a Ramini Mihale nevet adták neki. Ramini Mihalenak csak egy fia volt, a ki a méltóságát örökölte és közvetlen ivadékai ily sorban következtek egymásután: Ramini Lubeton, Ramini Szievi; Ramini Lontazu; Ramini Refidzimon; Ramini Ravalu és Ramini Larizon, a Raminik e második ágának utolsó ivadéka, a kit a francziák által támogatott Miluzu, mahavelui Rohandrián elleni háborúban meggyilkoltak. Miluzu Rohandrián a Ramini Larizon gyermekeit az atyjuk sírján megölte és csupán a leánya életét kímélte, hanem e leányt eladta egy hollandi kereskedőnek, a ki Ramini Larizon ezen ivadékát elvitte a tengeren túl. Larizon király halála után az Ampanszakabé czím megszűnt létezni.

Dian Maninpele, Dian Tzianban és Dian Raval utódai, a kik Mananzariban, Itapuleban és Matatawában telepedtek meg, befogadták a francziákat és lemészároltattak általuk, kivévén a Tzerone ágat, a mely úgy állt boszút a családjáért, hogy legyilkolta az országban tartózkodó összes francziákat. Eddig

terjednek a Fassiri adatai; e könyvet a Zafe Kanimbu fajból való Ombiasszok szerkesztették, de miután ezen adatok a jelenkorig kiegészítendők, még ide igtatom a következőket:

1776-ban a Rohandriánok, Voadzirik és Lohavohiták, meg levén győződve a felől, hogy feltalálták Ramini Larizon leányának egyik ivadékát, arra ruházták az Ampanszakabé czímet és véresküt váltottak vele.

IPAR ÉS MŰVÉSZET MADAGASZKÁRON.

Miután a madagaszkári nemzet igényei nem terjednek túl az élet szükségletein, nem is fáradozott számos, Európában már nélkülözhetlenné vált ipar és művészet felfedezésén. Beérte azokkal, a melyek ingóságai, műszerei, szerszámai és védő-fegyverei elkészítésére, a házak és a hajózásra alkalmas csónakok és dereglyék előállítására és végre a ruházatukhoz szükségelt vászon és egyéb szövetek gyártására szükségesek. Csupán a közvetlen haszon vagy kényelem megszerzéséhez szükséges segédeszközök birtoka után vágyódnak.

A fő és legnagyobb becsülésben álló iparág a vas- és aczélgyártás. A mesteremberek, a kik ezzel foglalkoznak, Ampanefa Vihe-nek nevezik magukat. Nagyon jártasok az érczolvasztásban, és a következő szerszámok, úgymint: fejszék, kalapácsok, üllők, kések, kardok, szagájok, borotvák, hajcsipeszek stb. elkészítésében.

A mesteremberek második osztálya az ötvösökből — Ampanefa Vola Mena — áll. Ezek az aranyt ru-

dakra nyújtják és abból karpereczeket, csatokat, fülbevalókat, kösöntyűket, gyűrűket stb. készítenek.

A harmadik osztályba az Ompavillangák vagyis fazekasok tartoznak.

A negyedikbe az Ompanevatták vagyis esztergályosok, a kik vatta nevű dobozokat, tálakat, fából vagy szarúból készűlt kanalakat, méhkasokat, koporsókat stb. gyártanak.

Az ötödikbe az Ompankakaszuk vagyis asztalosok. Ezek nagyon jártasok a mesterségükben és vonalozót, gyalút és körzőt is használnak.

A hatodik osztályt az Ompaniavik vagyis kötélverők képezik és köteleiket különféle fák rostjaiból, valamint kenderből is készítik.

A hetedikbe az Ampanlambák vagyis takácsok tartoznak. Ezt a mesterséget csakis nők űzik és e foglalkozás a férfiakra nézve lealázónak tartatik.

Az Ombiasszok csupán irodalommal foglalkoznak és mint tanácsadó orvosok működnek.

A Herovitzok komédiások és tánczosok.

A LAKHELYEK ÉS ÉPÜLETEK.

A madagaszkári nép mindig társaságban, vagyis városokban és falukban él. A városok árokkal és czölöpökkel vannak bekerítve, a bejárást tizenkét-húsz emberből álló őrség őrzi. A magánosok lakásai tisztességes házból állnak, a melyeket apróbb házikók környeznek; a gazda a nagy házban lakik, az apróbbakat pedig a nejei vagy a rabnői foglalják el. A házakat a bennszülöttek fából építik és a fedelet pálmalevélből vagy szalmából készítik.

Az előkelő emberek házai nagyon tágasak. Mindegyik ház belűl két válaszfalból és négy szobából áll. A főlakház körűl apróbb lakásokat építenek a nők és a gazda egész családja számára, de a raboknak nem szabad az éjszakát azokban tölteniök. A Rohandriánok házai legtöbbnyire ízléssel és csodálatraméltó arányossággal vannak építve.

Itt végződik a Harmadik kötet, a gróf beosztása szerint és ide a következőket írta franczia nyelven:

»Vége a Harmadik és Utolsó kötetnek.«

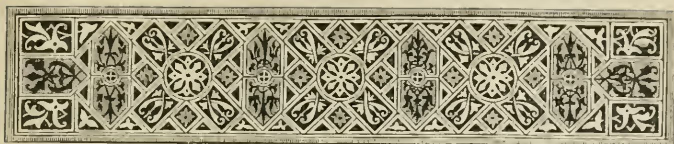
E sor alá a neve kezdőbetűjét írta és még alább a következő két sort:

»Én, alúlírott, bizonyítom, hogy a jelen munka, a mely három, egyenkint tizenkét íves kötetre terjed, a valódi eredeti.«

Aláírva:

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ ÁGOSTON.

MÁSOLATAI

A FRANCZIA MINISZTERIUM LEVELEINEK

ÉS A MADAGASZKÁRI NEMZET ESKÜJÉNEK,

A MELY GRÓF BENYOVSZKY ELŐTT TÉTETETT LE.

UGYANANNAK MEGVÁLASZTATÁSA AZ AMPANSZAKABÉ MÉLTÓSÁGÁRA; FELHATALMAZTATÁSA AZ EURÓPÁBAN MEGINDÍTANDÓ ALKUDOZÁSOKRA; ANGOLORSZÁGBAN TETT NYILATKOZATAI ÉS AZ ANGOL KORMÁNYNAK TETT AJÁNLATAI.

Gyarmatok. Indiai hivatal.

A madagaszkári expediczióra vonatkozó főokmány másolata.

VERSAILLES, márczius 19 1773.

Uram!

A király, önt szolgálatába fogadván, módot akar önnek nyújtani buzgalma bebizonyítására; ezen elhatározás következtében, önt szemelte ki egy telep alapítására Madagaszkáron, a melyet feltétlenül szüksé-

gesnek tart azon czélból, hogy az Isle de France számára megkivántató segédeszközök biztosíttassanak. E telep alapítása még fontosabb és azon buzgalomhoz, a mely önt a király dicsőségének gyarapításában lelkesíti, még méltóbb következményeket vonhat maga után. Önt Ő felsége nézeteivel megismertetendő, nem tehetek czélszerűbbet, mint elküldeni önnek ama levél másolatát, a melyet Ő felsége parancsára De Ternay lovag és Maillart uraknak írtam. E levél tartalmazza az utasításokat, a melyekhez képest önnek el kell járnia. A levelezés, a melyet ön a műveleteinek részletei felől De Ternay és Maillart úrral folytatni fog, nem menti önt fel az alól, hogy nekem is közvetlenül jelentést tegyen minden lépéséről e fontos és megtisztelő miszszió sikere érdekében, a melyet ő felségének méltóztatott az ön gondjaira bízni és felkérem önt, hogy értesítsen engem minden erre vonatkozó dologról. Őszintén maradván,

Uram,

az ön legalázatosabb

és legengedelmesebb szolgája

De Boynes.

Benyovszky báró úrnak.

Gyarmatok. Indiai hivatal.

E × E sz. Madagaszkári expediczió.

De Boynes úr által De Ternay és Maillart urakhoz intézett és 1773. évi márczius 19-én kelt levél másolata.

Önök ismerik, uraim, a Mandave úr javaslatára 1767-ben elfogadott tervet, a melynek czélja volt Madagaszkáron egy európai gyarmat alapítása, hogy a sziget bennszülöttei czivilizáltassanak és a mi erköl-

cseink és szokásaink köztük meghonosíttassanak. Csakhamar kitűnt, hogy a telep hamis elvekre alapíttatott és a vállalat abba is hagyatott, tekintettel arra, hogy lehetetlen volt engedélyezni ama mindennemű előnyöket, a melyeket De Mandave úr az új telepítvényesek számára követelt.

Daczára e kisérlet balsikerének, tagadhatlan, hogy Madagaszkár szigete számos segélyforrással bír, és hogy hasznos volna itt egy telepet létesíteni, de egy gyarmat helyett, a mely sokkal inkább sértené a tulajdoni jogokat, hogysem szívesen láttathatnék a marhatenyésztő és földmívelő nép által, csupán egyszerű állomás alapítását kell megkisérleni, a melynek érdekében hasznos összeköttetésekre lehetne lépni az ország törzsfőnökeivel, a kikkel cserekereskedést lehetne űzni és ily módon a készpénzen való bevásárlásoknál űzött visszaéléseknek véget vetni. A vállalat vezetésével megbízott egyén képességeitől fog függni, hogy összeköttetéseit kiterjeszsze a sziget belsejében, a hol új kereskedelmi ágak létesíttethetnek és e bölcs és óvatos magatartással reméljük elérhetni a De Mandave úr által kitűzött czélt és remélünk annál szilárdabb alapokon nyugvó gyarmatot alakíthatni, mivel ezen alapokat maga a bennszülöttek érdeke és ama bizalom fogja képezni, a melyet bennük ébreszteni képesek leszünk. Végre, mivel szándékaink csupán a kereskedelemre szorítkoznak és minden uralkodási vagy fennhatósági eszme ki van belőlük zárva, mindig fontos dolog lesz egy erős állomással bírni, a melyről az egyesek műveletei igazgattassanak és az igazságos egyensúly fenntartathassék köztük és a bennszülöttek közt. Senki se látszott alkalmasabbnak Ő felsége szándékainak megvalósítására Benyovszky báró úrnál. Tengeri útazásai alatt megtanúlta, hogyan

kell vad népekkel bánni és jelentékeny erélyével a jellem ama szelídsége párosúl, a mely ily megbizatásnál nélkülözhetlen.

Ennélfogva a király szándékozik őt Madagaszkárra küldeni a parancsai alá rendelt haderővel és teljesen szabadságára bizatott kiválasztania a legalkalmasabb helyet ama telep számára, a melynek alapíttatását Ő felsége elhatározta.

Ő felsége csupán a Dauphin erődre nézve tett kivételt, daczára az éghajlat egészséges voltának, mivel a sziget e része nagyon száraz és nem bír kereskedelmi segélyforrásokkal. Azt állítják, hogy Tamatave a keleti partokon a legalkalmasabb hely volna a telep alapítására, úgy az ottani rév czélszerűségénél, mint a lakosság jó indulatánál, a talaj termékenységénél és a mindennemű segélyforrások nagy bőségénél fogva. Benyovszky báró úr személyesen meg fogja ítélni ezen előnyöket; de miután még a hely iránt, a hol legczélszerűbbnek tartandja a megtelepedést, teljes bizonytalanság uralkodik, ennélfogva okvetlenűl szükséges, hogy egy kisebb hajó álljon rendelkezésére, a melyen a partvidéket beútazhassa és megtehesse a szükséges nyomozásokat a telep sikerének biztosítására, a melynek alapításával megbizatott. E czélból Ő felsége megvásárolta a »Postillon« nevű brigantinet, a mely Benyovszky báró úr embereinek egy részét átszállíthatja Madagaszkárra és aztán ott fog maradni az ő rendelkezésére Saunier úr parancsnoksága alatt. E tiszt már több ízben megfordúlt Madagaszkáron, következőleg alkalmasnak látszik arra, hogy Benyovszky báró úrnak segítségére legyen a műveleteiben.

A mi a többit illeti, Benyovszky báró úr minden egyéb szükséges segélyt fel fog találni a csapataiban,

a melyek a legnagyobb gonddal válogattattak ki. Mindnyájan erőteljes fiatal emberek és különféle mesterségekben jártasak, úgy hogy Benyovszky báró úr nem fog zavarba jönni az általa netalán foganatba veendő munkáknál. Másfelől parancsot adtam, hogy önöknek sátrak küldessenek, úgy a tisztek, mint a legénység számára; ily módon tábort üthetnek, a hol Benyovszky báró úr czélszerűnek tartandja, a nélkül, hogy a bennszülötteknek alkalmatlanságot okoznának. Benyovszky báró úr a melléje rendelt földrajzi mérnök által el fogja készíttetni a partvidék szabatos tervezetét, a folyamok irányának megjelöléseivel, valamint a sziget ama belebb eső részeinek földabroszát, a melyekbe eljuthat. A király hasonlóképen egy seborvost is nevezett ki a betegek gyógykezelésére, Maillart úr pedig a seborvos mellé egy segédet fog kirendelni, úgy hogy egyéb személyzetre nem lesz szükség, csupán egy kezelési hivatalnokra, egy raktári felügyelőre, egy pénztárnokra a kiadások teljesítésére, rendben tartására és elszámolására és egy lelkészre, a ki az egyházi teendőket teljesítendi.

A róla beérkezett jelentések alapján De Maisonville úr választatott ki Benyovszky báró úr kisérőjeűl és a biztosi teendők teljesítésére és e czélból Ő felségének méltóztatott őt albiztossá kinevezni. Ő felsége a pénztárnok és a raktári felügyelő kinevezését Maillart úrra, a lelkészét pedig az apostoli prefektusra bízta. Maillart úr fogja elhatározni, vajjon a pénztár és a raktárak ne bízassanak-e egy és ugyanazon egyén kezére.

Ez ama terv, a melynek értelmében Benyovszky báró úr műveletei irányozandók lesznek. E terv végrehajtása nem fog a királynak rendkívüli költségeket okozni és becses támogatás lesz az Isle de Francera nézve, mivel Benyovszky báró úr csapatai sokkal köny-

nyebben és olcsóbban tartathatnak el Madagaszkáron, mint az Isle de Franceon. Mihelyt Benyovszky báró úr a gyarmaton megérkezik, De Ternay lovag bocsássa rendelkezésére a számára kijelölt újonczokat a hajóra szállásuk előtt elkészített jegyzékekhez képest. Ezen újonczokból Benyovszky báró úr új csapatot fog alakítani és be fogja őket gyakorolni és önök aztán szívesek lesznek, felszóllítására kiadni a szükséges rendeleteket az iránt, hogy a csapat átszállíttassék Madagaszkárra és partra szállíttassék azon a helyen, a melyet Benyovszky báró úr ki fog jelölni.

Noha feltétlenűl szükséges Madagaszkár lakóinak mindennemű megtámadásától a legnagyobb gonddal tartózkodni, és jóllehet Benyovszky báró úr határozott parancsot kapott az iránt, hogy a bennszülöttekkel szemben a szelídség és alkudozások módszerén kívül egyebet ne alkalmazzon és emberei közt a legszigorúbb fegyelmet tartsa fenn, mégis nem volna okos dolog őt a szabadságukra féltékeny és természetüknél fogva nyugtalan és gyanakvó szigetlakók közt magára hagyni, a nélkül, hogy kezébe adatnék a mód minden erőszakos támadás visszaverésere.

A haderő, a melylyel rendelkezni fog, hasonlóképen arra fogja őt képesíteni, hogy könnyebben megnyerhesse oly törzsfőnökök barátságát és bizalmát, a kik alkalmilag hozzá folyamodhatnának segélyért, egymás közt való czivódásaik esetén.

Benyovszky báró tizenkét ágyút kíván és pedig hat darab tizenkét fontosat, hat darab nyolcz fontosat, hat petárda- és két kisebb mozsarat, ötszáz gránátot, négy hordó lőport, ötszáz fontként, ugyanannyi salétromot, négy ezer font ólmot és golyóöntő készülékeket. Önök fogják elhatározni, hogy raktáraik jelenlegi állapotában kiszolgáltathatják-e neki e tárgyakat,

a melyek közűl némelyeket felhasználhat a bennszülöttekkel való kereskedésében és előnyös volna, ha önök ugyanezen czélból Benyovszky bárónak még több árúczikket adnának át azok közűl, a melyekre nézve nagy a kereslet Madagaszkár lakósainál, u. m.: puskákat, pisztolyokat, fejszéket, szögeket, vas- és réz-rudakat, néhány darab vásznat, szóval mindenfélét, a mi a kereskedelemre alkalmas. Benyovszky báró úr a saját használatára asztalos és műasztalos mesterséghez szükséges szerszámokat fog kérni. A Maillart úr által kinevezendő raktári felügyelő mindezen tárgyakat őrizete alá veendi, elszámolás terhe alatt.

A kedvezőtlen évszak valószínűleg közel lesz, mikorra Benyovszky báró embereivel együtt meg fog érkezni Madagaszkáron, ennélfogva szükséges leend csapatainak élelmezéséről és zsoldjáról gondoskodni azon idő alatt, míg az Isle de France-al nem fog közlekedhetni; Maillart úr ennélfogva a pénztárnoknak át fog adni a csapat félévi zsoldjának megfelelő összeget, valamint a raktári felügyelőt is el fogja látni borral és égettborral ugyanazon időre, liszttel és sóval ellenben csak három hónapra, mert e czikkekben nem fognak hiányt szenvedni Madagaszkáron, mihelyt a telep egyszer megalakúlt. Egyéb fogyasztási czikkek a raktárakból azon árjegyzékek szerint lesznek kiszolgáltatandók, a melyeket önök Benyovszky báró úr elútazása előtt fognak elkészíteni.

Ha az expedicziót siker koronázza, a mint azt Benyovszky báró úr buzgalmától és értelmességétől jogosan lehet várni, az Isle de France bő segélyt és hathatós támogatást fog nyerni általa, mindazonáltal gondot kell arra fordítani, hogy magán-kereskedők hajói ne közeledhessenek a sziget ama pontjához, a hol Benyovszky báró úr meg fog telepedni és hogy

csak olyan hajók küldessenek oda, a melyeknek rendeltetésük elszállítani a király számára folytatott kereskedelemben beszerzett rabszolgákat és szarvasmarhát; egyidejűleg meg nem tűrendő, hogy a hajók kapitányai a saját rovásukra magán-kereskedést űzzenek. Benyovszky báró úr e részben határozott parancsokat kapott, és azoknak szigorú végrehajtása kötelességévé tétetett. Ily módon a hajók versenyzése által előidézett árcsökkentés el lesz hárítva és a készpénzfizetéssel való visszaélésnek vége fog vettetni, ha felhasználtatik azon idő, mikor a bennszülöttek híjával vannak a mi árúczikkeinknek, a mit a part hosszában útazgató magánhajók már azért se tehetnek, mivel ezek alig törekednek egyébre, mint felszerelési költségeik kinyerésére.

Miután De Maisonville úr, biztosi minőségben, fel van hatalmazva a király számára folytatott összes kereskedelmi műveletek igazgatására azon a helyen, a hol Benyovszky báró úr meg fog telepedni, igen fontos, hogy egy megbízható ember adassék melléje, két tolmácscsal együtt, a kik egyúttal azon alkudozásoknál is használtathassanak, a melyeket Benyovszky báró úr netalán meg fog indítani az ország törzsfőnökeivel.

Maillart úr szíves lesz ezen egyének kiszemelésénél nem csekélyebb óvatossággal eljárni, mint azokénál, a kiknek kinevezése rá bizatott, mivel befolyásuk hatást gyakarolhat a fentebb kifejtett nézetek sikerére.

Mindazon módok közűl, a melyek az Isle de France mívelésére és élelmezésének biztosítására hiányzó szükséges kellékek megszerzése érdekében kigondolhatók, bizonyára egy sincs, a mely czélszerűbb és a királyra nézve kevésbbé költséges volna és Ő felsége elvárja, hogy önök Benyovszky báró

törekvéseit annál komolyabban támogassák, mivel, ha a madagaszkári telep kedvező átalakulást idézne elő a bennszülöttek gondolkozás módjában és szokásaiban, és ha siker koronázná azon kisérletet, hogy terményeink, műveink és iparczikkeink iránt érdeklődést és ízlést keltsünk bennük, akkor az Isle de France oly kereskedelem piaczává fog válni, a mely a gazdagság és a jólét bő forrása lesz. Ezen indokok serkenteni fogják az önök buzgalmát és önök nem felelhetnek meg jobban Ő felsége óhajtásainak, mintha visszaszerzik az Isle de France számára ama segélyforrásokat, a melyektől a madagaszkári kereskedelembe belopózott visszaélések által megfosztatott és ha ez által felszabadítják az alól, hogy élelmezése tekintetében más gyarmatoktól függjön. Van szerencsém stb.

Gyarmatok. Indiai hivatal.

Élelmezési ügy.

VERSAILLES, július 2-án 1775.

Uraim!

Ő felsége korvettje a »Sirène« által küldök önöknek egy rakományra való élelmi czikket, a melyeknek szállítására nézve .... úrnak*) adtam megbízást.

E szállítmány csak egy részét képezi a Benyovszky báró által kért tárgyaknak, de a többit is szándékozom elküldeni ez év végén elindulandó hajók által. Des Assisses úr, vagy az őt helyettesítő kezelési hivatalnok ügyeljen rá, hogy a küldött tárgyak a raktárba szállíttassanak és a raktári felügyelő kellően

*) Az eredetiben a név hiányzik.

kiállított elismervényt adjon az átvétel megtörténtéről, aztán kiosztathatnak a gyarmaton, miután ide mellékelt jegyzékkel annak rendje szerint összehasonlíttattak volna. Hasonlóképen ügyeljen arra is, hogy csak az ő rendeletére szolgáltassanak ki, a mi által meg fognak akadályoztatni a visszaélések a fogyasztásban.

Egyébiránt önök nem fognak nehézségekre akadni a követendő eljárás tekintetében, ha alkalmazkodnak azon általános utasításokhoz, a melyek a sürgönyeimben foglaltatnak. Tisztelettel maradtam

Uraim,

legalázatosabb és legengedelmesebb szolgájuk

De Sartine.

Benyovszky báró és
Des Assisses uraknak.

Gyarmatok. Indiai hivatal.

Utasítások alakjában a múlt és jövő magatartás tekintetében.

Versailles, július 17-én 1775.

A »Postillon« parancsnoka átadta az ön összes sürgönyeit, a melyek az Antongil öbölben való megérkezésétől múlt évi szeptember 24-ig terjednek. A legbehatóbb figyelemmel olvastam az ön első nyolcz havi műveleteinek részletes leírását és megelégedéssel látom, hogy a kormány kedvező reményeket meríthet az ön kilátásaiból és legelső érintkezéseiből Madagaszkár lakósaival.

E fontos vállalat sikere csakugyan azon óvatos és békülékeny módoktól függ, a melyeket ön az or-

ság bennszülötteivel szemben folyvást alkalmaz. Ők jó indulatúak, munkásak, hajlandók kereskedelmi összeköttetésekre lépni velünk és hozzánk csatlakozni; de a különböző kisérletek, a melyek eddigelé a szigeten tétettek és részint a bennszülöttek irányában elkövetett nagy erőszakosságok által tűntek ki, részint a kormánynak nagy költségeket okoztak, jelenleg arra kényszerítik önt, hogy elővigyázati intézkedéseit sokszorozza, megakadályozandó az árulást és minden ellenséges fellépést a madagaszkáriak részéről, a kik mint minden műveletlen nép, féltékenyek a szabadságukra. E szigetlakók mindenkor hajlandók lesznek egy állandó telep következményei miatt nyugtalankodni, ha nem részesíttetnek nyájas bánásmódban, vagy ha bármily megalázó különbség tétetik köztük és az európaiak közt. A kellemes és előnyös kereskedés kisértése talán kezdetben elcsábíthatta őket, de attól lehet tartani, hogy féltékenyekké lehetnek azon előnyökre, a melyeket nekünk magasabb ismereteink és nagyobb hatalmunk nyújthatnak felettük; ennélfogva ön nem lehet eléggé óvatos azon modor tekintetében, a melylyel velük bánik.

E megfontolások mindenkor tekintetbe vétettek ama hasznossági czélok mérlegelésénél, a melyek a kormányt arra indították, hogy az ön gondjaira bízza e tényleg még jelentékeny támogatást igényelhető vállalatot; de Ő felsége elhatározta, hogy szándékainak közlését el fogja halasztani az év végeig. Egyidejűleg útnak indítom a »Sirène« nevű korvettet, a mely önnek a legelső szállítmányt fogja vinni egészségügyi személyzetből, munkásokból, pénzből s ezenfelűl annyi élelmiszert és árúczikket, a mennyit a hajó tonnateherképessége megbír. Ennélfogva csak a legszükségesebbekre szorítkoztam mindaddig, míg bő-

vebben belebocsátkozhatom e tárgyba és kiterjeszkedhetem az ily természetű telep által igényelt szolgálat összes ágaira; ekkor aztán útnak fogom indítani az újonczokat, a kiknek toborzását már elrendeltem, nagyobb mennyiségű élelmiszerekkel és árúczikkekkel együtt, a melyeket ön a sürgönyeiben kért és a mely utóbbiakra jövőben kimerítőbben fogok válaszolni.

Midőn Ő felsége elhatározta a »Sirène« nevű korvett felszereltetését és jóváhagyta, hogy egy lelkészt, két seborvost, néhány katonát és munkást küldjek önnek, ez által elégséges tanújelét adta azon óhajtásának, hogy ön ezentúl is teljes figyelmét a madagaszkári telepre és alattvalói életének kímélésére fordítsa és ez által képes legyen, sikerrel alkalmazhatni a szükséges segélyt azoknál, a kik még mindig érzik az égalj egészségtelen voltának hatását, a mely eddig az ön népére oly végzetes volt. Türelmetlenűl várom a folyó évről szóló jelentést és folyvást attól félek, hogy a kedvezőtlen évszak elpusztította az ön embereinek legnagyobb részét, kényszerítette önt elhagyni az Antongil öbölt és embereivel együtt visszavonúlni arra a helyre, a melyet sürgönyeiben az »Egészség mezejének« nevez. Mindazonáltal meg vagyok győződve a felől, hogy ön mindent el fog követni a mi hatalmában áll, a szigeten és a partokon alapított állomások megtartására. E mellett felhívom önt, hogy szilárdúl és állhatatosan folytassa vállalatát, tekintet nélkül az akadályokra és kellemetlenségekre, a melyeket tapasztalnia kellett, és a melyek minden zsenge telepítvenynél szükségképen előfordúlnak. Minél terhesebb az ön helyzete, annál kevésbbé fogom azt szem elől téveszteni; számolhat gondoskodásomra és Ő felsége jó indulatára ön irányában. Ő

felsége felhatalmazott engem, hogy önt erről biztosítsam és megbízott, hogy önt rendíthetlen buzgalomra serkentsem. Mindazonáltal Ő felsége rosszalja, hogy ön madagaszkári rabszolgákat küldött a Jó-Remény fokára. Azt ajánlja önnek, hogy legyen óvatosabb a műveleteire, különösen tekintettel az Isle de Franceon létező gyarmatra, a melylyel önnek első sorban kellene kereskedést folytatni, Ő felsége minden más gyarmata és főleg minden idegen gyarmat előtt, úgy hogy az ön összes intézkedései Ő felsége szolgálatának javára legyenek irányozva. Nem ajánlhatom önnek eléggé a legnagyobb takarékosságot a kiadásaiban, valamint azt sem, hogy Des Assisses úrnak megadja mindazon felvilágosításokat, a melyek a megérkezése előtt teljesített kiadások számon tartására szükségesek, továbbá, hogy teljesen rábízza a pénzügyek kezelését és a »Sirène« nevű korvetten elküldött tízezer piaszterrel való intézkedést, szóval, hogy azt a tiszteletet és gyöngédséget tanúsítsa irányában, a mely az Ő felsége szolgálatának javára annyira lényeges jó egyetértés és összhangzás fenntartására múlhatlanúl szükséges. Őszinte tisztelettel maradtam

U r a m,

legengedelmesebb szolgája

De Sartine.

U. I. A gróf saját kezeírása.

Vettem november 1-jén kelt levelét. Mihelyt az önhöz küldött két seborvos megérkezik, azokat, a kiket Maillart úr bocsátott a rendelkezésére, visszaküldheti az Isle de Francera, ha úgy találja, hogy a Francziaországból érkezettek jártasabbak ama dolgokban, a melyekben őket használhatja. Az ön többi

ügyei iránt haladéktalanúl intézkedni fogok, de nem ajánlhatom önnek eléggé, hogy a számadásai rendesen vezettessenek, a legnagyobb takarékosság tartassék szem előtt és hogy ön jó viszonyban éljen a biztossal. Nem szólok semmit Ő felsége alattvalói életének kíméléséről, mivel önnek át kell hatva lennie e dolog fontosságától, és mivel ez önnek nagyobb érdekében áll, mint bárkinek.

Gyarmatok. Indiai hivatal.

Több tiszt és idősbb és ifjabb Marin urak halála ügyében.

Versailles, július 23-án 1775.

Uram!

Vettem 1774 szeptember 20-án kelt levelét, a melyből a legélénkebb sajnálattal értesűltem ama jelentékeny veszteségekről, a melyeket ön tisztjeinek kimulása által szenvedett. Alezredese, Marin úr elvesztése legérzékenyebben megszomorított, úgy azon jó hírneve miatt, a melyet Kanadában szerzett magának, valamint azért is, mert az elhúnyt, önnel együtt, nagyban előmozdíthatta volna a madagaszkári telep sikerét. Noha belátom e tiszt gyors helyettesítésének szükségét, nem akartam a választásomat elhamarkodni, mivel igen fontos dolog, hogy az, a ki hivatva lesz önt a munkáiban támogatni és azokat önnel megosztani, bírjon az ily fontos állásban megkívántató tehetségekkel. Csak az év végén fogok önnek egy alezredest küldhetni, de előre is megigérem, hogy a legnagyobb figyelmet fogom arra fordítani, hogy oly

egyént küldhessek önnek, a ki képes legyen utánozni a példát, a melyet ön fog neki adni bátorság és állhatatosság tekintetében.

1774. évi szeptember 18-án kelt levelét, a melyben ön egyéneket javasol kineveztetni a megüresült állomásokra, szintén kezemhez kaptam. A fentebb kijelölt időre halasztom az új tisztikar megalakítását is, a melyben mindazonáltal nem lesz lehetséges alkalmazni mindazokat, a kiket ön javaslatba hozott; és nem csupán azért, mert számos rendelkezési állapotban levő tisztünk van, a kiknek első sorban való alkalmazását a méltányosság követeli, hanem azért is, mert az előléptetés, a melyet ön több önkénytesére nézve javasol, nagyon is gyors volna. Mindamellett javaslatait a körülmények és a fennálló elvek által megengedett figyelembe fogom venni. Őszinte tisztelettel vagyok

Uram,

legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája

De Sartine.

Gyarmatok. Indiai hivatal.
18-ik szám.

Versailles, márczius 30-án 1777.

Uram!

Megkaptam 1776. évi június 2-án 4. sz. a. kelt válaszát, 1775. évi július 17-én kelt levelemre. A felett való aggodalmaim, hogy ön kénytelen lesz elhagyni az Antongil öbölt, szerencsésen eloszlottak, ellenkezőleg úgy látom, hogy ön, újabb hódításai következtében

az állomások számát szaporította. Noha kisérleteit eddig mindenkor siker koronázta, mégis sokkal nagyobb megelégedéssel hallanám, hogy ön a szelídség és rábeszélés eszközeivel iparkodik meghódítani a bennszülötteket; a hadi műveletek kimerítik a csapatokat, nagy költségeket okoznak és néha szerencsétlen következményeket vonhatnak maguk után. Másfelől azt is tudom, hogy az események nem voltak mindig az ön hatalmában, de a levélben elbeszélt részletekből örömmel láttam, hogy hadi expedicziói véget értek és okom van hinni, hogy ön ezentúl kizárólag a béke fenntartásának és a parancsai alatt álló nép czivilizálásának fogja szentelni munkásságát. Az ön miszsziójának főczélja a földmívelés és a kereskedés levén, be kell látnia, hogy a bennszülöttek szorgalma nélkül egyik se virágozhatik fel. Figyelmüket e tárgyakra fordítandó, szükséges, hogy ön a háború viszontagságait önmagára nézve is elkerűlvén, megértesse velük, mennyivel nagyobb előnyöket biztosít a szilárd és tartós egység, mint az olyan viszony, a melyben az egyik a másikat rabszolgájává teszi. Őszinte tisztelettel vagyok

U r a m,

legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája

De Sartine.

Gyarmatok. Indiai hivatal.
19-dik szám.

VERSAILLES, márczius 30-án 1777.

Uram!

1776. évi ápril 10-én és 24-én írt levelei megérkeztek. Az előbbihez mellékelve találom azon beszédet, a melyet ön a tisztikara egyik gyűlésén tartott az utóbbihoz pedig a manifesztumot és a hadizenetet, a melyet ön czélszerűnek tartott közzétenni a.....*) ellen. Az ön helyzete akkoriban nagyon válságos volt. Látom, hogy csak csekély számú csapatokat állíthatott ki az ellenség sokasága ellen és sajnálkozással értesűltem, hogy a »Sirène« által küldött segély akkor még nem érkezett meg. Noha ama hajó még nem vitt újonczokat, mindazonáltal a küldött pénz és a sürgönyeim eloszlatták volna az ön aggodalmait. A politika, a melyet ön ezen alkalommal követett, valamint azon elhatározása, hogy inkább eléje megy az ellenségnek, hogysem azt a védelmi vonala mögött bevárja, okosságának és bátorságának egyaránt becsületére válik. Különösen kifejezést kell adnom azon örömömnek, a melyet az ön előnyomulásának és haditervének leírása okozott és azon még nagyobb örömömnek, a melyet műveleteinek sikere felett éreztem. Őszinte tisztelettel vagyok

Uram,

legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája

DE SARTINE.

Benyovszky báró úrnak.

---

*) Az angol kiadásban e szó hiányzik.

Gyarmatok. Indiai hivatal.
20-dik szám.

Versailles, ápril 6-án 1777.

Uram!

1776. január 1-jén kelt leveléből örömmel értesülök arról, hogy ön szerencsésen megmenekült a madagaszkári égalj rossz befolyásától, és hogy lábbadozó állapotánál fogva oly helyzetbe jutott, a melyben bővebb jelentést tehet nekem műveleteiről ama tudósításoknál, a melyeket De Boines úrnak küldött, Saunier úr által.

Ő felsége értesíttetvén azon intézkedésekről, a melyeket ön a louisbourgi telepet fenyegető liga feloszlatására tett, megelégedve látszott lenni önnek ez alkalommal tanúsított buzgalmával. Ez a szövetkezés azt tanúsítja, hogy ön talán nagyon is megbízott némely törzsfőnökök békés hangulatában, a kiket a kormány barátainak tartott. E törzsfőnökök, a kik nem minden aggodalom nélkül szemlélik országukban egy telep alapítására irányzott törekvéseinket, minden űzelmet el fognak követni a maguk részéről, hogy minket a szigetről elűzzenek. Önnek ennélfogva folyvást résen kell állnia hitegetéseik ellen és gyanakodnia kell még azokra is, a kik legőszintébben látszanak önhöz ragaszkodni és nem lesz szabad fenntartania olyan állomást, a melyet nem volna képes megvédelmezni váratlan támadások elől, mert az ilyenektől még soká lehet tartanunk. Az ön miszsziójának czélja kevésbbé ez, hogy kiterjeszkedjék Madagaszkár szigetén, mint az, hogy ott magát fenntartsa. Mihelyt ön egyszer erősen megfészkelte magát az Antongil öbölben létező állomáson, remélem, hogy a szomszédbeli lakósság, a melyet kezdetben a kereskedelem édesgetett oda, tapasztalni fogja törvényeink szelíd-

ségét és önkényt alávetendi magát ama kormánynak, a melynek fölényéről meggyőződött, és a melynek előnyeit megkívánja.

Ez az egyetlen módszer, a melynek alkalmazását Ő felsége megengedi, minden más módtól, a mely pusztítást eredményez, irtózik a király jószívűsége; készebb bevárni a madagaszkári nép önkénytes meghódolását, sem hogy azt fegyverrel csikarja ki és nem is helyesli az ön által viselt háborúkat, kivévén a mennyiben ön képes lesz azokat előtte igazolni, a jogos önvédelem szükségének szempontjából. Felhívom önt ennélfogva uram, hogy ne téveszsze szem elől ezen elveket és kijelentem önnek, hogy sokkal nagyobb megelégedéssel fogom olvasni egy szilárd békeszerződésről mint egy fényes hódításról szóló jelentését. A türelmetlenség, a melynek ön az igért segélyre vonatkozólag kifejezést ad, nagyon természetes, de a király, mielőtt a segély elküldését megengedné, ismerni akarja az Antongil öbölben létező telep jelenlegi állapotát és az abból biztosan várható előnyöket, — főleg pedig tudni akarja, mennyiben lehetséges a telepet megalkotni háború és az alattvalói életének nagyon is nyilvánvaló koczkáztatása nélkül. De Bellecombe és Chevreau urak küldetésének ez a czélja és én napról napra várom jelentéseiket, hogy Ő felségének javaslatot tehessek akár a telep hathatós támogatása, akár pedig az ön művének teljes abbanhagyatása iránt.

Nem tagadom, hogy a betegségek, a melyek az ön által a megtelepedésre kiválasztott helyen uralkodnak és az ön emberei közűl oly sokat elpusztítottak, a legnagyobb aggodalmakat támasztották bennem és nem vagyok teljesen megelégedve azzal, a mit ön e betegségek kiirtására tett. A mocsarak betemetése

kétségkívül nagyon bölcs óvintézkedés, de a sikere nem csalhatatlan és a legjobb esetben is csak csekély mértékben csökkentheti az égaly rossz befolyását, ha ez az oka a betegségeknek. E kérdés, a melyre nézve nem kaptam kellő felvilágosítást, még felderítendő lesz, mert noha igaz, hogy az utóbbi években a veszteségek csekélyebbek voltak, ez az eredmény talán nem annak tulajdonítandó, hogy az Antongil öböl levegője tisztábbá lett, hanem annak, hogy kevésbbé gyakorol ártalmas befolyást azon emberekre, a kik hozzászoktak. Az újonnan érkezettek egészségi viszonyai lesznek ez irányban a mérvadók és ezen az alapon fog az ön műveleteinek hatása, tüzetes kiszámítások segélyével megállapíttatni.

Sajnálattal értesűltem, uram, az ön czivódásairól az Isle de France kormányával és a király is nagy megelégedetlenségét fejezte ki ez irányban. E czivódások nem csupán károsak voltak Ő felsége szolgálatára nézve, hanem alkalmat is szolgáltattak önnek kellőleg nem mérlegelt és meg nem gondolt levelek írására. Nem homályos mendemondák alapján kellene önnek megítélnie De Ternay és Maillart urak érzelmeit. Ha oka volt a panaszra ellenük, biztos lehetett volna a felől, hogy engem elfogulatlannak és hajlandónak fog találni arra, hogy önnek igazságot szolgáltassak; ezenfelűl az ön érvei, a mennyiben alaposak volnának, semmit se vesztettek volna erejükből, ha kevésbbé keserű hangon adatnak elő, ennélfogva nem kellett volna szem elől tévesztenie azon udvariasságot, a melylyel magas állású emberek egymásnak tartoznak, és a mely nem tehető félre a nélkül, hogy jogos okot ne adjon a rosszalásra. E megjegyzést szükségesnek tartottam megtenni azért, hogy ön jövőre a nézeteimnek megfelelőbb módon viselhesse

magát és minden titkos haragot a keblébe zárva iparkodhassék nem tenni és nem írni egyebet, mint a mivel megnyerheti a kormányzók vonzalmát, a kikkel levelezésben áll és előmozdíthatja a király szándékainak megvalósítását azon állásban, a melyet Ő felségének méltóztatott önre bízni. Őszinte tisztelettel vagyok stb.

DE SARTINE.

Benyovszky báró úrnak.

Indiai hivatal.
21. szám.

A kéziratban keltezés nélkül.

Uram!

Megkaptam 1776 június 2-ról keltezett levelét. Aggodalmai, a melyeket Ő felsége hajója a »Sirène« tekintetében kifejezett, szerencsétlenségre nagyon is alaposak voltak. Azóta értesűlnie kellett a hajó — és a mi még szomorúbb, a legénysége nagy részének elvesztéről. A mi a tárgyakat és a pénzt illeti, a melyeket önnek ezen alkalmatossággal küldtem, Maillart úr gondoskodott azoknak pótlásáról és De Bellecombe és Chevreau urak módot nyújtottak a telep közvetlen szükségeinek fedezésére. Remélem ennélfogva, hogy az ön kezéhez érkezett segély képessé teendi önt a telep fenntartására addig is, míg értesíthetem önt Ő felsége elhatározásáról, az ön végső műveleteit illetőleg, a mennyiben azoknak végrehajtása szándékoltatnék. A bizonytalanság, a mely ezen irányban uralkodik, arra kényszerít engem, hogy csak rövid feleletekre szorítkozzam, de mihelyt megkapom Ő felsége végleges parancsait, ha szándéka lesz az Antongil

öbölben létező telepet fenntartani, teljesen kimerítő utasításokat fogok önnek küldeni a számadások vezetésének módja iránt, a mely az ön levelének főtárgyát képezi és küldeni fogok önnek olyan egyéneket is, a milyenekre véleményem szerint bizonynyal szüksége van oly czélból, hogy a szolgálat e lényeges ága el ne hanyagoltassék, sőt változatlanúl szabatosan és rendesen vezettessék. Egyszersmind ajánlom önnek, hogy tüzetes számadást vezessen kiadásairól; őrködjék Ő felsége tulajdonának megőrzése felett, ne engedje, hogy ezzel az ön beleegyezése nélkül bárki is intézkedjék és e szerint képes legyen előttem igazolni a hovafordítást, én pedig megítélhessem, vajjon szigorúan szem előtt tartatott-e az általam elrendelt takarékosság.

Levelével együtt megkaptam az abban említett emlékiratát is az Antongil öbölben uralkodó lázbetegségek felől, de a tinta, a melyet ön használt, oly rossz volt, hogy az írás csaknem teljesen elenyészett és olyashatlanná vált, ennélfogva kérem küldje el a másolatát a legelső alkalommal.

Örömmel olvastam elém terjesztett megjegyzéseit a madagaszkári gyarmatról. Osztom abbeli véleményét, hogy a rabszolga-kereskedés a telep romlását okozná és hogy az összes figyelemnek a kereskedelemre és földmívelésre kell irányúlnia. Ezen igazságoknak máris kifejezést adtam De Bellecombe és Chevreau uraknak átadott magán utasításaimban s így önnek nem lesz nehéz ezen urakat rábírni, hogy az elveit helyeseljék, a melyek az enyimektől nem különböznek. Az európaiakat illetőleg se nagyon különbözik az én véleményem az önétől, de e kérdés nem dönthető el mindaddig, míg önt határozottan nem értesíthetem arról, hogy Ő felsége gyarmatot

szándékozik létesíteni Madagaszkáron. Őszinte tisztelettel maradok

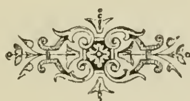
Uram,

legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája

DE SARTINE.

Benyovszky báró úrnak.

*** Az angol kéziratban közvetlenül e levelezések után következik az ESKÜ-OKMÁNY másolata a jelenvolt törzsfőnökök neveivel, valamint a MEGHATALMAZÁS másolata. E másolatok, egyes megváltoztatott szók és a keltezés kivételével megegyeznek a jelen kötet 249-ik és 260-ik lapjain közöltekkel. Az utóbbi függelék másolatában az eskü-okmány 1776. évi október 1-ről és a meghatalmazás 1781. évi október 3-ról van keltezve. Nem kisérlem meg elhatározni, vajjon a keltezések és az emlékiratban előfordulók közt létező különbség szándékosan avagy tévedésen alapúl-e, de nem látszott szükségesnek, hogy az említett okmányok itt újból kinyomassanak.

BENYOVSZKY MÓRICZ GRÓF

NYILATKOZATA.

Benyovszky Móricz gróf, születésénél fogva magyar mágnás, a kinek szerencséje van, az ide mellékelt ajánlatokat Ő britt felsége elé terjeszteni, 1772-ik évben megbizatott néhai XV. Lajos Ő felsége által, Madagaszkár szigetén egy telepet alapítani és parancsot kapott, az ország bennszülötteivel kereskedelmi és barátsági szerződéseket kötni. E küldetésében öt évig járt el és miután azt befejezte volna, jelentést tett a versaillei udvarnak a sikerről; de a franczia miniszterium e kereskedelmi és barátsági szerződése-

ket az ország főnökei és népe feltétlen meghódolására óhajtván átváltoztatni, rendeleteket küldött Benyovszky grófnak az iránt, hogy a megállapitott rendszert megváltoztassa és korlátlan főhatóságot alapítson, a mi nem volna végrehajtható az ország bennszülötteivel kötött eredeti szerződések megszegése nélkül. Benyovszky gróf ennélfogva illőnek tartotta, lemondását benyújtani az udvarnál, a mely azonnal kiküldte De Bellecombe és Chevreau urakat királyi biztosi és felügyelői minőségben Benyovszky gróf magaviseletének megvizsgálására, a mely az eredeti utasítások által teljesen igazoltnak találtatott és a király biztosai nem tagadhatták meg tőle az igazolási okirat kiszolgáltatását. Mihelyt ezt megkapta, azonnal letette parancsnoki és főkormányzói állását és végleg kilépett Francziaország szolgálatából. Madagaszkár törzsfőnökei és népe értesűlvén a Benyovszky grófon ejtett sérelemről és hálájukat tanúsítani óhajtván irányában, egybegyülekeztek és rá ruházták a nemzet legfőbb bírájának, vagyis legfőbb főnökének méltóságát. E czímmel felruháztatván, jogot és hatalmat nyert, Európában alkudozásokat megindítani, kereskedelmi, érdek- vagy barátsági viszonyok létrehozására, a melyek Madagaszkár lakósainak polgárisodását siettethetik. Benyovszky gróf e megbizatással visszatért Európába, a hol heves üldöztetést kellett tapasztalnia a franczia miniszterium részéről. Ennek elkerülése végett Ő felsége a császár szolgálatába lépett, e fejedelemtől remélvén megnyerni ama támogatást, a melyre Madagaszkáron szüksége volt. De csakhamar értesűlvén, hogy Ő császári felségének érdekei nem kedveznek megbizatása teljesítésének, szabály szerint kilépett a császári szolgálatból és két évig fáradozott, hogy megbizatásában eljárhasson. E czélból van szerencséje

Ő britt felsége elé terjeszteni az ide mellékelt ajánlatokat. Boldogsága teljes lesz, ha sikerülend irántuk Ő felségét érdekelni, és ha megnyerheti ama támogatást, a melyre szüksége van, hogy teljesíthesse egy szeretetreméltó és derék nemzet kívánságát, a mely feltétlen bizalmával ajándékozta meg őt.

MÓRICZ GRÓFNAK

Ő BRITT FELSÉGE MINISZTERIUMÁHOZ

INTÉZETT

AJÁNLATAI.

BEMUTATANDÓK LONDONBAN 1783. ÉVI DECZEMBER 25-ÉN.

Benyovszky gróf, birtokában levén a madagaszkári törzsfőnökök és nép teljhatalmazásának és beleegyezésének, a kik őt a nemzet legfőbb bírájául megválasztották, továbbá meg levén győződve azon előnyökről, a melyeket Ő britt felsége érdekeinek, a királysága kereskedelmének kiterjesztése és különösen

a madagaszkári nemzet polgárosítása biztosítana azon esetre, ha kereskedelmi érdek hozatnék létre Ő britt felsége alattvalói és Madagaszkár sziget lakósai közt, felajánlja és előterjeszti nevezett Ő britt felségének, hogy elismerteti Őt, e terjedelmes és nagy sziget Szuzerénjének, a belső polgári és politikai kormányzat és egyéb polgárisodási intézmények, mint állami rendőrség, földmívelés és kereskedelem, függetlenek maradván. Madagaszkár törzsfőnökei és lakósai, csupán Ő felsége hűbéreseinek minőségében kötelezik magukat:

I.

Hogy Ő felségének, Indiában viselendő bármily háború esetén ötezer fegyveres harczost bocsátanak rendelkezésére, a saját tisztjeik vezetése és parancsnoksága alatt, a kik minden tekintetben alá lesznek vetve Ő felsége hadereje főparancsnokának azon egész idő alatt, míg a szigetről távol leendenek és Ő felsége ellenségei ellen harczolnak.

II.

Hasonlóképen kötelezik magukat Ő felsége hajóhadait élelmiszerekkel ellátni és ha kívántatnék, két ezer tengerészből álló jutalékot kiállítani, az Ő felsége hajóin való szolgálattételre, Indiában.

III.

Kötelezik magukat, hogy csakis oly európai árúczikkeket fognak az országba bevinni, a melyeket Angolország termel vagy gyárt. Miután Madagaszkár lakóssága három millió lélekre rúg, ezeknek fogyasztása szükségképen növelni fogja a kereskedelem előnyeit Angolország javára.

IV.

Madagaszkár törzsfőnökei és népe, hűbéri hódolatuk elismeréseűl kötelezik magukat évenkint bizonyos meghatározandó összeget fizetni, Ő felsége fiai közűl valamelyik királyi herczeg évi járadékáúl; ezen javadalmazás azonban nem fizettethetik a szerződés aláírásától számítandó negyedik év előtt. Ezen előnyök fejében Benyovszky gróf a madagaszkári egyesűlt törzsfőnökök és nép nevében a következőket kívánja:

1-ször. Ő felsége kültámadás esetén fegyvereket, hajózási kellékeket és hadiszereket engedélyezzen, Madagaszkár hadereje minden más tekintetben elegendő levén ahhoz, hogy bármily ellenséget visszaűzzön a partokról.

2-szor. Ő felsége összes kikötőiben szabad hajóraszállást engedjen meg mindazon idegeneknek, (a fraicziák kivételével) a kik Madagaszkárra akarnak útazni, oly czélból, hogy e szigeten megtelepedjenek. A mi a franczia alattvalókat illeti, ezek be nem fogadtathatnak, a nemzet képviselőinek beleegyezése nélkül.

3-szor. Ő felsége engedélyezzen Benyovszky grófnak egy hajót négyszázötven tonna teherképességgel, egy másikat kétszázötvennel és egy harmadikat egyszázötvennel, hadi szerekkel, kellékekkel és áruczikkekkel együtt, ötvenezer font sterling értékben. Ezen összeg Madagaszkár sziget számlájára fog iratni, a kormányzóság ezen összeg után kamatokat fog fizetni négy évig s ezen idő lejártával az egész összeg vissza fog fizettetni Ő felségének. E feltételek alatt Benyovszky gróf kötelezi magát a fentebbi mindkét irányú czikkek értelmében kieszközölni a meghódolást

és csupán Ő felsége tetszésétől fog függni, hogy kinevezzen és Benyovszky gróffal elküldjön egy vagy több biztost Madagaszkárra, a végleges szerződés megkötése czéljából.

Kelt Londonban, a fennírt évben, hónapban és napon.

*** Ezen okirat másolata alá a gróf sajátkezűleg a következő sorokat írta, franczia nyelven:

»Jegyzet. De Magellan úr, a saját miheztartása végett »értesíttetik, hogy ezentúl a szuzerénség minden eszméje teljesen »mellőzendő, és hogy jövőre csupán szövetségi, érdek- és keres- »kedelmi szerződések megkötésére kell törekedni. Egyedűl e »czélból adtuk át neki a jelen okmányokat.

»Kelt Londonban, 1784. évi márczius 24-én.

»Aláírva:

Móricz Ágoston, Ampanszakabé.«

Az eredeti angol kiadás vége.

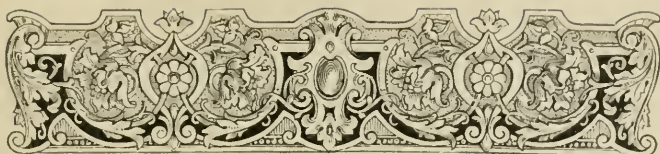

FÜGGELÉK.

LEVELEK. *)

*) E levelek a Gróf Benyovszky család archivumából bocsájtattak rendelkezésünkre; eddig még sehol sem közöltettek.

E kötetben veszi az olvasó gróf Benyovszky Móricz »Emlékiratainak és Útleírásainak« befejezését, mindazon függelékekkel ú. m. jegyzőkönyvekkel, nyilatkozatokkal, elmélkedésekkel, tervezetekkel, levelezésekkel stb. együtt, a melyek az 1790-ki angol kiadásban közzé tétettek. Miután gróf Benyovszky iratai franczia nyelven, a melyen azok eredetileg irattak, soha se kerültek napvilágra, eddig az említett és két nagy negyedrétű kötetben megjelent angol kiadás képezte alapját mindannak, a mit a nagy közönség e rendkívüli ember felől tudott, részint az úgy nevezett Konversations- és életrajzi Lexikonokból, részint két vagy három német munkából, a melyek azonban csak kivonatai és pedig gyarló kivonatai az »Emlékiratok és Útleírások« angol kiadásának, részint külföldi, vagy magyar regényekből, színművekből, verses művekből stb. Söt a Benyovszkyra vonatkozó

adatokat az összes útazási művek, Szibéria, Madagaszkár leírásai, történelme stb. szintén csupán az általunk lefordított ezen angol kiadásból merítették eddig és merítik jelenleg is, a mennyire legalább mink tapasztaltuk.

A jelen magyar kiadás tartalmazza az említett 1790-ki angol kiadás teljes szövegét, minden kihagyás nélkül, csakhogy amannál gazdagabbá és főleg értékesebbé lett gróf Benyovszky Móricz következő levelei által, a melyeket első madagaszkári útja előtt, továbbá első és második madagaszkári expedicziója közt írt öcscsének, Benyovszky Emánuelnek, továbbá a szintén itt közölt Duc D'Aiguillon, De Sartine és Magellan-féle levelek által. E levelek, a melyeket Benyovszky Emánuel unokája, gróf Benyovszky Sándor úr szívességéből közlünk, még eddig sehol se jelentek meg nyomtatásban és rendkívül érdekes világot vetnek a kalandos életű magyar főnemes jellemére, beléletére, kedélyére és főleg ama hű ragaszkodásra, a melylyel egyfelől neje, másfelől testvéröcscse iránt viseltetett. E levelek sokat megmagyaráznak, a mi eddig homályos volt e rejtélyes történelmi alak életében, noha gróf Benyovszky Móricz pályájának számos mozzanatát és egyéniségének több oldalát még most is homály borítja.

Tudtunkkal e levelek képezik tehát az egyetlen, eddig nyomtatásban megjelent újabb adalékokat Benyovszky életéhez, mert, mint említők, minden, a mi felőle eddig közöltetett csak az angol kiadásból vette eredetét, kivévén talán Gvadányi rövid megjegyzéseit a Rontó Pál-hoz írt bevezetésben.

E homály elosztása lesz az »Életrajz« második kötetének feladata. Nagy és hosszas munkát, beható

kutatásokat igénylő feladat, a melyet azonban mégis szerencsésen megoldhatni reménylünk. Az »Életrajz« e második, befejező kötetének írója kénytelen lesz gróf Benyovszky Móricz életének főleg azon időszakait fürkészni, a melyekre nézve »Emlékirataiban és Útleírásaiban« nem találunk támaszpontokat. Ezen időszakok az első és második madagaszkári expediczió közt levő éveket és Benyovszkynak ezen évek alatt a madagaszkári dolgokra vonatkozó tevékenységét foglalják magukban. Az erre nézve teendő nyomozásoknak több helyen kell megindúlniok ú. m. Párisban, Bécsben és Londonban és ki kell terjeszkedniök a nyilvános és titkos, úgy családi levéltárak ama forrásaira, a melyek eddig hozzáférhetlenek voltak vagy fel nem használtattak; természetes ennélfogva, hogy e feladat megoldása hosszabb időt fog igénybe venni, mert alapos, kimerítő és okmányokkal igazolt munkát akarunk a közönségnek nyújtani, úgy levén meggyőződve, hogy ezzel tartozunk gróf Benyovszky Móricz emlékének, a melynek annál tisztább fényben kell ragyognia, mivel e magyar főúr, a franczia írók szerint is, szabadságszerető, széles látkörű, nagyratörő terveivel sohasem a saját egyéni érdekeit, hanem mindenkor a czivilizáczió és az emberiség egyetemes, nagy érdekeit igyekezett szolgálni.

BENYOVSZKY EMÁNUELHEZ

ÍRT

LEVELEK.

PARISIIS, 6-to februarii 1773.

Dilectissime Frater!

Soror mea Monica Lendvay mihi scribit, quod Tu militarem statum amplexus sis; summe gaudeo, non enim alius nobis conveniens fuerat! Stude totummodo per honestam conductionem mereri gradus altiores; ego Divina Protectione manu adjutus, jam characterem Generalis consequutus sum; et unum Regimen proprium habeo, quod nomen meum gerit; in servitiis suae Majestatis Regis Christianissimi; Doleo, Te dilectissime Frater et Franciscum personaliter videre non possim; hoc namque adhuc mense una cum Regimine meo in Indias pergo, unde post Triennium solummodo redibo; velit Deus ut vos Charactere

officialium munitos sciam; praesenter: per sororem Monicam tibi 100 Ducatos mittam, te assecurans quod singulo anno in posterum 50 tibi exsolvi faciam. Francisco solidem facio, Dilectissime fratres satisfacite honori vestro, taliterque studete mereri nomen, quod nativitas vobis contulit, ego te amplector cordiatus sumque Tuus Cordialis frater sincerus

Baro Mauritius de Benyowsky,
S. R. Majestatis generalis.

Te amantem ama et vale.

Scribas mihi sine remora, et litteras quas ad me mittere volueris, submitte Papam ad sororem nostram Monicam Lendvay; ipsa mihi tales submittet in Franciam.

Fortasse adhuc ignoras quod ego uxoratus sim; ita dilectissimam conthoralem habeo, quae te non noscens licet diligit. Filius meus quatuor annorum aetatis mortuus est, baptisatus Samuel.

Páris, február 6-án 1773.

Kedves öcsém!

Nővérem, Lendvay Monika írja, hogy a katonai rendbe léptél; szívemből örülök rajta, hozzánk nem is illenék máskép; csak iparkodjál becsületes magaviseleteddel magasabb rangfokozatokat kiérdemelni, én az Isteni gondviselés segítségével már tábornoki rangot szereztem és van saját ezredem is, a mely a nevemet viseli Ő legkeresztényibb királyi felsége szolgálatában. Sajnálom, hogy téged kedves öcsém és Ferenczet személyesen nem láthatlak, de még ebben a hónapban az ezredemmel együtt Indiába megyek; a honnét három év múlva fogok visszatérni; az Isten

adja, hogy benneteket hivatalos állással felruházottaknak tudjalak; jelenleg Monika testvérem által neked 100 aranyat küldök, biztosítván téged a felől, hogy jövőre évenkint 50 aranyat fogok neked kifizettetni; Ferencznek is hasonlóképen ugyanannyit; kedves öcséim tegyetek eleget a becsületeteknek, valamint iparkodjatok megfelelni a névnek, a melyet születéstek által nyertetek. Téged szívből ölelve vagyok őszintén szerető bátyád

Szeresd a ki téged szeret és élj boldogúl.

BENYOVSZKY MÓRICZ BÁRÓ
Ő kir. felsége tábornoka.

Irj nekem haladék nélkül és a leveleket, a melyeket küldeni akarsz, küldd Pápára Lendvay Monika nővérünkhöz, ő majd el fogja nekem azokat küldeni Francziaországba.

Talán még nem tudod, hogy megnősültem, így tehát van kedves hitvesem, a ki bár nem ismer, szeret téged. Fiam négy éves korában meghalt, Sámuel volt a keresztneve.

AIGUILLON, le 12. fevrier 1777.

Je n'ay reçu aucune nouvelle de M. votre frère depuis trois ans, Monsieur. Mais je le crois encore à Madagascar, où il avait été détaché avec le corps qu'il commande au service du roy. Si vous désirez en être mieux instruit et luy faire passer des lettres, vous devez vous adresser à M. de Sartine qui est actuellement secrétaire d'état de la marine dans le département duquel il est employé. Je suis très-parfaitement, Monsieur, votre très humble et très obéissant serviteur

LE DUC D'AIGUILLON.

AIGUILLON, február 12-én 1777.

Semmiféle hírt se kaptam Uram, az ön bátyjáról három év óta. De azt hiszem, hogy még Madagaszkáron van, a hova azon hadtesttel küldetett, a melyet a király szolgálatában vezényel. Ha bővebb értesüléseket akar nyerni és leveleket akar neki küldeni, De Sartine úrhoz kell fordúlnia, a ki jelenleg tengerészeti államtitkár azon osztályban, a melyben az ön bátya is alkalmazva van. Tisztelettel maradtam, uram,

az ön legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája

D'AIGUILLON HERCZEG.

VERSAILLES, le 23. Mars 1777.

J'ai reçu, Monsieur, avec votre lettre du 12 de ce mois celle pour M. votre frère que je vais luy faire passer à Madagascar. Les dernières nouvelles que j'ai eues de M. le baron de Beniowsky sont du mois de juin 1776, il était alors en parfaite santé, il commande un corps de volontaires destiné à former un établissement à Madagascar, depuis 4 ans qu'il est dans cette isle il a essuyé beaucoup de peines et de travaux, mais son zèle et son courage les ont heureusement surmontés. Je suis, Monsieur, votre très-humble et très-obéissant serviteur

DE SARTINE.

VERSAILLES, márczius 23-án 1777.

Megkaptam uram, f. hó 12-én kelt levelével a bátyjának szóló levelét is, a melyet el fogok neki küldeni Madagaszkárba. A legutolsó hírek, a melyeket Benyovszky báró úrról vettem,

1776 június hóról szólnak; akkoriban teljesen egészséges volt; egy önkénytes csapatot parancsnokol, a melynek rendeltetése egy telepet alapítani Madagaszkáron. Ama négy év alatt, mióta e szigeten van, sok fáradsággal és viszontagsággal küzdött, de buzgalma és bátorsága azokat szerencsésen legyőzte. Maradok, uram,

az ön legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája

De Sartine.

Versailles, den 6-ten Julii 1777.

Ich habe deinen Brif, datirt von Prag, den 21-ten Junii, liebster Bruder, richtig erhalten, ich habe mir sehr gute Meinung von dir gefasst; allein du must solche durch deine guthe Aufführung befestigen, undt ich baue darauf, dass du niehmahlen deine Geburth, undt was du schuldig bist und das Bluth, welches in deinen Adern lauffet, vergessen wirst. Du schreibst mir, dass du an Frantz geschrieben hast. Er solle gerade nach Raab gehen, wie wirdt er es aber bewerkstelligen können, wenn er kein Geldt hat. Ich habe einen Vexel an Benyovszky Oberstleutenant geschickt, ich hoffe also Er wirdt es schon wohl anstellen; du aber sollst dabei contribuiren umb den armen Frantz aus Tarnow heraus zu reissen, in Fall dass ihm Geldt mangeln sollte. Jetzo wirst du schon das Geldt empfangen haben, ich empfehle dir also nochmalen nichts zu unterlassen umb den armen Teuffel aus der Noth zu reissen.

Was ich an dir thun will, wirst du es erfahren. Indessen versichere ich dich, dass du alljährlich 60 Ducaten empfangen wirst; mit diesem undt deiner

Gage kanst du schon dich honette erhalten. Du bist in einem guten Posten, undt kanst deines avancements versichert sein, wo du nur dich guth aufführen willst; ich kan dich versichern, dass Ihro Majestät, die Kaiserin sich deiner gnädiglich annehmen wirdt, allein noch einmahl sage ich dir habe Achtung, das all dein Thun, undt lassen Ehre zum Grunde haben soll, den ich bin versichert, dass Ihro Majestät die Kaiserin befohlen haben wirdt, auf dich besondere Achtung zu geben, enfin du kanst wohl versichert sein, das ich besser weis, wie du, was dir guth ist; führe dich nur auf, wie es einem braven Ehrlichen Officier zustehet, undt übrigens verlasse dich auf mich. Schlage dir gäntzlich aus dem Kopf in fremde Dienste zu gehen; ich bin im Stande dir besser zu helfen, bey der Kaiserin, wie hier. Künftigen Monath schreibe ich einen brief expré an Ihro Majestät deinethalben: Hochdieselbe hat mir solche Erlaubniss gegeben.

Die Heurathsgedanken must du dir aus dem Kopf werfen, wo du glücklich leben willst. Du bist arm, jung und wohlgebohren; das beste Mittel ist also vor dich durch den dienst dich hervorthun, undt ich Garantire dir es, dass dir gelingen wirdt, wo du nur festiglich dir vorgenommen haben wirst Eiffrig im dienste zu seyn.

Umb deine Zeith zu vertreiben lese Bücher, lerne zu dessiniren — und überhaupt, was die Ingenieurkunst anbetrift, übe dich in der frantzösischen sprache, durch erste gelegenheith werde ich dir frantzösische Militair bücher zu schicken.

Meine Gemahlin interessirt sich sehr an dich. Sie ist bereiths zu mir angekommen, du weist das dein Schuldigkeit ist an Sie zu schreiben; ich werde mit Vergnügen sehen, dass du dich dankbahr gegen

sie bezeugest, da Sie an dich gedacht hat, öftermahle bey mir; du wirst gewiss einige Kleinigkeiten von Ihr bekommen, mit der ersten Gelegenheith.

Womit dich hertzlich umarmbe dein Redlich denkender Bruder bis in todt

BARON DE BENYOVSZKY.

P. S. Künftigen Post Tage schreibe ich an deinen Staabsofficiers.

Nochmahlen sage ich dir vergesse nichts umb dich durch den dinst beliebt zu machen bei deinen Obern und geehrt durch deine aufführung bei deinen Cameraden. Verbann von dir, dass spielln, Trincken undt hurn, so wirst du glücklich sein.

VERSAILLES, július 6-án 1777.

Prágából, június 21-ről keltezett leveledet megkaptam, kedves öcsém, és nagyon jó véleményt merítettem belőle rólad, de azt meg is kell erősítened jó magadviselete által és számolok rá, hogy soha se fogod elfeledni azt, a mivel a születésednek tartozol és annak a vérnek, a mely az ereidben folyik. Azt írod, hogy Ferencznek írtál, hogy egyenesen Győrbe menjen, de hogyan tehesse ezt, ha nincs pénze. Egy váltót küldtem Benyovszky alezredesnek, remélem tehát, hogy ő majd jól el fogja igazítani a dolgot, de te is járúlj hozzá, hogy a szegény Ferencz megszabaduljon Tarnowból, ha a pénze netalán elfogyna. Eddig már megkaphatta a pénzt, még egyszer ajánlom, ne mulaszsz el semmit, hogy a szegény ördög kiragadtassék a bajból.

Később meg fogod tudni, hogy mit szándékozom érted tenni. Egyelőre biztosítlak, hogy évenkint 60 aranyat fogsz kapni; ezzel és a fizetéseddel tisztességesen eltarthatod magadat. Jó állásod van és az előléptetésed felől is bizonyos lehetsz, ha csak jól viseled magadat; biztosítlak, hogy Ő felsége a császárné

kegyesen fog gondoskodni rólad, de még egyszer ismétlem vigyázz, hogy minden cselekedetednek a becsület legyen az alapja, mert meg vagyok győződve, hogy Ő felsége a császárné megparancsolta, hogy különösen ügyeljenek rád. Enfin bizonyos lehetsz a felől, hogy én jobban tudom, mint te magad, mi a jó rád nézve, csak úgy viselkedjél a mint egy derék, becsületes tiszthez illik és a többit bízd rám. Azt a gondolatot, hogy idegen szolgálatba lépj, verd ki a fejedből teljesen, a császárnénál inkább képes vagyok segítségedre lenni, mint itt. A jövő hónapban levelet fogok írni miattad expré Ő felségének, a ki erre nekem legkegyelmesebben engedélyt méltóztatott adni.

A házassági gondolatokat ki fogod a fejedből verni, ha boldogan akarsz élni. Te szegény, fiatal és jó családbeli ember vagy, a legjobb a mit tehetsz abban áll tehát, hogy kitüntesd magadat a szolgálatban és én kezeskedem róla, hogy ez neked sikerülni is fog, a mennyiben erősen felteszed magadban, hogy a szolgálatodban buzgalmat fogsz tanúsítani.

Időtöltésül olvass könyveket, tanúlj rajzolni és általában tanúld meg mindazt, a mi a mérnöki művészethez tartozik, gyakorold magadat a francia nyelvben; a legelső alkalommal franczia katonai könyveket fogok neked küldeni.

A feleségem nagyon érdeklődik irántad. Már megérkezett hozzám. Tudod, hogy kötelességed neki írni, örömmel fogom látni, hogy háladatos vagy iránta, mert több ízben említett téged előttem; bizonnyal fogsz tőle némely apróságokat kapni a legelső alkalommal. Ezek után szívélyesen ölel, halálig hív érzelmű bátyád

BARON DE BENYOVSZKY.

U. I. A legközelebbi póstanapon írni fogok törzstisztjeidnek.

Még egyszer mondom, ne feledd magadat a szolgálatban megkedveltetni a felebbvalóid által és tiszteltté tenni társaidnál, a viselkedéseddel. Mellőzd a kártyajátékot, az ivást és a bujálkodást, így boldog leszesz.

Den 12. Julii 1778, BOULOGNE bei Paris.

Meine Gemahlin hat deinen Brif allerliebster Bruder erhalten; sie ist sehr empfindlich von deinen Sentiments: der Mongy hat mir deinen Brif vorgelesen, in welchen du ihm schreibst, dass du mir schon etliche Brife hast geschrieben, welchess nicht wahr ist, den ich habe keinen empfangen, meine Gemalin hat allein zweye von dir bekommen.

Jetzo will ich dir von mir berichten, dass ich seith 6 Wochen in hitzigem Fieber gelegen bin, undt nun allererst auss meinem Bette herausgehe; der Krieg zur See zwischen Engelandt undt Frankreich ist schon angefangen, allein da ich jetzo nicht mehr an die See gehöre, sondern an die Feldttruppen, welche nicht so balde employirt werden, so habe ich eine Permission vom König bekommen: nach Böhmen mich zu verfügen, umb allda meinem Souverain zu dienen, ich werde also baldt das Vergnügen haben dich zu umarmben. Ich habe schon Ihre kaiserliche Majestät von meiner Resolution informiret, und es haltet mich nichts mehr zurück, alss dass ich eine Partie von meinen Geldern haben kann; den vorigen Monath habe ich dem Pongrácz seinen Rest geschickt, undt auch dem Pruszkay, auf meine Processen, undt auf die Taxa meines gräflichen Decrets.

Meine Gemahlin embrassiret dich, undt auch den Bruder Paulus, adieu, ich küsse dich, und wünsche dir alles Wohl. Adieu.

Dein bis in Todt getreuer Bruder

GRAF BENYOVSZKY.

Boulogne, Páris mellett, július 12-én 1778.

A nőm megkapta leveledet legkedvesebb öcsém, nagyon meghatották érzelmeid. Mongy felolvasta nekem a leveledet, a melyben azt írod neki, hogy több levelet írtál nekem, a mi azonban nem igaz, mert én egyet se kaptam, csupán a feleségem kapott től ed kettőt.

Most saját magam felől értesítelek, hogy hat hétig forró lázban feküdtem és csak most kelek fel legelőször az ágyból. A tengeri háború Angol- és Francziaország közt már elkezdődött, de miután én már többé nem a tengerészeti, hanem a szárazföldi csapatokhoz tartozom, a melyek nem fognak egyhamar alkalmazásba jönni, engedélyt kaptam a királytól, hogy Csehországba menjek és ott a fejedelmemnek szolgálhassak, akkor tehát nem sokára részesülni fogok abban az örömben, hogy téged ölelhesselek. Ő császári felségét már értesítettem elhatározásomról és többé semmi egyéb nem tart itt vissza, mint, hogy pénzeim egy részét megkaphassam; a múlt hónapban elküldtem Pongrácznak a hátralékot és Pruszkaynak is a mi a pereim után és a grófi dekretumom díja fejében jár neki.

A feleségem ölel téged, valamint Pál testvérét is. Adieu csókollak és minden jót kívánok neked. Adieu. Holtig hű bátyád

Benyovszky gróf.

Strassbourg, le 22. O'août 1778.

Me voicy enfin en route mon cher frère pour me mettre aux ordres de sa majesté impériale. J'ai obtenu un congé ductor pour servir sa majesté et cette grace m'est d'autant plus avantageuse que j'ai conservé tout mon traitement en France quoiqu' absent. Je t'annonce cecy avec la recommandation de n'en faire aucune mention parceque je ne veux pas qu'on sache mon arrivée excepté sa majesté l'empereur et M. le maréchal Lacy à qui tu pourras dire seulement que tu es prevenu de mon arrivée et ensuite écris-moi à Vienne bien distinctement là-dessus. Je logerai à Matschacker-Hof et ne sejournerai qu'autant du

temps qu'il me faudra pour me faire un équipage leste. Mon épouse qui t'émbrasse demeurera à Vilczka où elle fera ses couches estaut grosse de cinque mois ; ainsi mon cher ami tu auras bientost un neveu — ou une nièce — pour le quel je te demande d'avoir ton amitié.

François notre malheureux frère que j'avais envoyé en Amerique à été fait prisonnier de guèrre par les Anglois et il a eu le bonheur de se sauver ; il est arrivé à ce qu'on m'apprend à Paris après mon départ et je le crois encore très-disposé de faire des nouveaux tours, heureusement personne ne lui fera plus credit.

Tu sais toutes les extravagances qu'il à faites en dépensant plus de 8000 # que j'étois obligé de payer sur la cassette de ma femme à la quelle il à fait un billet de 2000 francs payable quand il plaira au Dieu. Après ce traité de générosité de mon épouse, le malheureux osa me dire encore d'elle ce qui le rend indigne entièrement de compassion. Tout ce que je peux faire pour le présent est de le faire envoyer sans delai dans l'Indes pour éviter quelque désagrément qu'il pourra occasionner à notre famille. Du reste j'espère que tu seras convaincu de toute l'étendue de mon amitié et celle de ma chère moitié qui t'aime comme son propre frère. Adieu, porte toi bien et ne perds pas de vue que tu te dois à ton souverain et à ta famille. Adieu. Ton frère sincère.

LE COMTE DE BENYOVSZKY.

P. S. Mon épouse et moy sommes inquiets de ton sort, écris donc sans délai à Vienne afin que nous puissions nous tranquilliser. Adieu.

STRASZBURG, augusztus 22. 1778.

Valahára útban vagyok kedves öcsém, hogy Ő császári felsége parancsai alá bocsássam magamat. Engedélyt kaptam Ő felségét szolgálhatni és ez a kegy rám nézve annál előnyösebb, mivel távollétem daczára is megtartottam a fizetésemet Francziaországban. Tudosítlak erről azzal a figyelmeztetéssel, hogy ne tégy felőle semmiféle említést, mert nem akarom, hogy a megérkezésemet valaki megtudja, kivévén Ő felségét és Lacy tábornagy urat, a kinek megmondhatsz annyit, hogy értesítve vagy megérkezésemről, s aztán írj nekem Bécsbe erről nagyon kimerítően. A Matschacker-Hofban fogok lakni és csak annyi ideig fogok maradni, a mennyire szükségem lesz, hogy gyorsan felszerelkedhessem. A feleségem, a ki ölel, Vilczkában fog lakni és ott is fog lebetegedni, miután ötödik hónapban viselős, e szerint kedves barátom unokaöcséd lesz, — vagy unokahúgod — a kinek számára előre is kérem a barátságodat.

Szerencsétlen testvérünk Ferencz, a kit Amerikába küldtem, hadifogságba ejtetett az angolok által és oly szerencsés volt, hogy megmenekült; a mint hallom, elútazásom után Párisba érkezett, és még mindig nagyon hajlandónak tartom arra, hogy új csínyeket vigyen véghez, szerencsére senki se fog neki többé hitelezni.

Van tudomásod mindazon esztelenségekről, a melyeket elkövetett, elköltvén 8000 #-nál többet, a melyeket kénytelen voltam a feleségem pénzéből kifizetni, a kinek 2000 frankról szóló váltót adott, akkor fizetendőt, a mikor az Istennek tetszik. A hitvesem e nagylelkű cselekedete után, a szerencsétlen oly dolgokat bátorkodott nekem felőle beszélni, a melyek őt minden részvétre méltatlanná teszik. Minden, a mit érte jelenleg tehetek, abból áll, hogy haladéktalanúl elküldessem őt Indiába, elhárítandó mindazon kellemetlenségeket, a melyeket a családunknak okozhatna. Különben remélem, hogy te meg leszesz győződve barátságom egész nagyságáról, valamint a feleségeméről is, a ki téged úgy szeret, mint a saját testvérét. Adieu, élj boldogúl és ne feledkezzél meg arról, a mivel a fejedelmednek és a családodnak tartozol. Adieu. Őszinte bátyád

BENYOVSZKY GRÓF.

U. I. A feleségem és én nyugtalanok vagyunk a sorsod miatt, írj tehát haladéktalanúl Bécsbe, hogy megnyugodhassunk.

WIEN, 13. September 1778.

Der Herr Bottschafter hat mir deinen Brif allerliebster Bruder eingehändiget, aus welchem ich ersehen, dass Du eine wahre Freude hast mich zu sehen, welches mir sehr angenehm ist; Gegenwärtigen schreibe ich dir, dass du solst alsobaldt seine Excellenz von meinen Ankommen berichten undt in meinem Nahmen seine Ordres zu nehmen, damit ich gerade mich zu ihm begeben kann undt gleich darauf schicke mir jemanden entgegen gegen Kolin zu, damit ich gerade in dem Haubtquartier des L. kommen könne. Meine Equipage ist schon seith gestern zum Voraus undt ich folge ihr nach morgends frühe. Ich habe 3 Reuthpferde vor mich, 2 in Cabriolet und zwey vor die Reuthknecht undt 1 mit mein Schwager Paul. Adieu. Versäum nichts mir entgegen zu schicken, womit ich dich embrassire undt bin bis in Todt dein geliebter Bruder

GRAF V. BENYOWSKY.

Meine Gemahlin embrassirt dich, allein du solst ihr schreiben. Adieu.

BÉCS, szeptember 13-án 1778.

A követ úr átadta leveledet, legkedvesebb öcsém, a melyből látom, hogy valódi örömöt érzesz a felett, hogy engem látni fogsz és ez rám nézve nagyon kellemes. A jelen levelemet azért írom neked, hogy Ő exczellencziájának azonnal bejelentsed megérkezésemet és nevemben átvegyed a parancsait, hogy egyenesen elmehessek hozzá, aztán azonnal küldj valakit elém Kolin felé, hogy egyenesen L. főhadiszállására jöhessek. Cselédségemet már tegnap előre küldtem és én holnap reggel indulok. Három hátas

ló lesz velem, két hintos ló és két paripa a lovászok, egy pedig Pál sógorom számára. Adieu, ne mulaszd el valakit elém küldeni. Ezzel ölellek és maradok holtig szerető testvéred

BENYOVSZKY GRÓF.

A feleségem ölel, de irj neki. Adieu.

---

3. October 1778, TRAUTTENAU.

Allerliebster Bruder!

Ich schicke dir disen Brif umb dich zu versichern, dass ich mich wohl befinde undt dass ich dein wahrer Freundt bin, den Paul schicke ich zu dem Feldtmarschal mit Brifen undt an ihre k. k. Majestät wegen seiner Stelle; spreche ihm ein wenig Muth zu, dass er sich nicht scheuen soll solche abzugeben, dort bestehet sein Avancement, adieu, schreibe fleissig an meine geliebte Gemahlin undt schicke mir die Brife zu, welche an mich ankommen werden. Adieu. Gott nehme dich unter seinen Schirm und Schutz. Adieu. Ich bin dein aufrichtiger Bruder bis in den Todt

GRAF BENYOWSKY.

À propos, Grüsse den Herrn Rittmeister Veber von mir, wie auch den Herrn Major, Adieu, wenn meine Gelder ankommen sindt, nehme dir was nöthig ist undt schicke mir das übrige. Adieu.

Trauttenau, október 3. 1778.

Legkedvesebb öcsém!

E levelem czélja veled tudatni, hogy jól érzem magamat és valódi barátod vagyok. Pált a tábornagyhoz küldöm levelekkel és Ő cs. k. felségéhez az állása végett; bátorítsd őt kissé, hogy ne féljen a levelek átadásától, mert ott várhatja előléptetését. Adieu, írj szorgalmasan szeretett nőmnek és küldd el nekem a számomra netalán érkezett leveleket, Adieu. Az Isten vegyen téged oltalmába és védelmébe. Adieu. Maradok halálig őszinte bátyád

Benyovszky gróf.

A propos, köszöntsd nevemben Veber százados urat, valamint az őrnagy urat is. Adieu. Ha pénzeim megérkeztek volna, végy belőlük a mennyire szükséged van és a többit küld el nekem. Adieu.

Levin, 13. October 1778.

Allerliebster Bruder!

Nun bin ich Gottlob mit meinem Corps in Glatzischen postiret in Ansichte des Preussischen Generals Vunsch; ich habe dich hiemit berichten wollen, wie dass Ihro kais. Majestät mir ein Corps zu comandiren aufgetragen haben gnädigst und mit welchem ich hoffe die Gnade meines Monarchens zu justificiren. Nur Eines habe ich dir zu bitten, dass du an alle Feldposten schreiben solst, umb meine Brife nach Trauttenau oder aber besser nach Jaromirsch an Se. Excellenz den General der Cavallerie v. Schakin zu addressiren. Seith dass ich von dir weg bin, habe ich noch keinen von meiner Gemahlin erhalten, ich kan ohnmöglich mir einbilden, dass sie mir nicht solte geschrieben haben undt ich bekümere sehr,

dass sie vielleicht krank worden ist; dieserhalb wen du Nachrichten von ihr hast, schreibe mir alsobaldt undt zwar unter der folgenden Adresse meine Brife eingeschlossen: à M. M. le baron de Vünpfen General-major, brigadier de Cavallerie à Trauttenau.

Dieser General ist mein besonderer Freundt undt ich habe auch an meine Gemahlin geschrieben, sie solle mir an ihn meine Brife addressiren. Das nehmliche geschieht mir mit der Antwort von Baron Friess. Ich bekomme von ihm gar keine Nachrichten undt wenn es dauert, so habe ich Geldtmangel, indem ich mich einrichten muss, da ich schon Comandant bey einem besondern Corps; adieu, helfe mir aus meinen Sorgen, undt wo du auch keine Brife erhalten hast, so schreibe gleich an Herrn Lendvay undt andere gute Freunde in meinem Nahmen, damit wir sichere Nachrichten von meiner Gemahlin haben könen auf das baldigste. Adieu, ich embrassire dich und bin bis in Todt dein getreuer Bruder

Graf v. Benyowsky.

Sey versichert, dass ich dein nicht werde vergessen. Der Bruder Paul, welcher als Unter-Lieutenant angestellet ist, embrassiret dich auch. Adieu.

Levin, október 13. 1778.

Legkedvesebb öcsém!

Most már hála Istennek, csapatommal a Glatz grófságban vagyok, szemközt Vunsch porosz tábornokkal. Ezennel értesíteni akartalak, hogy Ő cs. felsége legkegyelmesebben megbízott egy csapat vezényletével, a melylyel a fejedelmem kegyét igazol-

hatni remélem. Csupán arra kérlek, írj valamennyi tábori póstának, hogy a leveleimet Trauttenauba vagy még helyesebben Jaromirschbe czímezzék Schackin lovassági tábornok Ö exczellencziájának. Mióta tőled elváltam, még nem kaptam levelet a nőmtől, nem képzelhetem, hogy ne írt volna nekem és nagyon félek attól, hogy netalán megbetegedett, ennélfogva, ha híreid volnának felőle, írj nekem azonnal és pedig a leveleket zárdd a következő czímű borítékba: à Mr. le baron de Wünpfen, Generalmajor, brigadier de Cavallerie à Trauttenau.

Ez a tábornok igen jó barátom és a nőmnek is írtam, hogy a nekem szóló leveleit hozzá czímezze. Ugyanez történik Friess báró válaszával is. Semmiféle híreket se kapok tőle és ha ez még tovább tart, pénzhiányban fogok szenvedni, mert be kell rendezkednem, miután már parancsnok vagyok egy külön csapatnál. Adieu, segíts ki a gondjaimból és a mennyiben te se kaptál volna levelet, írj azonnal Lendvay úrnak és más jó barátoknak a nevemben, hogy biztos híreket kaphassunk mielőbb a nőmről. Adieu, ölellek és maradok holtig hű bátyád

Benyovszky gróf.

Légy meggyőződve róla, hogy nem fogok rólad megfeledkezni. Pál testvérünk*) a ki mint alhadnagy van alkalmazva, szintén ölel téged. Adieu.

Im Feldtlager bei Humelschloss im Glätzischen
16. October 1778.

Allerliebster Bruder!

Ich habe deinen Brif erhalten den Augenblick, worauf ich dir antworte, dass Ihro Majestät mir gnädig versprochen mich baldigst zu consoliren, en attendant aber mir ein Corps zu comandiren gegeben, damit ich mehr meinen Dinsten als hazard zu danken habe, welches mir auch desto lieber ist, wenigstens

*) Benyovszky sógora.

die gantze Welth wirdt wissen, dass mich die blosse Liebe undt Treue zu meinem Monarchen geführt hat.

2. Der Paulus ist zweiter Leutenant mit gantzer Gage, jedoch so bestellt, dass er bey mir Adjutanten-Dinst thut, er war bereiths heute in heftigen Feuer mit mir; ich habe heute das Wunschische Lager attaquirt undt unter seinen Canonen ein Battalion von ihrem Quartier weggetrieben ohne einen einzigen Mann zu verliehren undt dieses habe ich gemacht umb 12 Uhr bey Tage, bloss um das Maria Theresienfest zu feuern.

Von meiner Gemahlin erhalte ich keinen Brif, seith dass ich von Gitchin abgegangen bin; dass verlegete mich in ein grosse Verwirrung undt ich kan nichts bessers thun, da ich abwesendt bin, als dir aufzutragen überall an die Feldposte zu schreiben umb ein Nachfrag zu thun, ob nicht meine Brife liegen geblieben sindt, 2-tens wo du auch noch keine Brife bekommen von ihr, so schreibe an sie nach Vilska undt Presbourg, an den Lendvay undt seine Gemahlin, damit wür auf das Eheste Nachricht bekomen können, den ich bin in einer grossen Bestürzung, ich besorge mich sehr umb sie, da sie schwanger undt dabey immer kränklig ware. Nun mein allerliebster Bruder, reisse mich aus meinem Trübsaal durch eine baldige Nachricht. Adieu, ich küsse undt embrassire dich, so viel thut auch der Paulus.

Wenn du mir schreibst, addressire nur meine Brife an Herrn Baron von Vümpfen Generalmajor nach Trauttenau. Er ist mein Hertzensfreundt undt wirdt mir solche gleich zuschicken. Adieu, grüsse dein Herrn Comandanten, adieu. Dein bis in Todt getreuer Bruder

Graf v. Benyowsky.

P. S. Ich habe auch noch kein Brif von Basseither bekommen, da ich doch bey ihm abgelegtes Geldt habe, wahrlich dieses kan ich nicht verstehen. Adieu.

NB. Den Brif von Sr. Excellenz FM. de Lacy habe richtig erhalten, vor welchen mich auch höchstens zu bedanken habe.

A Hummelschloss melletti táborban a glatzi grófságban, október 16-án 1778.

Legkedvesebb öcsém!

Leveledet megkapván ugyanazon pillanatban felelek is rá. Ő felsége kegyesen megigérte nekem, hogy engem mielőbb meg fog vigasztalni, addig is egy csapat vezényletét bízta rám, hogy többet köszönhessek szolgálataimnak mint a véletlennek, a mit sokkal jobban is szeretek, legalább tudni fogja az egész világ, hogy csupán a fejedelmemhez való szeretetem és hűségem vezérelt.

2. Pál másodhadnagygyá neveztetett ki egész fizetéssel de úgy, hogy mellettem teljesíti a hadsegédi szolgálatot, máris heves tűzben volt ma velem együtt; ma a Wunsch táborát támadtam meg és az ágyúi alatt kivertem egy zászlóaljat az állomásaiból a nélkül, hogy egyetlenegy embert vesztettem volna és ezt déli 12 órakor vittem véghez, csupán a Mária Terézia ünnep tiszteletére.

A nőmtől nem kaptam levelet, mióta Gitschinből elútaztam, ez nagy zavarba ejtett és távollétemben nem tehetek jobbat, mint hogy téged megbízzalak, írj mindenfelé a tábori póstáknak és tudakold meg, nem hevernek-e valahol a leveleim, 2-szor, a mennyiben még te se kaptál volna tőle levelet, írj neki Vilszkába valamint Pozsonyba is Lendvaynak és nejének, hogy mielőbb hírt vehessünk, mert nagy rémületben és aggodalomban vagyok miatta, miután teherben volt és e mellett mindig gyöngélkedett. Ragadj ki legkedvesebb öcsém a szomorúságomból gyors híradás által. Adieu, csókollak és ölellek. Ugyanezt teszi Pál is.

Ha írsz, czímezd leveleimet Vünpfen báró tábornok úrnak Trauttenauban. Ő az én szívbeli jó barátom és a leveleket mindjárt el fogja nekem küldeni. Adieu; köszöntsd a parancsnok urat. Adieu. Holtig hű testvéred

BENYOVSZKY GRÓF.

U. I. Bastól se kaptam eddigelé levelet, holott letéteményezett pénzem van nála. Ezt valóban nem értem, Adieu.

NB. Lacy tábornagy Ő exczellencziája levelét megkaptam és legnagyobb köszönetet mondok értte.

Im Feldtlager unter dem HUMELSCHLOSS, 19. October 1778.

Allerliebster Bruder!

Ich habe dir schon geschrieben, dass ich sehr bekümert bin, weilen ich von meiner Gemahlin keine Brife erhalte; ich beschwör dich also alles dein Möglichstes zu thun, umb mir baldt eine Nachricht zu geben, du musst schon aus Ungarn Brife erhalten haben, also berichte mich gleich, undt wenn du noch dahin nicht geschrieben hast, so thue es alsobaldt. Ich habe dir auch geschrieben, dass Du sollst dich nicht aufhalten, warumb dass ich nicht gleich General-Major bin worden. Es hat also unserm gnädigsten Herrn gefallen undt mir ist es auch recht, glaube mir, dass ich dabey wenig verliehren werde.

Es hat Sr. Majestät gefallen auch mein Corps mit 800 Mann Infanterie zu verstärcken; ich hoffe baldt diese Confiance legitimiren zu können. Ich stehe so nahe beym Feinde, dass unsere Posten fast an einananander sindt; bis dato habe ich mich fridlich aufgeführt umb recht das Local zu können, allein

baldt wirdt der Tanz angehen. Adieu, lebe wohl. Gebe mir von dir Nachrichten undt vergesse umb Gottes willen nicht wegen meiner Gemahlin mich zu berichten, denn im Fall zu meinem grössten Unglücke, wen ihr was widerfahren wäre, alle meine Schriften, Wexel, Brife etc. laufen Gefahr, undt da ich nicht glauben kan, dass sie mir fast einen gantzen Monath nicht geschrieben hätte, muss ich in Kummernüss leben. Adieu, ich embrassire dich, der Paulus ist um Lendvay bey Székler-Huszáren undt haltet sich brav. Er war schon im Feuer. Adieu, ich küsse dich. Von Baron Friesz habe auch noch nichts erhalten, es scheint, als ob der Teuffel im Spiele wäre, umb mich in allem zu verhindern. Adieu.

Dein bis in Todt getreuer Bruder

Graf Benyowsky.

A Hummélschloss alatti táborban,
október 19. 1778.

Legkedvesebb öcsém!

Már megirtam neked, hogy nagyon aggódom, mivel a nőmtől nem kapok leveleket; kérlek tehát, kövess el minden lehetőt, hogy nekem mielöbb hírt adhass; már kellett leveleket kapnod Magyarországból, értesits tehát azonnal és ha még nem írtál volna oda, tedd meg tüstént. Azt is megírtam neked, hogy ne akadj fenn rajta, a miért nem lettem mindjárt tábornokká. Így tetszett a mi legkegyelmesebb urunknak és én se bánom, hidd el, hogy keveset fogok veszteni általa.

Ö felségének tetszett a csapatomat 800 embernyi gyalogsággal szaporítani; remélem, mielőbb igazolhatni fogom ezt a bizalmat. Oly közel vagyok az ellenséghez, hogy az előőrseink egymás előtt állnak, eddig békességesen viseltem magamat, hogy a helyiséggel jól megismerkedhessem, de nem sokára el fog kezdődni a táncz. Adieu. Élj boldogúl. Adj magadról hírt és az Isten szerelméért el ne feledj engem a nöm felöl értesiteni,

mert azon esetre, ha legnagyobb szerencsétlenségemre valami baja esett volna, összes irataim, váltóim, leveleim stb. veszélyben forognak és miután nem gondolhatom, hogy csaknem egy hónapig ne írt volna nekem, búbánat közt kell élnem. Pál Lendvay mellett van a Székely-huszároknál és jól viseli magát. Már tűzben is volt. Adieu. Csókollak. Friesz bárótól se kaptam még semmit; mintha csak az ördög volna a játékban, hogy engem mindenben akadályozzon. Adieu.

Holtig hű bátyád

Benyovszky gróf.

Allerliebster Bruder!

Ich habe deinen Brif mit dem Einschluss erhalten, welches mich consolirt hat, den ich war würcklich in der Sorge umb meine arme Frau. Du fragst in einem, ob mein Schwager consolirt ist; ja. Er ist Unterlieutenant bey dem Székler Huszárn-Regiment und bereits im Comando wider.

Inerhalb 3 Stunden habe ich Befehl meine Position zu changiren undt mich auf Hradek zu setzen, den der Winter tobet schon; undt das Ober-General-Comando glaubt nicht rathsam zu sein im Feindlichen zu verbleiben, en attendant ich habe schon Repressalien bewürket, Natural-Lieferung, Contribution, Notbrandschatzung mit Geisseln habe ich eintreiben lassen undt zwar von Städchen, welche gleich unter Glatz liegen undt hinter dem Wurmser sein Corps. Bey allen meinen kleinen Affaires habe ich nur einen Mann verlohrn und zwey Huszár Pferde blessiret gehabt, da wür schon 6 Preussen zu Gefangenen gemacht undt par Tuzet zusammen gehauen haben. Auf Maria Theresia Tage habe ich in das Vunsche Lager

beym hell lichten Tag einreiten lassen undt sein Trouppe etlichmahle auf uns abfeuern ohn dass sie uns den mindesten Schaden gemacht haben; undt ich begnügt mich das hohe Fest mit feindlichen Feuer zu celebriren. Adieu, allerliebster Bruder, von Wien sindt mir nun 500 Ducathen ankommen, wenn du was brauchst, steht zu deinen Dinsten. Ich bin sehr confundirt, dass der Braun estropirt seye; wenn ich hätte es gewusst, so hätte dir es nicht angetragen; ich werde ihn wieder zurücknehmen undt dir 40 # dafür geben. Du möchtest recht wohl thun, wenn du mir einen Koch schicken köntest; undt durch ihme köntest du mir auch einen saubern Bekesch kauffen undt schicken, das Geldt möcht dir gleich übermachen; den ma foi in .... kan man nicht immer sein undt im Caputrock habe ich kalt. Adieu, ich küsse dich undt bin dein treuer Bruder

Graf v. Benyowsky.

Im Feldtlager bey .... im Glätzischen,
den 23. October 1778 umb 4 Uhr früh.

Allein ich gehe ab nach Hradek, allwo ich mein Haubtquartier aufschlagen werde. Mein Comando bestehet aus 500 Pferden von meinem Regiment, ein Division von Baro Huszár, ein Division von Székler Infanterie, ein Division Vallachen, Illiryer, ein Potockisches Freycorps, 2 Canonen dabey, in allem 780 Pferde, 1600 Infanterie.

Legkedvesebb öcsém!

Megkaptam leveledet a csatolmánynyal együtt, a mely megvigasztalt, mert valóban aggodalomban voltam a szegény nőm miatt. Azt kérdezed, hogy a sógorom megvigasztalódott-e? igen. Ő alhadnagy a Székely-huszár ezrednél és már ismét vezényel. Parancsom van három óra lefolyása alatt a hadállásomat változtatni és Hradekre vonúlni, mert a tél már dühöng, és a főparancsnokság nem tartja tanácsosnak az ellenséges földön való maradást; eddig is már megtorlásokat gyakoroltam, természetbeli szállításokat, kontribúcziókat, sarczokat hajtattam be túzokkal és pedig városkákból, a melyek mindjárt Glatz alatt feküsznek és a Wurmser hadteste mögött. Összes apró kis csetepatéimban csak egy embert vesztettem és két huszár-ló sebesűlt meg, ezért hat poroszt ejtettünk foglyúl és egy pár tuczetot lekaszaboltunk. Mária Terézia napján fényes nappal belovagoltunk a Vunsch táborába és a csapata által több ízben lövettünk magunkra a nélkül, hogy legcsekélyebb kárt okoztak volna bennünk és én beértem azzal, hogy a magas ünnepet ellenséges tűzzel czelebráltam. Adieu, legkedvesebb öcsém, Bécsből már 500 aranyom érkezett, ha valamire szükséged van, a szolgálatodra áll. Nagyon boszant, hogy a pej hibás, ha tudtam volna, nem is kínáltalak volna meg vele, ismét vissza fogom venni és 40 # adok neked értte. Nagyon jó volna, ha egy szakácsot küldhetnél nekem, vehetnél nekem egy jó bekecset is és elküldhetnéd általa és az értte járó pénzt mindjárt átküldeném, mert ma foi...... nem lehet az ember mindig és kabátban fázom. Adieu, csókollak és maradok hű bátyád

Benyovszky gróf.

A ...... táborban a glatzi grófságban október 23-án 4 órakor.

Hradekbe megyek, a hol a főhadiszállásom lesz. A vezényletem levő csapat áll 500 ezredembeli lovasból, egy diviziójából a báró Huszár ezrednek, egy divizió Székely gyalogságból, egy divizió oláhból és ilyrből, egy Potoczky-féle szabad csapatból két ágyúval, összesen 780 lovasból és 1600 embernyi gyalogságból.

Den 10. December 1778, NEUSCHLOSS bey Arnau.

Ich habe erhalten mein Allerliebster Bruder deinen Brif dattirt von Irschitz, allein solcher ist mir nur vorgestern zu Händen gekomen undt da ich auch nur heute die Dislocationslisten erhalten habe, nicht gewust, wohin mich zu verwenden; jetzo da diese Obstacle gehoben, will ich mich mit dir unterhalten.

Du weisst schon wie dass Ihro kais. Majestät mir das Vorpostencommando in Glatzischen anvertraut hat; undt bey welchem ich an Se. Excellenz, General der Cavallerie, Baron von Schaknin angewiesen ward. Einige glückliche Coups haben mich bey Ihro k. k. Majestät noch stärcker in Gnaden versezet, allein auch eine ziemliche Jalousie erwecket, so dass ich genug zu thun habe umb zu pariren. Die Winterquartiere haben uns enfin genöthiget aus dem Feindlichen, wider ins Böhmen zu kommen, allwo ich wider bey dem Cordon, welcher dem Herrn F. M. L. v. Vurmser angewiesen ist, mit einem Regiment mich eingefunden, undt da Ihro Majestät den ehemaligen Obrist undt Commandanten in die Ruhe zu setzen gnädigst geruhet, so bin ich unter 1. hujus als würcklicher Commandant dieses löbl. Regiments angestellet worden. Die einzige Avantage, welche ich besitze, keinen Inhaber vor meiner zu haben, folglichen selbsten Meister bey meinem Regiment zu sein, consoliret mich, mit der Versicherung, dass Ihro k. Majestät mich mit Eröffnung künftiger Campagne besonders zu emploiren sich vorgenommen haben. Deinethalben habe schon an Se. Excellenz geschrieben, allein noch keine Antworth erhalten, cum tempore maturescunt ...., da ich ohnehin wider den 22. dieses nach Praag abschicken muss, umb die Gelder, werde dir einen Transport übermachen. Schaue indessen ob

es nicht möglich wäre abzukommen, umb mich zu besuchen, du hast ja nur 12 Meilen zu mir. Ich schreibe dieserhalben deinen Obristen, folglich erbitte ihn umb diesen Erlaubniss. Von meiner Gemahlin habe auf einmahl 14 Brif bekomen, man beschwert sich über dich, dass du nichts schreibst, sie wirdt baldt in die Wochen kommen und sodann hat sie sich vorgenommen, mich zu besuchen. Du kanst dir leicht einbilden, dass meine Equipage hat mir eingrissen — 22 Pferde, die ich unumbgänglich haben muss undt der Einkauf mich was Ehrlichs gekostet, lässet bey mir ein spatium vacuum. Die Gegendt allhier wäre zimlich guth, wenn der Feindt nicht alles abgeraubt hätte, übrigens lebe ich wie ein Einsidler in Compagnie meiner Officiers mais rien de beau sexe, il paroît que nous sommes condamnés à la virginité!

Le frère François est enfin employé dans la legion de Lauzun-houssards en qualité de lieutenant après avoirs été à la bastille 3 semaines, la reine a payé ses dettes et le fait équiper, non content de cela il me demande encore deux mille écus, mais je ne lui ai envoyé par lettre d'échange que 600 livres, et ma foi il ne recevra plus rien de moi; heureusement il passera de nouveau en Amerique et nous serons délivré de ce movais sujet. M. Mongy m'a écrit, il te salue de tout son coeur. Mon beau-frère Paulus s'est proposé de te voir à son passage à Prag.

Écris-moi ce que tu as fait de ma voiture que j'avais laissé à Kolin. Je t'avais déjà prié de m'envoyer toutes mes affaires que j'ai laissé chez toi. Ich bitte dich schicke mir alles, was ich bey dir gelassen habe. Addressire all meine Brif gerade nach Jaromirsch. Der dortige Postmeister wirdt mir schon solche nachschicken. Adieu — Lebe wohl mein aller-

liebster Bruder undt glaube, dass ich ersterbe dein bis in Todt getreuer undt dich liebender Bruder

Graf v. Benyowsky.

P. S. Es kommt aus Siebenbürgen noch die dritte Division zu mein Regiment, so dass ich im Frühjahr ausrücken werde mit 1784 Pferden; das sämbtliche Regiment ist aus einer schönen Jugendt zusammengesezt undt welche Feuer hat. Ihro Majestät ist so wohl zufrieden, dass Hochdieselbe zu sagen geruhet: Meine Székler werden unter dem Benyowsky Alles machen können. Ja mein liebster Bruder, mein Wunsch wirdt erfüllet sein, wenn du wirst bey mir sein können.

Neuschloss Arnau mellett, deczember 10-én 1778.

Megkaptam, legkedvesebb öcsém, Irschitzből keltezett leveledet, de csak tegnapelőtt vettem azt kezemhez és miután csak ma kaptam meg a csapatok elhelyezési jegyzékét, nem tudtam hova czímezzem a levelemet, de most ezen akadály el levén hárítva, mulatni óhajtok veled.

Tudod már, hogy Ő császári felsége rám bízta az előőrsök parancsnokságát a glatzi grófságban, a mely minőségben Schaknin báró lovassági tábornok úr Ő excellencziájához osztattam be. Néhány szerencsés coup még nagyobb kegybe helyezett Ő felségénél, de meglehetős irígységet is támasztott ellenem, úgy hogy elég dolgom van a védekezéssel. A téli szállások végre arra kényszerítettek, hogy az ellenség földjéről ismét visszatérjünk Csehországba, a hol a Vurmser altábornagy parancsnoksága alatt álló kordonnál ezredemmel együtt megérkeztem és miután Ő felségének legkegyelmesebben méltóztatott az eddigi ezredest és parancsnokot nyugalomba helyezni, f. hó 1-jén e nemes ezred valóságos parancsnokává neveztettem ki. Azon egyetlen előny, a melylyel bírok, hogy nincs előttem ezredtulajdonos,

következőleg magam vagyok az úr az ezredemnél, vigasztalásomúl szolgál ama biztosítással egyetemben, hogy Ő császári felsége engem a legközelebbi hadjárat megindításakor külön alkalmazásban szándékozik használni. Ez iránt írtam is már Ő exczellencziájának, de még nem kaptam választ, cum tempora maturescunt....... Miután e hó 22-én ismét Prágába kell küldenem a pénzekért, a számodra is egy szállítmányt fogok elindítani. Nézz azonban utána, nem volna-e lehetséges eljönnöd a látogatásomra, hiszen csak 12 mértföldnyire vagy tőlem. Írok e tárgyban az ezredesednek, kérj tehát tőle ez iránt engedélyt. A nőmtől egyszerre 14 levelet kaptam, panaszkodik, hogy nem írsz neki; nemsokára lebetegszik és aztán engem szándékozik meglátogatni. Képzelheted, hogy a felszerelkedésem erősen berántott, 22 ló, a melyekre okvetlenűl szükségem van és a melyeknek bevásárlása szép pénzbe kerűlt, egy spatium vacuumot hagyott hátra nálam. A vidék itt elég jó lenne, ha az ellenség ki nem rabolt volna mindent. Különben úgy élek mint egy remete a tisztjeim társaságában, [de a szép nemnek híre sincs, úgy látszik, hogy szűzességre vagyunk kárhoztatva!

Ferencz öcsém végre kineveztetett a Lauzun huszárok legiójához hadnagygyá, miután 3 hétig ült a Bastilleban, a királyné*) kifizette az adósságait és gondoskodott a felszereltetéséről; ezzel meg nem elégedvén, még kétezer tallért kért tőlem, de én csak egy 600 livreről szóló váltót küldtem neki és hitemre mondom, többé semmit se fog tőlem kapni; szerencsére újból át fog kelni Amerikába és így megszabadulunk e korhelytől. Mongy úrtól levelet kaptam; téged szívélyesen üdvözöl. Pál sógorom, Prágán átútazván szándékozik téged meglátogatni.

Írd meg mit tettél a kocsimmal, a melyet Kolinban hagytam. Már kértelek, hogy küldd el nálad hagyott összes holmimat.] **) Kérlek küldj el mindent, a mit nálad hagytam. Valamennyi levelemet czímezd egyenesen Jaromirschbe, az ottani póstamester majd utánam küldi. Adieu. Élj boldogúl legkedvesebb öcsém, maradok holtig hű és szerető bátyád

BENYOVSZKY GRÓF.

---

*) Mária Antoinette XVI. Lajos neje. A kiadó jegyzete.

**) A [] jegyek közt létező szöveg franczia nyelven van írva. A kiadó jegyzete.

U. I. Erdélyből még a harmadik divizió is az ezredemhez jön, úgy hogy tavaszkor 1784 lóval fogok kirukkolni. Az egész ezred szép fiatalságból áll, a mely nagyon tüzes. Ő felsége anynyira meg van elégedve, hogy így méltóztatott nyilatkozni: Az én székelyeim a Benyovszky alatt mindenre képesek lesznek. Igen, legkedvesebb öcsém, az óhajtásom teljesűlni fog, ha te nálam lehetsz.

---

23. Dezember 1778, Neuschloss.

Mon cher frère.

Voici un lieutenant de mon régiment M. de Székel que j'envoie à Prague, il va te voir et il a l'ordre de moi, de te donner 50 ⱡ, pour le moment je ne peux pas te donner davantage parce que j'ai eu beaucoup de dépenses, mais avec du temps je pourrai faire plus pour toi. J'ai écrit à M. Maréchal et à l'empereur ainsi qu'au maréchal Hadik pour ce qui te regarde j'attend la réponse.

Ich habe dir einen Brif geschrieben, in welchem ein anderer an deinen Obristen beygelegt war, undt ich erwarte dich seith gestern, mir scheint, dass dir Praag besser gefällt, wie deines Bruders Quartier. Gestern habe ich die Nachricht bekommen, dass ich mit meinem Regiment baldt in Oberschlesien marschiren solle umb wider das Vorposten-Commando zu halten; wenn diesess ja geschiehet, so werde ich mehrere Mittel haben dich zu befördern. Wen du wirst bey mir sein, werde mehrerss mit dir sprechen können. Adieu indessen, komme baldt. Zu allem Überfluss schliesse ich noch hiebey einen Brif an deinen Obristen umb den Urlaub vor dich zu erhalten. Du köntest also gleich mit dem Leutenant zu mir

dich einfinden. Der verfluchte Jude ist nicht kommen, ma foi deine Commissiones gehen nicht hurtig ab, Adieu. Ich embrassire dich, Adieu. Beharre dein bis in Todt getreuer Bruder

GRAF V. BENYOWSKY.

J'ai reçu plusieures lettres de mon épouse, elle doit accoucher ces jours. Elle me boude un peu, parcequ'on lui a dit que j'étois tendre un peu, mais j'espère qu'elle me pardonnera — auf dem Vorposten man muss leben undt lebendt machen.

Mille compliments à ton major et à ton capitaine. Adieu.

NB. Wen der Jude kommen sollt, lasse mir durch ihn ein paar kleine goldene Tabatiers bringen, welche aber nicht mehr als jede 20 höchstens 25 ⯑ werth wären, ich will eine mir ausglauben, denn ich habe eine Schuldt damit abzuführen. À propos, vergesse nicht die Musicis, den ich wünsche baldt eine Capelle zu haben. Einen guten Laquais brauchet ich, den Jäger will ich fortlassen.

NEUSCHLOSS, deczember 23-án 1778.

[Kedves öcsém!

Székel úr, ezredembeli hadnagy a kit Prágába küldök, meg fog téged látogatni és parancsa van tőlem, neked 50 ⯑ átadni, e pillanatban nem adhatok többet, mert sok kiadásom volt, de idővel többet fogok érted tehetni. Írtam miattad a tábornagynak és a császárnak, valamint Hadik tábornagynak is. Várom a választ.] *)

*) A [] jegyek közt létező szöveg franczia nyelven van írva.

A kiadó jegyzete.

Írtam neked levelet, a melyhez az ezredesednek szóló levél volt csatolva és várlak tegnap óta; úgy látszik, hogy Prága jobban tetszik neked, mint a bátyád szállása. Tegnap hírt kaptam, hogy az ezredemmel nem sokára felső Sziléziába kell nyomúlnom és ott ismét az előőrsök parancsnokságát átvennem: ha ez megtörténik, akkor több módom lesz előléptetésedet siettetni. Ha nálam leszesz több dolgot megbeszélhetek veled. Adieu, addig is; jer mielőbb. Felesleges gondoskodásból még egy levelet mellékelek az ezredesednek szólót, hogy szabadságidőt eszközöljek ki a számodra. Mindjárt a hadnagygyal együtt érkezhetnél meg nálam. Az átkozott zsidó nem jött, szavamra mondom, a te megbizottaid nem indúlnak szaporán. Adieu. Ölellek. Adieu. Maradok hű bátyád

Benyovszky gróf.

U. I. [Több levelet kaptam a nőmtől. A legközelebbi napokban le kell betegednie. Kissé boszankodik rám, mert azt mondták neki, hogy kissé gyöngéd vagyok az asszonyok iránt, de remélem meg fog bocsátani] — az előőrsön az embernek élnie kell és engednie, hogy mások is éljenek.

[Minden szépet az őrnagyodnak és a századosodnak. Adieu].

NB. Ha a zsidó eljönne hozass általa egy pár kis arany burnótszelenczét, a melyek azonban csak 20 legfelebb 25 # értéküek legyenek; egyet ki akarnék választani, mert adósságot kell lefizetnem. Apropos, ne feledkezzél meg a zenészekről, mert mielőbb óhajtok zenekarral bírni. Jó lakájra is volna szükségem, a vadászt el akarom bocsátani.

Neuschloss, 16. März 1779.

Allerliebster Bruder!

Ich habe deinen Brif erhalten, aus welchem ich ersehen, dass das löbl. Regiment stark deinetwegen besorget ist und umb deine Gesundtheith zu schonen dich in die Ruhe auf einige Tage versezet hat.

Ich habe deinetwegen einen Brif von Sr. Excellenz dem Herrn Feldtmarchall empfangen undt werde nächstenss einen Gebrauch damit machen. Meine allerliebste Gemahlin ist zu mir mit sambt der Jeanette undt meinem kleinen Töchterchen in wahren Wohl angekommen, ich bin also mitten zwischen meiner Familie, nur du fehlest mir, der Lendvay ist auch den Augenblick bey mir.

Nun allerliebster Bruder, es ist Zeith, wen du den Falben mir zuschicken wilst, so werde ich ihn erwarten. Si ton argent a fait des profits tu m'obligera mon ami si tu me fera passer parceque jusqu'au mois du may et peutêtre juin je ne reçevrais rien; bene intellige ista, adieu, ich küsse dich und ersterbe dein bis in Todt getreuer Bruder

GRAF V. BENYOWSKY.

NEUSCHLOSS, márczius 16-án 1779.

Legkedvesebb öcsém!

Megkaptam leveledet, a melyből látom, hogy a nemes ezred erősen aggódik miattad és egészséged kímélése végett téged néhány napra nyugalomba helyezett.

Téged illetőleg levelet kaptam Ő exczellencziájától a tábornagy úrtól és azt legközelebb használni is fogom. Legkedvesebb nőm a Jeanette-el és kis leánykámmal együtt jó egészségben megérkezett nálam, a családom körében vagyok tehát, csupán te hiányzol; mert e pillanatban Lindvay is nálam van.

Most legkedvesebb öcsém itt az ideje, ha a fakót el akarod küldeni, várni fogom. [Ha a pénzed jövedelmezett, leköteleznél barátom, ha nekem is küldenél, mert májusig sőt talán júniusig semmit se fogok kapni.]*) bene intellige ista. Adieu, csókollak és maradok holtig hű bátyád

BENYOVSZKY GRÓF.

---

*) A [ ] jegyek közt létező szöveg franczia nyelven van írva.

A kiadó jegyzete.

Hof, le 24. avril 1779.

Allerliebster Bruder!

Ich bin bereiths zu Hoff angelanget mit meinem Regiment, welches dermahlen zu der Mährischen Armee bestimmt ist; das Aviso ist mir bereiths zugekommen, dass ich von dem Obristen Joch erlediget werden solle, mittlerweille bis die höchste Resolution ankomet, bin ich auf die Vorposten comandiret nach Mährisch-Ostrau; undt bin an Herrn FML. Baron von Barco angewisen. Die mährische Armee ist jetzo comandirt vom Herrn General der Cavallerie Sr. Excellenz Baron von Schaknin, ein allerliebst (Papa?) Meine Gräfin ist bey mir, sie grüsset Dich mit sambt ihrer Schwester undt meine kleine Rose embrassiret Dich. Die Gräfin traget Dir die Commission auf mein zu Kolin verlassenes Cabriolet an Dich zu bringen undt solches auf vier Röder stellen zu lassen, mit dem Beysatz, dass Du die hinteren Axen etwas verengen lassen sollst, damit der Wagen in disen hohlen Weegen fortkommen möge. Wenn du diese Comission wohl auffassest, kanst Du versichert sein, dass Du mein.........stark obligiren wirst. Was Dich anbelanget, so arbeite ich mit allem Fleiss, undt habe die gantże Hofnung zu reussiren. Indessen nur klein Geduldt. Ein Rittmeister-Charge wirdt wohl die Leutnants Buhle einbringen. Die Johanka ist betrübt, dass Du ihr das Pferdt nicht geschickt hast; versprechen undt nicht halten ist wohl lügen sogar, nichtsdestoweniger sie grüsset Dich. Adieu mon Cher frère, je t'embrasse et suis ton fidèle frère

Le comte de Benyovszky.

NB. Mährisch-Ostrau ist nicht weith von Teschen.

HOF, április 24-én 1779.

Legkedvesebb öcsém!

Már Hoffba érkeztem az ezredemmel, a mely czúttal a morvaországi hadsereghez van beosztva, aż értesítést már megkaptam az iránt, hogy meg fogok szabadíttatni az ezredesi igától; addig is míg a legfelsőbb elhatározás megérkeznék, Mährisch-Ostrauba, előőrsre vagyok kirendelve és Barco báró altábornagyhoz osztattam be. A morvaországi hadsereget most Ő exczellencziája Schaknin báró, egy legkedvesebb (papa?) vezényli.

A grófném jelenleg nálam van és üdvözöl téged a nővérével együtt és az én kis Rózám ölel. A grófné azt a megbízást ruházza rád, hogy a Kolinban hátrahagyott hintómat vitesd magadhoz, állíttasd négy kerékre, de azt izeni, hogy a hátulsó tengelyt szükittesd meg valamennyire, azért hogy a kocsit az itteni szűk útakban is használni lehessen. A mennyiben ezt a megbízást jól felfogod, bizonyos lehetsz felőle hogy a....... nagyon lekötelezed általa. A mi téged illet, egész iparkodással dolgozom és minden reményem van a sikerre. Csak egy kis türelem. A kapitányi rang kárpótolni fogja a hadnagyi...... A Johanka szomorkodik, hogy a lovat nem küldted el neki; igérni és az igéretet be nem váltani, annyi mint hazudni, mindazonáltal üdvözöl téged. [Isten veled kedves öcsém, ölellek és maradok hű bátyád

BENYOVSZKY GRÓF.]*)

NB. Mährisch-Ostrau nincs messze Teschentől.

WIEN, 4. August 1779.

Veränderungen undt meine neue Veränderung haben mich bis dato abgehalten Dir zu schreiben. Erstlich Ihro k. Majestät haben mich wollen zu Fiume anstellen, sodann bey einer Gesandtschaft, endlichen

*) A [ ] jegyek közt létező szöveg franczia nyelven van írva.
A kiadó jegyzete.

bin ich als vorbehalten baldigst zu avanciren und employiret zu werden. Nach dem Guthwillen Ihro k. Majestät mit Urlaub gegangen. Des verwichenen Monath July zu Ende bekam ich vom frantzösischen Ministerio die Wiederkunft-Befehl, welche ich bereiths gestern Ihro Majestät vorgezeugt habe undt zur Antworth bekommen, dass es nicht thunlich sey mich ausser Landt zu lassen, undt damit mir diesess nicht schmerzlich falle, solle ich baldt als General consolirt werden; ich habe umbsonst die wichtigsten Geschäfte, ja mein gantzes Hab undt Guth, welches ich in Frankreich habe vorgeschützet; alles war umbsonst, dieses machet mich glauben, dass Ihro Majestät mich zu was besonderes vorgehalten haben, In Erwartung meines Schiksaalss gehe ich wider ab zu mir. Von Hause habe ich Dir mehress zu berichten. Die Jeanettl liebt Dich sehr wenig, wie Du es von andern erfahren wirst, das lose Mädchen hat sich in einen Pohlen vergaft, so dass es Jammer war. Ihre Unnachtsamkeith und nährisches Prahlen, baldt eine Gräfin zu werden hat mir undt den Meinigen das Hertzeleidt abgejagt; ma foi, mit so einer Heirath bist Du der unglückseeligste Mensch undt ich lasse es nicht zu; Du möchtest also gantz vernünftig machen ihr einen Gratulationsbrif zu einer pohlnischen Gräfin zu schreiben undt ihr Contract ihr widerschicken, der Deinige ist schon unter meinen Händen; dises ist, was ich vor nöthig habe erachtet Dir zu schreiben.

Ich habe bey Sr. Excellenz Deinen Proprietair gespeiset, er hat mir deinetwegen die höchsten Versicherungen gegeben undt scheinet mir besonders zufriden zu sein, dass Du nicht heirathest. In der That, das wäre auch eine Folie, wenn Du in der Ehe

nicht glücklich werden kanst, so ist Alles umbsonst. Morbleu baldt werden wür einen Krieg haben, Geduldt ein wenig, Alles wirdt sich geben, wenn Du mit Urlaub nach Haus kommen kanst, so wirdt es mich freuen; ich habe umb solchen bey dem Feldtmarechal angehalten undt schreibe nun an Deinen Obristen. Komm Bruder dass wür uns ein wenig belustigen können. Die Jeanette, sobaldt das ich nach Haus komme, wirdt nach Zipsen zu Ihrer Mama gehen. Adieu. Dein bis in Todt getreuer Bruder

Graf v. Benyowszky.

An Herrn Obristen, Oberstwachmeister und deinen lieben Rittmeister meine Empfehlung. Adieu.

Bécs, augusztus 4. 1779.

Változások és az én új változásaim mostanig akadályoztak neked írnom. Elsőben Ő felsége engem Fiumeban akart alkalmazni, aztán valamely követségnél, végre Ő felsége jóvoltából mielőbbi előléptetésre és alkalmazásra kiszemeltetvén, szabadsággal haza mentem. Múlt július hóban a franczia miniszteriumtól viszszatérési parancsot vettem, a melyet már tegnap bemutattam Ő felségének és tőle azon választ kaptam, hogy nem lehet engem kiereszteni az országból és nehogy ez nekem fájdalmasan essék nem sokára a tábornoki ranggal fogok megvigasztaltatni; hasztalan hivatkoztam a legfontosabb ügyekre, sőt összes vagyonomra. a mely Francziaországban van; hiába volt minden és ebből azt következtetem, hogy Ő felsége valamely különös alkalmazásra akar engem fenntartani. Sorsomat várva ismét haza megyek.

Itthonról többféléről kell téged értesítenem. A Jeanetteke téged nagyon kevéssé szeret; mint másoktól értesülhettél, a ledér leány úgy belebolondúlt egy lengyelbe, hogy szinte nyomorúság volt látni. Vigyázatlansága és esztelen dicsekvése, hogy nem sokára grófné lesz belőle, nekem és az enyéimnek sok szívbeli fájdalmat okozott; hitemre mondom, ilyen házasság

mellett a legszerencsétlenebb ember lenne belőled és én ezt meg nem engedem; nagyon okosan cselekednél tehát, ha egy szerencsekivánó levelet írnál neki mint lengyel grófnénak és visszaküldenéd a szerződését; a tied már a kezeim közt van; ez az, a mit szükségesnek tartottam, neked megírni.

Ezredtulajdonosod Ő exczellencziájánál ebédeltem, a ki ügyedben a legnagyobb biztosításokat adta nekem és nagyon elégedettnek látszik a miatt, hogy nem fogsz megnősülni. Ez valóban őrültség is volna; ha a házasságban nem lehetsz boldog, akkor minden hiába. Morbleu, nem sokára háborúnk lesz, csak egy kevés türelem, minden meg fog jönni. Nagyon fogok örülni ha szabadsággal haza jöhetsz, már folyamodtam ez iránt a tábornagyhoz, te csak az ezredesednek írj. Jer haza öcsém, hogy egy kissé mulathassunk. Mihelyt haza jövök, Jeannette a Szepességbe fog menni az anyjához. Adieu. Holtig hű bátyád

Benyovszky gróf.

Az ezredes és őrnagy úrnak és a te kedves századosodnak tiszteletemet. Adieu.

---

22. Sept. 1781.

Liebster Bruder!

Ich habe Deine Brife erhalten undt ermangle nicht Dir zu antworten, wie dass mir vor dismahlen ohnmöglich kommt Dir baar Geldt zu schicken, wohl aber was ich thun kan ist, dass ich Dir einen Vexel von 600 fl. ausstelle, welchen Du deinem Creditor abgeben kanst, er wird sich wohl auf 2 Monathe gedulden, siehe damit dass er richtig bezahlt wirdt.

Hiemit berichte Dich, dass ich von Ihro Majestät der Kaiserin endlich eine Licenz erhalten und bereiths wider in königlisch frantzösischen Dinsten als Brigadier-General zurückgetretten bin; ich berichte

Dir auch, dass ich von seithen meines Königes ein Comando über 3000 Man, welche nach America bestimt sind erhalten. Der Herr Chrystian von Bartenstein Banquier ist mein Correspondent; Dein Creditor kan also meinen Vexel an ihn addressiren, wo er auf den Termin bezahlet wirdt; in Ansehung Deiner Urlaub-Licenz, glaube ich schwerlich, dass Du solche erhalten wirst aus vielen Ursachen, allein probiren kanst Du; ich versichere Dich aber, dass da ich nächstens widrumb in mein Credit zu Versailles stehen werde, ich Dir allmöglichst an die Hand gehen werde.

NB. Du kanst Deine Brife an mich addressiren folgends: À Mr. Mr. le comte Maurice de Benyowski brigadier des armes du roi, ancien gouverneur de Madagascar, chevalier de St. Louis à Paris.

Die Probes, welche ich Ihro Majestät der Kayserin über meine unterth. Pflicht habe geben wollen, sindt mir theuer angekomen, 56000 fl. sindt beym Teuffel, womit adio. Dein Dich liebender Bruder

Graf v. Benyowsky.

Szeptember 22. 1781. (Valószínűleg Párisból).

Kedves öcsém!

Megkaptam leveledet és nem mulasztom el neked válaszolni, hogy ezúttal lehetetlen neked készpénzt küldenem, a mit tehetek abból áll, hogy egy váltót állítok ki a számodra 600 frtról, a melyet átadhatsz a hiteleződnek, talán csak türelemmel lesz két hónapig; légy rajta, hogy hiány nélkül kifizettessék.

Ezennel értesítelek, hogy a császárné Ő felségétől végre engedélyt kaptam és ismét visszaléptem a franczia királyi szolgálatba, mint dandár tábornok; arról is értesítlek, hogy azóta királyom részéről kineveztettem 3000 ember parancsnokáúl, a kik Amerikába fognak küldetni. A levelezőm Bartenstein Keresz-

tély bankár úr, hitelesződ tehát annál mutathatja be a váltómat, a mely a lejáratkor ki is fog fizettetni. Szabadság-engedélyedet illetőleg alig hiszem, hogy azt megkapjad sok oknál fogva, de megpróbálhatod; azonban biztosítlak, hogy miután Versaillesban legközelebb ismét a régi hitelemben fogok állni, lehetőleg a kezedre járandok.

NB. Leveleidet a következőleg czímezheted: A Mr. Mr. le comte Maurice de Benyovszky, brigadier des armées du Roi, ancien gouverneur de Madagascar, chevalier de St. Louis, à Paris.

A bizonyítékok, a melyeket a császárné Ő felségének alattvalói hűségem felől adni akartam, sokba kerültek nekem; 56.000 frtomat elvitte az ördög; ezzel adio. Szerető bátyád

BENYOVSZKY GRÓF.

Jean-Hyacinthe de Magellan à Emanuel de Benyowsky.

Londres, le 7. juin 1785.

Monsieur!

Je me flatte qu'en peu de tems je pourrais vous donner des nouvelles certaines et exactes de M. le comte de Benyowsky votre digne frère, car je les attend d'un jour à l'autre et certes il ne manquera pas de m'en donner par la première voie qu'il trouvera. Mais à moins qu'il m'écrive par la voie du cap de Bonne Espérance, je crains qu'il sera impossible de les avoir avant novembre prochain par le retour du vaisseau de son expédition, qu'il prit en Amérique et qui y doit retourner vers le mois de septembre prochain. M. le comte avait une bonne compagnie de plusieurs officiers et d'autres gentilhommes, qui lui sont attachés et le vaisseau é'tait bien munitionné

et bien armée, ainsi on ne doit point se douter de son succès à moins de quelque accident de mer dont toute la prudence humaine ne peut point le garantir. Aussitôt que j'aurai des nouvelles directes et sûres je me ferai un devoir de vous les communiquer et vous montrer que je suis avec toute considération et respect

Monsieur

votre très-humble et obéissant serviteur

JEAN HYACINTHE DE MAGELLAN.

DE MAGELLAN JÁNOS JÁCZINT, BENYOVSZKY EMÁNUEL úrnak.

LONDON, június 7. 1785.

Uram!

Hízelgek magamnak azzal a reménynyel, hogy rövid idő alatt biztos és tüzetes híreket adhatok önnek, tisztelt bátyja Benyovszky gróf úr felől, mert e híreket napról napra várom és ő bizonyára nem fogja elmulasztani hírt adni magáról a legelső kínálkozó alkalommal. De ha nem írna nekem a Jó-Reménység-Foka felőli úton, félek, hogy nem kaphatom meg a levelét november hó előtt, és pedig expedicziójának ama hajójával, a melyet Amerikában bérelt és a melynek jövő szeptember havában kell oda visszatérnie. A gróf úr jó társaságban volt több tiszttel és nemes urakkal a kik nagy ragaszkodással viseltettek iránta, a hajója jól fel volt szerelve és fegyverezve, ennélfogva nem kell kétkedni a sikerben, hacsak nem történt a tengeren valamely baleset, a mely ellen az összes emberi bölcsesség se biztosíthatja. Mihelyt közvetlen és biztos híreket kapok, kötelességemnek tartandom azokat önnel közölni és tanúsítani, hogy nagyrabecsüléssel és tisztelettel vagyok

Uram,

az ön legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája

DE MAGELLAN JÁNOS JÁCZINT.

Jean Hyacinthe de Magellan à M. Emanuel de Benyowsky.

Londres, 11. Août 1786.

Les nouvelles que je viens de recevoir relativement au sort de M. le comte de Benyowsky votre frère et qui me paroissent bien fondées sont les suivantes, extraites d'une lettre, que j'ai reçue de M. le colonel de Meuron, qui arriva du cap de Bonne Espérance depuis peu en Hollande. Voici cet article: »M. de Menil capitaine de port au cap qui venoit d'arriver de retour de Madagascar et Mozambique m'assura que la nouvelle de sa défaite étoit absolument fausse; qu'il savoit cela d'un officier de sa connaissance du quel il étoit sûr et qui avoit vu et parlé à M. le comte de Benyowsky à Madagascar; qu'il y existoit en bonne santé et en bonne intelligence avec ses voisins ainsi que ses compagnons, malgré qu'il eût été abondonné par son vaisseau et privé par son départ de choses très-essentielles qu'il déploroit etc.«

Je viens d'écrire au dit capitaine du Menil au cap avec une lettre pour M. votre frère, mais ce ne sera pas probablement cette année que je pourrai en avoir aucune réponse.

J'ai l'honneur d'être avec respect

Monsieur

votre très-humble et obéissant serviteur

Jean-Hyacinthe de Magellan.

De Magellan János Jáczint, Benyovszky Emánuel úrnak.

London, augusztus 11. 1786.

A hírek, a melyeket az ön bátyjáról, Benyovszky gróf úrról kaptam és a melyek alaposaknak látszanak előttem, a kö-

vetkező kivonatok, a Jó-Reménység-Fokáról nem rég Hollandiába érkezett De Meuron ezredesnek hozzám intézett leveléből. A levél illető része így hangzik: De Menil, kikötő kapitány a fokvárosban, a ki éppen Madagaszkárról és Mozambiqueről érkezett meg, a felől biztosított, hogy a leveretéséről szóló hír merőben hamis, hogy ezt egy ismerős és megbízható tiszttől tudja, a ki Benyovszky gróf urat látta és beszélt is vele Madagaszkáron, a hol jó egészségben és jó egyetértésben él a szomszédaival, valamint a társaival is, daczára annak, hogy a hajója cserben hagyta és hogy ez által megfosztatott többféle nagyon lényeges tárgyaktól, a melyeknek elvesztését nagyon sajnálja stb.

Írtam a nevezett Du Menil századosnak a Jó-Reménység-Fokára és egy levelet küldtem az ön bátyja számára, de a folyó évben valószínűleg nem fogok rá választ kaphatni. Tisztelettel vagyok

Uram,

az ön legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája

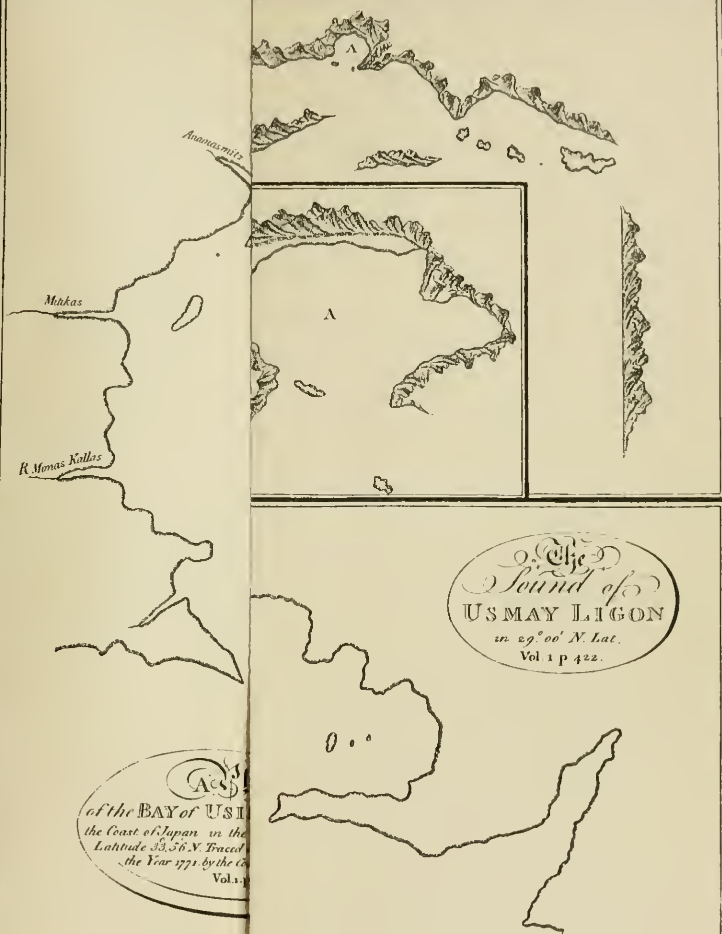
De Magellan János Jáczint.

TARTALOM.

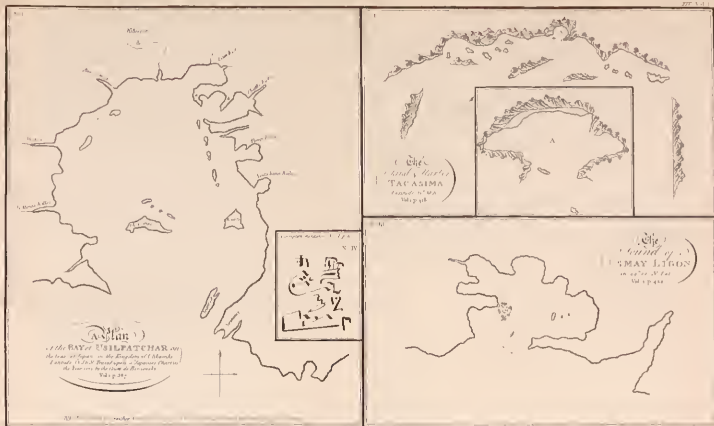
AZ EMLÉKIRATOK ÉS ÚTLEÍRÁSOK II. KÖTETÉNEK MELLÉKLETEI.

USILPATCHA
Japán partján, Ulika
Készítette egy japáni té
Gróf Beny

USMAY LIGON öböl.

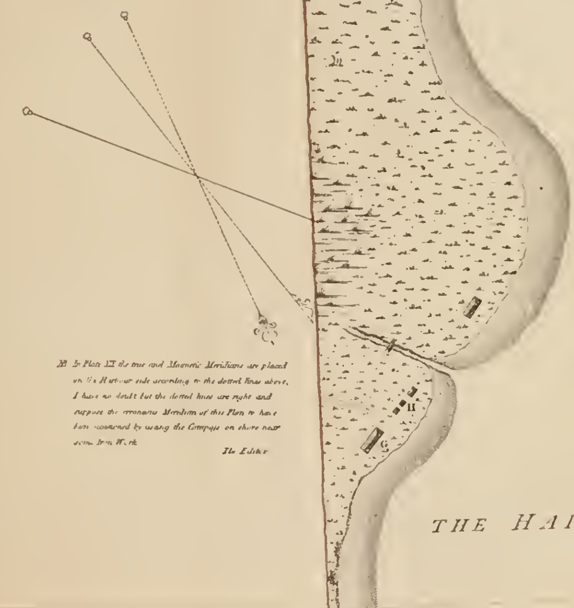
BENYOVSZKY EMLÉKIRATAI eredeti angol kiadásuk melléklete

(Benyovszky saját 1771. évben készített rajza.)

USILPATCHAR tervrajza
Japán partján, Uhkamhi királyságban
Készítette egy japáni térkép után 1771. évben
Gróf Benyovszky

Japáni felirat.

TACASIMA
sziget és kikötő

N°II.
THE HARBOUR
NB In Plate XI the true and Magnetic Meridians are placed on the Harbour side according to the dotted lines above. I have no doubt but the dotted lines are right and suppose the erroneous Meridian of this Plan to have been occasioned by using the Compass on shore near some Iron Work.
The Editor

N° II

BENYOVSZKY [illegible] KIADÁSÁNAK [illegible]

[illegible]

Gróf BENYOVSZKY MÓ

1777 május 6-án VERSAILLES-ból

BENYOVSZKY EMÁNUEL-hez, int

(A fordítás szintén mellékelve

1777.

Je n'ai pas reçu[...] cependant instruit
par celle que Monsieur Macarin
de ton séjour, [...] libre que j'ai
pour te domestic[...] depuis six
jours de retour compte, de my
Commandement, [...] affaires de service
qui ne me p[...] mieux — — —
ayant un Regiment et dix Colonelle
à majesté [...] de [...]

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ
1777 május 6-án VERSAILLES-ból öcscséhez,
BENYOVSZKY EMÁNUEL-hez, intézett levele
(A fordítás szintén mellékelve van.)

Versailly le 6 may 1777

Je n'ai pas reçu ta lettre mon bon amy, mais estant instruit
par celle que tu as écrit a [illegible] de [illegible] Monsieur [illegible]
[illegible], je profite avec plaisir du moment libre que j'ai
pour te donner de mes nouvelles — me voicy depuis six
jours de retour des Indes, occupé a rendre compte, de my
Commandement, consequemment très chargé des affaires de service
qui ne me permettent pas de vaquer aux miens — — —
ayant un Regiment au service de la france dont je suis Colonelle
sa majesté m'ayant infin le commandement general de l'isle
Madagascar me chargeant de faire un Etablissement
françois en cette vaste Isle; la reussite a couronné mes
operations, et me fait esperer aujourd'hui un juste recom-
pense,
J'ay appris d'un autre costé avec plaisir, que ton bonheur
t'as conduit a estre placé dans le Regiment de [illegible]
[illegible] dont lui aujourd'hui my cher frere, je te rends
[illegible], un conduit d'un militaire, doit estre reglé sur les
sentimens d'honneur, établi sur une base de vertu, [illegible]

[illegible]

ne sçaurait donc jamais être trop dans ta carrière —
l'obéissance aveugle aux ordres de tes supérieurs, est le
premier degré, par lequel on doit s'attirer de leurs
confiance, amitié, l'honneur, et le zèle de servir dont la
justifiée, je ne te parle ici rien de courage, persua
dé que ta vie ne sçaurait être cher, quautant
qu'elle pourra te procurer le bonheur, de te rendre
digne de ton sang; après tout je te recomande
d'éviter les écueils dangereux du libertinage, et
de la mauvaise compagnie, a ton age, on ne sçait
pas trop apprécier le temps, employe le, a la
lecture, choisis des bons auteurs, et suis les exem
ples des heros vertueux, dont ils immortalisent la
memoire; aux heures perdües je te recomande d'appren
dre les langues surtout la françoise;
apprenant aujourdhui mon retour, tu est aminé
de m'informer de ta position, et ce peu d'apres

trop dans ta Carriere_
de tes supérieurs, est le
on doit s'efforcer de leurs
zèle de servir dont la
icy lien de courage, persu
it cette chose, quantaute
bonheur, de te rendre
; tout je te recomande
neuse du libertinage, et
a ton age, on ne sçauroit
ys, employe le, a la
auteurs, et sur les exem
nt ils imortalisent la
je te recomande d'appren
la françoise;
[illegible]

Les connoque je serai
dans le reni; adieu
mon cher

Je crois allemande
que tu s'écris très
faisant nedomenas
des noms français —
et Sai

...i hivatalban.
Azt írták ne... Kérlek értesíts
erről teljesen.

les connoissances que tu m'en donneras, que je serois dans le cas de te donner quelques secours, adieu mon cher frere LeBaronDeBenyowszky

Je crois que tu possede mieux la langue allemande que le francois, ainsi tu pourras m'ecrire tes lettres dans la premiere. J'espere que tu me donneras des nouvelles positives de notre frere francois — et sur tout de sa situation,

en m'ecrivant tu te servira de l'adresse suivante.

a Monsieur
Monsieur LeBaron DeBenyowszky Colonel proprietaire d'un Corps des Volontaires de son nom au service de sa Majesté Très Chrétienne

a Versailles En france
au depart des affaires Etrangeres

on m'ecrit que tu as eu un malheureuse affaire, Je te prie de m'en faire les details entiere

GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ

[illegible]séhez BENYOVSZKY EMÁNUEL-hez, [illegible]

levelének forditása

VERSAILLES, [illegible]

Nem kaptam meg leveledet, kedves [illegible], de ama levélből, a melyet Sartine tengerészeti miniszter [illegible] által, értesitve [illegible] tartózkodási helyedről, örömmel használom fel a szabad perczet, a melylyel rendelkezem, hogy hírt adjak neked magamról. Hat nap előtt tértem vissza az Indiákról, számot kell adnom parancsnokságomról, következőleg nagyon el vagyok foglalva a herczeg ügyeivel, a melyek nem engedik, hogy a magaméval foglalkozzam. Francziaország szolgálatában egy ezredem levén, a melynek ezredese vagyok, Ő Felsége rám bizta Madagaszkár-sziget főparancsnokságát és megbizott azzal, hogy egy franczia telepet alapitsak e nagy kiterjedésü szigeten; működésemet siker koronázta, a mely ma méltó jutalmat enged remélnem.

Más oldalról örömmel hallottam, hogy szerencséd állashoz juttatott a Siskovich-ezredben; ne mulaszsz el tehát most semmit, kedves testvérem, hogy magadat arra érdemessé tedd; az igazi katonás magaviseletnek a becsület érzelmei által kell szabályozva lennie és az erény alapján kell állnia, következőleg pályádon soha se tehetsz túlsokat. Vak engedelmesség felebbvalóid parancsai iránt, az első lépés, a mely által biztosithatod magadnak bizalmukat, de ezt a szolgálat iránti szeretetnek és a szolgálatban való buzgalomnak kell igazolnia; a hátorságról itt semmit sem akarok szólni, minthogy az élet csak annyiban lehet előtted kedves, a mennyiben megszerezheti neked azt a boldogságot, hogy méltóvá tedd magadat a vérre, a melyből származtál; végül ajánlom, hogy kerüld a veszélyes alkalmakat a kicsapongásra és a rossz társaságokba való keveredésre; a te korodban nem [illegible]het az időt eléggé megbecsülni, használd fel azt olvasásra, válaszsz jó irókat [illegible] kövesd azon erényes hősök példáját, a kiknek emlékét halhatatlanná tették; [illegible]jánlom, hogy szabad órádban nyelveket tanulj, főleg a franczia nyelvet.

Visszaérkezésemről ma értesülvén, módodban lesz engem helyzetedről tudósitani és e tárgyban adandó értesitéseid szerint abban a helyzetben leszek, hogy neked némi segélyt nyujthassak. Isten veled kedves testvérem.

BÁRÓ BENYOVSZKY.

Úgy hiszem, hogy jobban birod a német nyelvet, mint a francziát, következőleg az előbbit használhatod, mikor nekem irsz. Remélem, hogy biztos hírt fogsz adni Ferencz testvérünkről [illegible] és főleg a saját helyzetedről.

Ha nekem irsz, a következő czimezést használd:

Az urnak Báró Benyovszky urnak, a saját nevét viselő önkéntes csapat ezredesének Ő keresztényi Felsége szolgálatában.

VERSAILLES-ben, Francziaországban, a külügyi hivatalban

Azt irták nekem, hogy valami szerencsétlen ügyed volt. Kérlek értesits erről teljesen

Versailles, május 6-án 1777.

·s barátom, de ama levélből, a melyet
értesítve levén tartózkodási helyedről,
melylyel rendelkezem, hogy hírt adjak
vissza az Indiákról, számot kell adnom
el vagyok foglalva a herczeg ügyeivel,
l foglalkozzam. — — Francziaország
ıek ezredese vagyok, Ő Felsége rám
t és megbízott azzal, hogy egy franczia
en; működésemet siker koronázta, a

hogy szerencséd álláshoz juttatott a
most semmit, kedves testvérem, hogy
›nás magaviseletnek a becsület érzelmei
apján kell állnia, következőleg pályádon
ıesség felebbvalóid parancsai iránt, az
gadnak bizalmukat, de ezt a szolgálat
zgalomnak kell igazolnia; a bátorságról
élet csak annyiban lehet előtted kedves,
ıldogságot, hogy méltóvá tedd magadat
ım, hogy kerüld a veszélyes alkalmakat
való keveredésre; a te korodban nem
l fel azt olvasásra, válaszsz jó írókat
ı kiknek emlékét halhatatlanná tették;
anulj, főleg a franczia nyelvet.
módodban lesz engem helyzetedről
eid szerint abban a helyzetben leszek,
·n veled kedves testvérem

Báró Benyovszky.

német nyelvet, mint a francziát, követ-
kem írsz. Reménylem, hogy biztos hírt
eg a saját helyzetedről.
zést használd:

a saját nevét viselő önkénytes csapat
atában.

